

T.C KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE PADİŞAH KIZI OLMAK:
FATMA SULTAN ÖRNEĞİ (1704-1733)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

AYŞEGÜL AK

KOCAELİ 2021

T.C KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE PADİŞAH KIZI OLMAK:
FATMA SULTAN ÖRNEĞİ (1704-1733)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

AYŞEGÜL AK

Tez Danışmanı: Dr. Öğt. Üyesi OĞUZ POLATEL

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No:

14.07.2021/17

KOCAELİ 2021

ÖNSÖZ

Bu çalışmada III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın doğumundan vefatına kadar hayatına dair tespitlerde bulunulmaya çalışılmıştır. Hiç şüphesiz padişah kızları hanedan kadınları arasında önemli bir yere sahiptir. Padişah kızlarının yaşadıkları dönemin önemli siyasi figürleri ile evli olmaları aslında onların evlendikten sonra saray çevresinden uzaklaşmadıklarını göstermektedir. Bu sebeple yaşadıkları dönemin anlaşılabilmesi adına hayatlarının irdelenmesi gerekmektedir.

Fatma Sultan'ın çocuk yaşlarda evlendirilmesi bu evliliklerin sebebini ve mahiyetini merak ettirmiştir. Ayrıca batılılaşmanın başladığı bir dönem olarak kabul edilen "Lale Devri" olarak adlandırılan bir dönemde yaşaması ve siyasi meselelere müdahale ettiği hatta Fransız hayranı olduğu yönündeki söylentiler ilgi çeken konular arasında bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde uzun süre sadrazamlık görevinde bulunanlardan biri olan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa gibi önemli bir isimle evli olması Fatma Sultan'ın yaşamını ve bu dönemde ki rolünü merak ettirmektedir. Bu sebeplerden ötürü Fatma Sultan'ın yaşamını ele alarak onun etkisi ve rolü üzerinden padişah kızlarının etkinliğinin anlaşılmasına katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Araştırmamızda döneme ait kronikler, araştırma eserleri, seyahatnameler ve arşiv belgelerinden istifade edilmiştir. Bu belgelerin büyük çoğunluğu Başbakanlık Osmanlı Arşivinden temin edilmiştir. Bunun haricinde Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ve Millet Kütüphanesindeki teşrifat defterleri incelenmiş ancak Osmanlı Arşivinde bulunanlar dışında farklı bir teşrifat defterine ulaşamamıştır.

Tez, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Fatma Sultan'ın doğumu, ailesi, çocukluğu ve eğitimi yer almaktadır. İkinci bölümde evlilikleri, padişahın kızına olan sevgisi, Fatma Sultan'ın vefatı; üçüncü bölümde yaptırdığı vakıflar ve kendi adına yaptırılan eserler yer almaktadır. Dördüncü bölümde ise Fatma Sultan'ın terekesi incelenmiş ve Fransız hayranlığına dair görüşler, terekesi ve saraylarındaki mefruşat göz önünde bulundurularak aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın her satırını inceleyerek bilgi ve tecrübeleriyle yol gösteren ve yaptığı gerekli düzeltmeler ile büyük katkı sağlayan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Oğuz POLATEL hocama müteşekkirim. Tezin yazım sürecinde önemli tavsiyelerde bulunan Doç. Dr. Şefaattin DENİZ ve Dr. Öğr. Üyesi Osman TAŞKIN hocalarıma katkılarından dolayı şükranlarımı sunuyorum. Yabancı kaynakların tercümesi hususunda yardımını esirgemeyen Araş.Gör. Oğuz SATIR'a ve arşivdeki tecrübelerini benimle paylaşan Şeyma KILIÇ'a teşekkürü bir borç biliyorum. Bu süreçte yardımlarına başvurduğum değerli arkadaşlarım Elif KARAMAN, Aslı ARSLAN ve Ayşegül YILMAZ'a çok teşekkür ederim.

Son olarak hayatımın her aşamasında beni destekleyen ve yanımda olan aileme minnettarım.

Ayşegül AK

Kocaeli 2021

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. FATMA SULTAN'IN AİLESİ, DOĞUMU VE EĞİTİMİ.....	10
1.1. SULTAN'IN AİLE EFRÂDI	10
1.1.1. Babası III. Ahmed	10
1.1.2. Annesi Emetullah Kadın.....	16
1.1.3. Kardeşleri.....	18
1.2. SULTAN'IN DOĞUMU VE YAPILAN ŞENLİKLER	20
1.2.1. Dünyaya Gelmesi Şerefine Yazılan Şiirler	27
1.3. ÇOCUKLUĞU VE EĞİTİMİ.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

2. FATMA SULTAN'IN EVLİLİKLERİ	37
2.1. SULTANLARIN KÜÇÜK YAŞTAKİ EVLİLİKLERİ VE FATMA SULTAN'IN ALİ PAŞA İLE EVLİLİĞİ.....	37
2.1.1. Evlilik Kararının Verilmesi ve Devlet Erkanı Tarafından Yapılan Tebrik	40

2.1.2. Nişan Merasimi.....	45
2.1.3. Nikah, Cihaz (Çeyiz) ve Gelin Alayı.....	49
2.1.4. Düğünde Verilen Ziyafete Kısa Bir Bakış.....	52
2.1.5. Evliliğin Edebiyata Yansıması.....	57
2.1.6. Fatma Sultan'ın Damad Ali Paşa ile Evlenmesinden Sonraki Yaşantısı.....	62
2.1.7. Damad Ali Paşa'nın Şahsiyeti ve Savaş Meydanında Şehit Düşmesi	64
2.1.8. Fatma Sultan'ın Dul Kalması	67
2.2. NEVŞEHİRLİ İBRAHİM PAŞA'NIN ŞAHSİYETİ VE FATMA SULTAN'IN İBRAHİM PAŞA İLE EVLİLİĞİ.....	68
2.2.1. Fatma Sultan ile Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Nikah Akdi ve Düğün Merasimi	69
2.2.2. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ile Fatma Sultan'ın Birbirleriyle Muhabbeti	75
2.2.3. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın Sadaret Makamına Getirilişi ve Padişah'ın İbrahim Paşa'ya Olan Sevgisi	80
2.2.4. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın Bir İsyan Sonucu Ölümü ve Fatma Sultan'ın Yeniden Dul Kalması.....	85
2.3. III. AHMED'İN FATMA SULTAN'A OLAN SEVGİSİ.....	88
2.4. FATMA SULTAN'IN VEFATI.....	90
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3. FATMA SULTAN TARAFINDAN YAPTIRILAN VAKIF ESERLERİ VE KENDİ ADINA TESİS EDİLEN YAPILAR.....	95
3.1. FATMA SULTAN'IN YAPTIRMIS OLDUĞU VAKIF ESERLERİ.....	95
3.1.1. Fatma Sultan Cami.....	96
3.1.2. Fatma Sultan Çeşmesi	106

3.1.3. Fatma Sultan- İbrahim Paşa Suyu.....	108
3.1.4. İstanbul Damad İbrahim Paşa Külliyesi.....	110
3.2. FATMA SULTAN ADINA TESİS EDİLEN YAPILAR	116
3.2.1. Fatma Sultan Sahilsarayı.....	117
3.2.2. Fatma Sultan Sarayı	121
3.2.3. Eminâbâd Sahilsarayı.....	124
3.2.4. Çırağan Sarayı.....	128
3.2.5. Vidos Bahçesi	133
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
4. FATMA SULTAN'IN FRANSIZ HAYRANLIĞINA DAİR GÖRÜŞLER VE MUHALLEFÂTI	136
4.1. FATMA SULTAN'IN FRANSIZ HAYRANLIĞINA DAİR GÖRÜŞLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	136
4.2. FATMA SULTAN'IN MUHALLEFÂTI	142
4.2.1. Giyim Kuşamı.....	143
4.2.2. Paraları ve Mücevherleri	146
4.2.3. Kitapları.....	147
4.2.4. Mutfak ve Ev Eşyaları.....	148
4.2.5. Diğer Eşyalar	149
SONUÇ.....	151
KAYNAKÇA.....	154
EKLER.....	181

ÖZET

Fatma Sultan, III. Ahmed'in ilk çocuğu olarak 1704 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Kendisinden önce Osmanlı hanedanında birçok kez örneğine rastlanan padişah kızlarının çok küçük yaşlarda dönemin önde gelen devlet adamlarıyla "siyasal/sembolik" olarak evlendirilme geleneği devam etmekteydi. Bu geleneğin bir devamı olarak Fatma Sultan, babası III. Ahmed'in isteğiyle 4.5 yaşında ihtişamlı bir düğün merasimiyle Silahdar Ali Ağa ile evlendirilmiştir. Çocuk yaşta evlendirilen Fatma Sultan'ın düğün merasiminde her ne kadar bütün adetler uygulanmış olsa da bu evliliğin gerçek bir birlikteliğe dönüşmesi için Fatma Sultan'ın bülüğ çağının beklenilmesi gerekmektedir. Küçük yaşta evlendirilen sultanlar, bu sembolik evliliklerinde babalarının yani padişahın himaye ve gözetiminde olmaya devam ediyordu.

Fatma Sultan, Silahdar Ali Ağa ile evlenmesinin akabinde Topkapı Sarayı'ndan ayrılmış ve babası tarafından kendisi için tahsis edilen sarayda yaşamaya başlamıştır. Bu süreçte Ali Paşa'nın sadrazamlığa yükseldiği ve sık sık savaşlar sebebiyle İstanbul dışında bulunduğu görülmektedir. Bu savaşlardan biri olan Petervaradin Savaşı'nda, Ali Paşa'nın şehit düşmesi sonucu evlilikleri gerçek bir evliliğe dönüşmeden Fatma Sultan dul kalmıştır. Ancak bu durum çok uzun sürmemiş ve Fatma Sultan, kendisinden hayli büyük yaşta olan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ile 13 yaşında ikinci defa evlendirilmiştir. Bu evlilik sonucunda bir çocukları dünyaya gelmiştir.

III. Ahmed'in, kızı Fatma Sultan'a karşı yakın bir ilgi ve sevgisi vardı. Bu sevgi ve ilgisini gerek sözleriyle gerekse onun adına yaptırdığı sarayla göstermiştir. Eşi İbrahim Paşa yaşça kendisinden büyük olsa da Fatma Sultan'ın ve paşanın birbirlerine büyük sevgi beslediği görülmektedir. Bu nedenle babası gibi eşi İbrahim Paşa da Fatma Sultan adına saraylar ve hayrat eserleri inşa ettirmiştir. Yine eşi Damad İbrahim Paşa'nın katkıları ve desteğiyle Fatma Sultan da kendi adına çeşitli hayır eserleri inşa ettirerek hayır sahibi hanedan mensupları arasında yer almıştır.

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın 1730 Patrona Halil İsyanı sonucunda vefat etmesi ve III. Ahmed'in tahtan indirilmesi Fatma Sultan için zor bir dönemin

başlangıcı olmuştur. Eşini kaybetmiş, babası tahttan indirilmiş bir padişah kızı olarak Fatma Sultan, daha önce yaşadığı hastalıklarının da artması üzerine son yıllarını kendi adına yaptırılan Çırağan Sarayı'nda geçirmek istemiştir. Bu isteği devrin padişahı I.Mahmud tarafından olumlu karşılanmışsa da Fatma Sultan'ın bu sarayındaki yaşamı çok uzun sürmemiş ve 1733 yılında Çırağan Sarayı'nda hayatını kaybetmiştir. Kabri İstanbul'da Yeni Cami avlusundaki Hatice Turhan Valide Sultan türbesinin haziresinde bulunmaktadır.

ABSTRACT

Fatma Sultan was born in the Istanbul in 1704 as the first child of Ahmet III. The tradition of marrying the sultan's daughters to the leading statesmen of the period at a very young age, which was seen many times in the Ottoman dynasty before her, continued. As a continuation of this tradition, Fatma Sultan was married to Silahdar Ali Ağa when she was 4.5 years old, at the request of her father Ahmed III with a magnificent wedding ceremony. The symbolic marriages of the sultan's daughters at childhood turned only into a real marriage when she reached the age of puberty. In these symbolic marriages young sultans continued to be under the patronage and supervision of their father, the sultan.

Fatma Sultan left the Topkapı Palace after her marriage to Silahdar Ali Ağa and started to live in the for her allocated palace by her father. During this period, Ali Pasha was promoted to the Grand Vizier and was located outside of Istanbul due to frequent wars. In one of these wars, the Battle of Petervaradin, Fatma Sultan became a widow before their marriage could turn into a real marriage as a result of the martyrize of Ali Pasha. However, this situation did not last long and Fatma Sultan was married for the second time at the age of 13 with Damad İbrahim Pasha of Nevşehir, who was quite older than her. As a result of this marriage, a child was born.

Ahmet III had a close interest and love for his daughter Fatma Sultan. He showed this love and interest both with his words and the palace he built on his behalf. Although her husband İbrahim Pasha is older than her, it is seen that Fatma Sultan and the pasha hold in high esteem. For this reason, like her father, her husband İbrahim Pasha, had palaces and charity works built as well in the name of Fatma Sultan. Nevertheless, with the contributions and support of her husband Damad İbrahim Pasha, Fatma Sultan was among the members of the charitable dynasty by having various charity works built in her name.

The death of Nevşehirli Damad İbrahim Pasha as a result of the Patrona Halil Rebellion in 1730 and the dethronement of Ahmed III was the beginning of a difficult period for Fatma Sultan. As a sultans's daughter who has lost her husband and whose father was deposed, Fatma Sultan wanted to spend her last years in the for her built

Çırağan Palace, as her previous illnesses increased. Although this request was welcomed by the sultan of the time, Mahmud I, Fatma Sultan's life did not last long in that palace and she died in the Çırağan Palace in 1733. Her grave is in the graveyard of the tomb of Hatice Turhan Valide Sultan in the courtyard of the Yeni Mosque in Istanbul.

KISALTMALAR DİZİNİ

A.g.e: Adı Geçen Eser

A.g.m: Adı Geçen Makale

A.g.t: Adı Geçen Tez

A.{ DVNSMHM.d: Bab-1 Asafî, Mühimme Defterleri

A.}MKT.MHM: Mühimme Kalemi Evrakı

AE.SABH.I: Ali Emiri, Abdülhamid I

AE. SAMD.III: Ali Emiri, Üçüncü Ahmed

AE.SMHD.I: Ali Emiri, Mahmud I

AE.SMHD.II: Ali Emiri, Mahmud II

AE.SMST.III: Ali Emiri, Mustafa III

AE.SOSM.III: Osman III

BEO: Bab-1 Ali Evrak Odası

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bkz: Bakınız

C.BLD: Cevdet, Belediye

C.EV: Cevdet, Evkaf

C.SM: Cevdet, Saray

C.MF: Cevdet, Maarif

D.BŞM.d: Bab-1 Defteri, Defterleri

D.BŞM.MTE.d: Matbah-1 Amire Eminliği, Defterleri

Çev.: Çeviren

Ed.: Editör

EV.HMH.d: Evkaf Harameyn Muhasebesi Defterleri

HAT: Hatt-ı Hümayun

Haz: Hazırlayan

İ.DH: İrade, Dahiliye

İ.EV: İrade, Evkaf

İ.MVL: İrade, Meclis-i Vala

İE.HLT: İbnülemin, Hil'at

İE.SM: İbnülemin, Saray Mesalihi

MAD.d: Maliyeden Müdevver Defterler

MFB: Müzehheb Ferman ve Beratlar

MF.İBT: Maarif Nezareti, Tedrisatı İbtidaiyye Kalemı

MF.MKT: Maarif Nezareti, Mektubi Kalemı

s.: sayfa

ŞD: Şura-yı Devlet

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

TTK: Türk Tarih Kurumu

TS.MA.d: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri

TS.MA.E: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı

TK.GM.d: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri

Y.A.RES: Yıldız, Resmi Maruzat

GİRİŞ

Osmanlı saray kadınları ile ilgili bilgilere ilk olarak bir görev ya da başka bir vesileyle Osmanlı Devleti'nde bulunan yabancı elçi veya gezginlerin aktardıklarında rastlamaktayız. Osmanlı saray ve saray teşkilatını erken dönemlerden itibaren merak eden Batılılar, bu merakın sınırını ilerleyen dönemlerde hareme kadar genişletmişlerdir. Harem, hanedanın aile hayatının yaşandığı bir yer olması sebebiyle mahrem olarak kalması istenen ve dışarıya kapalı bir yer idi. Bu nedenle gerçek dışı anlatımların duyulan merakı arttırması sonucu zaman zaman gerçek bilgi edinmenin sınırlarının zorlandığı olmuştur. Yabancı bir kişinin haremden bilgi edinmesinin oldukça zor olmasına rağmen birçok batılının hareme dair edindikleri bilgiler, haremi gerçek manada yansıtmaktan çok öte kendi muhayyilelerinde yarattıkları kurgusal bir harem resmetmişlerdir.¹

Osmanlı haremiyle ilgili az sayıda güvenilir kaynaktan birisi olan en erken tarihli 1574-1595 yılları arasında III. Murad'ın hassa hekimlerinden Yahudi doktor Domenico Hieroso Limitano'nun anlattıkları yer alır. Domenico, Topkapı Sarayı'nın içinde görev yapmış bir kişi olmasından ötürü harem hakkında verdiği bilgiler güvenilir ve önemli bulunmuştur.² Ukrayna'da soylu bir Leh ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelen, muhtemelen Kırım Tatarlarının tutsak ederek İstanbul'a götürdüğü ve gençlik çağlarında Topkapı Sarayı'na girmiş olan Albertus Babovius ya da diğer bir ismiyle Santuri Ali Ufki Bey, 17. yüzyılın başlarında Topkapı Sarayındaki yaşayışa dair bilgiler sunarken harem hakkında kısa da olsa bilgi vermiştir.³ 17.yüzyıl sonları ve 18.yüzyılın başında Osmanlı topraklarında bulunan ve saatleri tamir bahanesiyle hareme girdiğini belirten Fransız Aubry de La Motraye'nin harem hakkında verdiği bilgiler de harem konusunu merak edenlerin yararlandığı kaynaklar arasındadır.⁴

¹ Funda Acar, "Osmanlı Padişah Oğulları ve Kızlarının Eşitlendiği Alan: Harem", Hitit Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Cilt 14, 2015, s.184; Mine Baran, "Osmanlı Klasik Dönem Saray Kültüründe Mahremiyet ve Harem, Milli Folklor, Sayı 93, 2012, s.171.

² Domenica Hierosolimitano, Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları, Ed. Erhan Afyoncu-Uğur Demir, çev. Esmâ Selçuk Demir, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2017, s. V.

³ Albertus Bobovius (Santuri Ali Ufki Bey), Topkapı Sarayı'nda Yaşam, çev. Ali Berktaş, İstanbul, Kitapyayınevi, 2009, s.12-13.

⁴ Erkan Serçe, La Motraye'nin Seyahatnamesinin Türkçe çevirisinin sunuş bölümünde La Motraye'nin bir saatçi çırağı olarak hareme girdiği bilgisine şüphe ile bakmak gerektiğini, bunu okuyucuların harem

Motraye'den kısa bir süre sonra 1717-1718 yıllarında İlgiliz elçisinin eşi olarak Osmanlı topraklarında bulunan Lady Montagu, dönemin saray kadınları ile görüşebilme imkanı bulmuştur. Böylece kendisinden önce kadınlar hakkında yazılanların fantezi niteliğinde olduğunu iddia ederek, haremi görmesi mümkün dahi olmayan bu kişilerin yazdıklarına kuşku ile bakılması gerektiğini savunmuştur. Hareme erkeklerin girmesi mümkün olmadığı için kendisinin erkeklerin giremediği mekanlarda bulunduğuna değinerek yazdıklarının daha güvenilir ve daha doğru olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple kendisinden önceki erkek yazarları eleştirmiş ve bu yazılanların gerçeği yansıtmadığını dile getirirken kadınların baskı altında ezildiği bilgisinin ve hareme dair sabitlemiş ve gerçeği yansıtmayan hikayelerin doğru olmadığına dikkat çekmiştir.⁵ Montagu'nun gözlemleri ve deneyimleri, Osmanlı toplumunda kadının konumuna dair basmakalıp tariflerden öğretilen yanlış bilgileri adeta sorgular niteliktedir.⁶ Bu nedenledir ki Montagu tarafından kaleme alınan Türk Mektupları, Osmanlı'da kadının konumu ve harem yaşamı konusunda ezber bozan gerçeklere kapı aralamaktadır.⁷

Sâmiha Ayverdi, Montagu'nun “*Şüphesiz ki Türk Kadınları bizden çok hürdür*” ifadesini aktararak onun Türk kadınlarına imrendiğine dikkat çekmektedir. Ayverdi, Osmanlı kadınının toplum içindeki yerini tarif ederken de yine Montagu'nun gözlemlerini dikkate alarak şu tespitlerde bulunmuştur:

“Yaşmağının ve farâcesinin altındaki bu kadın, aile müessesesi içinde erkeği bir adım geride bırakan âmir ve merkezi kuvvetti. Bu ne sırlı bir kıvamın neticesi idi ki itâatlı, hazımlı, ferâgatlı olmasını bildiği kadar hükmün, kuvvetin, vekarın ta kendisi olmak kudretini de gösterebilmişti. Son söz daima

hakkındaki iştahlarını tatmin etmeye yönelik bir ifade olarak değerlendirmiştir. Bkz. Aubry de La Motraye, La Motraye Seyahatnamesi, çev. Nedim Demirtaş, İstanbul, İstiklal Kitabevi, 2007, s.12.

⁵ Betül İpşirli Argıt, Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri, İstanbul, Kitapyayınevi, 2017, s.47.

⁶ Montagu, 1 Ağustos 1718 tarihli mektubunda şunları yazmaktadır: “...İhtimal ki siz şimdi o bilmedikleri şeylerden bahsetmek için kendilerini bir türlü zabt edemeyen adi seyyahların hatıralarındakinden büsbütün başka bir şey gördüğünüze hayret edersiniz. Hâlbuki bir Hristiyan, gayet mümtaz bir mahiyeti haiz veya büsbütün harikulâde bir fırsata malik olmadıkça, Türkiye’de kibar bir adamın evine giremez. Hususiyle harem külliyanı yasaktır. Bu sebepten o seyyahlar ancak evlerin ale’l-umum o derece gösterişli olmayan dış taraflarından bahsederler. Haremle ise daima geri de sokaktan görülemez. Görünen kısımları yalnız bahçelerdir. Bu bahçeler de gayet yüksek duvarlarla çevrilmiştir...” Bkz. Lady Montagu, Şark Mektupları, Tercüme ve Tahşiyeye eden: Ahmet Refik, haz. Dursun Gülek, İstanbul, Timaş Yayınları, 1998, s.60.

⁷ Filiz Barın Akman, Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını, İstanbul, Etkileşim Yayınevi, 2011, s.48.

onun; karar daima ondandı. Kocası uzun bir kervan yolculuğuna çıkarken Avrupalı kadınların ki gibi nâmusunu “iffet kemeri” nin demir çemberine ısmarlamıyor, kendi sütüne ve imanına havale ediyor; o da helalini, harama yan bakmamak suretiyle icap ederse ömrünün sonuna kadar bir iffet heykeli vekarı ile çatısının altında ve evlatlarının başında olarak bekliyordu.”⁸

Osmanlı saray kadınlarının Türk ve batılı tarihçiler tarafından akademik anlamda ilgi çekebilmeleri ise maalesef geç tarihlere rastlamaktadır. Türk tarihçilerinden Ahmet Refik Altınay, Çağatay Uluçay, Reşat Ekrem Koçu ve Yılmaz Öztuna'nın Osmanlı haremî, valide sultanlar ve hanımsultanlar üzerine yaptıkları çalışmalar Osmanlı kadını hakkında öncü çalışmalar arasındadır.⁹ Çağatay Uluçay'ın “*Harem'den Mektuplar*” (1956) isimli eserinde padişah kadınları, kızları ve haremde bulunan diğer kadınlar tarafından herhangi bir sebepten ötürü yazılan mektuplar yer almakla birlikte bu kadınlara gönderilen mektuplarda bulunmaktadır. “*Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü*” (1959), “*Harem II*” (1971) başlıklı eserleri haremdeki kadınlar hakkında önemli bilgiler sunarken “*Padişahların Kadınları ve Kızları*” (1980) isimli kitabı ise Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar bütün padişahların kayıtlara geçen kadınları ve kızları hakkında derli toplu bilgiler sunması açısından mühimdir.¹⁰

Eski tarihçiliğin son, modern tarihçiliğin ilk, popüler tarihçiliğin ise en iyi temsilcisi olarak tanımlanan ve tarihi konuları halkın seviyesine indirirken gerçeği de tahrif etmemeye gayret gösteren biri olarak bilinen Ahmet Refik Altınay tarafından Osmanlı hanedan kadınları üzerine çalışmalar yapılmıştır.¹¹ “*Kadınlar Saltanatı*” (1923) isimli kitabında Osmanlı'nın kuruluşundan 17.yüzyılın sonlarına kadar etkin olan kadınların çevresinde gelişen olaylar anlatılmaktadır. “*Tarihte Kadın Simaları*” isimli eserinde ise Türk devletlerindeki bazı kadınların hayatlarından kesitler sunduktan sonra Osmanlı hanedanına mensup kadınların hayatlarına değinilmiştir. Bu

⁸ Sâmîha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, Cilt II, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2010, s. 638.

⁹ Fariba Zarinebaf, “Lâle Devrinde Osmanlı Prensesleri”, şu kitapta: Osmanlı, Toplum, Ed. Güler Eren, Cilt 5, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.429.

¹⁰ Ali Akyıldız, “Mustafa Çağatay Uluçay”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 42, İstanbul, 2012, s.122-123; M. Çağatay Uluçay, Harem'den Mektuplar, İstanbul, Vakıf Matbaası, 1956; M.Çağatay Uluçay, Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İçyüzü, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1959; M.Çağatay Uluçay, Harem II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1971; M.Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980.

¹¹ Abdülkadir Özcan, “Ahmed Refik Altınay” TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 2, 1989, İstanbul, s.121.

eserde III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın yaşamını uzun bir şekilde anlatılmıştır. Ancak Ahmet Refik'in sadece Fatma Sultan'ın yaşamının yer aldığı "*Fatma Sultan*" isimli eseri de mevcuttur.¹²

Ahmet Refik Altınay'ın öğrencisi olan Reşat Ekrem Koçu, hocasının yolundan gitmiş ve tarihi gerçekleri değiştirmeden bilgi ve tasvirleri bir araya getirerek tarihi romanlar kaleme almıştır.¹³ Reşat Ekrem Koçu'nun "*Kösem Sultan*" (1972)¹⁴ isimli kitabında yaşadığı devre damgasını vurmuş olan I. Ahmed'in hasekisi Kösem Sultan'ın hayatı roman tarzında ele alınmıştır. Yine Koçu'nun "*Hatice Sultan ile Ressay Mellin Tefrikalaşmış Hikayeler*" (1934)¹⁵ isimli eseri hikaye tarzında kaleme alınmış olup III. Selim'in kızkardeşi Hatice Sultan ve III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'a ait hikayelere yer verilmiştir. Yine roman tarzında yazılmış olan Yılmaz Öztuna'nın "*Osmanlı Haremde Üç Haseki Sultan*"¹⁶ (1972) isimli eserinde de Osmanlıdaki önemli haseki sultanlar ve aynı zamanda valide sultan rütbesine ulaşmış olan III. Murad'ın hasekisi Safiye Sultan, I. Ahmet'in hasekisi Kösem Sultan ve Sultan İbrahim'in hasekisi Hatice Turhan Sultan'ın hayatı konu edilmiştir.

Günümüzde ise arşiv belgeleri ışığında Osmanlı kadınları üzerine yapılan çalışmalar yoğunlaşmış olup Ali Akyıldız'ın "*Mümin ve Müsriş Bir Padişah Kızı Refia Sultan*" (1998) isimli eserinde 19. yüzyılda yaşamış bir padişah kızı olan Refia Sultan'ın yaşamını ele alınırken; "*Haremde Padişahı Valide Sultan: Haremde Hayat ve Teşkilat*" (2017), isimli eseri ise harem ve valide sultanların mahiyetini anlamak için önemlidir.¹⁷ 1550-1656 yılları arası "*Kadınlar Saltanatı*" olarak adlandırılan dönemin Köprülülerin başa gelmesi ile sona erdiği düşünülse de kadın sultanların gücünün ilerleyen dönemlerde de devam ettiği görülmektedir. Betül İpşirli Argıt tarafından

¹² Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, haz. İbrahim Delioğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000; Ahmet Refik Altınay, *Tarihte Kadın Simaları*, İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1931; Ahmet Refik Altınay, *Fatma Sultan*, haz. Esra Keskinçelik, Rıfat Günalan, İstanbul, L&M Yayınları, 2004.

¹³ Semavi Eyice, "Koçu, Reşad Ekrem" TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 26, Ankara, 2002, s.149.

¹⁴ Bu kitapta I. Ahmed'in kadını ve aynı zamanda valide sultan olan ve yaşadığı döneme damgasını vuran Kösem Sultan'ın hayatı roman tarzında ele alınmıştır. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, *Kösem Sultan*, haz. Reha Çamuroğlu, İstanbul, Doğan Kitap, 2002.

¹⁵ Reşad Ekrem Koçu, *Hatice Sultan ile Ressay Mellin, Tefrikalaşmış Hikayeler*, İstanbul, Doğan Kitap, 2003.

¹⁶ Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Haremde Üç Haseki Sultan*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2000.

¹⁷ Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsriş Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003; Ali Akyıldız, *Haremde Padişahı Valide Sultan: Haremde Hayat ve Teşkilat*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017.

kaleme alınan “*Rabia Gülnuş Emetullah Sultan*”(2014) isimli eserde bu dönemden sonra yaşayan IV. Mehmed’in hasekisi, II. Mustafa ve III. Ahmed’in annesi olan Rabia Gülnuş Emetullah Sultan’ın rolü incelenerek bu durum sorgulanmaktadır.¹⁸

Murat Kocaaslan’ın “*Kösem Sultan: Hayatı, Vakıfları, Hayır İşleri ve Üsküdar’daki Külliyesi*”(2014) isimli eserinde Kösem Sultan’ın yaşamının yanı sıra özellikle yaptırdığı vakıflar ayrıntılı olarak ele alınmıştır.¹⁹ Kösem Sultan’ın hayatının kaleme alındığı bir diğer çalışma ise Özlem Kumrular’ın “*Kösem Sultan: İktidar, Hırs, Entrika*” (2015) başlıklı çalışmasıdır. Özlem Kumrular, “*Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultanlar*”²⁰ isimli kitabında ise II. Selim’in hasekisi ve III. Murad’ın annesi olan Nurbanu Sultan ile gelini Safiye Sultan’ın aralarındaki mücadeleyi ele almıştır. Kumrular’ın bu eserlerinde Osmanlıdaki kaynaklardan ziyade yabancı kaynaklar ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Bu yabancı kaynakların pek çoğunun dedikodulara dayalı olan metinleri irdelemeden kullanmış olması ise Kumrular’ın yazdıklarının temkinli okunmasını gerekli kılmaktadır.²¹

Osmanlı kadını üzerine çalışan batılı tarihçilere bakacak olursak, haremi şehvet ve entrikanın yoğun olarak yaşandığı bir yer²² olmaktan çıkartan ve bu anlayışı değiştiren Amerikalı tarihçi Leslie P. Peirce’ın özel bir yeri vardır. Osmanlı’nın klasik dönemindeki haremi konu alan “*Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümlerlik ve Kadınlar*” (1993) isimli çalışması harem ve valide sultanların politikaları etrafında şekillenmiştir.²³ Valide sultanların Osmanlı’nın klasik döneminde iktidara yükselmesinin analizini sunan eser 17. ve 19. yüzyıllar arasındaki

¹⁸ Betül İpşirli Argıt, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan (1640-1715)*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014.

¹⁹ Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan: Hayatı, Vakıfları, Hayır İşleri ve Üsküdar’daki Külliyesi*, İstanbul, Okur Kitaplığı, 2014.

²⁰ Özlem Kumrular, *Kösem Sultan: İktidar, Hırs, Entrika*, İstanbul, Doğan Kitap, 2015; Özlem Kumrular, *Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultanlar*, İstanbul, Doğan Kitap, 2017.

²¹ Ali Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan: Haremde Hayat ve Teşkilat*, s.21.

²² Haremin bu şekilde görülme sebebi ilk olarak Oryantalist ilim adamlarının eserlerinden kaynaklanmaktadır. Bunların en ünlüsü ise yazarı ve ne zaman yazıldığı bilinmeyen Arapça masal külliyesi olan *Binbir Gece Masalları*’nın çevirisidir. Bu eserin ilk baskısı 1707-1714 yılları arasında Fransızca olarak yayınlanmış ve daha sonra birçok İngilizce versiyonu çıkmıştır. *Binbir Gece Masalları*’nda çizilen hafif meşreb, fettan kadın tipleri okuyucu kitlesini ciddi biçimde etkilemiştir. Bu eser ve bunu takip eden doğu masalları (Türk, İran, Çin vs.) çevirileri ve uydurma hikayeler de hareme yüklenen geleneksel oryantalist erotik imajın temelini oluşturmuştur. Hareme yüklenen bu kalıplaşmış fikirler, Avrupalı seyahatlerin seyahatnamelerinde de sık sık kullanılmıştır. Bkz. Aslı Sancar, *Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2009, s.10-11, 38.

²³ Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996.

harem kurumu içinde meydana gelen değişiklikleri ve sürekliliği anlamamız için önemli bilgiler sunmaktadır.²⁴ Ayrıca aynı yazarın 16.yüzyılın önemli saray kadınlarından ve aslen Ukraynalı olan Hürrem Sultan'ın hayatını kaleme aldığı "*Hürrem Sultan*" (2019) isimli bir çalışması daha mevcuttur.²⁵ Hürrem Sultan üzerine yapılan bir başka çalışma ise Ukraynalı yazar Oleksandra Şutko tarafından "*Hürrem Sultan*"(2017) başlıklı eserdir.²⁶ Lucienne Thys-Şenocak'ın "*Hadice Turhan Sultan, Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Baniler*" (2009)²⁷ isimli eserinde ise birçok mimari eserin meydana getirilmesini sağlamış olan Hatice Turhan Sultan'ın mimari yönüne değinilerek kadınların bu şekilde kendilerini nasıl ön plana çıkardıkları irdelenmiştir.

Görüldüğü üzere Osmanlı hanedan kadınları üzerine yapılan çalışmaların birçoğu haseki sultanlar ve valide sultanlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Padişah kızları üzerine yapılan çalışmaların ilki ise bizim de çalışma konumuzu teşkil eden Ahmet Refik Altınay tarafından kaleme alınan "*Fatma Sultan*" isimli eserdir. Bu eser, Fatma Sultan'ın hayatına ışık tutması açısından önemlidir. Ancak arşiv belgeleri, kronikler ve bazı seyahatnâmeler kullanılmış olsa dahi bunlar sınırlı kalmakta ve bu kaynaklar dipnotta belirtilmemektedir. Anlatılanların gerçeklik payı olmakla birlikte daha çok kurgudan ibarettir. Padişah kızları üzerine arşiv belgelerine dayanılarak yapılan en önemli çalışma ise yukarıda da değindiğimiz Ali Akyıldız'ın Sultan Abdülmecid'in kızı Refia Sultan'ın hayatını konu alan "*Mümin ve Müsriif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*" isimli eseridir.

Padişah kızları adına yapılan çalışmalar sonraki dönemlerde yoğunlaşmaya başlamış ancak bunlarda daha çok yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Yapılan çalışmalara örnek verecek olursak Türkan Duran'ın "*I.Abdülhamid'in Kızı Esmâ Sultan'ın Hayatı (1778-1848)*" isimli çalışması²⁸, Cevriye Uru'nun "*Sultan II. Abdülhamid'in Kızı Zekiye Sultan'ın Hayatı (1872-1950)*"²⁹, Özge Kahya'nın "*Sultan*

²⁴ Zarinebaf, a.g.m, s.429.

²⁵ Leslie P. Peirce, Hürrem Sultan, çev. Renan Akman, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

²⁶ Oleksandra Şutko, Hürrem Sultan, çev. Hazal Yalın, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2017.

²⁷ Lucienne Thys-Şenocak, Hadice Turhan Sultan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler, çev. Ayla Ortaç, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2009.

²⁸ Türkan Duran, "I.Abdülhamid'in Kızı Esmâ Sultan'ın Hayatı (1778-1848)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

²⁹ Cevriye Uru, "Sultan II. Abdülhamid'in Kızı Zekiye Sultan'ın Hayatı (1872-1950)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Abdülmeçid'in Kızı Mediha Sultan'ın Hayatı (1856-1928)"³⁰ ve İbrahim Tuncer tarafından kaleme alınan "*Sultan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan'ın Hayatı*"³¹ isimli yüksek lisans tezleri padişah kızlarının hayatlarını konu edinmektedir. Ancak bu çalışmalar 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar yaşayan padişah kızlarının hayatlarını içermektedir. Bu çalışmalar içerisinde en erken tarihli olanı ise Eylül Aykan tarafından kaleme alınan "*III. Ahmed'in Kızı Büyük Esma Sultan (1726-1788)*" isimli yüksek lisans tezidir.³² Bizim çalışmamız ise daha da erken bir dönemde yaşayan III. Ahmed'in ilk çocuğu olan Fatma Sultan'ın (1704-1733) hayatını içermektedir. Her ne kadar padişah kızları üzerine araştırmalar olsa da yapılan çalışmalar bu alandaki boşluğu doldurmaya yetmemekte ve hanım sultanların konumunun belirlenmesi için bu çalışmaların artırılması gerekmektedir.

Fatma Sultan üzerine bu çalışmayı yapmaya karar verdiğimizde, sultan hakkında daha önceden yapılan çalışmalardan en önemlisi yukarıda da bahsettiğimiz Ahmet Refik Altınay tarafından yazılmış olan "*Fatma Sultan*" isimli eserdir.³³ Fatma Sultan ile Silahdar Ali Ağa'nın evliliği hakkında arşivde bulunan surnâme, Mehmet Arslan tarafından "*III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge*" isimli makale ile yayınlanmıştır.³⁴ Çağatay Uluçay'ın "*Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma*" isimli makalesi Fatma Sultan'ın ilk evliliğini aydınlatması açısından önemlidir.³⁵ Fatma Sultan'ın yaptırmış olduğu hayır eserlerinden ise sadece Fatma Sultan Camii hakkında detaylı bilgi sunan Semavi Eyice, "*İstanbul'un Kaybolan Eski Eserlerinden: Fatma Sultan Camii ve Gümüşhaneli Dergâhı*" isimli makale kaleme almıştır.³⁶ Çalışmamız esnasında ise Fatma Sultan'ın muhalefat defterlerinin çalışılmış olması bizim katkı sunacağımız alanı kısıtlamış olsa da bu çalışmalar gözden geçirilerek tekrar değerlendirilmiştir. Yine çalışma

³⁰ Özge Kahya, "Sultan Abdülmeçid'in Kızı Mediha Sultan'ın Hayatı (1856-1928)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.

³¹ İbrahim Tuncer, "Sultan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan'ın Hayatı", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.

³² Eylül Aykan, "III. Ahmed'in Kızı Büyük Esma Sultan (1726-1788)", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2019.

³³ Altınay, Fatma Sultan.

³⁴ Mehmet Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge", Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2000.

³⁵ Çağatay Uluçay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma" şu kitapta: Sancaktan Saraya Seçme Yazılar, haz. M.Sabri Koz, Haşim Şahin, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012.

³⁶ Semavi Eyice, "İstanbul'un Kaybolan Eski Eserlerinden Fatma Sultan Camii ve Gümüşhaneli Dergâhı", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 43, İstanbul, 1987.

aşamamızda yazılmış önemli bir makale ise Şaduman Tuncer'in "*Padişah Kızlarının Küçük Yaşlarda Yaptıkları Şekli Evlilikler: III. Ahmed'in Kızı Fatma Sultan Örneği*" isimli makalesidir. Arşiv belgelerine dayanılarak Fatma Sultan ile Ali Paşa'nın evliliklerine ışık tutması açısından önemli bir çalışma olup padişah kızlarının küçük yaştaki evlilikleri Fatma Sultan örneğinden yola çıkılarak açıklanmıştır.³⁷

Dönemin kroniklerinde Fatma Sultan hakkında çok detaylı bilgilere ulaşmak zor olsa da dönemin vak'anüvisi Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Asım Efendi'nin "*Târih-i Râşid ve Zeyli*" isimli eseri en fazla bilgi sunan kaynaklar arasındadır.³⁸ Yabancı kaynaklardan ise Fatma Sultan'ın yaşadığı dönemde Osmanlı topraklarında bulunan İngiliz elçisinin eşi Lady Montagu'nun kaleme aldığı "*Şark Mektupları*" (Doğu Mektupları ya da Türkiye Mektupları)³⁹, Kelemen Mikes'in "*Türkiye Mektupları*"⁴⁰ ve Fransız elçisi olan Marquis de Villeneuve'nin kaleme aldığı "*Une Ambassade Française En Orient Sous Louis XV La Mission du Marquis de Villeneuve (1728-1741)*"⁴¹, isimli eserler Fatma Sultan hakkında önemli bilgiler barındırmaktadır.

Çalışmamızda Fatma Sultan hakkında yazılmış olan literatürdeki bütün çalışmaları, arşiv belgelerini, kronikleri ve seyahatnâmeleri göz önünde bulundurarak Fatma Sultan'ın yaşamına ışık tutmaya çalıştık. Fakat her ne kadar Fatma Sultan'ın hayatına dair tafsilatlı bir araştırma yapmaya gayret göstermiş olsak dahi yaşamına dair eksik kalan yerler bulunmaktadır. Bunlar arasında Fatma Sultan'ın gelirlerini tespit edebilmemiz bu çalışma açısından güçlük oluşturmuştur. Yaptırmış olduğu vakıfları ele almış bulunsak da bu eserlerinin bazılarını eşi Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ile birlikte yaptırmış olması vakıflarının sınırının geniş olmasına sebebiyet vermiş ve bu da çalışmamızın sınırlarını aşmıştır. Bu sebeple Fatma Sultan'ın kendi adına yaptırdığı vakıflarının yanı sıra eşi İbrahim Paşa ile birlikte yaptırdığı vakıflarının müstakil bir çalışmada detayları ile değerlendirilmesi gerekmektedir.

³⁷ Şaduman Tuncer, "Padişah Kızlarının Küçük Yaşlarda Yaptıkları Şekli Evlilikler: III. Ahmed'in Kızı Fatma Sultan Örneği", *Türk Kültürü ve İncelemeleri Dergisi*, Sayı 43, İstanbul, 2020.

³⁸ *Târih-i Râşid ve Zeyli (1071-1114/1660-1703)*, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul, Klasik Yayınları, 2013.

³⁹ Montagu, a.g.e.

⁴⁰ Kelemen Mikes, *Türkiye Mektupları*, Tercüme: Sadrettin Karatay, Ankara, TTK, 2014.

⁴¹ *Une Ambassade Française En Orient Sous Louis XV La Mission du Marquis de Villeneuve (1728-1741)*, Mösyö Alber Vandal, Paris, 1887.

Her ne kadar saray ve saray dışı Osmanlı kadını hakkında araştırmalar yapılmış olsada 19. yuzyılın son dönemlerinden önceki yıllara ait hatıralar ve otobiyografik çalışmaların olmaması kadın erkek farketmeksizin bu kişilerin yaŐamlarını kurgulamayı zorlaŐtırmaktadır. ÇalıŐtıĐımız dönemin 18. yuzyılın ilk dönemlerini kapsamaması ise çalışmamızın bir başka zorlayıcı tarafını oluŐtırmaktadır. Kroniklerde bulunan Osmanlı hanım sultanlarının doğum, evlenme ve ölümlerine ait kısa bilgiler önemli olmakla birlikte maalesef ki bu boşluğu doldurmaya yetmemektedir. Arşiv kaynakları ise Osmanlı hanedanına mensup kişilerin kamusal hayatlarını anlayabilmemize katkı sağlamakta ancak bu belgeler de çok kapsamlı veriler sunmamaktadır.⁴² Bu sebeple en kuk bir veri dahi yapılan çalışmada önemli bir yere sahiptir. Ortaya konulan belgeler her ne kadar çalıŐmanın bir kısmını yansıtsada tarihi, konu hakkındaki bütün belgeleri ve dayanakları ortaya koyup bunları eleŐtiri süzgecinden geçirmek ve resmi tamamlamakla görevlidir.⁴³

⁴² Zarinebaf, a.g.m., s.429.

⁴³ Ali Akyıldız, “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Saray Kadınları”, Dergâh Dergisi, Cilt IX, Sayı 105, Kasım 1998, s.18.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. FATMA SULTAN'IN AİLESİ, DOĞUMU VE EĞİTİMİ

1.1. SULTAN'IN AİLE EFRÂDI

1.1.1. Babası III. Ahmed

III. Ahmed, 31 Aralık 1673 (23 Ramazan 1084) yılında bugünkü Bulgaristan'a bağlı Hacıoğlupazarı'nda dünyaya gelmiştir.⁴⁴ Babası Sultan IV. Mehmed, annesi ise Rabia Gülnuş Emetullah Sultan'dır.⁴⁵ Dünyaya gelmesi üzerine Hacıoğlu kasabası, Babadağı kazası ve bilâd-ı selâsede üç gün üç gece şenlik yapılması buyrulmuş ve bu beldelerde sokaklar ve dükkanlar doğum şenliği için süslenmiştir.⁴⁶ Büyük kardeşi Mustafa (II) ile birlikte 26 Mayıs 1675 yılında Edirne'de on beş gün süren gösterişli şenliklerle sünnet olmuştur. Sultan IV. Mehmed'in tahttan indirilip kardeşi II. Süleyman'ın tahta çıkarılması şehzade III. Ahmed'in hayatında yeni bir dönemi başlatmıştır. Taht değişikliğinin ardından o sıralar 14 yaşında olan III. Ahmed, babası IV. Mehmed ve kardeşi Mustafa (II) ile birlikte sarayın Şimşirlik Dairesi'ne kapatılmıştır.⁴⁷ 16 yıl boyunca İstanbul ve Edirne saraylarında kafes hayatı yaşayarak göz hapsinde kalmıştır. 1691'de II. Süleyman'ın vefatı üzerine tahta III. Ahmed'den dokuz yaş büyük abisi II. Mustafa'nın çıkması gündeme gelse de onun yerine II. Süleyman'ın kardeşi II. Ahmed getirilmiştir. Kısa bir süre sonra II. Ahmed'in hastalıktan vefatı üzerine 1695'te hanedanın en büyüğü olarak II. Mustafa, Edirne Sarayı'nda tahta çıkarak padişahlığını ilan etmiştir.⁴⁸

⁴⁴ Mehmed Süreyya, Osmanlı Devletinde Kim Kimdi, haz. Gültekin Oransoy, Ankara, Küğ Yayınları, 1969, s.131.

⁴⁵ Betül İpşirli Argıt, Rabia Gülnuş Emetullah Sultan, s.7.

⁴⁶ Târih-i Râşid ve Zeyli, I, s.177.

⁴⁷ Abdülkadir Özcan, İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları, IV. Mehmed'den III. Osman'a (1648-1757), Cilt 3, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018, s.139.

⁴⁸ Abdülkadir Özcan, "Süleyman II" TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 38, İstanbul, 2010, s.79; Mücteba İlgürel, "Ahmet II", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul, 1989, s.34; Abdülkadir Özcan, "Mustafa II" TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 31, İstanbul, 2006, s.276.

Edirne'nin devletin fiili başkenti olduğu dönemde yaşanan ve tarihe 1703 Edirne Vak'ası (Feyzullah Efendi Vak'ası) olarak geçen ayaklanma sonucunda II. Mustafa'nın tahtan çekilmesiyle devlet ricali, kardeşi III. Ahmed'i 22 Ağustos 1703'te Edirne'de tahta çıkarmıştır.⁴⁹ III. Ahmed'in tahtta geçmesiyle birlikte II. Mustafa, *"kul beni tahtdan indirmişler, yerime karındaşım Sultân Ahmed'i pâdişâh eylemişler, Allâh mübârek eyleye. Evlâdlarım ve hâssa câriyelerim kendüye Allah emâneti olsun"* sözlerini sarf ederek yaşanması muhtemel bir çatışmayı önlemiş ve kan dökülmeden saltanat değişikliği gerçekleşmiştir.⁵⁰

III. Ahmed, hükümdar olur olmaz idareye tamamen sahip olamamıştır. Devletin idaresini ele geçiren asilerle birleşmiş olan asker de cülus bahşişi için sesini yükseltmeye başlayınca padişah, *"bu edepsizlik nedir? Şimdi hepinizin kellesi kesilir!"* şeklinde sert bir tavır takınmıştır. II. Mustafa'yı tahtan indiren asiler, bir padişahı tahtan indirmenin cezasız kalmayacağını bildikleri için kendi canlarına kastedilmesinden endişeye düşerek III. Ahmed'den bazı isteklerde bulunmuşlardır. Bu istekleri padişahın Edirne'den İstanbul'a göç etmesi ve o güne kadar işledikleri suçların affedilmesi idi. III. Ahmed, şeriata ve kanuna aykırı bir işte bulunmamaları koşuluyla asilerin bu isteklerini kabul etmiştir.⁵¹ Bunun üzerine 17 Ekim 1703'te Edirne'den İstanbul'a giden III. Ahmed⁵², ilk önce Eyüp Sultan türbesine giderek Hz. Peygamberimiz'in kılıcını kuşanmış ve Topkapı Sarayı'na hareket etmiştir. Ancak İstanbul'a gelen III. Ahmed'in karşısında iki temel sorun bulunmaktadır. Bunlardan ilki ve en önemlisi tahtını güvence altına almak ikincisi ise İstanbul'da oluşan kargaşayı yatıştırmak idi. Çünkü Edirne Vak'ası sırasında asker ve ulema arasında II.

⁴⁹ Necdet Sakaoglu, "Ahmed III" Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1993, s.110-111; Abdülkadir Özcan, "Edirne Vak'ası", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 10, İstanbul, 1994, s. 445-446; İsmail Hâmi Danişmend, İzahlı Osmanlı Kronolojisi, Cilt IV, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1972, s.1; Dimitri Kantemir, Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, çev. Özdemir Çobanoğlu, Cilt 3, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980, s.316-318.

⁵⁰ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme: İnceleme Metin (1106-1133/1695-1721), haz. Mehmet Topal, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2018, s.773; Tahttan indirilen II. Mustafa ise çok vakit geçmeden 29 Aralık 1703'te Edirne'de vefat etmiştir. Ölüm sebebi ile ilgili farklı bilgiler bulunmakla birlikte Edirne Vak'ası sonucu tahtan indirilmesinin kendisinde büyük üzüntü oluşturduğu ve hastalıklarını şiddetlendirdiği bilgisi de mevcuttur. II. Mustafa, Yeni Cami yakınlarındaki Valide Turhan Sultan Türbesi'nde meftun bulunan babasının ayakucuna defnedilmiştir. Oğulları Mahmud ve Osman ise III. Ahmed'in emriyle Topkapı Sarayı'nın kafes bölümüne kapatılmışlardır. Hayatta kalan eşlerinden Salih Sultan ve Şehsuvar Sultan ise Eski Saray'a gönderilmişlerdir. Bkz. Uğur Kurtaran, II. Mustafa (1695-1703), Ankara, Siyasal Kitapevi, 2017, s.117-120; Özcan, "Mustafa II", s.279.

⁵¹ Zuhuri Danişman, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt 10, İstanbul, Zuhuri Danişman Yayınevi, 1965, s.189.

⁵² III. Ahmed'den sonra hiçbir Osmanlı padişahı İstanbul'u uzun süre terk edip Edirne'de oturmamıştır. Bkz. Özcan, "Edirne Vak'ası", s.446.

Mustafa'nın yerine kimin padişah olacağını tartışılmış olması Padişah için ciddi bir otorite zafiyetinin göstergesi olmuştur. Bu nedenle III. Ahmed, yalnız kendi iktidarını sağlamlaştırmanın ötesinde 1678'de IV. Mehmed'in tahtan indirilmesinden o güne kadar süregelen zedelenmiş hükümdarlık otoritesini de yeniden tesis etmek amacıyla idi.⁵³ Ayrıca 1658-1703 yılları arasında devletnin resmi başkentinin İstanbul olmasına rağmen padişahların Edirne'den hüküm sürmeleri ve III. Ahmed'in hükümdarlık merkezini tekrar İstanbul'a taşıması bir takım gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Padişah, saltanatını yüceltmek amacıyla Topkapı Sarayı'nda yemiş odası olarak tabir edilen yeni bir has oda yaptırmıştır. Ayrıca Topkapı Sarayı'nın ve İstanbul'un kuru ve bahçelerindeki köşklere de yenilenmiştir. Yaklaşık yarım asır padişahların Edirne'den hüküm sürmesi sebebiyle İstanbullulara hanedanın geri döndüğünü hatırlatacak ve başkenti hareketlendirecek başta düğün merasimleri olmak üzere birçok tören ve kutlamalar düzenlenmiştir. Bu kutlamalar bir taraftan İstanbul'da siyasi gerginliğin devam ettiği, diğer taraftan da dış baskıların yaşandığı bir dönemde padişahın otoritesini simgelemiştir.⁵⁴

III. Ahmed'in 27 yıl süren saltanatı iki bölümde değerlendirilebilir. İlk olarak 1703 yılından 1718'e kadar süren başarılı olmakla birlikte savaşlarla geçen ve Pasarofça Antlaşması ile sona eren dönemdir. Yaklaşık 15 yıl süren bu dönem 1699 Karlofça ve 1700 İstanbul Antlaşmaları ile yaşanan büyük toprak kayıplarının geri alınması üzerine kurgulandığı için birçok savaşa girilmek zorunda kalınmıştır.⁵⁵ Bu siyaset doğrultusunda yaşanan süreçte, Rusya'nın kuzeyden Osmanlı devletini tehdit etmesi üzerine Rus Çarı I. Petro (Deli Petro) ve Baltacı Mehmed Paşa arasında 1711 Prut Savaşı gerçekleşmiş ve sonrasında Prut Antlaşması imzalanmıştır. Silahdar Ali Paşa tarafından ise 1715'te Venedik'e harp ilan edilerek kaybedilen Mora geri alınmış ve yine 1716'da Avusturya'ya sefer düzenlenerek Varadin Muharebesi gerçekleşmiştir. Avusturya ve Venedik ile gerçekleşen bu savaşlar Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde imzalanan Pasarofça Antlaşması (M.1718) ile son bulmuştur. III. Ahmed'in saltanatının ikinci aşaması ise 1718 Pasarofça

⁵³ Metin Kunt ve diğerleri, Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti (1600-1908), Cilt 3, İstanbul, Cem Yayınevi, 1988, s.47; Özcan, İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları, s.140-142.

⁵⁴ Tülay Artan, "18. yüzyılda İstanbul: Uzlaşma ve Yeniden Yapılanma Dönemi", Bizantion'dan İstanbul'a Bir Başkent 8000 Yılı, Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul, 2010, s.302-303.

⁵⁵ Yılmaz Öztuna, Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi, Cilt 11, İstanbul, Hayat Yayınları, 1967, s.8.

Antlaşması'ndan 1730 Patrona Halil İsyanı'na kadar geçen dönemdir.⁵⁶ Bu dönemde Avusturya ve Venedik ile imzalanan Pasarofça Antlaşması sonucunda Osmanlı'nın hezimetini ilk defa kabul edilmiştir. Her ne kadar 1683-1699 savaşlarında ağır yenilgiler alınmış olsa da bütün düşman kuvvetlerinin dört bir taraftan saldırmış olmalarının bu mağlubiyete sebep olduğu düşünülmüş ve uygun zamanda tekrar kaybedilen toprakların kazanılacağına inanılmıştır. Ancak Pasarofça Antlaşması sonucunda 17.yüzyılda hakim olan kânun-ı kadime geri dönme ve Avrupa'ya karşı yapılan fetihler düzenleme hayalleri yıkılmış ve Osmanlı'nın kendine olan güveni zedelenmiştir. 1722 yılında ise İran'ın Afganlar tarafından istilası Osmanlı ile Safevi Devleti arasında kurulmuş olan dengeleri sarsmış ve Osmanlı'nın doğu siyasetinin yeniden tanzim edilmesini gerekli kılmıştır. 16. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı'nın Rusya'yı durdurmaya yönelik politikalarına rağmen Safevilerin çökmesi üzerine 1724 yılında İran topraklarını Rusya ile paylaşma antlaşması yapması dikkat çeken konular arasında bulunmaktadır. İran şahlığını ele geçiren Afganların halifelik konusunda hak iddialarında bulunması ise Sünni İslam dünyasının lideri olan Osmanlı'yı şaşırtan gelişmeler arasında olmuştur. Ayrıca bu dönemde Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa, Köprülülerden sonra en uzun sadaret makamında oturan kişi olmuştur.⁵⁷

III. Ahmed'in saltanatının bu ikinci evresindeki gelişmelere, 19.yüzyılın sonlarından itibaren batı edebi ve tarihi literatürü okumaya başlayan Osmanlı tarihçileri ve edebiyatçıları, Osmanlı tarihini batı ölçekli dönemlendirme endişesi dahilinde yeni tanımlamalar bulmaya çalışmışlardır. Nedim'in şiirlerinde “şaşaa, eğlence, zevk ü sefa” olarak tasvir edilen bu dönemin, “Lale Devri” olarak ilk kez adlandırılması Yahya Kemal'in Paris'te bulunduğu dönemde (1903-1912) kaleme aldığı bir gazelde yer almıştır.⁵⁸ 1909 yılında kurulmuş olan Tarih-i Osmânî Encümeni'nin önde gelen üyelerinden ve 1910 yılında Paris'e gönderilen Ahmet Refik

⁵⁶ Osmanlı Tarihi: Abdurrahman Şeref'in Fezleke-i Devleti-i Tarih-i Osmaniye, çev. M.Sait Karaçorlu, Kocaeli, Volga yayıncılık, 2014, s.141-146; Kurtaran, a.g.t, s.14-15.

⁵⁷ Mehmet Yaşar Ertaş, “Lâle Devri'ne Yeni Bir Yaklaşım Önerisi: Politik Psikoloji Perspektifi”, Doğu-Batı Dergisi, Cilt 21, Sayı 85, Ankara, 2018, s.306-307.

⁵⁸ Yahya Kemal Beyatlı'nın vefatından sonra yayımlanan *Eski Şiirin Rüzgârıyla* (1962) adlı kitabında farklı zamanlarda parça parça yazdığı Osmanlı tarihini konu edinen şiirleri bulunmaktadır. Kitapta Lale Devri'ni konu edinmiş beş şiir (*Bir Sâkî, Mahurdan Gazel, Şerefâbâd, Mükerrer Gaze ve Sene 1140*) bulunmaktadır. Çelik'in aktardığına göre Lâle Devri'ni konu alan şiirlerin birçoğu, Paris'te yazılmaya başlanmıştır. Bu nedenle divan şiirinin yanında Fransız şiirinden de etkiler taşımaktadır”. Bkz. S. Dilek Yalçın Çelik, “Eski Şiirin Rüzgârıyla'da Lâle Devri Ve Dönemin Ruhu”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi Cilt 18, Sayı 1, 2011, s. 139.

Altınay, burada Yahya Kemal ile görüştüğünden sonra muhtemelen kendisinden etkilenmiş olmalıdır ki 1913'te İkdam Gazetesinde çıkan bir yazısında bu tanımlamayı kullanmıştır. Sonrasında ise Ahmet Refik'in 1915 yılında "Lale Devri" ismiyle bir kitap yayınlaması Osmanlı aydınlarınca bu adlandırmanın kabul görmesinin önünü açmıştır. Bir şair tarafından oluşturulduğu görülen "Lale Devri" tanımı Cumhuriyet döneminin ideolojik anlayışıyla örtüşmesi sebebiyle de giderek yaygınlaşmış ve 1718 Pasarofça Antlaşması'ndan 1730 Patrona Halil İsyanı'na kadar olan dönem "Lale Devri" olarak literatüre geçmiştir. Zevk, sefahat ve eğlence ile özdeşleştirilen bu dönemde İstanbul'da daha önce görülmemiş bir barış evresi hakim olduğu kanaati yaygın olsa da Osmanlı'nın bu dönemde İran, Rusya ve Afganlar ile olan mücadelesi göz ardı edilmemesi gereken hadiselerdir.⁵⁹ Ahmet Refik, Osmanlılar için bu dönemi bir aydınlanma dönemi olarak görmekte ve Osmanlı yönetici elitinin Fransız etkisi altında olduğunu belirterek bir dönüşüm sürecine girildiğini ve doğuda batı yayılımının başladığını belirtmektedir. Osmanlı ve Avrupa arasındaki etkileşim siyasi ve askeri alanda değil daha çok sanat ve mimari alandadır. Ancak halk bu değişime çok açık olmadığı için bu dönem geçici bir dönem olarak anlatılmaktadır.⁶⁰ 1718-1730 arasındaki bu dönem, tarihçilerin ideolojileri ve inançları tarafından birbirinden oldukça farklı anlatılmış olup aralarında çelişkiler bulunmaktadır. Lale Devri bir taraftan modernleşmenin başlangıcı olarak kabul edilerek olumlu bir anlatım oluşturulmuş diğer taraftan ise ahlaki çürümenin başladığı ve Osmanlı düzeninin

⁵⁹ Feridun M. Emecen, "Matruşka'nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Dönemi ve "Lale Devri" Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme", Osmanlı Araştırmaları, Sayı 52, 2018, s. 82-83; Can Erimtan, "Ahmed Refik'in Lâle Devri'ni Yazarken Kullandığı Kaynaklar ve 'Lale Devri' Paradigması: Bir Teolojik İma", Doğu Batı Dergisi, Cilt 21, Sayı 85, Ankara, 2018, s.16-17; Selim Karahasanoğlu, "İstanbul'un Lale Devri mi? Tarih ve Tarihyazımı", Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu, Mayıs 2011, s.428.

⁶⁰ Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı Tarihyazımında "Lale Devri": Eleştirel Bir Değerlendirme", Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar, Sayı 7, Bahar-Yaz 2008, s.131; Karahasanoğluna göre, "Lale Devri" olarak adlandırılan dönemin zevk ve safasına dair Osmanlı arşivlerinde araştırma yapıldığında Ahmet Refik'in yazdıklarını anlamak güçleşecektir. Çünkü arşiv belgeleri devletin işleyişinde herhangi bir değişmeden bahsetmenin zor olduğunu göstermektedir. Refik'i bu kurguya iten sebep ise şüphesiz dönemin önemli tarih yazarlarının abartılı anlatımlarıdır. Bu yazarlar ve yazdıkları arasında Abdi Efendi'nin Tarih'i, Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'it-i Tevârih'i, İstanbul ve yönetici elit üzerine bir tarih eseri ortaya koyan vakanüvis Küçük-çelebizade İsmail Asım Efendi'nin Tarihi'dir. Bkz. Karahasanoğlu, a.g.m. s.131-133; Osmanlı tarihi kaynakları bu dönemi bir zevk ve safa devri olarak göstermekte ve yaşayış biçimi ve ahlaki anlayışının değişmesi ile birlikte bu dönemde lüks tüketimin arttığını belirtmektedir. Bkz. Abdülkadir Özcan, "Lâle Devri", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 27, Ankara, 2003, s. 83

bozulduğu bir devir olarak anılmıştır. Ancak Lale Devri hakkında kabul gören bu değerlendirmeler son zamanlarda bilimsel çalışmalarla tartışılmaya başlanmıştır.⁶¹

Lale Devri olarak isimlendirilen dönemdeki siyasal, ekonomik ve sosyal gelişmelere karşı bir tepkinin sonucu olarak 1730 yılında Patrona Halil İsyanı vuku bulmuştur.⁶² Bu isyan hareketinin sonucunda 56 yaşında iken tahttan zorla feragat ettirilen III. Ahmed'in yerine II. Mustafa'nın oğlu I.Mahmud getirilmiştir.⁶³ III. Ahmed, 1 Ekim 1730 günü yanında oğulları Mustafa ve Abdülhamid ile birlikte Topkapı Sarayı'ndaki tahtan indirilmiş padişahlara ayrılan daireye gönderilmiştir. Saltanattan çekildikten sonra ilim ve ibadetle meşgul olan III. Ahmed, 6 yıl sonra 1736 (H.1149) yılında 63 yaşında iken vefat etmiştir. Naaşı, Yeni Cami'de Turhan Valide Sultan türbesine defn edilmiştir.⁶⁴ III. Ahmed, tasarrufu seven ve devlet hazinesini dolu buldurmaya özen gösteren biri olması sebebiyle arkasında dolu bir hazine bırakmıştır.⁶⁵

Son derece zeki, kurnaz aynı zamanda hassas ve zarif bir zât olarak tanımlanan III. Ahmed, şair⁶⁶ olmasının yanı sıra iyi bir hattat'tır.⁶⁷ Hafız Osman'dan⁶⁸ sülüs ve nesih, Veliyüddün Efendi'den talik dersi almış ve zamanının hat üstatlarını himaye etmiştir. Sanata ve sanatçıya değer veren padişahın tarihi yapılar üzerinde kendi el yazısı ile yazılmış hatları bulunduğu gibi levhaları da mevcuttur. Topkapı Sarayı'nın arz odasının arkasında II. Selim'e ait havuzlu bahçenin yerine kütüphane inşa ettirmesi eğitime önem verdiğini göstermektedir. Ayrıca annesi Rabia Gülnuş Emetullah Sultan

⁶¹ Ertaş, a.g.m., s.301.

⁶² Abdülkadir Özcan, "Patrona Halil", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 34, İstanbul, 2007, s.189.

⁶³ Ancak bu taht değişikliği ile isyan hareketi sonuca ulaşamamış farklı bir boyut kazanmıştır. Bu sefer de asiler taleplerinin yerine getirilmesinden cesaret bulmuşlar ve baskılarını devam ettirmişlerdir. Bkz. Songül Çolak, "Patrona Halil Ayaklanması'nı Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Pây-ı Tahttaki Etkileri", şu kitapta: Türkler, Ed. Hasan Celal Güzel v.dğr., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.527.

⁶⁴ M.Münir Aktepe, "Ahmed III", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul, 1989, s.37; Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, Subhî Tarihi Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin) haz. Mesut Aydın, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2007, s.300-301; Hatice Turhan Sultan tarafından Yeni Valide Cami'nin bahçe tarafında yaptırılan bu türbede Valide Sultan haricinde birçok padişahın kabri bulunmaktadır. III. Ahmed'in bazı kadın ve çocuklarının da olduğu bu türbede Osmanlı hanedanına mensup birçok padişah kadınları ve çocukları da mevcuttur. Bkz. Nurdan Şafak, Hayırsever Bir Osmanlı Valide Sultan: Hatice Turhan Sultan ve Vakfiyesi, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2017, s.45.

⁶⁵ Midhat Sertoğlu, Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli- Haritalı, Cilt V, Ankara, TTK, 2011, s.2467.

⁶⁶ Şiirlerinde "Necip" ve "Ahmed Han" mahlaslarını kullanmış ve Nedim, Seyyid Vehbi gibi büyük şairleri korumuştur. Necdet Sakaoğlu, Bu Mülkün Sultanları, İstanbul, Oğlak Yayıncılık, 2002, s.366.

⁶⁷ Danişmend, İzahlı Osmanlı Kronolojisi, s.1.

⁶⁸ Hat sanatında çığır açmış olan sanatkar, bu sahada ikinci bir Şeyh Hamdullah olarak kabul edilir. Bkz. Haluk Y. Şehsuvaroğlu, Asırlar Boyunca İstanbul, Sarayları, İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi, s.146.

için Üsküdar'da Yeni Valide Camii⁶⁹ ve yanında sebil, çeşme, sıbyan mektebi ve imarethane inşa ettirmiştir.⁷⁰ III. Ahmed döneminde İstanbul tarihinin en geniş imar çalışmaları gerçekleşmiş olup, Haliç kıyılarının ve Kağıthane vadisinin imarı, Boğaziçi'nin geniş çapta imara açılışı bu dönemde gerçekleşmiştir. Suya önem veren padişah, birçok yerde su bendleri, çeşme, sebil ve çağlayan yapımına özen göstermiştir.⁷¹ Onun zamanında Kütahya ve İzmit'teki çini fabrikalarının ihyasının yanında İstanbul'da Tekfur Sarayı'nda bir çini fabrikası kurulmuştur. Ayrıca üç anbarlı gemilerin inşa edilmesi ve İstanbul yangınlarına karşı Tulumbacı Ocağı'nın kurulması gerçekleşmiştir. III. Ahmed döneminin önemli gelişmelerinden birisi de Tercüme Encümeni'nin kurulması ve İbrahim Müteferrika tarafından, oğlu Said Mehmed Efendi'nin de yardımı ile ilk Türk matbaasının açılmasıdır.⁷²

1.1.2. Annesi Emetullah Kadın

Abdü'l Mennân kızı⁷³ olarak hitap edilen Emetullah Kadın'ın doğum tarihi net olmamakla birlikte 1690 yılından önce doğduğu bilinmektedir.⁷⁴ III. Ahmed'in kadınları arasında yer alan Emetullah Kadın'ı 1703'den 1730'a kadar başkadın efendi (başhaseki) olarak görmekteyiz.⁷⁵ 18. yüzyıla kadar padişah hanımlarını nitelendirmek için hatun dışında "haseki", "sultan" ve nadiren "hanım" gibi ünvanlar kullanılmıştır. III. Ahmed döneminden itibaren ise "kadın" ve "kadınefendi" kelimeleri yaygınlık kazanmaya başlamıştır. "Sultan" ünvanı ise daha çok padişah kızları için kullanılmıştır. Kadınefendiler derecelerine göre birinci, ikinci, üçüncü

⁶⁹ 1710 yılında yapılan bu camii beş kapılı ve geniş bir avlu içinde olup, devrin en güzel mimari eserleri arasındadır. Bkz. Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, s.144.

⁷⁰ Münir Aktepe, "Ahmed III", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul, 1989, s.37-38.

⁷¹ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, s.365-366.

⁷² Enver Ziya Karal, "Ahmed III", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt I, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s.167-168.

⁷³ Sonradan Müslüman olan kişilerin baba adı olarak en çok kullanılan Allah'ın kulu anlamındaki "Abdullah" dır. Fakat Allah'ın diğer isimleri de kul anlamına gelen "abd" kelimesine eklenerek kullanılmıştır. Bunların arasında Abdülmennan, Abdüssamed, Abdülmuîn isimleri yaygın olarak kullanılan isimlerdendir. Bunun tarihte birçok örneği vardır. Osmanlı vezirlerinden Pertev Paşa (ö.1572) bir devşirme olduğundan baba adı "Abdüssamed" olarak kullanılırken, veziriazam Rüstem Paşa'nın (ö.1561) ve Mimar Sinan'ın baba adı "Abdülmenan", Sedefkar Mehmet Ağa'nın baba adı ise Abdülmuîn olarak kayıtlara geçmiştir. Bkz. Selçuk Mülayim, *Sinan bin Abdülmennan: Bir Dünya Mirasının Hayat Hikayesi, Eserleri ve Ötesi*, İstanbul, İsam Yayınları, 2013, s.49-50.

⁷⁴ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, İstanbul, Oğlak Yayıncılık, 2008, s.301.

⁷⁵ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar, Türkiye (1704-1990)*, Cilt II, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 223.

olarak sıralanmış olup birinciye başkadın efendi de denilmiştir.⁷⁶ Emetullah Kadın'a verilen "başkadın efendi" ünvanı onun, padişahın birinci kadını olduğunu göstermektedir.

III. Ahmed, kadınları arasında en çok Emetullah Kadın'a saygı ve sevgi göstermiştir.⁷⁷ Bu sevgi ve saygının padişahın ilk çocuğunu doğuran kadın olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Emetullah Kadın'ın kayıtlara geçen tek çocuğunun Fatma Sultan olmasına rağmen III. Ahmed'in birçok çocuğunun bebek yaşta hayatını kaybetmiş olması Emetullah Kadın'ın başka çocuklarının da olmuş olabileceğini düşündürmektedir.

III. Ahmed'in tahtan indirilmesi eşi Emetullah Kadın'ın orta yaşlarına tekabül etmektedir. Eşinin tahtan indirilmesi ile birlikte Emetullah Kadın, Eski Saray'a gönderilmiş ve bütün mallarına el konulmuştur.⁷⁸ Kendisine ait vakıf ve diğer eserleriyle ilgili bilgiler olmasına rağmen Emetullah Kadın'ın Eski Saray'daki hayatı, yaşantısı ve sonu ise maalesef tam olarak bilinmemektedir. Eski Saray'a alındıktan sonra ne kadar yaşadığı, nasıl ve ne zaman öldüğü de net olmamakla birlikte kızı Fatma Sultan ile aynı yıl vefat ettiği düşünülmektedir.⁷⁹ Mezarının birçok kaynakta Eyüp'te Kıbrıs Fatihî Lala Mustafa Paşa'nın kabrinin ayak ucunda olduğu belirtilmektedir.⁸⁰ Bununla birlikte Eyüp'te III. Ahmed'in hareminden çırağ/çerağ edilmiş Nebherî Kadın'ın kabri yanında ve müezzinbaşı Abdülganî'nin mezarına yakın bir yerde olduğu da iddia edilmektedir.⁸¹

⁷⁶ Ali Akyıldız, "Kadın efendi", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 24, İstanbul, 2001, s. 95.

⁷⁷ Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, s.79.

⁷⁸ Emetullah Kadın'ın muhalefatının kayıtlı olduğu defterlerde ismi başkadın, (BOA, TSMA.d, nr. 2808, s.11-12), Emetullah Başkadın (BOA, TSMA.d, nr. 2821.0003, s.12.) ve Baş Emetullah Kadın (BOA, TSMA.d, nr. 3177, s.18-19.) olarak zikredilmektedir.

⁷⁹ Nazım Tektaş, Haremde Taşanlar, İstanbul, Çatı Kitapları, 2004, s.308; 1740 yılında öldüğüne dair de bilgiler mevcuttur. Bkz. Sakaoğlu, Bu Mülkün Kadın Sultanları, s.301.

⁸⁰ Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, s.80; Tektaş, a.g.e, s.308; Öztuna, Devletler ve Hânedanlar, II, s.223.

⁸¹ Sakaoğlu, Bu Mülkün Kadın Sultanları, s.302; Harem-i hümayunda bulunan cariyelerden padişahın hanımı olanların dışında bir bölümü haremde hizmetli olur ve geri kalan büyük bir kısım ise bir süre hizmet ettikten sonra belirli bir yaşa gelince saraydan çıkarılırdı. Saraydan çıkarılma durumuna "çırağ etmek" denilirdi. Ancak çırağ edilen kadınların sarayla bağlantısı tamamen kopmamış ve ilişkileri devam etmiştir. 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın farklı dönemlerinde Harem-i hümayunda yaşamış ve daha sonra azat edilerek saraydan çırağ edilmiş cariyelerin hayatları hakkında bkz. Argıt, Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri, s. 94-113.

Emetullah Kadın'ın hayır sahibi bir kişi olduğu yaptırdığı eserlerden anlaşılmaktadır. III. Ahmed, 1705 yılında Galata'da Bayezid Mahallesi'nde bir ekmekçi fırını ve 1707 yılında Bayezid'deki Darphane ve çevresindeki arsayı Emetullah Kadın'a temlik etmiştir.⁸² Simkeşhane eski darphanenin yerine yapıldıktan sonra ise buranın gelirleriyle⁸³ Emetullah Kadın tarafından 1707 yılında mescid, mektep,⁸⁴ sebil ve çeşme yaptırılmıştır. Bunların yanında Üsküdar'da bir çeşme, (H.1729) Medine'de ise vakıflar tesis etmiştir.⁸⁵

1.1.3. Kardeşleri

III. Ahmed'in 35 kızı ve 22 şehzadesinin⁸⁶ dünyaya geldiğini göz önünde bulundurursak Fatma Sultan'ın geniş bir ailenin ferdi olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu çocukların çoğunun küçük yaşta vefat etmesi bu kalabalık ailenin uzun ömürlü olmadığını göstermektedir.⁸⁷

Kız kardeşlerinin sayısı erkeklere göre daha fazla olan Fatma Sultan'ın hangi kız kardeşleriyle birlikte büyüdüğü veya bağ kurabildiği hususunda bir tespit yapabilmek oldukça zordur. Fatma Sultan'ın bazı kız kardeşlerinin doğum tarihlerinin bilinmemesi, çok sayıdaki kız kardeşinin ise küçük yaşlarda vefat etmiş olması, bu

⁸² Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, s.80; Ancak Fatma Sultan'ın annesi Emetullah Kadın'a temlik edilen Simkeşhanenin babaannesi Gülnuş Emetullah Valide Sultan'a temlik edildiği yönünde yanlış bilgiler mevcuttur. Bkz. DİA, "Şimkeşhane", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 37, 2009, s.211; Betül İpşirli Argıt, bu yanlışın başka yerlerde de yapıldığına değinmiştir. Bkz. Argıt, Rabia Gülnuş Emetullah Sultan, s.188.

⁸³ Emetullah Kadın'ın vakıfları arasında en çok gider ve geliri Simkeşhane oluşturmaktadır. Bkz. Semiha Nurdan, "Sultan III. Ahmed Döneminde Hayırsever Bir Saraylı Kadın: Emetullah Başkadin Vakfı ve Vakfiyeleri", Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2020, s.185.

⁸⁴ Emetullah Kadın'a temlik edilen eski darphane yerine inşa edilen mektep vakfiyesi için bkz. BOA, TSMA.d, nr. 7027, s.3-15 ; Bu vakfiye ve Emetullah Kadın'a ait olan başka bir vakfiyenin ayrıntılı içeriği hakkında bkz. Nurdan, a.g.m., s.184-193.

⁸⁵ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, haz. Nuri Akbayar, Cilt I, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s.11; Öztuna, Devletler ve Hânedanlar, II, s.223; Üsküdar'da yaptırdığı çeşmenin ismi Başkadin Çeşmesi'dir. Bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi, Cilt II, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1977, s.18-20; Dönemin önemli şairlerinden Nedim'de bu çeşme ile ilgili bir şiir yazmıştır. Bkz. Nedim Divanı, haz. Muhsin Macit, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997, s.150.

⁸⁶ Sakaoğlu, Bu Mülkün Kadın Sultanları, s.300; III. Ahmed'in kaç çocuğu olduğunu tam olarak tespit etmek zordur. Kaynaklarda sayılar farklılık göstermektedir. Bkz. Süreyya, Osmanlı Devletinde Kim Kimdi, s.84-87; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, s.83-95; Öztuna, Devletler ve Hânedanlar, II, s.218-220.

⁸⁷ Sakaoğlu, Bu Mülkün Kadın Sultanları, s.300-301; Aynı gün içerisinde bir şehzade doğarken diğer şehzadenin öldüğü dahi olmuştur. Bkz. Uşşâkizâde es-Seyyid İbrâhim Hasîb Efendi, Uşşâkizâde Târîhi, haz. Raşit Gündoğdu, Cilt II, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2005, s.862.

tespitin yapılamamasındaki en önemli etkidir.⁸⁸ Fatma Sultan ile aynı dönemde yaşayan kız kardeşlerinin sayısı ise oldukça azdır. Tespit edebildiğimiz kız kardeşleri arasında Ümmügülsüm Sultan'ın (1708-1732)⁸⁹ Fatma Sultan'dan 4 sene sonra doğmuş olması ve ölümleri arasında çok fazla zaman farkı bulunmaması aynı dönemlerde büyüüp yaşadıklarını göstermektedir. Ayrıca ikisinin de çok küçük yaşlarda evlendirilmeleri ve aynı gün nişanlarının olması kaderlerini de benzer kılmaktadır.⁹⁰ Fatma Sultan'ın aralarında çok fazla yaş farkı bulunmayan kız kardeşleri Hatice Sultan (1710-1738) ve Emine Sultan (doğumu 1711 den önce -1720) ile birlikte büyüdükları düşünüldüğünde bu kardeşler arasındaki yakınlığın daha fazla olduğu muhtemeldir. Bu dönemdeki siyasi evliliklerin zaman zaman kardeşler arasında ilginç aile bağlarının kurulmasına da neden olduğu görülmektedir. Şöyle ki Fatma Sultan'ın eşi Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın ilk eşinden olan oğlu Mehmed Paşa, Fatma Sultan'ın kız kardeşi Atike Sultan (1712-1737) ile evlendirilmiştir.⁹¹ Böylece Fatma Sultan kendisinden 7-8 yaş küçük olan Atike Sultan'ın bir nevi kayınvalidesi olmuştur. Saliha Sultan (1715-1778), Ayşe Sultan (Küçük) (1715/1719-1775), Esmâ Sultan (Büyük) (1726-1788)⁹² ve Zübeyde Sultan (1728-1756)⁹³ ismindeki kardeşleri ise Fatma Sultan ile aralarındaki yaş farkının fazla olduğu ve sultanın vefatının ardından uzun yıllar yaşayan kardeşleridir.

Fatma Sultan, kız kardeşleri gibi birçok erkek kardeşini de küçük yaşta kaybetmiştir. Sultanın yaşına en yakın erkek kardeşleri ile çok fazla çocukluğunu

⁸⁸ Ümmügülsüm (d- ö.1729), Ümmügülsüm (II) (d- ö.1742), Zeynep Sultan (1708-1709), Zeynep Sultan (II) (1710-1711), Ayşe Sultan (D- Ö.1706), Naile Sultan (1723'den önce doğdu.-1727), Nazife (d.- ö.1723), Rabia (1720'den önce doğdu.-1721), Rabia (1724'den önce doğdu.-1729), Reyhan (1719'dan önce doğdu. ö.1720), Rukiye (d.- ö.1707), Rukiye (II) (d.-ö.1715), Sabiha (d.- ö.1727), Ümmüseleme (1724'den önce doğdu. ö.1732), Akile (d.-ö.1737), Beyhan (d.- ö.1720), Emetullah (çok küçük yaşta vefat etmiştir.) bkz. Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, s.83-95.

⁸⁹ Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, s.85-86.

⁹⁰ Arslan, " III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge", s.543-544; BOA, TSMA.d, nr.10590. s.10-11; Nigâr Anafarta, "Ümmügülsüm Sultan'ın Düğünü ve Sonu", Hayat Tarih Mecmuası, Cilt 2, Sayı 7, Ağustos 1971, İstanbul, s.42; Ümmügülsüm Sultan ile Tevkî Ali Paşa'nın düğünlerinin anlatıldığı surname için bkz. Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri, Haşmet Sûrnâmesi, Melek İbrâhim Sûrnâmesi, Nâfî' Sûrnâmesi, Müellifi Bilinmeyen Sûrnâmeler, haz. Mehmet Arslan, Cilt 6-7, İstanbul, Çamlıca Yayınevi, 2011, s.432.

⁹¹ Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, s.91-92; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt IV, Kısım 1, Ankara, TTK, 1995, s.167.

⁹² Eylül Aykan, III. Ahmed'in kızı Büyük Esmâ Sultan (1726-1788), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

⁹³ Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, s.88-92.

geçiremediği gibi bu kardeşlerini hatırlaması dahi zordur.⁹⁴ 1709 yılında doğan ancak kısa süre sonra vefat eden iki erkek kardeşi Abdülmecid ve Abdülmelik'in⁹⁵ vefatlarını hatırlaması muhtemeldir. Bunların dışında doğumlarını ve ölümlerini gördüğü birçok erkek kardeşi de mevcuttur.⁹⁶ En uzun yaşayan ilk erkek kardeşi ise 1710'da doğan ve 22 yıl yaşayan Süleyman'dır.⁹⁷ Mustafa (1717-1774),⁹⁸ Mehmet (1717-1756), Bayezid (1718-1771), Numan (1723-1764)⁹⁹ ve Abdülhamid (1725-1789)¹⁰⁰ uzun yıllar yaşayan erkek kardeşleri arasındadır. Bu kardeşlerinin arasından ise Mihrişah Emine Kadın'ın oğlu olan III. Mustafa (1717-1774)¹⁰¹ ve Rabia Şermî Kadınefendi'nin oğlu I. Abdülhamid (1725-1789) padişah olmuşlardır.¹⁰² Ancak Fatma Sultan'a, kardeşlerinin hükümdarlığını görmek nasip olmamıştır.

1.2. SULTAN'IN DOĞUMU VE YAPILAN ŞENLİKLER

İstanbul'da dünyaya gelen Fatma Sultan'ın doğum tarihi hususunda kaynaklarda farklı tarihler zikredilmektedir. Sicill-i Osmanî¹⁰³ ve Râşid Tarihi'nde¹⁰⁴ 1116 cemaziyelevvelin 22'sinde (22 Eylül 1704), İstanbul Ansiklopedisi'nde ise 1116 cemaziyelevvelin 12'sinde (12 Eylül 1704) doğduğu belirtilmektedir.¹⁰⁵ Şem'dânîzâde'nin Mür'i't-Tevârih isimli eserinde de cemaziyelevvel ayında doğduğu belirtilmiş ancak günü verilmemiştir.¹⁰⁶ Nusretnâme¹⁰⁷ ve Anonim Osmanlı

⁹⁴ Mehmet (I) (1705-1706), Ali (1706 -1706), İsa (1706-1706), Murad (I) (1707-1708), Selim (I) (1706/1707-1708), Murad (II) (1708-1708). Süreyya, Osmanlı Devletinde Kim Kimdi, s.211, 139, 193, 224, 265, 224; A.D. Alderson, Osmanlı Hanedanının Yapısı, haz. Mustafa Armağan, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s.270-271.

⁹⁵ Süreyya, Osmanlı Devletinde Kim Kimdi, s.124,125; Alderson, a.g.e, s.270.

⁹⁶ Mehmet (II) (1712-1713), Selim (II) (1715-1718), Abdullah (1719-1719), İbrahim (1720-1721), Seyfeddin (1728-1732), Hasan (?). bkz. Süreyya, Osmanlı Devletinde Kim Kimdi, s.211, 265, 123, 191, 269, 184; Alderson, a.g.e., s.270-271.

⁹⁷ Münir Atalar, "Osmanlı Padişahları" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 24, Sayı 1, 1981, s.446.

⁹⁸ Kemal Beydilli, "Mustafa III", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 31, İstanbul, 2006, s.280.

⁹⁹ Atalar, a.g.m, s.446.

¹⁰⁰ Fikret Sarıcaoğlu, Kendi Kaleminden Bir Padişah Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789), Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2001. s.1-35.

¹⁰¹ Beydilli, a.g.m, s.280.

¹⁰² Aktepe, "Ahmed III", s.38; Uluçay, Padişahın Kadınları ve Kızları, s. 81-83.

¹⁰³ Süreyya, Sicill-i Osmanî, I, s.14.

¹⁰⁴ Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, s.735.

¹⁰⁵ Hakkı Göktürk, "Fatma Sultan", İstanbul Ansiklopedisi, haz. Reşat Ekrem Koçu, Cilt 10, İstanbul, Koçu Yayınları, 1941, 5579-5580.

¹⁰⁶ Mustafa Öksüz, Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s.283.

¹⁰⁷ Nusretnâme: İnceleme Metni, s. 820.

Tarihi'nde¹⁰⁸ ise 22 cemaziyelahir 1116 (22 Ekim 1704) olarak belirtilmektedir. Genel olarak kaynaklarda Fatma Sultan'ın doğumu cemaziyelevvel ya da cemaziyelahir olarak yer almasına rağmen dönemin başka bir kaynağı olan Vekâyi'ü'l-Fuzalâ isimli eserde ise 22 rebiülahirde (24 Ağustos 1704) doğduğu yazılmıştır.¹⁰⁹ Kaynaklarda geçen bu farklılıklara rağmen bizim kanaatimiz Fatma Sultan'ın 22 Ekim 1704 yılında doğmuş olduğu yönündedir. Çünkü Fatma Sultan'ın doğumu sebebiyle III. Ahmed, sadrazamı Ahmet Paşa'ya bir hatt-ı hümayun göndermiştir.¹¹⁰ III. Ahmed'in o dönemdeki sadrazamı ise 28 Eylül 1704 yılında sadrazam olan Kalaylıkoz Ahmet Paşa'dır.¹¹¹ Kalaylıkoz Ahmet Paşa'nın 28 Eylül'de sadrazam olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda Fatma Sultan'ın 28 Eylül tarihinden önce doğmuş olması muhtemel görünmektedir.

XVII. yüzyılda sancağa çıkma sisteminin sona ermesi ve kafes uygulamasının başlaması ile birlikte, padişahlar tahta geçene kadar evlat sahibi olamamışlardır. Sancağa çıkmadıkları için de tüm çocukları başkentte dünyaya gelmiştir. Şehzadelerin çocuk sahibi olması için padişah olmayı beklemelerinin yanında çocukların başkentte dünyaya gelmesi, özellikle de devlet işlerinin kötüye gittiği dönemlerde çocukların doğumlarının “vilâdet-i hümayun” olarak isimlendirilen halk şenliklerine dönüşmesini sağlamıştır. Padişahın zevcesi olan kadınefendilerden, hasekilerden veya cariyelerden birinin doğum yapması sevinç ile karşılanmış ve doğum şerefine büyük törenler düzenlenmiştir.¹¹² Yapılan bu doğum şenliklerinin süresi ve ihtişamı doğan çocuğun kız ya da erkek olması ve hangi sırada olduğuna göre değişmektedir.¹¹³

Osmanlı sarayında doğum yaklaştıkça hazırlıklara başlanır ve “Mehd-i Ulyâyı Saltanât” unvanıyla haremın hâkimi konumundaki hükümdar anneleri (valide sultanlar), oğluyula konuşur; doğum için gerekli olan elbiseler, alınacak mücevherat, çocuk takımları, kadın için yapılacak takımlar vesaire ile doğrudan kendisi ilgilenirdi.

¹⁰⁸ Anonim Osmanlı Tarihi, haz. Abdulkadir Özcan, Ankara, TTK, 2000, s.289.

¹⁰⁹ Şeyhi Mehmed Efendi, Vekâyi'ü'l-Fuzalâ, Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli, haz. Ramazan Ekinci, Cilt 4, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018. s.3299.

¹¹⁰ Bu hatt-ı hümayun için bkz. Anonim Osmanlı Tarihi, s. 289.

¹¹¹ Sertoğlu, a.g.e, s.2451.

¹¹² Alderson, a.g.e, s.164; Düzenlenen törenler devletin siyasi durumuna ve padişahın isteğine göre değişmektedir. Örneğin III. Ahmed'in padişah olan oğlu I.Abdülhamid'in hükümdarlık dönemindeki olumsuz siyasi şartlar ve padişahın da çok istekli olmaması sebebiyle bazı çocuklarının doğum şenlikleri alt seviyelerde kalmıştır. Bkz. Sarıcaoğlu, a.g.e., s.20.

¹¹³ Metin And, Kırk Gün Kırk Gece, İstanbul, Taç Yayınları, 1959, s.11.

Padişahın annesi sağ değilse bu görev padişahın en büyük kız kardeşine düşerdi. Hazine kethüdası ve vekili ise bu istekleri yerine getirirdi. Doğum için haremde bulunan büyük odalardan birisi ayrılır, doğumu yaptıracak olan ebe ve çocuğu emzirtecek olan sütüne daha önceden tespit edilirdi. Doğum odası da özenli bir şekilde süsletilirdi.¹¹⁴

XVII. yüzyıldan beri görülen usule göre padişah, çocuklarının doğumlarını bir hatt-ı hümayunla sadrazama bildirirdi. Doğan çocuk erkek ise sadrazama gönderilen hatt-ı hümayunu darüssade ağası, kız ise yüksek rütbeli bir saray ağası getirirdi.¹¹⁵ Bu haber üzerine sadrazam, şeyhülislam, vezirler ve diğer devlet erkanı tebrik için saraya giderler ve tebriklerinin ardından kendilerine kürk ve hilat giydirilirdi.¹¹⁶ Ayrıca enderunda bulunan her oda, doğum şerefine erkek ise 5, kız ise 3 kurban keserek doğumu kutlardı.¹¹⁷ Aynı zamanda dellallar, İstanbul sokak ve çarşılarında hükümdarın bir çocuğunun doğduğunu halka ilan ederlerdi.¹¹⁸

Padişahın çocuğunun olması şerefine haremde ve İstanbul'da devlet adamlarının da katıldığı eğlenceler ve törenler tertip edilirdi. Bunların içinde en önemlileri valide sultan ve sadrazam tarafından ayrı ayrı olmak üzere gerçekleştirilen beşik alaylarıdır. İlk önce valide sultan tarafından yaptırılan beşik alayının tertibi şöyledir: Çocuğun doğumundan önce yaptırılan beşik, beşik örtüsü ve üzeri değerli taşlarla süslenmiş yorgan, valide sultan tarafından yaptırılır ve eski saraya gönderilirdi.¹¹⁹ Çocuk doğduğu zaman da sarayda bulunan ağalar tarafından Eski

¹¹⁴ Çağatay Uluçay, "İstanbul'da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair", İstanbul Enstitüsü Mecmuası, Sayı IV, 1958, s.201; Dündar Ali Kılıç, Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, 2004, s.168.

¹¹⁵ Doğum haberini getiren kişilere hediyeler verildiği görülmüştür. III. Ahmed döneminde dünyaya gelen bir şehzadenin doğum haberini veren oda lalasına feraceye kaplı semmur kürk ihsan edilmiştir. Bkz. BOA, AE.SAMD.III, 120/11755.

¹¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, TTK, Ankara, 1984, s. 107.

¹¹⁷ Doğum sebebiyle padişahlar tarafından kurban kesilmesi emredilmiştir. I.Abdülhamid döneminde doğum sebebiyle 16 baş koyun kurban kesilmesi istenilmiştir. bkz. BOA, AE.SABH.I, 276/18537; Ayrıca III. Ahmed'in şehzadesi Murad'ın doğumu şerefine medreselere ve zaviyelere kurbanlar ve sadakalar bağışlanmıştır. Bkz. Uşşâkizâde Târîhi, II, s.916.

¹¹⁸ Uluçay, İstanbul'da XVII ve XIX. Asırlarda Sultan Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair" s.204-205.

¹¹⁹ Gülnuş Emetullah Sultan, padişahın odalığının 6 aylık hamile olması sebebiyle kethüdası aracılığıyla özenle beşik hazırlattırıştır. Muhtemelen II. Mustafa veya III. Ahmed'in çocuğu için hazırlatılan bu beşiğin, nasıl olmasına dair ayrıntılı olarak kethüdasına malumat veren Valide Sultan, beşiğin değerli taşlarla süsletilmesini, gümüş ve kalem işi ile işlenmesini ve yaldızlı olmasını isterken içinin ise kırmızı kadife ile kaplanmasını tembihlemiştir. Valide Sultan'ın "Benim kethüdam bilirün kaç dane yaptırdım. Heman mukayyed ol!" sözünden ise daha önce de birçok beşik yaptırdığı anlaşılmaktadır. bkz. BOA, HAT, 1654/58; BOA, HAT, 1654/64; BOA, HAT, 1654/65.

Saray'dan beşik alınır, valide sultanın kahvecibaşısına; yorgan ikinci kahveciye, beşik örtüsü de üçüncü kahveciye teslim edilir ve alay başlardı. Halk ise Bayezid meydanına ve divan yoluna dizilerek alayı alkışlar ve yeni doğan çocuğun ve babasının uzun ömürlü olması için dua ederlerdi. Eski Saray'dan başlayan beşik alayı, beşik ve beraberindekilerin Topkapı Sarayı'na getirilmesi ile son bulurdu. Doğumun altıncı günü sadrazam tarafından yapılan beşik alayı ise valide sultaninkinden daha gösterişli ve kalabalık olurdu.¹²⁰ Sadrazam tarafından mücevherli bir beşik gönderilir ve bu beşik sadrazam kethüdası vasıtasıyla dârüssaâde ağasına teslim edilirdi.¹²¹ Herhangi bir şehzade veya sultanın doğumunda gelen hediyeler ise o çocuğu doğuran valideye verilir ve hiç kimse tarafından dokunulmazdı.¹²²

Fatma Sultan'ın dünyaya gelmesi şerefine hazırlıkların yapıldığı muhtemeldir. Ancak doğum gerçekleşmeden önce sarayda ne gibi hazırlıkların yapıldığı hakkında malumatımız olmamakla birlikte dünyaya geldikten sonra yapılan şenlikler noktasında aydınlatıcı bilgilere sahibiz.

Anonim Osmanlı Tarihi'nin aktardığına göre Fatma Sultan'ın doğumu üzerine öncelikle padişah tarafından sadrazama bir hatt-ı şerif yazılmıştır. Bu hatt-ı şerifte padişah sadrazama şöyle hitap etmektedir:

“Sen ki Vezîria'zam Ahmet Paşa'sın.¹²³ Bugün sâ'at yedi buçukda iken bir duhterciğimiz dünyaya geldi. Hak Te'âlâ kudûmunu mübarek eyleye. Sen dahi hidmetimizde niçe zaman durasın. İbtidâ evlâdımız olmağla, gündüzlerde dört gün şenlik eylemek üzere tenbîh eyleyesiz. Rabbü'l-âlemîn ümmet-i Muhammed'i dâimâ mesrûr ve mansûr ve muzaffer eyleye, âmin. Yâ Mu'în.”

Bu hatt-ı hümayundan Fatma Sultan'ın saat yedi buçukta dünyaya geldiğini ve doğum sebebiyle padişahın dört gün şenlik yapılmasını istediğini öğreniyoruz.

¹²⁰ Çağatay Uluçay, Harem II, Ankara, TTK, 1992, s.77-80. Ali Kılıç, a.g.e, s.174-175.

¹²¹ Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, s.110.

¹²² III. Mustafa, Küçük Kaynarca Muharebesi esnasında iç ve dış hazineye biriktirmiş olduğu paraları tamamen harp uğruna sarfedip hiç para kalmayınca da oğlu Sultan Selim'in ve kızlarının dünyaya gelmesi dolayısıyla vezirler ve devlet ricalinden hediye olarak takdim edilen ve çocukların validelerinde bulunan paraları da ödünç alarak muharebeye sarfemiş ve bunun karşılığında borç senedi vermiştir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Sultan III. Mustafa'nın Hüzün Verici Bir Borç Senedi” Belleten, Cilt 22, Sayı 88, Ekim 1958, s.596.

¹²³ Burada padişahın hitapta bulunduğu dönemin sadrazamı 28 Eylül 1704'te sadrazam olan ancak yaklaşık üç ay görevde kalabilen ve 25 Aralık 1704'te sadrazamlığı sona eren Kalaylıkoz Ahmet Paşa'dır. Bkz. Sertoğlu, a.g.e., s.2450-2451.

Yine Anonim Osmanlı Tarihi'nde aktarıldığı üzere şenliklerin huzur içinde geçmesi için güvenlik tedbirlerinin alınması ve fesat çıkarmak isteyenler olur ise bunlara engel olunmasının sadrazama tembihlendiği şu buyruldu yazılmıştır:

“Şevketlü, kudretlü pâdişâh-ı İslâm efendimiz hazretlerinin yümn-i sa’âdet ü ikbâl ile Fâtıma nâmiyle müsemmâ bir duhter-i sa’d-ahterleri vücûda gelüp, dört gün gündüzlerde şenlik eylemek üzere hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn sâdır olmağla, imdi ızhâr-ı sürûr u şenlik olunup ve taraf taraf kollar ta‘yin ve gereği gibi hıfz u hırâset edüp erâzil ü eşkiyâdan bir ferd fesâd u şakavet eylemek olur ise ahz ve te’dip eyleyesiz.”¹²⁴

Yapılan bütün bu hazırlıklar sonucunda Fatma Sultan'ın dünyaya teşrifi alışılmamış bir ihtişamla kutlandı.¹²⁵ Fatma Sultan'ın doğumu sadece kızkardeşlerine göre değil önceki sultanlara göre de özel bir öneme sahiptir. O döneme kadar kız çocuklarının doğumu halka açık bir şekilde kutlanmamıştır. Fatma Sultan'ın doğumunun bu şekilde kutlanmasının sebebi padişahın ilk çocuğu olması sebebiyle çocuk sahibi olabileceğinin kanıtlanmasının yanında erkek çocuk sahibi olabileceğinin de göstergesi olmasıdır. Bu dönemde hanedanın tükenme tehlikesi yoktu fakat kafes sisteminden ötürü şehzadelerin devletin başına geçmeden çocuk sahibi olmasına izin verilmiyordu. III. Ahmed de ancak 30 yaşında hükümdar olabilmişti.¹²⁶ Belki de padişahın çocuğunun olması uzun süredir beklediği bir hadise idi. Bunun yanında 1703 yılında Sultan II. Mustafa'yı tahtan indirmek üzere İstanbul'dan Edirne'ye doğru hareket eden kuvvetlerin Silivri'de yaptıkları toplantıda hanedana alternatif bir ailenin gündeme getirilmiş olması tahta çıkan III. Ahmed üzerinde etkili olmuştur. Bu sebepten olsa gerek sultanın kız çocuğu dahi olsa bir evladının dünyaya gelmiş olması hem şahsı hem de hanedan adına büyük bir anlam ifade etmiştir.¹²⁷

Osmanlı Devleti'nde özel günlerde yapılan şenlikler zenginliğin ve iktidarın sergilendiği mükemmel organizasyonlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şenliklerde esnaf alaylarının geçişleri ve kendi meslekleriyle ilgili gösteriler yapmaları ve

¹²⁴ Anonim Osmanlı Tarihi, s.289.

¹²⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt 7, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1991, s.104,

¹²⁶ Juliette Dumas, “III. Ahmed'in İlk Kız Çocuğu Fatma Sultan'ın Doğumu Şerefine Düzenlenen Şenlikler, Bir Duhterciğimiz Dünyaya Geldi!”, çev. Esra Atuk, Toplumsal Tarih, Sayı 198, Haziran 2010, s.24-25.

¹²⁷ Feridun Emecen, “Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülâhazalar”, İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı 6, İstanbul, 2001, s.73

hediyeler sunmaları ise ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü esnaf, devletin temelini meydana getiren teşekküllerin en önemlilerindedir.¹²⁸ Fatma Sultan'ın doğum şenliklerinde esnaflarda bulunmuş ve ne yapmaları gerektiği sadrazam tarafından yazılan şu buyruldu da belirtilmiştir:

“Kadırlara hitâb. İnşâallahü Te‘âlâ yarın ki gündenden dört güne dek herkes dükkânların tezyîn eylemek üzere tenbîh olunmuş idi. Her esnâf donanma-yı humâyunlarda ihtirâ‘ edegeldikleri sanâyi‘lerinden birer mikdâr hünnerleri ile hâzır u müheyyâ olup taleb olundukta gelüp icrâ eylemek üzere cümle esnâf kethudâlarına tenbîh eylesiz. Ba‘dehû, her esnâf Alay-köşkü altından yoliyle geçüp, alay gösterüp ve dört gün donanma olup, gecelerde şenlik etmeğe müsâ‘ade olunmadı.”¹²⁹

Yazılan bu buyruldundan 4 gün boyunca esnafın dükkanlarını süslemeleri gerektiği ve yeni icat ettikleri gösterileri var ise bunları sergilemeleri ve şenliklerde bulunmaları istenirken esnaf alayının yapılması tenbihlenmiştir.¹³⁰ Ancak şenliklerde 3 gün şehir donanması¹³¹ yapılırken dördüncü gün ise esnaf takımı, Alay Köşkü önünde bir geçit alayı düzenlenmiştir.¹³² Ayrıca yapılan bu şenliklerin gündüz yapılması istenirken gece devam edilmesine ise müsaade edilmemiştir.¹³³

¹²⁸ Mehmet Arslan, “Osmanlı Saray Düğünlerinde Esnaf Alayları”, Millî Folklor, Cilt 2, Sayı 12, 1991, s. 27.

¹²⁹ Anonim Osmanlı Tarihi, s.289.

¹³⁰ III. Ahmed döneminde yine bir sûr-i humâyun münasebetiyle esnaf, alay resmi yaparak hediyeler takdim etmiştir. Bkz. BOA, TSMA.d, nr. 9670/0067.

¹³¹ Türk şenliklerinde önemli bir yeri olan donanma, gece vakti her tarafın kandillerle süslenmesi ve fişekler atılarak yapılan kutlamalardır. Donanma geceleri bütün halkın seyredildiği seyirlik oyunlardandır. Bkz. And, Kırk Gün Kırk Gece, s.145-147; III. Ahmed'in H. 1119 yılında dünyaya gelen şehzadesi Selim için beş gün beş gece donanma yapılırken, H.1121 yılında doğan şehzade Abdülmelik için ise üç gün donanma yapılmıştır. Buna karşılık H.1122 yılında doğan şehzade Süleyman'ın doğumunda ise vezirin azlettirilmesi üzerine taşraya çıkmanın yasak olmasından ötürü donanma olmamış ancak taşrada toplar atılmış ve sarayda eğlence yapılmıştır. Bkz. Uşşâkîzâde Târîhi, II, s.910, 998, 1028.

¹³² Nusretnâme: İnceleme Metin, s.820; Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, s.736; Vekâyi‘u'l-Fuzalâ, Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli, IV, s.3299; Öksüz, a.g.t, s.283; Geçit alayları, şenliklerin en önemli öğelerinden biri olup esnafın düzenlediği ise sanat bakımından en önemlisidir. Çoğu sanatçı olan esnafın, sanatlarını sergilemesi bakımından önem arzeden bu alaylar ya şenlik alanı içinde yapılmış ya da özel olarak böyle bir alan ayrılmamış ise ana caddelerde halkın izleyebileceği biçimde düzenlenmiştir. Bkz. Metin And, Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, s.207.

¹³³ Anonim Osmanlı Tarihi, s.289; Fatma Sultan'ın doğumu şerefine tertip edilen şenliklerin sadece gündüz yapılması istenirken daha sonraki padişahlardan III. Mustafa'nın 1762 yılında dünyaya gelen kızı Mihrimah Sultan'ın doğumu üzerine düzenlenen şenlikler beş gün, beş gece sürmüştür. I. Abdülhamid'in 1776'da doğan ilk çocuğu Hatice Sultan'ın doğumunda ise yedi gün yedi gece şenlik yapılması istenilmiştir. Bkz. Acar, “Osmanlıda Padişah Oğulları ve Kızlarının Eşitlendiği Alan Teşrifat”, s.191-192; III. Mustafa'nın 1758 yılında doğan Hibetullah isimli kızının doğumu üzerine ise on gün on gece şenlik yapılmıştır. Bkz. Ali Seydi Bey, Teşrifat ve Teşkilatımız, haz. Niyaz Ahmet

Esnafların loncaları geçitlerin gözkamaştırıcı olması konusunda birbirleriyle yarışmışlardır. Şenlikte yapılan gösteriler arasında en ilgi çekenlerden birisi de Marsilyalı bir Fransız dönmesi olan Ali Ağa'nın icadı olan ve deniz üzerinde hisar ve kaleler resmederek yanan havai fişeklerdir.¹³⁴ Ayrıca Topçubaşı Ali Ağa, 8 mavna üzerine oturttuğu salın üstünde 40 şahı topla donatılmış bir kale maketini¹³⁵ Yalı Köşkü önüne getirip her biri 60 serdengeçti ve metris silahlarıyla yüklü iki salı da onun yanına yanaştırıp, iki taraf arasında savaş gösterileri yaptıktan sonra hücumla kaleyi zapt ettirmiştir.¹³⁶ Benzeri görülmeyen bu başarı üzerine gösteriye katılan subaylara kaftanlar verilirken erlere de armağanlar dağıtılmıştır. O gece ise maytaplar atılarak şehrin seması gün gibi aydınlatılmıştır.¹³⁷

Doğum şenlikleri sırasında yapılan kutlamalar arasında Topkapı Sarayı sahilinde bulunan topların top atışı da önemli bir yere sahiptir.¹³⁸ Doğan şehzadeler

Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, s.40; 19. yüzyıl padişahlarından II. Mahmud'un kızı Hatice Sultan'ın doğumu üzerine düzenlenen şenliklerin de gece boyunca devam ettiği görülmektedir. Bkz. BOA, C.SM, 49/2485, s.1.

¹³⁴ Târîh-i Raşid ve Zeyli, II, s.736; Hammer, a.g.e., s.104-105

¹³⁵ Topçubaşı Ali Ağa'nın gösterisinde kullandığı kale maketinin bir benzeri III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğum şenliklerinde de gerçekleşmiştir. Sarayda küçük modelli bir cami yapılmış, içine renkli kandiller konarak Topkapı Sarayı'nın önüne bırakılmıştır. Ayrıca ağaçlara vesair yerlere fanuslar ve kandiller asılmıştır. Cami, bu renkli ve ışık dünyası içinde hayretle ve takdirle seyredilmiştir. Bkz. Uluçay, İstanbul'da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultan Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair", s.207.

¹³⁶ Özel günlerde gerçekleştirilen bu gösteriler yalancı savaş olarak nitelendirilmektedir. Osmanlı ve Avrupa'da şenliklerde düzenlenen bu yalancı savaşların ortak noktası Avrupa'da Hristiyanların Türkler ve Müslümanlarla savaşması ve onları yenilgiye uğratması olarak sergilenirken, Osmanlı şenliklerinde de Hristiyanların mağlup edilmesi şeklinde düzenleniyordu. Bu yalancı savaşların karada olanları daha çok iki kale arasındaki savaşlar veya bir kaleye saldırıp o kaleyi ele geçirmek üzerine düzenleniyordu. 1582 şenliğinde de sergilenen kale oyunları mevcuttur. Ancak Fatma Sultan'ın doğum şenliğinde yapılan kale gösterisi deniz üzerinde yapılırken 1582 şenliğinde ise karada yapıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. And, Kırk Gün Kırk Gece, s.157-162.

¹³⁷ Nusretname: İnceleme Metin, s.216; Tahmini olarak 1705-1706 yıllarında sarayda bir doğumun gerçekleşmesi üzerine Topçubaşı Ali Ağa tarafından yapılan bir gösteri La Motraye Seyahatnamesi'nde yer almaktadır. Fatma Sultan'ın doğumu şerefine düzenlenen havai fişek ve kale gösterisinin hemen hemen aynısı bu şenlikte de gerçekleşmiştir. Aubry de La Motraye, Topçubaşı Ali Ağa tarafından yapılan bu gösteriyi ise şöyle anlatmaktadır: *Temmuz ortalarında bir gözdenin kız çocuğu dünyaya getirmesiyle çok büyük eğlenceler düzenlendi. Ramazan'da camilere asılan ve adına donanma denilen lambalar asıldı, lambalarla değişik yazılar yazıldı, şekiller çizildi. Müslüman olarak Ali Paşa adını almış, yaşlı bir Marsilyalı dönme, yaptığı alışılmışın dışında havai fişek gösterisiyle dikkat çekti ve kimi Türklerin gözlerini yaşarttı. Konstantinopolis, Galata ve Kasımpaşa arasındaki körfezde, sallar üzerine yüzer kaleler konmuştu. Kaleler körfeze girerken top atışlarına başladılar. Her top atışında bir sürü havai fişek göklere çıkıyor, çok ilginç şekiller oluyordu. Gelen bir haberle bu eğlencelerin tadı kaçtı. Yenikale karşısındaki Taman Boğazını tahkim etme üzere yirmi kadurga gönderilmişti. Şenliklerin üçüncü akşamı, kadirgâlardan dokuz tanesinin asker ve köle sekiz bin adamla battıkları öğrenildi. Bu haber üzerine ise şenlikler durduruldu.* Bkz. De La Motraye, a.g.e.; s.396.

¹³⁸ Top atışları doğum şenliklerinin yanı sıra cülûs merasimlerinde, bayramlarda, kandillerde, herhangi bir yer fethedildiğinde veya bir barış anlaşması yapıldığında, yabancı elçi ve hükümdarların ülkeyi ziyaretinde gerçekleşmektedir. Bkz. Şakir Batmaz "Osmanlı Devleti'nde Bir Merasim Kaidesi Olarak

için günde beş defa top atışı yapılırken sultanlar için ise bu atış üç kere yapılırdı. Ancak uzun bir aradan sonra sarayda ilk defa bir padişah çocuğu dünyaya gelmiş ise kız veya erkek fark etmeksizin beş defa top atılırdı. Top atışının yapılma sebebi ise doğumun gerçekleştiğini devlet ricaline ve halka duyurmaktır.¹³⁹ Fatma Sultan'ın dünyaya gelmesi şerefine günde üç defa top atışı yapıldığını sadrazam tarafından yazılan şu buyruğundan öğreniyoruz:

“İstanbul, Üsküdar, Galata, Hâslar kadılarına gümrük emîni, darbhâne emîni Galata voyvodasına zabt u rabt için yeniçeri ağası, cebeci ve topçu ve arabacıbaşılara, sipâh u silâhdar ağalarına, bostancıbaşı, tersâne kethüdâsı, kalyon kapudanı, topçubaşı ile kapudan buyruğusunda “günde üç kere toplar atdırasız” deyü tasrîh olunur.”¹⁴⁰

Fatma Sultan'ın doğumu üzerine gerçekleştirilen kutlamalarda Avrupalı devletlerin elçileri de bulunmuş ve memnuniyetlerini dile getirmişlerdir.¹⁴¹ Şairlerde doğumu, tarihe ve edebiyata yansıtma; fermanlardan, kadılardan, çalınan mehterhânedan ve atılan toplardan geri kalmamıştır. Doğum haberini alan şairler, cüluslarda, zaferlerde, padişahların yaptıkları yeni bir binanın tamamlanmasında olduğu gibi, kağıda ve kaleme sarılarak doğum hakkında kasideler yazmışlar ve bu sayede inam ve ihsanlara nail olmuşlardır.¹⁴²

1.2.1. Dünyaya Gelmesi Şerefine Yazılan Şiirler

Padişah çocuklarının doğumlarının özel törenlerle kutlanmasının yanında bir nevi tebrik-nâme niteliğinde olan şairler tarafından yazılmış şiirler önemli bir yere

Topla Selâmlama (1800-1919)”, Bilimname, Sayı 1, 2007, s.187-198; III. Ahmed zamanında Ramazan Bayramında Kız Kulesinden top atışları gerçekleştiğine dair bkz. BOA, AE.SAMD. III, 141/13670.

¹³⁹ Zeynep Tarım Ertuğ, “Osmanlı Devleti’nde Resmi Törenler ve Birkaç Örnek”, Yeni Türkiye Dergisi, 701 Osmanlı Özel Sayısı, Cilt 34, 2000, s.34; Top atışları ve şenliklerin sadece başkentte gerçekleşmediği görülmektedir. Doğum şenlikleri ülkenin başka yerlerinde de kutlanmıştır. Örneğin, II. Mahmud’un kızı Adile Sultan’ın dünyaya gelmesi üzerine Mısır’da üç gün boyunca top ve tüfek atılarak şenlik yapılmıştır. Bkz. BOA, HAT, 290/17398; Yine doğum tarihinden II. Mahmud’un kızı olduğunu tespit ettiğimiz Fatma Sultan’ın doğumu şerefine başkent dışında Düzce kadısının bildirmesi üzerine 3 gün top ve tüfek şenlikleri düzenlenmiştir. Bkz. BOA, AE.SMHD.II, 82/6373.

¹⁴⁰ Anonim Osmanlı Tarihi, s.289; Fatma Sultan’ın kardeşleri H.1119 yılında doğan Rukiyye ve Ümmügülüm ve H.1122 yılında doğan Hatice’nin doğum şerefine top şenlikleri yapılmıştır. Bkz. Uşşâkizâde Târîhi, II, s.916, 1036.

¹⁴¹ Hammer, a.g.e, s.104-105.

¹⁴² Uluçay, İstanbul’da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultan Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair”, s.206.

sahiptir.¹⁴³ Fatma Sultan'ın dünyaya gelmesiyle dönemin şairleri tarafından şiirler kaleme alınmıştır. Fatma Sultan ve babası III. Ahmed'e yapılan övgü ve dualarla dolu olan bu şiirler, doğum sebebiyle yapılan kutlamalar hakkında bilgi sunması ve dönemi aydınlatması bakımından önem arz etmektedir.

1722 yılında vefat eden ve dönemin önemli divan şairleri arasında yer almasının yanında devlet adamlığı kimliğine de sahip olan ve şiirlerinde "Vâfi" ya da "Dürrî" mahlasını kullanan Dürrî Ahmet Efendi¹⁴⁴ tarafından Fatma Sultan'ın doğumu sebebiyle şiir yazılmıştır. Bu şiirde, düzenlenen esnaf alayına ve şenliğe kısaca değinilirken babası III. Ahmed'in, kızının dünyaya gelmesi ile saâdet bulunduğu bahsedilmektedir:

Gül-gonce-i riyâz devlet-i hazreti Fâtıma Sultân dâmet-i ismetühânın vilâdet-i hümâyunları târihidir.

Hamdülillâh kuvvet-i baht-i hümâyûndan yine

Pâdişâh-ı âlem oldu mazhar-ı avn-i hüdü

Sulb-i pâkinden şerefle geldi bir dürr-i semîn

Âlime virdi safâ mânend mihr-i pür-ziyâ

Bu meserretten semâ'a girdiler şems ü kamer

Zîb ü ziynet buldu dünyâ seyr-i sultâna

Çıktılar esnâf alâyı hep müzeyyen-i fevc fevc

Her biri bir tarz-ı mergûb üzere hûb u dil-güşâ

Bârekallâh ey huçeste-i mukaddem ve zât-ı şerîf

Âferin ey nesl-i tâhir merhubâ sad merhubâ

Avn-i bâri dâim ol ma'sûmeye yârî kalûb

Hâfız olsun süre-i Meryem bihakkı tâ vü hâ

Ülfet-i bendeleri didi ihlâsla târihinî

¹⁴³ İbrahim Halil Tuğluk, "Divan Şiiri'nde Manzum Tebrik-nâmeler", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 42, Erzurum, 2010, s.51.

¹⁴⁴ Aydın Talat, "Dürrî Ahmet Efendi", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 10, İstanbul, 1994, s.34-35.

Ayn-i sultân Ahmed oldu Fâtıma'yla rûşenâ (1116)

(Bu ülfet-i bendeleri Dürri kullarımın hevahir-i zadesidir.)¹⁴⁵

Dürri Ahmet Efendi'nin kardeşi olduğu belirtilen ve dönemin şairleri arasında yer alan Sâdî (Sâdî Çelebi) ¹⁴⁶ Fatma Sultan'ın doğumu üzerine yazdığı şiirde, büyük bir sevincin yaşandığını belirtirken Fatma Sultan'ı “dürdâne-i şehvâr” (inci tanesi) gibi övgü dolu sözlerle anmaktadır:

Bu dahî ol âftâb burc-ı ismetin vilâdet-i hümayunlarına tarihidir.

Hâlık'ul-eşya canâb-ı pâdişâh-ı lemyezel

Dâima olsun mu'îni hazret-i hân Ahmed'in

Zıll-ı iclâlinde dünyâyı idüp âsûde-hâl

Hak bu kim evâhir ihyâ itti âbû vü ceddün

Ol şehinşâh-ı kerâmet-pîşe ve sâfi-nihâd

Sünnet üzere hükmün icrâ itti şer'i emcedin

Evc-burc-i saltanattan eşref saatte

Gün gibi itti tulu' âsâr-ı sun'î îzed'in

Yani bir lülüce-i zî-kıymet bahr-i vücûd

Oldu zîb-i hevâhişî ol şehriyâr-i erşedin

Gevher-i târihin ihrâca yem-i endişeden

Düşdiler gavvâs fikrî şâirân-ı necîdin

Didi sarrâf tabî'at Sa'diyâ târihini

Fâtıma dürdâne-i şehvâr sulb-i Ahmed'in (1116)¹⁴⁷

¹⁴⁵ BOA, TSMA.E, 445/43, s.15.

¹⁴⁶ İskender Pala, “Lâle Devri” TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 27, Ankara, 2003, s.84-85.

¹⁴⁷ BOA, TSMA.E, 445/43, s.15

Doğum üzerine şiir kaleme alan bir diğer şair, asıl adı Feyzullah olan ve 1739 yılında vefat eden divan şairi Feyzî'dir.¹⁴⁸ Şiirinde Fatma Sultan'ın doğumu ile birlikte aleme sevinç hasıl olduğu belirtilerek sultana, hayır dua edilmiştir. Şair, Fatma Sultan'ı "gevher-i sadefçe-i iffet" (iffet cevheri) sözü ile överken, III. Ahmed'in biricik ve değerli çocuğu olduğunu belirten "dürr-i yekta" (benzeri olmayan tek inci) hitabını kullanmıştır.

Bu dahî ol gevher-i sadefçe-i iffetin vilâdet-i hümayunları tarihidir.

Hamdülillah kim cenâb-ı pâdişâh ins ü cân

Mazhar itdi lutfine ol şehriyâr-ı emcedî

Ya'ni Sultân Ahmed dâna-dîl sâhib-i hüner

Gûyiya mahz-ı sa'âdetdür vücûd-ı erşedî

Emr-i hakkı ve sünnet-i peygamberi icrâ idüp

Şâd-ı hürrem eyledi ervâh-ı âba vü ceddî

Burc-ı ismetten tulû' itti ekâbîr-i âftâb

Kim dahî ayn-i felek âsâr-ı mislin görmedi

Mukaddim pâkiyle bezm-i âlem oldu pür-sürûr

Ol vücûd-ı pakdan Hak dâr ide çeşm-i bedî

Nev-nihâl-i gülşen devlettir elhâk gül gibi

Zîb-i bağ-ı iftihâr olsun vücûd-ı es'adı

Bir kusuru afv için Feyzi didi târihî

Fâtıma Sultan dürr-i yekta sulb-i Ahmedî (1116)¹⁴⁹

Bursa alimleri arasında bilgi ve irfanı ile tanınmış, müderris ve aynı zamanda divan şairi Eğercizâde, Semercizâde, Serrâcâde lakabları ile anılan Hasan Hâtif Efendi¹⁵⁰ tarafından yazıldığı muhtemel olan şiirde ise padişahın soyu "sulb-i pâk"

¹⁴⁸ Mustafa Uzun, "Fevzî, Subhîzâde", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 12, İstanbul, 1995, s.523.

¹⁴⁹ BOA, TSMA.E, 445/43, s.15.

¹⁵⁰ Selami Ece, "Serrâc-zâde Hasan Hâtif (Hayatı ve Eserleri)", Turkish Studies, Cilt 2, Sayı 1, 2007, s.84-86.

(temiz soy) olarak övülmekte ve bu soydan dünyaya gelen Fatma Sultan “hurşîd-i cûd” (güneş gibi cömert) olarak nitelendirilmektedir:

Sulb-i pâk hazret-i Ahmed Hân’dan
Geldi dünyaya şerefle böyle bir hurşîd-i cûd
Gûş iden gelsin sarây-ı âlme teşrifini
İtti ol demdir ki Mevlâya şükrâne sücûd
Hak budur kim ol dürr-i şeh-vâre-i sa’d-encümen
Kıymeti olmaz olursa genc-i dünyâ pür nukûd
Sû-be-sû mevlüdünü kıldı sürûş-ı gayb-nidâ
Müjdesin kerrûbiyan arşa dek itti su’ur
Kalmadı âlemde mesrûr olmadık berde’l-hazîn
Kıldı nâhîd-i felek tâ şevk-i şâdîden sürûd
Ra’şe-nâk itse sipihri n’ola gül-bâng-i neşât
Çekdi sultân-ı ferah mülk-i gâme bu dem hudûd
Ömrullah kim zîhi gül-gonca-i bûy-ı sürûr
Şûre-zâr-ı dehr kıldı gülşen-i ‘adene nümûd
Fâtıma Sultan’a ihsân eyleyen kâdir vire
Nice şehzâde nihâl gonca-i bağ-ı vücûd
Rev olunmazdır ki Hak’da yetimi kab u dua
Mazhar-ı kayz-ı kabule nassı ‘ud’u dur şuhûd
Cümlesinin hâfızı olsun Hûda-yı lemyezel
Nitekim bâna ola bu dide-i çarh kebûr
Yeminle Hâtif didi mevlüdinin târîhini
Bir gül-i sultâna i’tâ etdi çün lütuf-i Vedûd¹⁵¹

¹⁵¹ BOA, TSMA.E, 445/43, s.14.

Muhtemelen divan şairi Yüsrî¹⁵² tarafından yazılan bu son şiirde de şair, hayır duada bulunurken Fatma Sultan'ın doğumunun bir lütuf olduğu belirtilmektedir.

Hüve'l Feyyâz

Hamdü'llillâh pâdişâh-ı kâr-dâne ibtidâ
Hayr-ı mevlûd eyledi mevlâyı erham mühibet
Ahsen-i evlâd-ı ünsâ olmasında hak bu kim
Nazm-ı Rabbânide takdîmi delîl-i mahmedet
Dedi fahr-ı enbiyâ hayr-ün-nisâ min ibtekerâ
Hüsn-i 'aklı mücebince dahi hüsn-i mekremet
Niçe demdür ser-girândur görmedi çeşm-i felek
Böyle sultân-ı güzîde-tavr ü sâmi-menkabet
Yekke-tâz-ı deşt-i 'adl u bih-ken-i zulm ü fesâd
Zulm-verzân-ı cihân devrinde buldı terbiyet
Hâmî-yi hak mâhî-yi bâtıl mu'în-i şer' ü dîn
Câmî'-yi cümle fezâil zâtı 'ayn-ı ma'delet
İde sultân-ı güzîn ile mu'ammer tâ ebed
Zâtını zîver-fezâyı taht-ı 'âlî-menzilet
Hem ide sultânı der-pey bir civân şeh-zâdesi
'Âleme teksîr-i aslâb-ı güzîni merhamet
Mevlid-i pâkına Yüsrî didi târîh-i cemîl
Fâtma Sultân-ı Zehrâ geldi evc-i ma'delet
Didi bir râcî-yi tekâmîl-i kerem târîhini
Geldi zîbâ Fatma Sultân mâh-ı mekremet¹⁵³

¹⁵² Zehra Öztürk, "Yüsrî ve Esmâ-yı Libâs Kasidesi", RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 20, 2020, s.378-381.

¹⁵³ BOA, TSMA.E, 445/43, s.17

1.3. ÇOCUKLUĞU VE EĞİTİMİ

Padişah kızları doğar doğmaz kendileri için sarayda bir daire ayrılır ve hizmetlerine dadı, sütnine (dâye), cariyeye ve kalfa verilirdi. Sultanların her türlü ihtiyacından annesi, dadı ve kalfası sorumluydu. Yürümeye başladıktan sonra ise dadısı ya da kalfasının gözetiminde saraydaki diğer çocuklarla birlikte oyun oynamaya başlardı. Dadısız ve kalfasız dışarıya çıkmalarına müsaade edilmezdi.¹⁵⁴ Padişah çocuklarının beş altı yaşlarında eğitim almaya başlamasıyla birlikte artık kendisi ile ilgilenen hocası da olurdu.¹⁵⁵ Padişahın kızları olması ve ileride devrin önemli devlet adamları ile evlendirilecek olmaları sebebiyle iyi eğitim almaları son derece önemli idi. Kızlar için derse başlamadan önce bir elifbe, bir amme cüzü, elmaslarla süslenmiş cüz kesesi, rahle ve örtüsü, inci ve sırma işlemeli minder, pırlanta elmaslı altın hilal, pırlanta elmaslı iğne, inci ve sırma işlemeli entari gibi birçok değerli eşyanın bulunduğu hocalık takımı hazırlanırdı. İlk dersleri ise bir törenle başlar ve çoğu zaman padişahta bu törende yer alırdı. Dersler ise şehzadeler dershanesinde okutulurdu. Okutulan dersler arasında en önemlileri ise halife çocukları olmaları sebebiyle güzel okumalarını sağlamak için Kuran-ı Kerim dersleri idi. Kuran-ı Kerimi okumayı öğrendikten sonra baştan sona hatmederler ve halka açık olmayan hatim duası töreni yapılırdı. Aldıkları dini eğitimin yanı sıra matematik, tarih, coğrafya dersleri de önem verilen dersler arasında idi.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Çağatay Uluçay, Harem II, s.85-86; Bu konuda Ayşe Osmanoğlu'nun verdiği bilgiler önemlidir: *"Küçük arabama binerek bahçede dolaşırdım. Yanımda daima gümüş kaplı bir çanta içinde bana lüzumlu olacağı tahmin edilen şeyleri, gümüş suluk ve şemsiyemi de küçük haremağaları getirirlerdi. Günün başında babama götürüp gösterirlerdi. Babam beni sevip okşarmış. Dört-beş yaşlarına geldiğim zaman, beni eğlendirmek için ben yaşta beş küçük kız almışlardı. Bu küçük kızlara iyi bakılır ve güzel giyinirlerdi. Ben bu küçük arkadaşlarımı çok severdim. Öğleden sonra oyuncak odamda hep beraber bebeklerimle oynardık. En sevdiğim oyuncak çalgılı bebeklerimdi. Biz oynarken dadım Nilifelek Kalfa da daima kapının önünde oturur, bize nezaket ederdi. Eğer bu çocuklardan biri çirkin bir harekette bulunur, fena bir söz söylerse derhal onu oyundan çıkarır, ceza verirdi."* Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamid (Hatıralarım), Ankara, Selçuk Yayınları, 1986, s.116-117.

¹⁵⁵ Hülya Tezcan, Osmanlı Sarayının Çocukları, Şehzadeler ve hanım sultanların yaşamları, giysileri, İstanbul, Aygaz, 2006, s.151.

¹⁵⁶ Uluçay, Harem II, s.86-87; Tezcan, a.g.e, s.174-177; Ayşe Osmanaloğlu ise eğitim hayatına başlamasını şöyle anlatmaktadır: *İlk Besmele-i Şerif'i çekmek üzere lalalarımıza teslim edilerek mektebimize gidiyorduk. Bütün saray halkı Harem Kapısı'nın önünde bizi uğurluyorlardı. "Allah zihin açıklığı versin" diyorlardı. Selamlık tarafında ağalar ve emektar bendegân da aynı duaları tekrar ediyorlardı. Mektebe gitmeden önce annem beni karşısına almış, hocalarımıza itaat edeceğimizi, sözlerini dinleyip çalışacağımızı, hoca hakkının ana ve baba hakkından büyük olduğunu birçok misallerle anlatmış, epeyce öğütler vermişti. Hocalarımız bizi bekliyorlardı. Onları hürmetkârane selamladık. Rahlelerimizin önüne oturup Besmele-i Şerif'i çektik. Bkz. Osmanoğlu, a.g.e, s.117-118.*

Fatma Sultan'ın çocukluğu hakkında elimizde malumat olmamasına karşın, kardeşleri Ümmügülsüm ve Abdülmâlik'in H. 9. 12. 1121 (M. 9 Şubat 1710) tarihli bir kayıttaki dadı ve dâyelerinin olduğu görülmektedir. Belgenin tarihi Fatma Sultan'ın Ali Paşa ile evliliğinin sonrasında Topkapı Sarayı'ndan ayrılmasına denk gelmektedir.¹⁵⁷ Belgeleyemsek de Fatma Sultan'ın da bahsi geçen kardeşleriyle belki aynı belki de tamamen kendine has dadı ve dayelerinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple kendisi için sarayda bir daire ayrılmış olabileceği de muhtemeldir.

Fatma Sultan'ın 5 yaşında iken Silahdar Ali Paşa ile olan evliliğinin gerçek bir evliliğe dönüşmesi için her ne kadar büluğ çağıının beklenilmesi gerekse de bu evlilikte yapılması gereken bütün usullere uyulduğu ve Fatma Sultan'ın Topkapı Sarayı'ndan ayrıldığı görülmektedir. Fatma Sultan'ın eğitimi, Ali Paşa ile evlendikten sonra kendisine tahsis edilen sarayında mı aldığı yoksa Topkapı Sarayı'na gelip giderek burada mı aldığı bir soru olarak durmaktadır. Bu konuda net bir bilgiye ulaşmak ise maalesef mümkün olamamıştır.

Fatma Sultan, evlenmeden önce düğün münasebetiyle devlet erkanı tarafından hediye sunulan kişiler arasında, kendisinin ve kardeşi Ümmügülsüm Sultan'ın başağalarının olduğu görülmektedir.¹⁵⁸ Bu başağalar haricinde Fatma Sultan'ın 8 tane cariyesine de hediyeler sunulmuştur.¹⁵⁹ Ancak bu görevliler Fatma Sultan'ın devamlı hizmetinde olan kişiler mi yoksa özel bir gün olması sebebiyle görevlendirilen kişiler mi olduğu net değildir. Yine Ali Paşa ile evlenmesine karar verilmesi üzerine Fatma Sultan'a, sadrazam Çorlulu Ali Paşa tarafından 1 tane hizmetkâr cariyeye, 1 tane aşçılık yapması için cariyeye ve 2 tane de hadım gulam hediye edilmiştir.¹⁶⁰ Fatma Sultan'ın Topkapı Sarayı'nda hizmetinde bulunan kişiler ve kendisine düğün münasebetiyle takdim edilen hizmetçiler Fatma Sultan'ın yeni ikametgâhına götürülmüş de olabilir.

13 Mayıs 1709'da Ali Paşa ile nikahlanan Fatma Sultan'ın, evlendikten sonra hizmetinde "kethüda kadın" bulunmaktadır. III. Ahmed'in 1 Eylül 1709 tarihinde kızı Fatma Sultan'ın sarayına gittiği ve burada kızını ve kızının kethüdasına bir takım

¹⁵⁷ BOA, TSMA.d, 2352/413, s.4.

¹⁵⁸ Mehmet Arslan, III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge, s.532-533; BOA, TSMA.d, nr.10590, s.3.

¹⁵⁹ Arslan, a.g.m, s.542-543.; BOA, TSMA.d, nr. 10590, s.10.

¹⁶⁰ Arslan, a.g.m, s.531.; BOA, TSMA.d, nr. 10590, s.2.

hediyeler sunduğu bunu kanıtlamaktadır.¹⁶¹ “Kahya” olarak da isimlendirilen kethüda kadın, sarayda bulunan haremdeki kızların terbiyesinden sorumlu olmakla birlikte onları bu konuda eğitir ve yanlış bir davranışta bulunmalarına dikkat ederdi. Kahya kadın, bütün cariyelerin amiri olmanın göstergesi olarak elinde gümüş kaplı bir değnek ile hünkar dairesindeki eşyaları mühürlemek için yanında mühür-i hümayun taşır ve padişahın kadınları bile ona riayet ederlerdi. Yardımcısına ise hazinedar usta denilirdi.¹⁶² Başta sadrazam olmak üzere vezirlerin ve diğer erkanın konaklarında, harem kısmının sorumlusu olan kahya kadınlar bulunmaktadır.¹⁶³ Fatma Sultan ile Ali Paşa'nın saraylarında bir kethüda (kahya) kadının olması çok tabidir. Fatma Sultan'ın çok küçük yaşta olmasından ötürü onun ahlaki eğitiminde kethüda kadının yardımcı olduğu muhtemeldir. Ayrıca Fatma Sultan'ın Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ile evli olduğu bir tarihe rast gelen Evahir-i Zilkade 1137 (M. 1725) tarihli bir kayıta ise Fatma Sultan'ın Tunuslu Mehmet zide isimli bir başağasının olduğu görülmektedir.¹⁶⁴ Bütün bunları göz önünde bulundurduğumuzda kendisinin eğitime katkı sunabilecek farklı alanlarda uzmanlık sahibi olan hocalarının da olduğu muhakkaktır.

Fatma Sultan'ın eğitimi hakkında bize bilgi sunabilecek kaynaklar arasında, sultanın muhallefât defterleri de bulunmaktadır. Bu defterlerde divitlerinin¹⁶⁵ mevcudu ve kitap sayısının fazla olması eğitilmiş biri olduğunu göstermektedir. Kitapları arasında Kur'an-ı Kerim, dua kitapları, tefsir, şiir ve gazel türü eserlerin¹⁶⁶ olması Fatma Sultan'ın aynı zamanda dini ve edebi konulara ilgi duyduğunu göstermektedir. Santraç ve tavlâ¹⁶⁷ takımlarının bulunması ise bu oyunları bileceği ihtimalini düşündürmektedir. Ayrıca kumaşın üzerine nakış işlenmesine yarayan 2 adet “gergef”

¹⁶¹ Tuncer, a.g.m., s.85; BOA, TSMA.d, 2352/408.

¹⁶² Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, s.150.

¹⁶³ Mehmet Canatar, “Kethüdâ”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 25, Ankara, 2002, s.333.

¹⁶⁴ Ahmet Refik Altınay, Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200), İstanbul, Enderun Kitabevi, 1988, s.82-83; A{DVNSMHHM.d, 132/1064, s.214.

¹⁶⁵ BOA, TSMA.d, nr.2211, s.6.

¹⁶⁶ İsmail Kıvrım, “Fâtıma Sultan ve Muhallefâtı (III. Ahmed'in Kızı ve Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Eşi)”, Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir, Konya, Kömen Yayınları, Kasım 2018, s.288; BOA, TSMA.d, nr. 2211, s.2; BOA, TSMA.d, nr. 2212, s.1.

¹⁶⁷ BOA, TSMA.d, nr. 2211, s.7; 19.yüzyıl saray kadınlarının tavlâ ve iskambil oynadığı gibi müzikle de ilgilendikleri görülmektedir. Bkz. Leyla Saz, Anılar (19. Yüzyılda Saray Haremi), İstanbul, Cumhuriyet Kitap Kulübü, 2000, s.99; Safiye Ünüvar, Saray Hatıralarım, İstanbul, Çağaloğlu Yayınevi, 1964, s.60; Sarayda müzik ve seyirlik oyunlar konusunda eğitilen cariyeler hakkında bkz. Günnaz Özmutlu, “Harem Cariyelerinin Musiki ve Seyirlik Oyunlardaki Eğitimleri (1677-1687)”, Belleten, Cilt LXXVIII, Sayı 283, Ankara, Aralık 2014, s.1033-1074.

ismi verilen aletin varlığı, Fatma Sultan'ın bu el işi sanatını yapabildiği ihtimalini göstermektedir.¹⁶⁸

¹⁶⁸ Kıvrım, a.g.m, s.320; BOA, TSMA.d, nr.2211, s.6.

İKİNCİ BÖLÜM

2. FATMA SULTAN'IN EVLİLİKLERİ

2.1. SULTANLARIN KÜÇÜK YAŞTAKİ EVLİLİKLERİ VE FATMA SULTAN'IN ALİ PAŞA İLE EVLİLİĞİ

Nikah kelimesinin hadislerde genellikle “evlenme akdi” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Evliliği kendisinin ve önceki peygamberlerin sünneti olarak nitelendiren Resûl-i Ekrem, iffeti korumak ve neslin devamı için imkanı olanları evliliğe teşvik etmiştir. Yapılan evliliğin mutlu ve uzun süreli olması için eşler arasındaki uygunluğa dikkat edilmesini ve evlenmeden önce eşlerin birbirini görmesini tavsiye etmiştir. Ayrıca velisiz nikah yapılmamasını tavsiye ederken mutlaka kadının da rızasının alınmasını istemiştir. Evlilik ilişkisinin ciddi bir sebep olmaksızın sona erdirilmesinden ise Allah'ın hoşnut olmadığını belirtmiştir.¹⁶⁹

İslam hukuku'nun dikkat çeken konularından birisi de küçüklerin evlendirilmesi meselesidir. Bilinen bir iki muhalif görüş dışında 20. yüzyıl başlarına kadar velileri tarafından küçüklerin evlendirilebileceği hususunda ulema arasında ittifak olduğu görülmektedir. Ancak medeni haklarda “evlenme ehliyeti” için akıl sağlığı ve biyolojik gelişme gibi iki şart bulunmaktadır. Bunlardan mahrum olan kişilerin evlenme akidlerinin geçerliliği tartışılmış ve çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Fıkıhçıların çoğu evliliğin geçerli olabilmesi için ergenliğin şart olmadığını veli veya bunun vekili tarafından evlendirilen küçüğün nikahının geçerli olabileceğini kabul etmişlerdir. Bu görüşü benimseyenlerin delili ise Kur'an-ı Kerim'de geçen şu ayettir: “Kadınların içinden hayızdan kesilenler ile hayız görmeyenlerin iddetleri -şüpheye düşerseniz- üç aydır.” (el-Talak: 65/4) Bu ayette geçen “hayız görmeyenler” küçüklerdir ve iddetin (boşanmış veya kocası ölmüş bir kadının evlenebilmesi için beklemesi gereken süre) ise ancak evlendikten sonra olabileceği savunulmuştur. Ancak bu konuda da mutabık olunamamış ve yaşı büyük olduğu halde hayız

¹⁶⁹ Fahrettin Atar, “Nikâh”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 33, İstanbul, 2007, s. 113.

görmeyenlerin de olabileceği dile getirilmiştir.¹⁷⁰ Ayrıca bülüğ çağından önce evlenilmesini benimsemeyen alimler şu ayet-i kerimeyi delil olarak göstermektedir: “Yetimleri nikah (bülüğ) çağına gelinceye kadar deneyin; onların reşid olduklarını anlarsanız artık mallarını kendilerine verin.” (en-Nisa 4/5) Bu ayetteki küçüklüğün sona ermesi nikah çağına gelmekle sınırlandırılmıştır. Eğer küçüklerin evlendirilmesi uygun olsaydı bu sınırlamanın anlamsız olabileceği savunulmuştur.¹⁷¹

Osmanlı Devleti’nde, evleninceye kadar haremde yaşayan padişah kızlarının¹⁷² evlenmeleri için illaki evliliğe hazır hale gelme zorunluluğu bulunmamaktadır. Sultanlar, ergenlik çağına girmeden önce nişanlanabilirlerdi. Genellikle ergenlik çağına girince de (14-16) evlenirlerdi. Bu geleneğin I. Ahmed (1603-1617) döneminden itibaren değişikliğe uğradığı ve artık sultanların evlilik için ergenlik çağına girmeleri beklenmeden evlendirildikleri görülmektedir. I. Ahmed’in eşi Kösem Sultan’ın geleneğe aykırı olarak kızlarını küçük yaşlarda evlendirmesi buna dair ilk örnekleri oluşturmaktadır. Kösem Sultan, kızlarının evliliğini iktidarını güçlendirmek adına bir araç olarak gördüğünden onları, ergenlik çağına girmelerini beklemeden dönemin güçlü paşalarıyla evlendirme yolunu seçmiştir.¹⁷³ Kızlarının, iktidarlarını güçlendirmenin önemli bir unsuru olduğunu gören padişahlar, ilerleyen dönemlerde Kösem Sultan’ın açtığı yoldan giderek çok küçük yaşta olan kızlarını devrin güçlü siyasi ve askeri aktörleriyle evlendirmeyi tercih etmişlerdir.¹⁷⁴

Sultanların küçük yaşta evlendirilmelerinin XVII ve XVIII. yüzyıllardaki örneklerine bakacak olursak: Sultan Ahmed’in (1603-1617) kızları Ayşe Sultan ve Fatma Sultan’ın 13 yaşında, Sultan İbrahim’in kızları (1640-1648) Gevher Sultan’ın 3, Beyhan Sultan’ın 2 yaşında; Sultan II. Mustafa’nın (1695-1703) kızları Ayşe, Emine ve Safiye Sultanlar’ın 7 yaşında; Sultan III. Ahmed’in (1703-1730) kızı Fatma Sultan’ın 5, Ümmügülsüm Sultan’ın 2, Atike Sultan’ın 12 yaşında; Sultan III. Mustafa’nın kızı (1757-1774) Şah Sultan’ın ise 3 yaşında iken nikahlandırıldığı

¹⁷⁰ Hayreddin Karaman, Mukayeseli İslâm Hukuku, Cilt 1, İstanbul, İz Yayıncılık, 1999, s.299-300; Fatih Orum, Zeki Bayraktar, “Et-Talak Suresinin 4.Ayetindeki *ve 'l-la' i lem yahidne* ifadesinin Anlam ve Yorumu Üzerine”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 55, Sayı 1, 2014, s. 36-41.

¹⁷¹ Karaman, a.g.e., s.299-300.

¹⁷² Abdullah Saydam, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, İstanbul, Kitabevi, 2014, s.88-89.

¹⁷³ Uluçay, Harem II, s.92-93.

¹⁷⁴ Akyıldız, Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan, s.26.

görülmektedir.¹⁷⁵ I. Ahmed'den önceki dönemlerdeki padişah kızlarının evlilik yaşlarını incelediğimizde her ne kadar birçoğunun doğum tarihinin bilinmemesi, evlilik yaşlarının tespit edilmesini zorlaştırırsa da doğum tarihi net olanların arasında çok küçük yaşlarda evlendirilmedikleri görülmektedir. Bunlar arasında Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk Sultan 18 yaşında, Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan 17 yaşında; II. Selim'in kızları İsmihan Sultan 17, Şah Sultan 16, Gevherhan Sultan ise 18 yaşında evlendirilmiştir. İlk defa 13 yaşında evlendirilen ise I. Ahmed'in kızı Ayşe Sultan olmuştur.¹⁷⁶

Sultanlarla evlenecek damatların seçimini padişah yapardı. Kızını, kız kardeşini ya da yeğenini evlendirmeye karar veren padişah, sadrazama bir hatt-ı hümayun yazarak damat adayını bildirirdi. Bazen de padişah, sadrazamın gösterdiği adaylardan birisini seçerdi.¹⁷⁷ Bu evliliklerde gelin ve damadın, evleneceği kişiyi seçme ve reddetme hakkı gibi bir durum söz konusu değildi.¹⁷⁸ Bununla birlikte her ne kadar nikah için bülüğa ermiş olma hususu dikkate alınmıyorsa da zifaf için sultanın bülüğ çağına ermesi şartına dikkat ediliyordu.¹⁷⁹ Uzun yıllar devam eden çocuk yaşlardaki bu evlendirilme usulüne II. Mahmud (1808-1839) son vermiş ve devletin ilk

¹⁷⁵ Küçük yaşlarda evlenen sultanların aksine geç yaşlarda evlenen sultanlara da rastlanmaktadır. Bunun farklı nedenleri bulunmaktadır. Babalarının ölmesi ile birlikte kendilerine olan ilginin azalması, hastalıklarının olması, savaşların uzun sürmesi ve sevilmeyen padişahın kızları olmaları gibi sebepler sultanların evliliklerini geciktirebiliyordu. Bkz. Uluçay, Harem II, s.92-93; Örneğin III. Mustafa'nın Adilşah Kadın'dan olan kızları Beyhan Sultan 9 yaşında, Hatice Sultan ise 6 yaşında iken babalarını kaybetmişlerdir. Beyhan Sultan'ın 19, Hatice Sultan'ın 16 yaşına geldikleri halde evlendirilememeleri muhtemelen babalarının hayatta olmamasından kaynaklanmıştır. Kızlarının evlendirilmemiş olması üzerine anneleri Adilşah Kadın, dönemin padişahı I.Abdülhamid'e baskı yaparak kızlarının evlendirilmesini istemiştir. Bunun üzerine padişah Beyhan Sultan'ı, Silahdar Mustafa Paşa ile evlendirmiştir. Hatice Sultan ise iki sene sonra Hotin Muhafızı Esseyid Ahmed Paşa ile evlendirilmiştir. II. Mahmud'un kızı Mihrimah Sultan, Çanakkale Boğazı Muhafızı Ferik Mehmet Sait Paşa ile evlendiğinde ise 24 yaşındadır. Mihrimah Sultan'ın geç evlenmesinin zayıf bünyeli olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Sultan Abdülmecid'in Behice Sultan isimli kızının çeyizi erken yaşlarda hazırlanmasına rağmen 28 yaşında evlendirilmiş olması kendisinin verem hastası olmasına bağlanmıştır. Bkz. Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, s.102-104, 130, 158; Yüksel Aktaş Baycar, II. Mahmud'un Kızı Mihrimah Sultan'ın Sûr-ı Hümayûnu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, İstanbul, s.21.

¹⁷⁶ Çağatay Uluçay, Padişahın Kadınları ve Kızları, s.11, 38-39, 40-42, 50; Betül Kahraman, "Vakfiyesi Işığında Şah Sultan ve Zal Mahmud Paşa Külliyesi, FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı 14, 2019, s.152.

¹⁷⁷ Uluçay, Harem II, s. 90; Padişahın kızları olan sultanların kızlarının evliliği de padişahın bilgisi dahilinde olurdu. Bkz. Filiz Ç. Karaca, "Hanım Sultan", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 16, İstanbul, 1997, s.29.

¹⁷⁸ II. Abdülhamid döneminden itibaren fotoğrafın da yaygınlaşması ile sultanların damad adaylarının fotoğraflarını görerek evlenecekleri kişileri seçme hakları olduğu bilinmektedir. Bkz. Akyıldız, "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Saray Kadınları", s.18.

¹⁷⁹ Akyıldız, a.g.e, s.26.

dönemlerindeki gibi evlenmede ergenlik çağı kabul edilmiştir. Saltanatın kaldırılmasına kadar da evlenme yaşı bu şekilde devam etmiştir.¹⁸⁰

Padişah kızlarıyla evlenmek kolay bir hadise olmamakla birlikte damad adayları evli ise nikahındaki karısını boşamaya mecburdu. Ancak evlendikleri sultanları hanedana hürmeten veya çekindikleri için boşayamazlardı.¹⁸¹ Sultanların evlilikleri için yapılan düğün merasimleri ise devletin zenginliğini sergilemek amacıyla özellikle de geniş ülkelere hükmedildiği imparatorluk devrinde ihtişamlı ve çok masraflı olurdu.¹⁸² 29-30 yaşlarında olan Silahdâr Ali Ağa ile 4.5 yaşında olan Fatma Sultan'ın düğünleri de Osmanlı devrindeki ihtişamlı düğünlerden birtanesidir.

2.1.1. Evlilik Kararının Verilmesi ve Devlet Erkanı Tarafından Yapılan Tebrik

Osmanlı padişahları, kızını veya kız kardeşlerini evlendirmek isteyince sadrazama bir hatt-ı hümayun yazarak damat olacak kişinin nişan takımlarını yollamasını emrederdi. Bazen de bu konuda sadrazamla yazıştığına ve sadrazamın gösterdiği adaylardan birisini damatlığa kabul ettiğine yukarıda değinmiştik.¹⁸³ III. Ahmed, kızı Fatma Sultan'ı dört senedir silahdarlık görevinde bulunan Silahdâr Ali Ağa ile evlendirmeyi düşünüp dönemin sadrazamı Çorlulu Ali Paşa ile bu durumu paylaştığında sadrazam, “*silahdârın şimdiki hâlde bu kadar şânı ve şöhreti var. Dâmâd olur ise bana rakip olur*” düşüncesiyle “*dört yaşındaki sultanın tezvîcinin*

¹⁸⁰ Uluçay, Harem II, s.93; Örneğin; II. Mahmud'un kızı Atiyye Sultan, 39 yaşında olan Ahmet Fethi Paşa ile evlendiğinde 16 yaşındadır. Bkz. Serap Sunay, “Tanzimatın İlk Saray Düğünü: Sultan II. Mahmud'un kızı Atiyye Sultan'ın Ahmet Fethi Paşa Evlenmesi”, Belleten, Cilt 77, Sayı 278, 2013, s.124; II. Mahmud'un bir diğer kızı Saliha Sultan ise 25 yaşında iken evlendirilmiştir. Bkz. Hatice Aynur, “Saliha Sultan'ın Düğün Töreni ve Şenlikler” Tarih ve Toplum, Cilt 12, Sayı 61, 1989, s.31; 13 yaşında iken babası II. Mahmud'u kaybeden Adile Sultan ise 19 yaşında iken kardeşi Abdülmecid tarafından Tophane Müşiri Mehmet Ali Paşa ile evlendirilmiştir. Bkz. Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, s.135-138.

¹⁸¹ Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, s. 163-164.

¹⁸² Kılıç, a.g.e., s.195; Mustafa Cezar, “Osmanlı Padişahlarının Eğlencelerinden Muhteşem Düğünler”, Resimli Tarih Mecmuası, Cilt IV, İstanbul, 1953, s.2045; Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşinin İbrahim Paşa ile evlenmesi üzerine sekiz gün sekiz gece şenlik yapılmıştır. III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan'ın Kanijeli İbrahim Paşa ile 1586 yılındaki düğünleri de ihtişamla kutlanırken diğer kızı Fatma Sultan'ın Halil Paşa ile 1593 yılında olan düğünü ise bir hafta sürmüştür. I. Ahmed'in kızkardeşi Gevherhan Sultan'ın 1612'de Mehmet Paşa ile III. Ahmed'in yiğenleri Emine'nin baş vezir ile Ayşe'nin ise Köprülüzade Numan Paşa ile 1709 yılında yapılan düğünlerinde de büyük şenlikler düzenlenmiştir. Bu ihtişam devletin son dönemlerinde de görülmüş ve Sultan Abdülmecid, kızını 1854 yılında evlendirirken elli milyon frank harcamıştır. Bkz. And, Kırk Gün Kırk Gece, s.11.

¹⁸³ Kılıç, a.g.e., s.191-192.

te'hîri evlâ” diyerek bu evliliğin gerçekleşmesini istememiştir.¹⁸⁴ Buna karşın sadrazam, Fatma Sultan'ı eski kethüdalarından Abdurrahman Paşa ile evlendirmek istemiştir. Bu konuda da padişaha ısrarcı davranmıştır. Hatta Abdurrahman Paşa'ya nişan hazırlığı için tedarikte olmasını tenbihleyerek, Bahçe Kapısı'ndaki Kasabbaşı Mehmet Ağa'nın hanesini Fatma Sultan için satın aldırıp tamir ettirmiştir. Böylece Çorlulu Ali Paşa, damad adayının Abdurrahman Paşa olmasını sağlamışsa da yaptırmış olduğu sarayda verilecek olan ziyafetten bir gün önce bir biniş esnasında Silâhdar Ali Ağa'yı arabasına alan III. Ahmed, fikrini değiştirmiş ve Silâhdar Ali Ağa'nın damat olmasını karar kılmıştır. Sarayda bir ziyafet verilmek suretiyle padişah da davet edildiğinde yapılan tüm hazırlıklara karşı III. Ahmed, “*lâkin sarây-ı merkum teng imiş ve hem bu mertebe aceleye hâcet nedir?*” sözlerini sarfetmiş ve damat olarak Silâhdar Ali Ağa'yı istediğini nazik bir şekilde dile getirmiştir.¹⁸⁵ Böylece sadrazamın bu isteği gerçekleşmemiş ancak Abdurrahman Paşa ile Fatma Sultan'ın kız kardeşi Ümmügülsüm Sultan'ın evlendirilmesine karar verilmiştir.¹⁸⁶ 16 Ocak 1709 (5 Zilkade 1120) tarihinde Silahdar Ali Ağa'ya damadlık hilatı giydirilirken Abdurrahman Paşa'ya ise kürk giydirilmiştir.¹⁸⁷

III. Ahmed, Silahdâr Ali Ağa ile kızını evlendirmek istediğinde 30 yaşına yaklaşmış olan Ali Ağa'nın ikisi erkek olmak üzere beş çocuğunun olduğu görülmektedir. Bu çocukların aynı anneden olup olmadığı net olarak bilinmemekle birlikte Fatma Sultan ile evlenirken hayatta bir eşinin de olup olmadığı bilinmemektedir.¹⁸⁸ Ancak Târîh-i Râşid'de geçen şu bilgi bu meseleyi bir nebze olsun aydınlatabilmektedir. Çorlulu Ali Paşa'nın bu evliliğe karşı çıkıp Fatma Sultan'ı, Abdurrahman Paşa ile evlendirmesi yönündeki ikna çabalarından bunalan padişah, o zamanlarda önemli devlet adamlarından olan Nevşehirli İbrahim Paşa'ya “*İbrahim eğer sen müteehhil olmuş bulunmasaydın devlet-i sahâretimizle sana ihtisas verüp bu gaileden halâs olurduk.*” demiştir.¹⁸⁹ Padişahın sarfettiği bu sözlerden İbrahim Paşa'nın evli olmaması durumunda kızını Ali Ağa yerine İbrahim Paşa ile

¹⁸⁴ Öksüz, a.g.t, s.291.

¹⁸⁵ Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, s.801-802; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, s.83-85.

¹⁸⁶ Öztuna, Devletler ve Hânedanlar, II, s.227; Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, s.803; Şemdanizâde ise Abdurrahman Paşa'nın Ümmügülsüm Sultan yerine Hatice Sultan ile evlenmesine karar verildiğini söylemektedir. Bkz. Öksüz, a.g.t, s.292.

¹⁸⁷ Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, s.803.

¹⁸⁸ Tuncer, a.g.m., s.87.

¹⁸⁹ Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, s.1055.

evlendirmeyi düşündüğü görülmektedir. İbrahim Paşa'nın evli olmasının önemsenmiş olması ise Ali Ağa'nın evli olmadığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

III. Ahmed, 4 Mayıs 1709 (23 Safer 1121) Cumartesi günü Silahdâr Ali Ağa'ya ferman göndererek nişan ağırlığını yollamasını isterken Fatma Sultan'ın Ali Ağa ile evleneceği de divan azalarına bildirilmiştir. Bu karar üzerine başta sadrazam olmak üzere, devlet erkanı saraya gelerek padişahı kutlamışlardır.¹⁹⁰ Ayrıca padişaha, valide sultana, başkadına, Fatma Sultan'a, Ümmügülsüm Sultan'a, dârüssaâde ağasına ve bazı saray görevlilerine hediyeler takdim etmişlerdir. Tafsilatlı olarak bu hediyelerin dökümünü veren ve aynı zamanda Fatma Sultan ile Silahdâr Ali Ağa'nın nişan ve düğün merasimini anlatan bir belge Osmanlı Arşivi'nde mevcuttur.¹⁹¹

Devlet erkanı tarafından ilk önce Sadrazam Ali Paşa, hediyelerini takdim etmiştir. Literatüre Çorlulu Ali Paşa olarak geçen sadrazamın padişaha sunduğu hediyeler; bir tane at, 1 adet cevâhir kuşak, 5 adet de içinde farklı çeşitlerde eşyaların bulunduğu bohçalardır. Padişahın sonra valide sultanın hediyeleri verilmiştir. Kendisinin ismi belirtilmemiş olsa da dönemin valide sultanının Gülnüş Emetullah Sultan¹⁹² olduğu kesindir. Valide sultana; 1 adet elmasla süslenmiş kuşak¹⁹³, 36 zirâ' nev-zuhur dîbâ¹⁹⁴, 36 zirâ' nev-zuhûr hatâyî¹⁹⁵, 36 zirâ' sade hatâyî, 36 zirâ' taraklı atlas¹⁹⁶ hediye etmiştir. Fatma Sultan'a, valide sultana sunulan kumaşların hepsi aynı miktarda sunulurken bunların yanında 1 tane hizmetkâr cariyeye, 1 tane de aşçılık yapması için cariyeye ve 2 tane hadım gulam hediye edilmiştir. Başkadının hediyeleri arasında ise valide sultan ve Fatma Sultan'a sunulan kumaşlar aynı tür ve miktarda yer almış ancak bunun yanında kırmızı renkli kıymetli taşlar ve elmasla süslenmiş 1 adet

¹⁹⁰ Uluçay, Harem II, s.100; Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge", s.531.

¹⁹¹ Bu belgenin transkripsyonu Mehmet Arslan tarafından yapılmıştır. Belgenin orijinal metninden ve Mehmet Arslan'ın çalışmasından faydalanarak devlet erkanının sunduğu hediyelerin neler olduğunu belirtip, nişan ve düğün merasimini aydınlatmaya çalışacağız.

¹⁹² Valide Sultanlığı 1695 yılında oğlu II. Mustafa'nın tahta geçmesi ile başlamış, III. Ahmed'in saltanatında da devam etmiş ve 1715 yılında vefat edene kadar aralıksız olarak yirmi yıl sürmüştür. Mehmet İpşirli, "Gülnüş Emetullah Sultan, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 14, İstanbul, 1996, s.248.

¹⁹³ Beli sıkı tutmak için sarılan uzun ve dar kumaş. Bkz. Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2010, s.1101.

¹⁹⁴ İpekli ve renkli kumaş. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1993, s.449.

¹⁹⁵ Eski bir ipekli kumaşın adıdır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, s.766.

¹⁹⁶ İpekten dokunmuş esvaplık bir kumaş. Bkz. Reşat Ekrem Koçu, Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ankara, Sümerbank Kültür Yayınları, 1969, s.17.

kuşak bulunmaktadır. Başkadın olarak hediye takdim edilen kişinin de ismi yer almamakla birlikte o tarihte III. Ahmed'in başkadını olan Fatma Sultan'ın annesi Emetullah Kadın'ın¹⁹⁷ olduğunu net olarak söyleyebiliriz. Bu saray kadınları dışında darü's-sa'âdetü's-şerife ağasına¹⁹⁸ kumaşlar hediye edilmiştir ki bu kumaşlar valide sultan, Fatma Sultan ve Emetullah Kadın'a hediye edilen kumaşlarla aynı çeşit ve miktardadır.¹⁹⁹

Sadrazamdan sonra şeyhülislam makamında bulunan Ebezâde Abdullah Efendi hediyelerini takdim etmiştir.²⁰⁰ Fakat belgede "Ebezâde" lakabı kullanılmamış El-hâc 'Abdullah Efendi olarak kayıt edilmiştir. Şeyhülislamın hediyeleri arasında doğal olarak çok fazla dini kitap, seccade ve tespih yer almaktadır. Sadrazamın hediye sunduğu kişi sayısı daha fazla olurken şeyhülislam tarafından sadece padişah, valide sultan, Fatma Sultan ve başkadına hediyeler verilmiştir. Hediyelerin içeriğine baktığımızda padişaha sunulan hediyeler şunlardır: 1 cilt Kanlıcu hattı ile yazılmış Kur'an-ı Kerim, 1 cilt Kâdî-i Beydavî Tefsiri, 1 cilt İhyâ'i Ulûm, 1 cilt Ömer Rûşenî tarafından yazılan Muhammediyye, 1 cilt Sultan Süleyman'ın Divanı, 2 top sof kumaş,²⁰¹ 1 adet zer-târ seccade,²⁰² 2 adet câlisî-kutnî,²⁰³ 2 adet sarık, 2 adet altın rengi kumaş, 2 adet telli gemesûd,²⁰⁴ 2 adet kemer bağı şâl, 2 adet tonluk şal ve 2 adette beyaz bez'dir.²⁰⁵ Valide sultana 1 adet Çinici-zâde hattı Mushaf-ı Şerif, 1 adet işleme

¹⁹⁷ H. 1115 yılında (M.1703/1704) III. Ahmed'in başkadını olduğu belirtilmektedir. Bkz. Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, s.79.

¹⁹⁸ Kızlar ağası olarak da bilinen dârüssaâde ağası, Osmanlı sarayının enderun ve harem-i hümayun ağalarının en büyüğü olup derecesi sadrâzam ve şeyhülislamdan sonra gelirdi. Esas görevi ise harem kısmına nezaret etmektir. Siyah hadım ağalarından olan darüssade ağasının emrinde kendisi gibi siyah hadım ağaları da mevcuttur. Bkz. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, s.176.

¹⁹⁹ Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge", s.531; BOA, TSMA.d, nr.10590, s.2.

²⁰⁰ Mehmet İpşirli, "Ebezâde Abdullah Efendi", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 1, İstanbul, 1988, s.98; Daha geniş bilgi için bkz. Vekâyi'u'l-Fuzalâ, Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli, III, s.2604-2607.

²⁰¹ Sof: İnce keçi kılından şali gibi dokunan kumaştır. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt III, s.241.

²⁰² Zer-târ, altın tele verilen isimdir. Bu türlü telle dokunmuş kumaşlara ise "zertari" denir. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt III, s.656.

²⁰³ İpekli, kalın bir kumaş çeşididir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt 2, s.333.

²⁰⁴ Kışlık bir kumaş ismi. Bkz.Reşat Ekrem Koçu, Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, s.122.

²⁰⁵ Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge", s.531-532; BOA, TSMA.d, nr.10590, s.2-3; Ayrıca 26 Mayıs 1709 (16 Rebiülevvel 1121) tarihli bir belgede sūr-ı hümayun vesilesiyle padişaha hediyeler takdim edildiği görülmektedir. Bu belgede Fatma Sultan'ın düğünü açığa belirtilmese de belgenin tarihi Fatma Sultan'ın Silahdar Ali Ağa ile evliliğinin gerçekleştiği tarihlere denk gelmektedir. Sadece padişaha sunulan hediyelerin yer aldığı belgede Şeyhülislam Abdullah Efendi, Süleyman Paşa, Kapudan İbrahim Paşa, Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa, Defterdar Muhammed Efendi, Rumeli Kazaskeri Mustafa Efendi, Anadolu Kazaskeri Muhammed Efendi, Nakibüleşraf Muhammed Efendi, İstanbul kadısı İsmail Efendi, Eflak Voyvodası ve Boğdan Voyvodası

seccade, 1 adet de beyaz nâka tespih hediye edilmiştir. Fatma Sultan'a bir adet işleme seccade, bir adet işleme şal; başkadına ise 1 adet som Mardin işi seccade ve 2 adet telli germesûd takdim edilmiştir.²⁰⁶

Evlilik kararının ilanı sonrasında tebrik için gelen ve hediyeler sunan devlet erkânı içinde 1706 yılında kapudan-ı derya olmuş olan ve Moralı Aşçı İbrahim Paşa olarak bilinen Vezir Kapudan İbrahim Paşa da vardır.²⁰⁷ İbrahim Paşa aynı zamanda düğünde damadın yani Ali Paşa'nın sağdıçlığını yapmıştır. Paşanın sunduğu hediyeler arasında padişaha; 1 adet cârîye, 1 adet semmur post, hepsi 48 zirâ' olan nev-zuhûr dîbâ, nev-zuhûr hatâyî, telli hatâyî, sâde hatâyî, ve taraklı atlas hediye etmiştir. Valide sultan, Fatma Sultan, Ümmügülsüm Sultan, başkadın ve dârüssaâde ağasının hediyeleri ise aynıdır. Bunlar, 36'şar zirâ' olan nev-zuhûr dîbâ, nev-zuhûr hatâyî, sâde hatâyî ve taraklı atlasdır. Ayrıca başkadın, Fatma Sultan ve Ümmügülsüm Sultan'ın başağaları da unutulmamış ve 10'ar zirâ' olan telli hatâyî, sade hatâyî ve taraklı atlas hediye edilmiştir.²⁰⁸ Vezir Süleyman Paşa tarafından ise padişaha; 1adet vaşak kürk, 48'er zirâ' olmak üzere dîbâ-i acem, nev-zuhûr telli hatâyî, telli hatâyî, sade hatâyî, taraklı atlas hediye edilirken valide sultan, Fatma Sultan, Ümmügülsüm Sultan, başkadın ve dârüssaâde ağasına aynı miktarlarda, aynı ürünler sunulmuştur. Bunlar; 36'şar zirâ' dîbâ-i acem, nev-zuhur telli hatâyî, sâde hatâyî ve taraklı atlasdır. Bunların dışında Mısır valisi Hasan Paşa, Rakka Valisi Yusuf Paşa, Sayda Valisi, Trablusşam Beylerbeyisi Muhammed Paşa ve Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa tarafından padişah'a; 48'şer zirâ' dîbâ, nev-zuhûr hatâyî, telli hatâyî, sâde hatâyî, taraklı atlas hediye edilmiştir. Aynı kişiler tarafından valide sultana, Fatma Sultan'a, Ümmügülsüm Sultan'a, başkadına, dârüssaâde ağası'na 36'şar zirâ' dîbâ-i acem, nev-zuhur telli hatâyî, sâde hatâyî, taraklı atlas hediye edilmiştir.²⁰⁹ Defterdar Muhammed Efendi tarafından da kadınlara verilen hediyeler aynı miktarda ve aynı ürünlerdir. Defterdarın

tarafından hediyeler takdim edilmiştir. Bu hediyeler daha çok kıyafet ve kumaş tarzında ürünlerdir. Bkz. BOA, TSMA.d, nr. 2352/187.

²⁰⁶ BOA, TS.MA.d, nr. 10590. s.3; Mehmet Arslan tarafından yapılan transkripsiyonda sadrazam tarafından başkadına ve Fatma Sultan'a sunulan hediyelerin yazımında bir karışıklık mevcuttur. Başkadının hediyelerinin Fatma Sultan'a sunulduğu belirtilmekte ve başkadın ise yer almamaktadır. Bkz. Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge" s.532.

²⁰⁷ Münir Aktepe, "Kapudân-ı Derya Moralı Aşçı İbrahim Paşa ve Vakfiyeleri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Ekim 1975, Sayı 6, İstanbul, s.178, 180.

²⁰⁸ Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge", s.532-533; BOA, TSMA.d, nr. 10590, s.3

²⁰⁹ BOA, TSMA.d, nr.10590, s.4-6; Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge" s.534-539.

padişaha sunduğu hediyeler arasında ise 1 adet nükte-nâm cârîye-i çengî bulunmasının yanında, 48'şer zirâ' nev-zuhûr dîbâ, nev-zuhûr telli hatâyi, sade hatâyi ve taraklı atlas yer almaktadır.²¹⁰

Yukarıdaki devlet görevlileri dışında sadreyn-i muhteremeyn, nakîbü'l-eşrâf, İstanbul Kadısı ve valide sultan kethüdaları da hediyeler takdim etmiş ancak neler olduğu kayıt altına alınmamıştır.²¹¹

2.1.2. Nişan Merasimi

Evlilik bağı kurulmadan önce gerçekleşen nişan, “evlenmeleri caiz olan iki kişinin birbirleriyle evlenmeyi karşılıklı olarak vaad etmesi” anlamına gelmekte ve hemen hemen bütün toplumlarda görülmektedir. İslam hukukunda nişanlanma sonucunda evlenme zorunluluğunun bulunmadığı ve tarafların istedikleri takdirde nişanı sona erdirebilecekleri belirtilmektedir. Buna karşın sözden dönmenin dinen hoş karşılanmaması, bu ilişkinin sona ermesinin karşı tarafa vereceği zarar iyice düşünülerek ona göre davranılması tavsiye edilmiştir.²¹²

11 Mayıs 1709 (1 Rebiülevvel 1121) Cumartesi günü Fatma Sultan ile Silahdâr Ali Ağa'nın nişan merasimine başlanılmıştır. Çok küçük yaşlarda olan sultanın, bu törenin ne için yapıldığından büyük ihtimalle haberi dahi yoktu. Yaklaşık bir hafta önce Topkapı Sarayı'nda yoğun bir çalışma gerçekleşmiş ve merasim eskiden olduğu gibi dârüssaâde ağasının dairesi veya misafir odası yerine ikinci avluda²¹³ yapılmıştır.²¹⁴ Merasime devlet erkanından birçok kişi katılmakla birlikte vüzera ve ulemanın oturması için harem-i hümayun kapısı önüne ve diğer devlet erkanının

²¹⁰ Devlet adamları tarafından sunulan hediyeler arasında değerli kıyafetler ve kumaşların önemli yer tuttuğunu görmekteyiz. Bu da Osmanlı döneminde giyime verilen önemi göstermektedir. Giyim kuşama verilen önem o kadar dikkat çekicidir ki Osmanlı ülkesinde bulunmuş olan Aubry de La Motraye, seyahatnamesinde *onlar kadar temiz ve güzel giyinen başka bir millet tanımadım* demektedir. Bkz. De La Motraye, a.g.e.; s.176.

²¹¹ BOA, TSMA.d, nr. 10590, s.7; Arslan, “III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge” s.540-541.

²¹² H. İbrahim Acar, “Nişan”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 33, İstanbul, 2007, s.152-153.

²¹³ Orta kapı olan Babüselamdan içeri girildiğinde karşımıza çıkan meydanın adıdır. “İkinci Yeri” olarak ta adlandırılan bu avlu yeniçerilerin ulufelerinin dağıtıldığı yer olmasının yanında padişahların cülûsları da burada gerçekleşirdi. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, Topkapı Sarayı, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, İstanbul, s.34.

²¹⁴ Uluçay, “Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Dair Bir Araştırma”, s.266.

oturması için ise divanhane önündeki meydanlara büyük ve gösterişli çadırlar kurulmuştur.²¹⁵

12 Mayıs 1709 (2 Rebiülevvel 1121) Pazar günü Silahdar Damad Ali Paşa, Fatma Sultan için hazırladığı nişan armağanlarını Topkapı Sarayı'na göndermiştir. Bu hediyelerin gelmesi ise belli kurallar çerçevesinde gerçekleşmiş olup damadın sağdııcı olarak görevlendirilen Kapudan İbrahim Paşa;²¹⁶ sadrazam kethüdası Abdullah Ağa, Damad Ali Paşa'nın kethüdası Hüseyin Ağa ve hediyeleri taşıyacak olan diğer saray görevlileri sabahın erken saatlerinde nişan armağanlarını almak için Damad Ali Paşa'nın ikametgâhına gitmek üzere yola çıkmışlardır. Oraya vardıklarında Damad Ali Paşa tarafından karşılanıp kendilerine kahve ve şerbet ikram edilmiştir. Daha sonra Damad Ali Paşa'nın kethüdası Hüseyin Ağa tarafından nişan yüzüğü ve yanında gönderilecek çok miktarda nişan hediyeleri sağdıca teslim edilmiştir. Nişanın başlaması için gerekli olan bu hediyelerin taşınma görevi ise sadrazamın vâcibü'r-riâyâ ağalarına aitti.²¹⁷ Mücevveze ve beyaz kıyafet giyinmiş olan sayıları doksandan fazla olan bu ağalar, ikişer sıra halinde Kapudan Paşa'nın önüne geçip bir alay ile birlikte bu armağanları harem-i hümayuna teslim etmek üzere yola çıkmışlardır. Son derece gösterişli ve özenli bir şekilde tertiplenen bu alay; önde iki gümüş nahıl,²¹⁸ arkasında sırasıyla iki şeker bahçesi, tepsilerin üzerinde şekerlemeler, içinde çeşitli eşyaların bulunduğu bohçalar, tepsiler üzerinde mücevherler, bir mükemmel donanmış at, mehr-

²¹⁵ Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge" s.541; BOA, TSMA.d, nr.10590, s.8; Rönesans dönemi Avrupa şenliklerindeki gibi Osmanlı şenliklerinde de tahtadan çadır bezine, değerli kumaşlardan kandillere kadar türlü malzemeler kullanılarak her gün içinde yaşanan günlük mekanlardan şenliğe özgü mekanlar oluşturulmaktaydı. Bunların içinde en çok beğenilenleri ise çadırlardır. Bu çadırların içerisinde büyük topluluklar ağırlanıyor ve şölenler düzenleniyordu. Çadır, devletin büyüklüğünü, düzenlenen fetih ve seferlerin başarısını simgelediği için Osmanlı kültüründe önemli bir yere sahip olmuştur. Bkz. Suraiya Faroqi, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla, çev. Elif Kılıç, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s.191-192; II. Mahmud'un kızı Mihrimah Sultan'ın düğününde sefirlere verilen akşam yemeği eski bir Türk çadırında olmuştur. Bu çadırda yüz kişilik bir sofranın kurulduğu ve yemek takımlarının ihtişamın fazla olduğu belirtilmektedir. Bkz. Helmuth Von Moltke, Türkiye Mektupları, çev. Hayrullah Örs, İstanbul, Yükselen Matbaası, 1969, s.52.

²¹⁶ Evlilik merasimlerinde damada ve geline kılavuzluk etmesi için sağdıçlar görevlendirilir. Bu da belli kurallar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Kapudan İbrahim Paşa'nın sağdıç seçildikten sonra sağdıçlık kürkünü sadrazamın huzurunda giyinmiştir. Bkz. Nusretnâme: İnceleme Metin, s.877.

²¹⁷ Has oda'nın zâbitleri; miftah gulamı/ağası, ibrik ağası, peşkir ağası ve köşe peşkir ağaları vâcibü'r-riâyâ ağalarından oluşmaktadır. Has odanın eski görevlileri arasında bulunan vâcibü'r-riâyâ ağaları, dört nefer eski veya köşe peşkir ağaları olarak da tanımlanmaktadır. Bkz. Sevgi Ağca Diker, Has Oda ve Teşkilatı, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019, s.325, 349.

²¹⁸ Nişan şenliğine gösteriş katmak için alaylarda taşınması gelenek olan nahıllar, ahşap ya da gümüşten yapılan, balmumu ve renkli kağıtlarla göz kamaştırıcı şekilde donatılan büyük süs ağacıdır. Bkz. Gül İrepoğlu, Osmanlı Saray Mücevherleri Mücevher Üzerinden Tarihi Okumak, İstanbul, Bilkent Kültür Girişimi Yayınları, 2012, s.147.

i mu'accel olan akçeler, en sonda ise sağdıç paşanın önünde mücevher kese ile Mushaf-ı Şerif yer alarak Bab-ı hümayun'a ve ardından Orta kapı'dan geçerek Harem-i hümayun kapısı önüne varmışlardır. Mehterhâne ise sabahın erken saatlerinden itibaren burada bulunmuş tabl, kûs ve nakâreler ile düğünün ilanı yapılmış ve nişan alayı buraya gelene kadar şenlikler gerçekleşmiştir.²¹⁹

Alayın gelmesinin ardından haremde görevli olan Dârüssaâde ağası Süleyman Ağa, dışarı çıkarak alayı karşılamış ve sağdıç paşa ile görüşükten sonra nişanı teslim almıştır. Vâcibü'r-riâya ağaları tarafından taşınan eşyalar ise saray-ı atik teberdarları tarafından alınarak harem-i hümayun kapısı önündeki ağalara teslim edilmiştir. Bu ağalarla birlikte darüssade ağası; Fatma Sultan'ın yanı sıra padişaha, valide sultana, başkadına takdim edilen hediyeleri ve nişanı padişaha teslim etmiştir.²²⁰ Hediyeler içinde en fazla pay, gelin olmasından ötürü Fatma Sultan'a aittir. Mücevher takılar arasında 1 adet elmas küpe, 1 adet altın tepsi ve mücevherli kutu ile birlikte elmas yüzük, tepsi ile birlikte elmas taç, 1 adet murassa bilezik ve mücevher istifan bulunmaktadır. 1 adet mücevherlerle süslenmiş divan, 1 adet kesesi ve cildi mücevherlerle süslenmiş Mushaf-ı Şerif'in yanı sıra 1 adet murassa kemer, çeprast, ayna, sorguç ve 1 çift ayakkabının da başına "murassa" ifadesinin getirilmiş olması bunların da mücevherle süslü olduğunu göstermektedir. Takıların yanı sıra gönderilen birçok ürünün de mücevherlerle süslenmiş olması dikkat çekicidir. Bu durum vezir ya da paşalarla evlendirilen sultanlara damadın yolladığı nişan armağanlarının her zaman geniş bir mücevher yelpazesine sahip olduğunu teyit eder mahiyettedir.²²¹ Ayrıca bir adet incili ayakkabı olduğu gibi ipek, altın ve gümüşle dokunan çok kıymetli bir kumaş olan seraser ile kaplı kürk de bulunmaktadır. Bunların dışında 15 kese çil para ve akçe, 2 sim nahıl, 120 tabla şeker, 2 adet şeker bahçeleri, 5 adet içerisinde çeşitli eşyaların bulunduğu bohça, 1 adet seraser tonluk ve 7 adet sim tepsi bulunmaktadır. Padişaha ise 1 adet at, 1 adet murassa şemse kuşak, 1 sofa kaplı semmur kürk, 6 adet bohça takdim edilmiştir. Valide sultana 1 adet murassa şemse kuşak, 1 adet işleme şala kaplı semmur kürk, 5 adet bohça; başkadına ise valide sultan ile benzer hediyeler

²¹⁹ Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge", s.541; Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri, 6-7, s.322-323; BOA, TSMA.d, nr. 10590, s.8; Râşid Tarihi ve Zeyli, II, s.807; Nusretnâme: İnceleme Metin, s.877-878.

²²⁰ BOA, TSMA.d, nr. 10590, s.9; Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge", s. 541-542.

²²¹ İrepoğlu, a.g.e, s.51.

sunulmuştur. Bu kişiler dışında dârüssaâde ağasına bir adet at, Fatma Sultan'ın 8 tane cariyesinin her birine ise bohçalar verilmiştir.²²²

Damadın nişan armağanları yerlerine ulaştıktan sonra sıra kız tarafından gönderilecek olan nişan bohçasını takdim etmeye gelmiştir. Dârüssaâde ağası Süleyman Ağa, saraydan çıkarılması adet olan nişan makramesini²²³ alarak dışarı çıkmıştır. Yanında bulunan Fatma Sultan'ın başağası Mesut Ağa'ya makrameyi taşıtmış²²⁴ ve Oda Lelası Beşir Ağa'nın da elinde bir boyama ile kendilerini harem-i hümayun dışında beklemekte olan sağdıç paşa, sadrazam kethüdası ve damad paşa kethüdasının bulunduğu çadıra gitmişlerdir. Darüssade ağası tarafından nişan makramesi sağdıç paşaya takdim edilmiştir.²²⁵ Makrameyi teslim alan sağdıç paşa, saygıyla öpüp başına koyduktan sonra Damad Ali Paşa'nın kethüdasına vermiştir. Kethüda da damad paşaya teslim etmek üzere oradan ayrılmıştır. Makramenin dışında oda lalasının elinde bulunan ve sağdıç paşaya hediye olarak verilmesi gereken boyama ise dârüssaâde ağası tarafından sağdıç paşaya teslim edilmiştir. Bütün bu merasimden sonra bir müddet çadırdaki kalınıp kahve ve şerbet içilmiştir. Nişan makramesini teslim eden damad paşa kethüdası, tekrar sağdıç paşanın yanına gelmiş ve dârüssaâde ağası, hizmetlerinden ötürü sağdıç paşaya feraceye kaplı semmur kürk, damad paşanın kethüdasına ise semmur kürk takdim etmiştir. Sadrazamın kethüdasına, damad ve sağdıç paşanın hizmetlilerine ise hilatler hediye edilmiştir.²²⁶

Fatma Sultan'ın nişanının olduğu gün, aynı zamanda kız kardeşi Ümmügülsüm Sultan'ın Abdurrahman Paşa ile nişanı gerçekleşmiştir. Bu iki nişan merasimindeki düzen birbirine benzemekle birlikte Abdurrahman Paşa tarafından Ümmügülsüm Sultan'a gönderilen nişan armağanları, Damad Ali Paşa'nın Fatma Sultan'a gönderdikleri kadar geniş ve gösterişli değildir.²²⁷ Aynı şekilde Fatma Sultan'dan kısa

²²² Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge" s.542-543; BOA, TSMA.d, nr. 10590, s.10.

²²³ Nişan makramesi, süslü püslü bir mendil olarak tanıtılmaktadır. Bkz. Sakaoğlu, Bu Mülkün Kadın Sultanları, s.312

²²⁴ Habeşî Mehmed Ağa'nın elinde olduğu da belirtilmektedir. Bkz. Târih-i Râşid ve Zeyli, II, s.808.

²²⁵ Sağdıç Paşa tarafından makramenin teslim alınması ise nişanın resmen ilan edilmesi demektir. Bkz. Ahmet Önal, "Payitaht İstanbul'da Osmanlı Merasimleri", Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Cilt 3, İstanbul, 2015, s.443-444.

²²⁶ Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge" s.542; BOA, TSMA.d, nr. 10590, s.9-10; Târih Râşid ve Zeyli, II, s.808; Uluçay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Dair Bir Araştırma", s.267.

²²⁷ Ümmügülsüm Sultan'ın nişan merasiminde Abdurrahman Paşa tarafından gönderilen armağanlar ise şunlardır: Ümmügülsüm Sultan'a 1 adet hatem, 1 adet sorguç, 6 adet çeşitli ürünlerin bulunduğu bohça,

süre sonra evlenen II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'a da sunulan hediyeler de Fatma Sultan'a hediye edilenler kadar gösterişli değildir. Bu durum muhtemelen Safiye Sultan'ın babasının hayatta olmamasından ötürüdür.²²⁸

Bu iki kızkardeşin nişanları ikinci saatleri gibi tamamlandıktan sonra sıra Fatma Sultan'ın cihazını (çeyizini) sergilemeye gelmiştir. Padişah tarafından cihazı görmeleri için devlet erkanının davet edilmesi üzerine Sadrazam Çorlulu Ali Paşa, Şeyhülislam Abdullah Efendi, Vezir Süleyman Paşa, Kapudan İbrahim Paşa, Kubbenişin Abdurrahman Paşa, sadreyn-i muhteremeyn efendiler, yeniçeri ağası ve defterdar efendi Suffe Köşkü'ne gelmişlerdir. Burada sergilenen cihazı gördükten sonra adet olduğu üzere hediyelerini takdim etmişlerdir.²²⁹ Takdim edilen hediyeler ise şunlardır: Sadrazam Çorlulu Ali Paşa tarafından 1 adet nevezhur ve mücevher kuşak, 1 adet murassa cığa; Şeyhülislam Abdullah Efendi tarafından 1 adet Mushaf-ı Şerif ve bir adet saat; Süleyman Paşa tarafından, 1 çift elmas bilezik; Kapudan İbrahim Paşa tarafından 1 adet mücevher kuşak; Abdurrahman Paşa tarafından 1 adet murassa kuşak; Sadr-ı Rum Mirza Mustafa Efendi tarafından, 20 tuğralı altın; Sadr-ı Anadolu Mecdi Efendi tarafından 1 yakutlucu saat; Yeniçeri ağası Mustafa Ağa tarafından 1 adet murassa kuşak; Defterdar Muhammed Efendi tarafından ise 1 çift murassa bilezik.²³⁰

2.1.3. Nikah, Cihaz (Çeyiz) ve Gelin Alayı

Fatma Sultan ile Silahdâr Ali Ağa'nın nişanlarından iki gün sonra 13 Mayıs 1709 (3 Rebiülevvel 1121) Pazartesi günü nikah merasimleri gerçekleşmiştir. Padişah, nikah kıyılmadan hemen önce damadını vezir yapmış ve rikâb-ı hümâyun

tepsiler içerisinde meyveler, şekerler ve çiçekler hediye edilmiştir. III. Ahmed'e 1 adet at, mücevher kuşak ve 5 adet çeşitli eşyaların bulunduğu bohçalar sunulmuştur. Valide Sultan'a ise 1 adet inci tespih, 5 adet bohça; başkadına 1 adet elmas bilezik, 5 adet bohça, darüssade şerife ağasına ise 5 adet içerisinde bohça hediye edilmiştir. Bkz. Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge", s.544; BOA, TSMA.d, nr.10590, s.11.

²²⁸ Safiye Sultan'ın nişanında gönderilen hediyeler şunlardır: Safiye Sultan'a bir elmas bilezik, bir elmas istefan, büyük zümrüt küpe, bir mücevher nikab, bir mücevher murassa' ayna, bir çift altın incili mücevher nal'ın, bir çift incili filar ve nal'ın, iki bin tuğralı altın gönderilmiştir. III. Ahmed'e ise mükemmel donanmış bir at hediye edilmiştir. Ayrıca dârüssaâde ağasına ve Safiye Sultan'ın başağasına hediye edilen semmur kürkün yanında çiçekler, tabla tabla şekerler ve meyvelerde bulunmaktadır. Bkz. Uluçay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma", s.275.

²²⁹ Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge", s.544-545; BOA, TSMA.d, nr. 10590, s.12; Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri, 6-7, s.324-325; Târih-i Râşid ve Zeyli, II, s.809.

²³⁰ Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge" s.545; BOA, TSMA.d, nr.10590, s.12.

kaymakamlığına tayin etmiştir. Nikah merasimine nişanda olduğu gibi vüzera, ulema ve diğer devlet erkanı davet edilmiştir. Davetlilerin gelmesi ile birlikte Divanhâne önünde kurulan çadırlarda gülbeşeker ve kahve ikram edildikten sonra saat dörde doğru nikah merasimine başlanmıştır. Gelin adına dârüssaâde ağası, damad için ise sağdıç paşa vekil tayin edilerek vezirler, ulema ve şeyhlerin önünde 40.000 altın mihir karşılığı²³¹ şeyhülislam efendi tarafından nikahları kıyılmıştır. Akabinde Yenibağçeli Şeyh Ahmet Efendi, hayır duada bulunurken vezirlere seraserli kürkleri; efendilere çuha kaplı semmur erkan kürkleri, diğer erkana ise kaftanlar giydirilmiştir. Nikah merasiminde bulunmayan Damad Ali Paşa'ya nikahın kıyıldığını ise dârüssaâde ağasının kahvecibaşısı müjdelemiştir.²³²

Nikah merasiminin ardından dışarıda 10 kadar sofraya kurularak devlet erkana ziyafet verilmiştir. Yemekler yenildikten sonra kahve ve buhur²³³ ikram edilmesinin akabinde sıra Fatma Sultan'ın cihazını Damad Ali Paşa ile yaşayacağı saraya götürmeye gelmiştir. Sadrazam, şeyhülislam, vüzera ve ulema evlerine giderken; sağdıç paşa ve diğer devlet erkanı cihazı götürmek üzere görevlendirilmişlerdir. Nikah günü ile aynı gün gerçekleşen bu merasimde öncelikle cihaz; sandıklar, mefruşlar ve sepet sandıkları ile saraydan çıkarılarak 55 kadar katıra ve kapaklı arabalara yüklenmiştir. Bunların dışında cevahir tepsileri, cevahir kafesleri, altın ve gümüş kaplar, gümüş pullu işleme cibinlik ve zarlar, saray-ı atik teberdarlarının başlarının üzerinde götürülmüştür. Cihazdaki eşyaların çok kıymetli olması ve cihazın geç saatlerde götürülmesinden ötürü alay yola çıkmadan önce yolların güvenliğinin sağlanması için öncü birlikler gönderilmiştir. Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra şeyh efendilerden de hayır dua alınmış ve cihaz alayı başlamıştır. Cihazı korumak ve yolları aydınlatmak için birçok görevlinin bulunduğu alay, Yeni Saray'dan çıkarak

²³¹ Fatma Sultan'dan kısa süre sonra 1 Mayıs 1710 yılında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Paşa ile evlendirilen II. Mustafa'nın 14 yaşındaki kızı Safiye Sultan, 10 bin lira mihir karşılığında evlendirilmiştir. Bkz. Uluçay, Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma" s.275; I.Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan, 1792 yılında Hüseyin Paşa ile evlendiğinde kendisine 15 bin kuruş mihir verilmiştir. Bkz. Duran, a.g.t., s. 13-14.

²³² Nusretname: İnceleme Metin, s.877-878; Mehmet Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge" s.545-546; Uluçay, Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma", s.269. BOA, TSMA.d, nr.10590, s.12-14.

²³³ Osmanlı saray kültüründe güzel koku için buhur yakmak bir gelenektir. Saray ziyafetlerinde ikram edilen buhur; öd ağacı, gül suyu ve amberden oluşmaktadır. Bkz. Serkan Gedük, "Osmanlı Saray Kültüründe Buhur ve Gülsuyu Geleneği", Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 6, 2013, İstanbul, s. 131; Buhur özellikle mübarek günlerde, buhur dumanına tutulmuş çömeçlere konularak kokulandırılmış sular içilmektedir. Bkz. Sargon Erdem, "Buhur", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul, 1992, s.384.

Eyüp'te Valide Sultan Yalısı'na varmıştır. Götürülen eşyalar, Fatma Sultan'ın başağası Mesut Ağa'ya teslim edilirken Damad Ali Paşa tarafından cihazı taşıyan görevlilere hılatler sunulmuştur.²³⁴

Cihaz alayının gerçekleşmesinden sonra sıra gelin alayına gelmiştir. Genellikle perşembe günleri yapılan gelin alayı, gelinin yeni oturacağı evine götürülme merasimi olup cihaz alayından daha zengin ve ihtişamlı olmaktadır. Padişahlar, çeyiz alayında olduğu gibi burada da alayın geçeceği yol üzerinde bir yere giderek merasimin ihtişamını seyretmektedirler. Nikah ve cihaz alayından üç gün sonra 16 Mayıs 1709 (6 Rebiülevvel 1121) Perşembe günü Fatma Sultan'ın gelin alayı gerçekleşmiştir.²³⁵ Alay günü İstanbul'da bulunan bütün vezirler, âlimler ve devlet erkanı saat 12'de Topkapı Sarayı'na gelerek alayın başlamasını beklemişlerdir. Saat üç olunca da Fatma Sultan, gümüş bir arabaya bindirilmiş²³⁶ ve cihaz günündeki gibi bir alay tertip edilerek Eyüp'teki Valide Sarayı'na götürülmek üzere mehter takımının çaldığı ezgilerle birlikte hareket edilmiştir. Gelin alayının çok kalabalık ve ihtişamlı olduğu ise alayın rahat geçebilmesi için birkaç gün önceden yol üzerindeki bazı evlerin saçaklarının tekrar onarılmak suretiyle yıkılmasından anlaşılmaktadır. Devlet erkanının bir düzen halinde ilerlediği bu alaya görsellik katmak amacıyla Damad Ali Paşa tarafından Fatma Sultan'a nişan hediyesi olarak götürülen sim nahılların yanında başka nahıllar da eşlik etmiştir.²³⁷ Gelin alayının Valide Sarayı'na gelmesinin akabinde sadrazam,

²³⁴ Târih-i Râşid ve Zeyli, II, s.810-811; Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge" s.547-548; BOA, TSMA.d, nr.10590, s.14-16; Kızının çeyiz masraflarını özel dairesinden karşılayan III. Ahmed, bu amaçla 16806 kuruş ödemiştir. Fatma Sultan'dan çok kısa süre sonra evlenen III. Ahmed'in yiğeni Safiye Sultan'ın cihazı için 15000 kuruş ödenmiştir. Bkz. Tuncer, a.g.m., s.79; BOA, TSMA.E, 523/2, s.15; Ancak 24/11/1120 ve 14/12/1120 tarihli iki farklı belgede de Fatma Sultan'ın cihaz masrafı için 10.000 kuruş ödendiği görülmektedir. Bu iki belgedenin toplam değeri ise 20.000 kuruş etmektedir. Bkz. TSMA.d, nr. 2352/917, TSMA.d, nr. 2352/893; Bucihaz masrafı 1122 tarihli 16806 kuruş olan cihaz masrafının içerisinde değil ise Fatma Sultan'ın toplam cihazı için ödenen miktar 36806 kuruştur.

²³⁵ Bir gün sonra 7 Rebiülevvel 1121'de gerçekleştiği bilgisi de mevcuttur. Bkz. Târih-i Râşid ve Zeyli, II, s. 811.

²³⁶ Fatma Sultan ve kendisinden bir yıl sonra evlendirilen II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'ın düğünlerinde gerçekleşen gelin alaylarında, ikisinin de gümüş arabaya bindiği ve harem arabalarının da kendilerini takip ettiği bilinmektedir. 1709 yılında III. Ahmed için yaptırılan hinto tarzında bir araba için 3705 kuruş sarfedilirken Fatma Sultan'ın gümüş arabasının tamiri için ise 2566 kuruş harcanmıştır. Ayrıca Fatma Sultan'ın bu gümüş arabasının sandukasının içinin altın işlemeli olduğu görülmektedir. Bkz. Rukiye Bulut, "Lâle Devrinde Araba Saltanatı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Cilt 3, Sayı 16, 1969, s.34, 38; Osmanlı İstanbulunda Otomobil, Ed. Erhan Afyoncu- Coşkun Yılmaz, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 2020, s.49; Mehmet İpşirli, "Araba", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 3, İstanbul, 1991, 244.

²³⁷ Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge" s.548; BOA, TSMA.d, nr. 10590, s.16-18; Uluçay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma", s.271; Nusretname: İnceleme Metin, s. 879.

şeyhülislam ve sağdıç paşa orada kalırken diğer devlet erkanı ise geri dönmüşlerdir. Daha sonra III. Ahmed karadan; Valide Sultan ise deniz yolu ile Eyüp'e giderek Valide Sarayı'na teşrif etmişlerdir.²³⁸

Gelin alayının akşamı şenlikler düzenlenerek İbrahim Hanzade ve Muhammed Paşa Yalısı önünde tabl-hâne²³⁹ çalınmış, sallarm üstünde havayı fişek gösterileri, kal'a cenkleri ve top atışları yapılarak yaklaşık 1.5 saat bu şenliklere devam edilmiştir. Şenlikler sona erip yatsı namazı kılındıktan sonra padişah hareme çekilmiştir. Sadrazam, şeyhülislam, sağdıç paşa ve dârüssaâde ağası, Damad Ali Paşa'yı yanlarına alarak harem kapısının önüne gelmişler ve burada şeyhülislamın duasından sonra Ali Paşa dârüssaâde ağasının yanında gerdeğe sembolik olarak girmiştir.²⁴⁰ Ertesi gün devlet erkânına bohçalar gönderilirken şenlikler ise aralıksız olarak üç gün daha devam etmiştir. Şenliklerin ardından Damad Ali Paşa, yaklaşık 15 gün daha devlet ricaline ziyafetler vermiş ve düğün merasimi böylece sona ermiştir.²⁴¹

2.1.4. Düğünde Verilen Ziyafete Kısa Bir Bakış

Fatma Sultan ile Damad Ali Paşa'nın günlerce süren düğün merasimlerinde birden fazla yemek ziyafeti verilmiştir. Bu ziyafetler hakkında detaylı bilgiye sahip olamasak da nikah günü verilen ziyafet hakkında fikir sahibi olabileceğimiz bir arşiv belgesi bulunmaktadır. Fatma Sultan için Yeni Saray'da nikah günü verilen ziyafetin mühimmat masraf kaydına ait bu belgede hangi yemeklerin sunulduğu yer almamakta ancak yemeklerin yapımında kullanılan ürünler, bazı mutfak araç gereçleri ve miktarları belirtilmektedir. Bu verilerden yola çıkarak misafirlere ikram edilen yemeklerin neler olabileceğini ve ziyafet düzeni hakkında aşağıda transkripsiyonunu verdiğimiz belgeden bazı tespitlerde bulunmaya çalışacağız:

²³⁸ Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge", s.549; Uluçay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma" s.273; Uluçay, Harem II, s.107; BOA, TSMA.d, nr. 10590, s.18; Gülnuş Valide Sultan, burada dört gün kaldıktan sonra Topkapı Sarayı'na dönmüştür. Fatma Sultan'ın evliliğinde olduğu gibi II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan ile Çorlulu Ali Paşa'nın evlendikleri 12 Nisan 1708 tarihinde Gülnuş Valide Sultan, yine torununun sarayında gecelemiştir. Bkz. Ali Akyıldız, Harem Padişahı Valide Sultan, s.251.

²³⁹ Tabl-hâne: 1. Büyük bando, 2. Mehterhâne, padişahın sarayındaki askeri bandosu. Bkz. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2007, s.1012.

²⁴⁰ Arslan, "III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge" s.549-550; BOA, TSMA.d, nr.10590, s.18; Uluçay, Harem II, s.107.

²⁴¹ Arslan, a.g.m, s.548-551; BOA, TS.MA.d, nr.10590, s. 18-20.

“Berây-ı Ziyâfet-i Hazret-i Şehriyârî der Sarây-ı Cedîd-i Âmire der rûz-i nikâh-ı devletlü ismetlü Fatıma Sultân Efendimiz hazretleri dâmet ismetühâ ma‘a harc-ı dâne ve zerde ve hoşab fi şehr-i rebiülevvel sene 1121”

Sofra Aded :10	Şeker Kıyye:110	Pirinç Kile:75	Sâde Rugan Kıyye:250	İneb Kıyye:100	Nohud Kıyye:40
Bâdam Kıyye:28	Âb-ı verd Kıyye:10	Bahar Kıyye:200	Nişasta Kıyye:40	Tuz-ı Eflâk Kıyye:40	Bakla Kıyye:20
Böğrölce Kıyye:20	Gendüm-i göfte/gufte Kıyye:60	Ab-ı Limon Kıyye:15	Sirke Kıyye:10	Süd Kıyye:110	Üsküdar Kaymak Tabak Aded:30
Rugan-ı Tere Kıyye:10	Yoğurt Tası Aded:30	Sîr-i Hurde Aded:15	Sebzevât Kıyye:200	Mi'denüvas Aded:500	Varak-ı Asma Kıyye:150
Na'ne Aded:200	Durak otu Aded:200	Tarhun Aded:200	Daklak-ı(?) hâs Kıyye:110	Nân-ı Hâs Çift:110	Karule (?) Kıyye:300
Lahm Kıyye:200	Makiyan Aded:110	Kebuter Aded:50	Karanfûl Aded:40	Darçım-ı hâs Aded:240	Kakule Kıyye:40
Misk-i Çekirdek Aded:50	Sakız hurde Aded:40	Za'ferân Aded:400	(...) Aded:500	Mevizât Kıyye:200	Meviz-i Fer' Kıyye:15
Meviz-i rezâkı Kıyye:20	Kayısı-ı Şam Kıyye:15	Elma Kıyye:39	Fıstık-ı çam Kıyye:8	Fındık içi Kıyye:6	Kestâne Kıyye:10
Astâr Aded:10	Şem'-i asel fener-i zerd Aded:15	Dolu meşale Aded:80			

Berây-ı Mühimmât-ı Ziyâfet-i Hümâyûn Der Rûz-ı Nikâh

Sofra-yı kalemkârî Aded:10	Mil'aka-yı Cemşir Aded:500	Mil'aka-yı hoşab ceviz Aded:40	Mil'aka-yı Abanos Aded:40	Mil'aka-yı kemikli Aded:210	Mil'aka-yı müdevver Aded:200
----------------------------------	----------------------------------	--------------------------------------	---------------------------------	-----------------------------------	------------------------------------

Mil'aka-yı gülbeşeker Aded:14	Makrame yemeni Aded:80	Fincan fağfür Aded:50	Fincan güllü Aded:50	Makrame havlu Çift:41	İskemle-i ceviz Aded:5
Tabla-ı şecer Aded:100	Eşribe-i mütenevvia kavanos Aded:22	Tatlı kavanos Aded:2	Eşribe-i humas kavanos Aded:2	Eşribe-i humâs Kavanos Aded:2	Fincan Kütahya Aded:40
Sabun miski Kıyye:2	Ahker(?) Kıyye:200	Anber Miskâl:13	Şecer-i Öd Dirhem:100	Kahve Kıyye:30	Seker Kıyye:20

Belgedeki verilerden yola çıkarak öncelikle yemeğin hangi vakitte verildiğine dair bir tespitte bulunabiliriz. Nikah merasiminin, saat dörde doğru yapıldığını ve sonrasında ise 10 kadar sofraya kurularak ziyafet verildiğine yukarıda değinmiştik. Bu ziyafetin ise akşam saatlerine denk geldiği görülmektedir. Belgede “şem-i asel” olarak tabir edilen balmumunun da içinde bulunduğu 15 adet fener ve 80 adet meşalenin kayıtlarda olması bunu kanıtlamaktadır.²⁴² Bu meşale ve fenerler etrafı aydınlatmak için kullanıldığı gibi görsellik amacıyla da kullanılmış olabilir.

Osmanlı sarayında günlük yemeklerin dışında şenlik, düğün ve ziyafetlerde sultanın bir lütfu olarak diğer zamanlardan farklı ve özel yemekler verilmekteydi.²⁴³ Osmanlı mutfağının bol et, bol pirinç, bol yağ ve bol tatlı içeren menüleri, bir imparatorluğa yakışır zenginlikte olmasına rağmen yemek yeme alışkanlıklarında şenlikler dışında büyük bir sadelik hakimdir.²⁴⁴ XVIII. yüzyılın önemli düğünlerinden birini teşkil eden Fatma Sultan ve Damad Ali Paşa'nın nikahlarında sunulan yemeklerin de ihtişamlı olması oldukça doğaldır. İncelediğimiz belgede hangi çeşit yemeklerin ikram edildiğine dair herhangi bir ibare olmasa da yemeklerin türleri hakkında fikir sahibi olabiliyoruz. Yemek için 200 kıyye lahm²⁴⁵, 110 adet tavuk ve

²⁴² BOA, D.BŞM.d, nr. 1141.

²⁴³ Olgun Közleme, Türk Mutfak Kültürü ve Din, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2012, s.209.

²⁴⁴ Marianna Yerasimos, 500 Yıllık Osmanlı Mutfacı, İstanbul, Boyut Yayınevi, 2005, s.33.

²⁴⁵ BOA, D.BŞM.d, nr.1141; En fazla miktara sahip olan “lahm” olarak behsedilen etin kuzu ya da koyun eti olması muhtemeldir. Halkın sofrasında her gün alınamayacak kadar pahalı olan koyun eti sarayın tamamı için pişirilirken daha da değerli olan kuzu eti ise sadece sultan ve çevresi içindir. Bkz. Engin Akın, Çadırdan Saraya Osmanlı-Türk Mutfacı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s.16.

50 adet güvercinin alınmış olması menüde et yemeği çeşitlerinin ağırlığına delil olabilir. Et yemekleri kadar sebze yemeklerinin de yapıldığını 200 kıyye sebzevat, 20 kıyye bakla ve böğrülçenin varlığından anlayabiliriz. Bu miktar, sebzenin fazla kullanıldığını göstermekle birlikte hangi tür sebze yemeklerinin sunulduğu ise anlaşılamamaktadır. Ancak belgede yer alan 60 kıyye dövülmüş buğday anlamına gelen gendüm-i gufte aynı zamanda buğday ve kıyma ile yapılan bir köfte çeşidi, çiğ köfte/ buğday köftesi olarak da tarif edilmektedir. Ziyafette böyle bir yemeğin sunulmuş olması muhtemeldir. Ayrıca 150 kıyye asma yaprağının belirtilmesi Türk mutfağının önemli yemeklerinden olan yaprak sarmasının olduğunu göstermektedir.²⁴⁶ 75 kile²⁴⁷ olan pirincin bulunması, yaprak sarması için kullanılmış olabileceği gibi ziyafet sofralarının vazgeçilmezi pirinç pilavının büyük ihtimalle var olduğunu düşündürmektedir.²⁴⁸

Yapılan yemeklerdeki baharat çeşitliliğinin fazla olduğu görülmektedir. Zaferan yani safran,²⁴⁹ misk ve anber,²⁵⁰ zerdeçal, tarhun, kakule, karanfil gibi baharat çeşitleri kullanılmıştır. Baharat gibi yemekleri lezzetlendirmek için kullanılan tuz ise özel bir tuz olan Eflak tuzu'dur. Bu tuz, Osmanlı döneminde mutfak için en çok aranan tuzlardan birisi olup Rusçuk yakınlarındaki Yergöğü Kasabası'ndan, Tuna Nehri'nde gemilere yüklenererek İstanbul'a getirilirmiş. Büyük bloklar halinde satın alınan bu tuz, evde öğütülerek toz haline getirilirmiş.²⁵¹ Ayrıca baharatın dışında yemeklere ve

²⁴⁶ BOA, D.BŞM.d, nr.1141.

²⁴⁷ Kile, Osmanlı'nın değişik yerlerinde ve zamanlarda farklılık gösteren bir ölçme aracıdır. İstanbul'da buğdayda ve unda 1 kile 20 okkaya tekabül etmektedir. Bu da 25,656 kg'a denk gelmektedir. Pirinçte ise 17. yüzyılda 1 kile 10 okka=12,828 kg olarak hesaplanmıştır. 1841'den sonra ise kile her yerde 35,27 litredir. Yani 20 okkalık eski buğday ağırlığı olarak hesaplanmıştır. Bkz. Walthar Hinz, İslâm'da Ölçü Sistemleri, Çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990, s.51.

²⁴⁸ BOA, D.BŞM.d, nr.1141; 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde, tahıllar içerisinde pirinç, buğdaydan sonra en fazla tüketilen gıda maddesidir. Aslında Uzakdoğu bitkisi olan bu tahılın Osmanlı'da çok fazla kullanılması ise doyurucu olmasından kaynaklanmaktadır. Bkz. Arif Bilgin, Osmanlı Saray Mutfacı (1453-1650), İstanbul, Kitabevi, 2004, s.197; Pirincin pahalı olması sebebiyle zenginlerin beslenmesinde daha önemli olduğu bilgisinin yanında çok fazla tüketiliyor olması ise P.della Valle tarafından "eğer pirinç yoksa buna Türk usulü yemek demiyorlar." sözünden anlaşılmaktadır. Grelot ise "et suyunda veya su ve tereyağ ile çok az pişmiş tane pirinçten yapılan pilav bütün yemeklerin içinde en iyi olanıdır" demektedir. Bkz. Robert Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Cilt 1, Ankara, TTK, 1990, s. 179.

²⁴⁹ Pilav, yahni gibi yemekler ile elmasiye ve zerde gibi tatlılarda kullanılan safrandır. Safran mor renkli bir çiğdem türü olup yemeklere koku vermektedir. Bkz. Nil Mutluer, Saray Mutfacı, İstanbul, Kesişim Yayıncılık, 2012, s.46.

²⁵⁰ Misk dağlık bölgelerdeki erkek geyiklerden elde edilen bir maddeden yapılan; yemek, tatlı ve şerbetlerde kullanılan bir baharattır. Amber ise daha çok helvalarda, şerbetlerde ve çeşitli macunların yapımında kullanılır. Bkz. Mutluer, a.g.e, s.46.

²⁵¹ Priscilla Mary Işın, Osmanlı Mutfak Sözlüğü, İstanbul, Kitapyayınevi, 2010, s.382-383.

tatlılara lezzet katması için çam fıstığı, fındık içi, badem ve kestane kullanılan ürünler arasındadır.²⁵²

Yemeklerin yanında ikram edilen sofraların olmazsa olmazı temel ürünlerden biri olan ekmeğin, Osmanlı yeme içme kültüründe önemli bir simgesel anlamı vardır. Hürmet gösterilmesi gereken kutsal bir yiyecek sayılan ekmeğin, sadakati ve bağlılığı simgelemektedir.²⁵³ Osmanlı toplumunda farklı isimlerle adlandırılan ekmeğin çeşitleri bulunmakla birlikte sarayda yapılan ekmeğe “has ekmeğin” denilirken pişirildiği fırına ise “has fırın” ismi verilmiştir.²⁵⁴ Ziyafette misafirlere sarayın geleneksel ekmeği olan 110 çift “nan-ı has” ikram edilmiştir.²⁵⁵

Yemeklerin ardından ikram edilen tatlı ve meyveninde ziyafet sofrasında yerini aldığını görmekteyiz. Kayıtlara geçen şeker miktarı, tatlı çeşidi ve miktarının fazla olabileceğini göstermekle birlikte 30 tabak Üsküdar kaymağının listede bulunması tatlılarda kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.²⁵⁶ Sunulan tatlıların çeşidini bilemesekte, 14 adet gülbeşeker kaşığının varlığı bu tatlının, ziyafette var olduğunu kanıtlamaktadır. İkram edilen meyve çeşitleri ise elma, kayısı ve ineb (üzüm) dir. Ayrıca bu meyveler içecek haline getirilip ikram edilmiş de olabilir.²⁵⁷

Ziyafet için özenle hazırlandığını düşündüğümüz ikramlıkların misafirlere sunulması ise sofralarda olmuştur. Günümüzde özel günlerde pek tercih edilmeyen

²⁵² BOA, D.BŞM.d, nr.1141.

²⁵³ Özge Samancı, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Elitinin Yeme-İçme Alışkanlıkları”, Şu Kitapta: Soframız Nur Hanemiz Mamur, Ed. Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann, çev. Zeynep Yelçe, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s.188

²⁵⁴ D’ohsson, 18.yy Türkiyesinde Örf ve Adetler, çev. Zehran Yüksel, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, s.34.

²⁵⁵ BOA, D.BŞM.d, nr.1141.

²⁵⁶ Tarihte Üsküdar’ın en önemli esnaf gruplarından birisi sütçüler ve yoğurtçulardır. Üsküdar ilçesi Osmanlı Sarayı’na sattığı süt, yoğurt, tereyağı, kaymak ve peynir ile meşhurdur. Bu ürünlerden özellikle “Kanlıca Yoğurdu” ve “Üsküdar Kaymağı” İstanbul’da meşhur olmuştur. Padişahın yoğurtçubası tarafından Üsküdar’dan bu işle uğraşan esnaftan satın alınan bu ürünler padişah, şehzadeler, harem-i hümayun mensupları ve hanım sultanlara özel olarak sunulmaktadır. Padişah ve diğer saray mensupları için verilen süt, yoğurt, tereyağı ve “Üsküdarî” kaymağın yeteri kadar verilebilmesi için İstanbul kadısına nizamnameler gönderilerek sütçü esnafı özellikle kalite ve temizlik konusunda özenli ve titiz davranmaları için sık sık uyarılmakta idiler. Bkz. <https://www.uskudaristanbul.com>; 18. yüzyılda da Üsküdar kaymağının saraya alındığını gösteren başka belgeler için bkz. BOA, AE.SOSM.III, 85/6602; BOA, AE.SOSM.III, 63/4687; BOA, AE.SMST.III, 115/8763; Evliya Çelebi de Üsküdar kaymağı hakkında bilgi vermekte ve şunları yazmaktadır: “Sütlüce, Kasımpaşa ve Ortaköy’de imam yoğurdu, Kanlıca yoğurdu, Üsküdar kaymağı ve yoğurdu herkesçe meşhurdur. Bunların da pirleri Hz. İbrahim ve Zeyd-i Kayseri’dir.” Bkz. Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Cilt 1- 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s.517.

²⁵⁷ BOA, D.BŞM.d, nr.1141.

fakat gündelik yaşantıda nadir de olsa kullanılan tahta ya da madenden yapılmış ayaklı ve ayaksız yemek tepsisi olarak tanımlanan sofras²⁵⁸ belgede iki ayrı yerde geçerken birinde 10 adet sofras, diğerinde ise 10 adet kalemkârî sofras olarak kaydedilmiştir. Bu iki farklı kaydın aynı ürünleri kastetme ihtimali olmakla birlikte ziyafette en az 10 adet sofranın kurulmuş olduğu bilgisi ise nettir.²⁵⁹ Belgede 10 adet astarın varlığı ise sofraların altına ya da üzerine örtmek için kullanılan bir nevi örtü olarak düşünülebilir. Fakat kaşık ve yemeklerde kullanılan ürünlerin miktarını göz önünde bulundurduğumuzda ziyafetin 10 sofralık misafirden çok daha kalabalık olduğunu söyleyebiliriz. Bu da bize birçok kişinin sofrada yemek yemediğini 100 adet olarak kayıtlara geçen “tabla-ı şecer” olarak isimlendirilen tahta tepsilerde yemek yendiğini düşündürmektedir. Kullanılan kaşıklar ise birbirinden farklı özelliklerde ve değerdedir. 500 adet cemşir olarak nitelendirilen ağaç kaşık bulunurken, 210 adet kemikli kaşık, 200 adet yuvarlak kaşık kullanılmıştır. Ayrıca Hindistan, Madagaskar, Moris Adaları, Japonya ve Habeş’te yetişen gayet kuvvetli, sert güzel cila tutan ağaç olan abanoztan²⁶⁰ yapılmış 40 adet daha kaşık bulunmaktadır. 40 adet de hoşaf ikramı için cevizden yapılmış tahta kaşık olduğu görülmektedir.

Ziyafetten sonra 30 kıyye olarak kaydedilmiş olan kahvenin ikramı için ise fağfuri fincan, güllü fincan ve Kütahya fincanı olmak üzere toplam 140 adet fincan bulunmaktadır.²⁶¹ Ancak kullanılan diğer araç gereçleri de göz önünde bulundurduğumuzda ziyafetteki kişi sayısının 140 kişiden fazla olabileceği ihtimali yüksektir.

2.1.5. Evliliğin Edebiyata Yansıması

Sûrnâme sözcüğü, Farsça sûr “düğün, şenlik” ve nâme “mektup, yazılı şey” kelimelerinden oluşmaktadır. Sûrnâmeler, şehzadelerin sünnet düğünleri; padişah kızlarının doğum veya evlenmeleri münasebetiyle icra edilen merasim ve şenlikleri konu alan manzum, mensur ya da her iki türünde karışık olarak yazıldığı eserlerin

²⁵⁸ 16. yüzyıla kadar yere yayılarak üzerinde yemek yenilen meşinden bir yaygı olarak tarih edilen sofras, sonradan örtünün en sonunda ise üzerinde yemek yenilen masanın adı olmuştur. Bkz. Yerasimos, a.g.e., s.33.

²⁵⁹ Arslan, “III. Ahmed’in kızı Fatma Sultan’ın Düğünü Üzerine Bir Belge” s.547-548; BOA, TSMA.d, nr.10590, s.14-16.

²⁶⁰ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, s.4.

²⁶¹ BOA, D.BŞM.d, nr.1141.

genel adıdır.²⁶² Manzum surnâmelerde söz sanatlarına uymanın gerekliliğinin yanında vezin ve kafiyenin getirdiği sınırlamalar sebebiyle olaylara daha az yer verilmektedir. Buna karşılık mensur surnamelerde ise merasimler esnasında meydana gelen hadiseler günü gününe anlatılmaktadır. Sûrnâme yazarları eserlerini göze girme, mevki ve makam elde etme arzusunun yanı sıra padişahın veya sur emininin emriyle de kaleme alabilmektedir. Hatta bazı eserlerden yazarın düğüne katılmadığı dahi anlaşılmaktadır.²⁶³ Fatma Sultan ile Damad Ali Paşa'nın evlenmesi üzerine mensur türde yazılan sûrnâme yukarıda ayrıntılı olarak incelenmiş ve detaylı bilgiler elde etmemizi sağlamıştır. Düğün münasebetiyle manzum türde de sûrnâmeler yazılmış olup düğün hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Fatma Sultan'ın dünyaya gelmesi üzerine yazılan şiirlerden yukarıda bahsetmiştik. Doğumu üzerine şiir yazan şairlerden birisi olan divan şairi ve aynı zamanda devlet görevinde de bulunmuş olan Dürrî Ahmed Efendi, Fatma Sultan'ın ile Damad Ali Paşa'nın evlenmesi üzerine de şiirler kaleme almıştır. Yazdığı şiirdeki şu mısralarından düğünün hayli ihtişamlı olduğu, seyredenlerin şaşkınlık yaşadığı, gerçekleşen alayın bâb-1 hümayundan saraya doğru yol aldığı ve alaya katılımın ise hayli fazla olduğu anlatılmıştır:

Öyle bir sûr-ı sürûr-efzâ-yı behcet oldu kim

Seyr idince oldılar mebhût-ı hayret şeyh u şâb

Öyle sevinç dolu bir düğün oldu ki bunu seyreden yaşlılar ve gençler hayret içinde kaldılar.

Çıkıldılar alaya hep erbâb-ı dîvân fevc fevc

Kimisi zerrîn bisât urmuş kimi sîmîn rikâb

Divan ehli kişiler hep birlikte düğün alayına çıktılar, kimisi altın kaplı yaygılar kimi ise gümüş kaplı üzengiler ile.

Girdiler bâb-1 hümayundan sarây-ı devlete

²⁶² Ferâhî, Sûrnâme: Bir Özge Âlem-Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği, haz. Mehmet Özdemir, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016, s.13.

²⁶³ Hatice Aynur, "Surnâme", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 37, İstanbul, 2009, s.565.

Oldılar hep müstefiz-i şerbet ü 'ûd u gülâb²⁶⁴

Yüce kapıdan devlet sarayına giriş yaptılar; hepsi gülsuyu, şerbet ve hoş kokulardan istifade ettiler.

Fatma Sultan ile Damad Ali Paşa'nın düğün merasimlerinde gerek esnaf alayı gerek cihaz ve gelin alayı gibi birden fazla alay gerçekleşmiştir. Dürri tarafından yazılan bir diğer şiirde, mücevherlerin sergilendiği alaydan ve halkın bu alaya hayranlığından bahsedilmektedir. Düğün merasiminin benzerinin daha önce görülmediğinin belirtildiği şiirin bir kısmı ise şöyledir:

Görince saf-be-saf âlây ile sûr-ı hümâyûnın

Ser-â-pâ halk-ı 'âlem oldılar medhûş u hayrânı

Düğün alayını böyle saf saf görünce, bütün halk hayran olup şaşırıldılar.

Tabaklar cümle mâl-â envâ'-ı cevâhirden

Tefârik u tuhaf sîm ü zerün yok hadd ü pâyânı

Tabakların içi cevherler ile doludur ki hediyelik eşya, gümüş ve altının haddi hesabı yoktur.

Hele bir sûr-ı garrâ-yı hümâyûn oldu kim aslâ

Misalin görmemiştir 'âlem içre nev '-i insânî

Öyle bir düğün ki padişaha yaraşır ihtişamda, onun bir benzerini henüz gören yoktur.

Hezârân âferîn tab'-ı hümâyûn-ı şehen-şâha

Ki dâmâd itdi böyle âsaf-ı pâkîze-'unvânı

Binlerce kez aferin böyle yüce karakterli şahlar şânına ki böyle temiz veziri damad etti.

Hümâyûn olduğu bundan nümâyândur bu sûrun kim

²⁶⁴ Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri, Sûriyye Kasideleri ve Târihleri, haz. Mehmet Arslan, Cilt 8, İstanbul, Sarayburnu Kitaplığı, 2011, s.77.

Müsâdif itdi mevlûd-ı şerîfe lutf-ı Hak anı²⁶⁵

Bu düğünün yüce olduğu çok açıktır ki tam da Hz.Peygamber'in doğum günüyle Allah'ın lütfu ile tevâfuk oldu.

Fatma Sultan'ın doğumu şerefine şiir yazan şairlerden biri olan Sa'dî, sultanın düğünü sebebiyle de şiir kaleme almıştır. Yazdığı şiirin şu mısrasında, düğündeki ziyafetler hakkında bilgi vermekte ve ziyafete halkın da iştirak ettiği anlatılmaktadır:

Mülûkâne ziyâfetler olundı misli nâ-dî-de

Bütün halk-ı Sitanbûl oldı bahr-ı ni'mete gark-âb²⁶⁶

Padişaha yaraşır bir şekilde benzeri bulunmaz ziyafetler sunuldu, bütün İstanbul halkı bu nimet denizine gark oldular.

III. Ahmed'in takdirini kazanmış olan ve "reîs-i şâirân" olarak anılan şair ve biyografî yazarı Osmân-zâde Tâ'ib²⁶⁷ tarafından yazılan şiirde, düğün merasiminde sâzende ve hânendelerin bulunduğu ve güzel nağmeleri ile etrafı şenlendirdikleri abartılı bir şekilde anlatılmaktadır. Ayrıca düğün meydanı, ağaçlarla ve güzel kokulu çiçeklerle dolu olup cennet bahçesine benzetilmektedir:

Bu nüzhet-gehde âgâz-ı sürûd itdikçe mutribler

Olur dem-beste gülzârın hezâr-ı nagme-sencânı

Bu güzel hoş yerde şarkı söyledikçe çalgıcılar; gülbahçesinde bulunan binlerce nağme susmuş olur.

Getürdi raksa âheng-i nevâ râmişger-i çarhı

Pür itdi gulgul-ı sûr-ı tarab eyvân-ı keyvânı

Bu güzel sesler çalgıcı olan feleği bile dansa getirdi, bu sevinçli hal satürn gezegenini bile doldurdu.

²⁶⁵ A.g.e, s.79-80.

²⁶⁶ A.g.e, s.338.

²⁶⁷ Abdülkadir Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib" TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 34, İstanbul, 2007, s.2.

Fürûg-ı ‘aks-i tûbâ-yı behişt-ârâ kıyâs eyler

Temâşâ eyleyenler zînet-i nahl-ı dırahşâhı

Cennette olan tuba ağacının ışıkları ile kıyas eder, görenler bu süslü ağacın parıltısını.

Mu‘attar-sâz-ı kâm-ı ârzû elvân-ı ezhârı

Şemîm-efzâ-yı sünbül-zâr-ı cennet berg-i reyhânı²⁶⁸

Hoş kokusu olan rengarenk çiçekler ve güzel kokulu sünbül gibi cennet bahçesinde reyhan gibidir.

Düğün merasimi üzerine yazılan şiirlerin birçoğunun son satırlarında ise şairler hayır dua etmişlerdir. Dürri tarafından yazılan şiirde yer alan dua mısralarında bu evliliğin hayırlı olması temennisinde bulunulmuştur:

Hem mübârek ide Hak bu sûrını ol âsafun

Ola dâ’im devletinden müstefiz ü müstetâb²⁶⁹

Cenâb-ı Hak o vezirin düğününü mübarek eylesin, daima devletinde feyizlenen ve sevilen biri olsun.

Dürri’nin bir diğer şiirinin son mısralarında da yine evliliğin hayırlı olması için dua edilmiştir:

Mübârek eyleye sûr-ı hümâyûn-fâlini Mevla

Be-hakk-ı mu‘ciz-i Ahmed be-hakk-ı nass-ı Kur’ânî²⁷⁰

Mevla düğününü mübarek ve uğurlu eylesin, Hz.Peygamber’in mucizesi ve Kuran’ın ayetleri hakkı için.

Sa‘di ise şiirinin son mısralarında şu şekilde hayır dua da bulunmaktadır:

Mübârek ide ashâbına Hak sûr-ı hümâyûnı

²⁶⁸ Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri, Sûriyye Kasideleri ve Târihleri, s.413.

²⁶⁹ A.g.e., s.78.

²⁷⁰ A.g.e., s.81.

Be-nûr-ı Ahmed-i mürsel be-sıdk-ı zümre-i ashâb²⁷¹

Cenâb-ı Hak mübarek kılsın bu düğünü, Hz. Peygamber ve onun sadık ashâbı hürmetine.

Osmân-zâde Tâ'ib ise şiirinde hayır duasını şu şekilde yapmaktadır:

Hemîşe hıfz idüp zât-ı hümâyûnın hatâlardan

Mübârek ide Bârî sûr-ı şâhen-şâh-ı devrânı²⁷²

Her daim padişahın yüce zâtını hatalardan koruyup, Hak mübarek eylesin devrin padişahlar padişahının düğününü.

2.1.6. Fatma Sultan'ın Damad Ali Paşa ile Evlenmesinden Sonraki Yaşantısı

Fatma Sultan ile Ali Paşa'nın evliliklerinin gerçek bir evliliğe dönüşmesi için sultanın, bülüğ çağının beklenilmesi gerektiğine yukarıda değinmiştik. Fatma Sultan'ın bu süre zarfındaki yaşantısı hakkında tafsilatlı bilgi olmamasına rağmen sultanın, bu süreçte Topkapı Sarayı'nda kalmadığı ve kendisine tahsis edilen saraylarda yaşadığı söylenebilir. Bunu kanıtlayan veriler ise III. Ahmed'in her yıl ailesiyle birlikte Boğaz ve Haliç'teki diğer saraylara göçerken göçe katılan harem üyelerine verdiği göç bahşişleridir.²⁷³ Fatma Sultan'ın evlenmeden önce ismi bahşiş verilenler arasında mevcutken evlendikten sonra ise ismi yer almamaktadır. Göç bahşişi gibi dikkat çeken bir başka veri ise surre bahşişleridir. Surre-i şerifin yola çıktığı recep ayında padişahın, harem kadınlarına ve dört-beş yaşındaki çocuklara bahşişler verdiği görülmektedir. Ancak surre bahşişlerin kaydedildiği belgelerde

²⁷¹ A.g.e., s.339.

²⁷² A.g.e., s.416.

²⁷³ Türk toplum yaşamının önemli unsurlarından biri olan gerek istanbul'da gerek taşrada mevsimin değişmesi ile yazlık ve kışlak olarak isimlendirilen mekanlar arasında vakit geçirmek alışkanlık haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde daha çok XVII. ve XVIII. yüzyılda karşımıza çıkan ve "göç-i hümayun" olarak tabir edilen bu göç hadisesi, padişahların ya Edirne'ye gitmesi ya da Topkapı Sarayı'ndan çıkıp İstanbul çevresindeki bahçe, köşk ve sahil saraylarda bir mevsimi geçirmeleridir. Genellikle yaz mevsiminde göç eden padişahların yanlarında, eşya ve ağırlıkları ile haremi de bulunmaktadır. Bkz. Cahit Telci, "Osmanlı Sultanlarının Yaz Ayı Geleneği: Göç-i Hümayun", şu kitapta: Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı, İzmir, Beta Basım Yayın, 1999, s.491-492.

Fatma Sultan'ın ismine rastlanmaması Topkapı Sarayı'nda yaşamadığını kanıtlayan bir diğer delildir.²⁷⁴

Fatma Sultan'ın evlenmesinin akabinde çiftin yaşaması için hazırlanan saray, Paşa Kapısı yakınlarındaki Bıyıklı Mustafa Paşa Sarayı'dır.²⁷⁵ Padişah, Damad Ali Paşa ile kızını evlendirmeden önce bu sarayı kızına tahsis etmiştir. Defterdarların kullanımında olan bu sarayın boşaltılması ve tamirâtı için ise bir ferman çıkarılmıştır.²⁷⁶ Ancak sarayın tadilatı zamanında bitirilemeyince Fatma Sultan için Valide Sultan Yalısı tahsis edilmiştir.²⁷⁷ Fatma Sultan kendisinin ikametgâhı için hazırlanan sarayın tamirâtı bitene kadar geçici olarak Valide Sultan Yalısı'nda kalmıştır. Ancak düğünü takip eden üç ay içerisinde inşaatı tamamlanan Fatma Sultan Sarayı olarak isimlendirilen kendi sarayına geçmiştir. Bu taşınma ile ilgili 1709 senesinin temmuz ayına ait olan bir belge, Eyüp'teki Valide Sultan Yalısı'ndan Paşa kapısındaki saraya Fatma Sultan'ın eşyaları taşındığında birçok beygir kullanıldığını göstermektedir.²⁷⁸

Çok küçük yaşlarda olan Fatma Sultan'ın kendisi için hazırlanan saraylarda kimlerle kaldığı ise merak konusudur. III. Ahmed'in kızı için içlerinde aşçı ve nakış ustası olan dört tane cariye almasının yanı sıra Damad Ali Paşa'da 1714 senesinde, hanımına üç tane cariye sunmuştur.²⁷⁹ Receb 1121 (Eylül/Ekim 1709) tarihli bir kayıтта Fatma Sultan'ın kethüdasının olduğuna ve düğün hediyesi olarak Çorlulu Ali Paşa tarafından Fatma Sultan'a, hizmetkâr cariye, aşçılık yapması için cariye ve 2 tane hadım hediye edildiğine yukarıda değinmiştik. Fatma Sultan için özel olarak hediye edilen bu kişiler, Fatma Sultan'ın kendi sarayında büyük ihtimalle hizmetinde bulunmuşlardır.²⁸⁰ Bu görevliler dışında aile bireyleri de kendisinin yanında kalmış olmalıdırlar. Babaannesinin Valide Yalısı'nda yaklaşık olarak üç ay kalan Fatma Sultan, babaanesi Gülnuş Emetullah Sultan ve babası III. Ahmed ile vakit geçirmiş olma ihtimali çok yüksektir. Rebiülahir 1121 yılındaki eşya müfredat defterinde

²⁷⁴ Tuncer, a.g.m, s.82-83.

²⁷⁵ Tuncer, a.g.m, s.81.

²⁷⁶ Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, s.801; Öksüz, a.g.t, s.291.

²⁷⁷ Bu sarayın, düğünden çok kısa süre önce tamir edildiği görülmektedir. bkz. BOA, AE. SAMD.III, 232/22232.

²⁷⁸ Tuncer, a.g.m, s.81-82; BOA, AE.SAMD.III, 43/4304.

²⁷⁹ Tuncer, a.g.m, 85-56.

²⁸⁰ BOA, TSMA.d, nr. 2352/408.

Valide Yalısı'nda, Gülnuş Emetullah Sultan'a ait olan odaların yanında III. Ahmed'e ait birden fazla odanın bulunması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.²⁸¹

2.1.7. Damad Ali Paşa'nın Şahsiyeti ve Savaş Meydanında Şehit Düşmesi

Ali Paşa, Pazarköyü yakınlarında, İznik Gölü sahilinde bulunan Selöz (Sölöz) köyünde dünyaya geldi. Babası, bazı paşaların kethüdalığında bulunan ve emekliye ayrılan Hacı Hasan Ağa'dır.²⁸² Ali Paşa'nın Fatma Sultan ile 1709 yılında evlenirken 29-30 yaşlarında olduğu bilindiğine göre 1680-1681 yılları arasında doğduğu söylenebilir. Kemal sahibi biri olduktan sonra II. Ahmed zamanında İstanbul'a gelmiş ve muhtemelen babasının vesile olduğu Sirke Osman Paşa'nın tavsiyesi ile saraya alınarak kiler içoğlanlarına dahil olmuştur. Çorlulu Ali Paşa'nın silahdarlığı sırasında onun hizmetinde bulunmuştur. Çorlulu Ali Paşa, II. Mustafa'ya "*bir âkil ve fâzıl cümle, ulûm-i garibe ve akliyeye mâlik ve reşid ve ilerüye gelecek kulundur*" diyerek Ali'yi tanıtmış ve onun hasodaya alınarak sırkatipliğine yükseltilmesini sağlamıştır. İznikli Ali'nin, II. Mustafa'nın önünde çeşitli hikayeler anlatarak oyunlar gösterdiği, hilebazlık ve hokkabazlıklar yaparak II. Mustafa'nın gönlüne girmeyi başardığı söylenmektedir. Bazı batı kaynaklarında Ali Paşa için kullanılan "Cin" lakabı muhtemelen bu sebeptendir.²⁸³

II. Mustafa'dan sonra padişah olan III. Ahmed tarafından sevilen İznikli Ali, onun zamanında rikabdar (Şubat 1704), çuhadar (Nisan 1704) ve silahdarlık (Aralık 1704) görevlerinde bulunmuştur. Şeyhülislam Paşmakçızâde Ali Efendi'nin yardımı ile vezirlik makamına terfi etmiş ve 1709 yılında padişahın damadı olarak ikinci vezirlik rütbesiyle rikab kaymakamlığı görevine getirilmiştir.²⁸⁴ Fakat bu süreçte eski efendisi olan ve sadrazamlık görevinde bulunan Çorlulu Ali Paşa ile geçinemeyerek, Çorlulu'nun görevden alınmasında ve hatta sürgüne gönderilerek öldürülmesinde başlıca etken olmuştur. Çorlulu'nun yerine sadrazamlığa atanan Numan Paşa'yı da kısa zamanda İstanbul'dan uzaklaştırmıştır. Ondan sonra sadrazam olan Baltacı

²⁸¹ BOA, MAD.d, nr. 4763, s. 5-6.

²⁸² Babasının isminin Hüseyin Ağa olduğu da söylenmektedir. Bkz. Tayyâr-zâde Atâ, Osmanlı Saray Tarihi (Târîh-i Enderûn), haz. Mehmet Arslan, Cilt II, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2010, s.103.

²⁸³ Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeyleri: Osmanlı Sadrazamları, haz. Mehmet Arslan, İstanbul, Kitabevi, 2013, s.169; Nusretnâme: İnceleme Metin, s.1054; Abdülkadir Özcan, "Şehid Ali Paşa", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 38, İstanbul, 2010, s.433.

²⁸⁴ Süreyya, Sicill-i Osmanî, I, s.274; Nusretnâme: İnceleme Metin, s.1054.

Mehmet Paşa'nın düşmesinde; Gürcü Yusuf Paşa'nın, Abaza Süleyman Paşa'nın ve Kapudan Kel İbrahim Paşa'nın da ortadan kaldırılmalarında etkili olmuştur. Kendisinden önce birçok sadrazamı yerinden eden Damad Ali Paşa, damatlığının dördüncü senesinde 27 Nisan 1713'te (H. 1 Rebiülahir 1125) Edirne'de sadrazam olmuştur.²⁸⁵

Damad Ali Paşa, sadrazam olduktan sonra 8 Aralık 1714'de Mora Seferi'ni gerçekleştirerek bir haftada Mora'yı almaya muvaffak olmuştur. Seferden sonra Edirne'ye döndüğünde III. Ahmed tarafından karşılanan Sadrazam Damad Ali Paşa, sancak-ı şerifi padişaha teslim etmesinin ardından, ayağına kapanıp bir müddet ağlaması üzerine padişahta “*Yeter Ali, sâyin meşkûr olsun, hizmetin makbulümdür, berhudar ol, yüzün ak olsun*” sözlerini sarf ederek damadına hayır duada bulunmuştur.²⁸⁶ Mora'nın fethinden sonra başarı kazanan Sadrazam Damad Ali Paşa, çevresindeki kişilerin kıskırtması ve kendisine olan güveninin de etkisiyle 1715 (H.1128) senesinde Avusturya'ya karşı savaş ilan etmiştir. Mora seraskeri Kara Mustafa Paşa ile Kaptan Paşa'yı, Korfu kuşatmasına yollarken kendisi de ordu-yı hümayunla beraber Belgrad'a hareket etmiş ve burada Avusturya askerleriyle büyük bir savaşa girişilmiştir. Bu muharebede bizzat savaşan Damad Ali Paşa, 5 Ağustos 1716 (H. 16 Şaban 1128) tarihinde alınarak vurularak şehit olmuştur.²⁸⁷ Cenazesi savaş meydanından alınarak Belgrad'a getirilmiş ve burada Sultan Süleyman Camii mezarlığına defnedilip üzerine türbe yapılmıştır.²⁸⁸ Genç yaşta ahirete irtihal eden Damad Ali Paşa'nın vefatı üzerine derin üzüntü duyulduğu Habeşî-zâde Rahimi Beyefendi tarafından yazılan şu dizelerde görülmektedir:

“Gitdi mecmû'-i tanzîm elden

Nazm-ı evrâk-ı perîşân oldu

²⁸⁵ Nusretnâme: İnceleme-Metin, s.1054-1055; Abdurrahman Şeref, Osmanlı Devleti Tarihi, haz. Musa Duman, İstanbul, Gökkuşbu, 2005, s.293; Abdülkadir Özcan, “Şehid Ali Paşa” s.433.; Yavuz Sultan Selim'in damatlarını saray çevresinden uzaklaştırma politikasına karşı Kanuni Sultan Süleyman, taşrada görev yapan damatlarını saraya çağırarak kalmamış onlara sadrazamlık görevi de vermiştir. Böylece padişah damatlarının sadrazam olma dönemi Kanuni Sultan Süleyman ile başlamıştır. Bkz. Juliette Dumas, “Bir Prenses Bir Kul İle Evlenirse II: Osmanlıların Sıradışı Evlilik Sistemi (15.Yüzyıl Ortalarından 16. Yüzyıl Ortalarına)” çev. Esra Atuk, Toplumsal Tarih, Sayı 209, Mayıs 2011, s.40.

²⁸⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt IV, Kısım II, Ankara, TTK, 1995, s.303.

²⁸⁷ Abdurrahman Şeref, Osmanlı Devleti Tarihi, s.295; Özcan, Şehid Ali Paşa, s.434.

²⁸⁸ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV, 1.Kısım, s.121.

Rahmetullâhi ‘aleyh ol dâver

Ceng idüp koç gibi kurbân oldı”²⁸⁹

Kaynaklarda “silahdar”, “damad” ve savaş meydanında vefat etmesi üzerine “şehid” ünvanı ile anılan Ali Paşa;²⁹⁰ akıllı, zeki, bilgili, devlet idaresine hakim bir devlet adamı olarak gösterilmesinin yanında kıskanç, kinci ve sert olmasından ötürü ise devlet ricalinin kendisinden çekindiği belirtilmektedir.²⁹¹ Avusturya Seferi’ne girişerek devleti zor duruma düşürdüğü söylenen Damad Ali Paşa, büyük bir komutan olmamakla beraber cesur bir insan ve iyi bir devlet adamı olarak bilinmektedir. Adalet ve doğruluktan yana olmasının yanında rüşvetin de son derece karşısında olmuştur. Gelen hediyelerin dahi alınmasına karşı çıkararak devlet memurlarının nasıl hareket etmesi gerektiği talimatını her yere iletmiştir. Emir ve fikirlerine muhalefet gösterenleri ise şiddet ve cezalandırmıştır.²⁹² Bu özelliklerinin yanında hayır sahibi olduğu ise yaptırmış olduğu eserlerden anlaşılmaktadır. Dünyaya geldiği Selöz’de bir cami yaptıran Damad Ali Paşa, Anabolu’da da bir cami ve medrese yaptırmıştır. Ayvansaray’da Çınârlı Çeşme Mescidi’nin yakınında bulunan meftun Ebû Zer-i Gıfârî hazretlerinin kabrini tamir ettirip türbe yaptırırken bir de mescid yaptırmıştır. Ayrıca şiir yazma konusunda yetenekli olup divançe olabilecek kadar şiirlerinin olduğu bilinmektedir. Ancak şiirleri kayıt altına alınmadığı için günümüze ulaşmamıştır.²⁹³ Tasavvufî yönünün de olduğunu gördüğümüz Damad Ali Paşa’nın Şehyülislam Paşmakçızade Ali Efendi ile baba-oğul gibi oldukları ve onun tesiriyle Melâmî tarikatına bağlandığı ve şeyhülislam ölünce de yerine gavs olduğu yönünde yazılmış

²⁸⁹ Manzumenin devamı için bkz. Tayyâr-zâde Atâ, Osmanlı Saray Tarihi, II, s.117

²⁹⁰ Bazı kaynaklarda Fatma Sultan’ın eşinin Kömürcü Ali Paşa olduğu belirtilmiştir. bkz. Mehmet Süreyya, Osmanlı Devletinde Kim Kimdi, s.85; Ali Paşa için La Mortaye Seyahatnamesi’nde “Cin” lakabının yanında “Kömürcü” lakabı da kullanılmıştır. Motraye, Ali Paşa’nın Köprülü ailesinden geldiğinin iddia edildiğini söylemekte “Kömürcü” lakabının ise çok kılı ve kömür gibi kara gözlerinden ötürü verildiğini yazmaktadır. Bkz. La Motraye Seyahatnamesi, s. 338- 341; Alphonse de Lamartine ise, padişahın av seferleri sırasında odundan mangal kömürü yapan babasının mesleğinden dolayı bu lakabın verildiğini yazmaktadır. Bkz. Alphonse de Lamartine, Osmanlı Tarihi, çev. Serhat Bayram, İstanbul, Kapı Yayınları, 2011, s.819.

²⁹¹ Abdurrahman Şeref’in Fezleke-i Devlet-i Tarih-i Osmaniye, s.143; Nusretname: İnceleme-Metin, s.1055.

²⁹² Cavid Baysun, “Ali Paşa, Damad”, İslâm Ansiklopedisi, Cilt 1, Milli Eğitim Basımevi, 1950, s. 329.

²⁹³ Tayyâr-zâde Atâ, Osmanlı Saray Tarihi, II, s.118-121; Özcan, “Şehid Ali Paşa” s.434; Ali Paşa’nın Mora’yı fethetmesi üzerine Edirne’de söylediği bir şiiri ise günümüze kadar gelmiştir. Bak. Tayyâr-zâde Atâ, Osmanlı Saray Tarihi (Târîh-i Enderûn), haz. Mehmet Arslan, Cilt IV, İstanbul, Kitabevi, 2010, s.393-394.

bilgiler mevcuttur.²⁹⁴ Damad Ali Paşa'nın ölümü üzerine şöhreti kısa süre içerisinde unutulmuş ve ona tabi olanlar hapsedilirken geride kalan mallarına ise el konulmuştur.²⁹⁵

2.1.8. Fatma Sultan'ın Dul Kalması

Benzerinin ender görüldüğü bir düğün merasimi sonucunda evlenen Damad Ali Paşa ile Fatma Sultan'ın evlilikleri 7 yıl 3 ay kadar sürmüştür. Fatma Sultan ile evlendikten sonra Damad Ali Paşa'nın muharebeler nedeniyle çok fazla İstanbul'da bulunmadığı görülmektedir. Fatma Sultan'da bu süreçte çok kısa bir dönem Eyüp'teki Valide Sarayı'nda ve ardından babası tarafından kendisine verilen Paşa Kapısı'ndaki "Fatma Sultan Sarayı" olarak isimlendirilen sarayında vakit geçirmiştir. Ancak Fatma Sultan'ın Ali Paşa ile gerçek bir evlilik yaşayacağı zaman bu sarayda mı yaşayıp yaşamayacakları meçhuldür. Çünkü Damad Ali Paşa'nın Fatma Sultan için Üsküdar'da bir saray yaptırdığı bilgisi de mevcuttur.

1716 yılında yaklaşık 35-36 yaşlarında olan Damad Ali Paşa vefat ettiğinde 12 yaşında olan Fatma Sultan'ın neler hissettiğine dair Ahmet Refik Altınay şunları yazmıştır: "Şehid Ali Paşa'nın ölümünden sadece ve sadece gönlü yaralı olan oydu. Her ne kadar genç sultan Ali Paşa'nın zıfaf hücreğine dâhil olamamışsa da, onun iltifatları ve tatlı sözleri kalbinde paşaya karşı samimi bir bağ hasıl etmişti. Bu yüzden de söz konusu felaket en çok Fatma Sultan'ı kederlendiriyordu."²⁹⁶ Altınay tarafından verilen bu bilgilere nereden ulaşıldığı bilinmemektedir. Ancak Damad Ali Paşa vefat ettiğinde Fatma Sultan bu duyguları hissedebilecek yaştadır.

Damad Ali Paşa'nın İstanbul'da vefat etmemesi ve naaşının Belgrad'a gömülmesi Fatma Sultan'ın eşinin cenazesine dahi şahit olamadığını göstermektedir.

²⁹⁴ Öztuna, Devlerlet ve Hânedanlar, II, s.227; Özcan, "Şehid Ali Paşa" s.433; Damad Ali Paşa'nın Bayrâmî-Melâmî tarikatına mensup olduğu şu eserde de belirtilmektedir. Bkz. Şaban Er, Melâmîlik ve Osmanlı Devri Melâmîleri, İstanbul, Kutupyıldızı Yayınları, 2015, s. 416, 427; Hacı Bayrâm Velî'nin vefat etmesi üzerine ona intisap edenlerin bir kısmı onu temsil eden Emir Sikkîni'ye bir kısmı ise Akşemseddin'e tabi olmuş ve böylece Bayrâmîlik iki ayrı çizgide gelişmiştir. Bayrâmî Melâmîliği, Bayrâmîyye'den doğan bir kol olarak kabul edilmekle birlikte tarikat mensupları kendilerini bu tarikatın bir kolu değil de tabi bir devamı olarak görmüşlerdir. Bkz. "Melâmîyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 29, Ankara, 2004, s.30.

²⁹⁵ Altınay, Fatma Sultan, s.56.

²⁹⁶ Altınay, a.g.e., s.56.

Çok küçük yaşta dul kalan Fatma Sultan'ın ise bu durumu uzun sürmemiş ve Damad Ali Paşa'nın ölümünün üzerinden yaklaşık 7 ay geçtikten sonra yukarıda da belirtildiği üzere III. Ahmed, Nevşehirli İbrahim Paşa ile kızını evlendirmek istemiştir.²⁹⁷ Fakat Fatma Sultan'ın bu evliliği ilk evliliğinden bir hayli farklı olup gerçek bir evlilik mahiyetinde olmuştur.

2.2. NEVŞEHİRLİ İBRAHİM PAŞA'NIN ŞAHSİYETİ VE FATMA SULTAN'IN İBRAHİM PAŞA İLE EVLİLİĞİ

Nevşehirli İbrahim Paşa, Karaman eyaletine bağlı Niğde sancağında yer alan Ürgüp kazasının daha sonra Nevşehir adını alacak olan Muşkara köyünde tahminen 1662 (H.1073) yılında dünyaya gelmiştir. Babası İzdin Voyvodası olarak bilinen Ali Ağa'dır. İbrahim Paşa, 1689 (H.1100) yılında İstanbul'a gelmiş ve eski saray masraf katibi olan yakını Mustafa Efendi aracılığı ile sarayda, önce helvacılar zümresine dahil olup sonrasında ise baltacılar ocağına girmiştir. Eski Saray'da vakıflar kâtipliği görevine kadar yükseldikten sonra yazıcı halifesi olarak II. Mustafa'nın saltanatı sırasında Edirne Sarayı'na davet olunmuştur. İleride yüksek mevkilere gelecek ve saraya damad olacak olan İbrahim Paşa'nın III. Ahmed ile karşılaşması ise bu sarayda gerçekleşmiştir. O zamanlar şehzade olan III. Ahmed tarafından oldukça sevilmiş ve güvenilir adamlarından biri olmuştur.²⁹⁸

1703 yılında gerçekleşen Edirne Vak'ası veya Feyzullah Efendi olayı sonunda II. Mustafa'nın tahtan indirilmesi ve III. Ahmed'in tahta çıkması ile birlikte İbrahim Paşa, saray erkaniyla birlikte tekrar İstanbul'a gelmiş ve burada yine çeşitli saray hizmetlerinde bulunmuştur. 1709 senesine gelindiğinde ise başarısını kıskanan kişiler tarafından III. Ahmed'in yanından uzaklaştırılmıştır. Çorlulu Ali Paşa tarafından bütün malları müsadere ettirilmiş ve Edirne'ye sürülmüştür.²⁹⁹ 1715'te (H.1127) Şehid Ali Paşa'nın Mora'yı fethetmesi üzerine mevkûfatçılık görevinde bulunmuş ve Mora'da fethedilen yerlerin tahririne memur kılınmıştır. Böylece sürgün hayatından kurtulan

²⁹⁷ Altınay, Tarihte Kadın Sımarları, s.90.

²⁹⁸ Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri, s.178; Münir Aktepe, "Damad İbrâhim Paşa, Nevşehirli", TDV İslam Ansiklopedesi, Cilt 8, İstanbul, 1993, s.441.

²⁹⁹ Münir Aktepe, "Damad İbrahim Paşa Evkafına Dair Vesikalar", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Cilt 13, Sayı 17-18, s.19.

İbrahim Paşa 1716 (H.1128) yılında Niş defterdarlığı görevinde bulunmuş ve Varadin Seferi'nde ordunun hezime uğraması üzerine bu haberi padişaha bildiren kişi olmuştur. III. Ahmed ile yeniden bir araya gelen İbrahim Paşa'yı padişah, ilk önce rûznâmçe-i evvel, mîrâhûr-ı evvel ve daha sonra ise rikab-ı hümâyun kâ'im-makamlığı (4 Ekim 1716) gibi yüksek bir mertebeye çıkarmıştır. İbrahim Paşa rikab-ı hümâyun kaimmakamlığı görevinde iken Fatma Sultan ile evlenmiştir.³⁰⁰

III. Ahmed'in, Nevşehirli İbrahim Paşa'ya karşı olan muhabbetinin uzun bir geçmişi olmasının yanında İbrahim Paşa, padişaha damad olacak özelliklere sahip bir kişidir. Ancak Fatma Sultan ile Paşa'nın arasında çok fazla yaş farkı bulunmaktadır. Sultan yaklaşık 12-13 yaşlarında iken Nevşehirli İbrahim Paşa ise 50-55 yaşlarında olup çocukları ve damadı olan bir aile babasıdır. Hatta o zamanlar 44 yaşında bulunan kayınpederi III. Ahmed'den dahi büyüktür.³⁰¹ Nevşehirli İbrahim Paşa bu evliliğin gerçekleşmesi için eski eşinden ayrılmak durumunda kalmıştır. Fakat Fatma Sultan, İbrahim Paşa'nın çocuklarına hoşgörü ile yaklaşmış ve zor durumda kalmamalarını istemiştir.³⁰²

Fatma Sultan'ın bu ikinci evliliği dolayısıyla gerçekleşen merasimler hakkındaki bilgilerimiz maalesef ilk evliliğindeki kadar teferruatlı değildir. Az sayıdaki arşiv kaydının yanısıra Râşid Tarihi ve Nusretnâme'de yer alan bilgilerin de sınırlı oluşu konuyu detaylı incelemeye imkan vermemektedir.³⁰³

2.2.1. Fatma Sultan ile Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Nikah Akdi ve Düğün Merasimi

“Şimdi gevher-zâ olur her bîkr-i ma'na Kâmiyâ
Nev-bahâr-ı şevk ile ânîde her tab'ı 'akîm

³⁰⁰ Tayyâr-zâde Atâ, Osmanlı Saray Tarihi, II, s.179; Aktepe, “Damad İbrâhim Paşa, Nevşehirli”, s.441.

³⁰¹ İsmail Hakkı Danişmend, Tarihi Hakikatler, Cilt 2, İstanbul, Tercüman Tarih ve Kültür Yayınları, 1979, s.33.

³⁰² Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, s.163.

³⁰³ Fanny Davis, Osmanlı İmparatorluğu'nun son 200 yılındaki düğün törenleri arasında Fatma Sultan ile Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın düğününün en aşırıya kaçınılmış düğün merasimi olabileceğini söylemekte ancak bunu delillendirecek bir kaynak göstermemektedir. Bkz. Fanny Davis, Osmanlı Hanımı, 1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, YKY, 2009, s.34.

Bir yere geldi iki sûrun didüm târîhini
“ Oldu İbrâhîm Paşa şimdi dâmâd u nedîm” (1129)³⁰⁴

III. Ahmed, kızı Fatma Sultan'ı Damad Ali Paşa ile evlendirmek istediğinde devrin sadrazamı olan Çorlulu Ali Paşa'nın bu evliliğe karşı çıktığına ve Abdurrahman Paşa ile evlendirmesi için padişaha baskı yaptığına yukarıda değinmiştik. Padişah, sadrazamının bu ısrarı karşısında bunalarak dönemin güçlü devlet adamlarından biri olan Nevşehirli İbrahim Paşa'ya “*İbrahim eğer sen müteehhil olmuş bulunmasaydın devlet-i sahâretimizle sana ihtisas verüp bu gaileden halâs olurduk*” demiştir.³⁰⁵ Padişahın sarfettiği bu sözlerden İbrahim Paşa'nın evli olmaması durumunda kızını Damad Ali Paşa yerine İbrahim Paşa ile evlendirmeyi o zamanlarda düşündüğü görülmektedir. Ali Paşa'nın vefatı ile padişahın bu arzusu, İbrahim Paşa'nın evli olması önemszenmeyerek artık gerçekleşecektir.

18 Şubat 1717 (6 Rebiülevvel 1129) Perşembe günü Fatma Sultan'ın ikinci vezir olan Nevşehirli İbrahim Paşa ile evlenmesine karar verilmesi üzerine sadrazam ile birlikte saraya davet olunan İbrahim Paşa'ya semmur kürk giydirilmiştir.³⁰⁶ Akabinde ise düğün hazırlıklarına başlanılmıştır. Nevşehirli İbrahim Paşa adına vekil olarak Nişancı Kara Mehmet Paşa seçilirken, Fatma Sultan için ise haremde görevli bulunan dârüssaâde ağası vekil tayin edilmiştir.³⁰⁷

Nikah merasiminin hangi gün gerçekleştiği noktasında farklı bilgiler mevcuttur. Nusretnâme'de 7 Rebiülevvel 1129'da (M. 19 Şubat 1717) Nevşehirli İbrahim Paşa ile Fatma Sultan'ın nikahlarının gerçekleştiği ve İbrahim Paşa'ya sarı çuka kaplı semmûr kürk giydirilerek damat olduğu yazılmaktadır. Münir Aktepe'de aynı tarihte Nevşehirli İbrahim Paşa'nın damad olduğunu yazmaktadır.³⁰⁸ Akid merasimini anlatan arşiv belgesinde ise Rebiülevvel 1129 (13 Şubat-14 Mart 1717) tarihi verilmekte ancak günü yer almamaktadır.³⁰⁹ Başka bir belgede ise “*Saadetlü padişahımız kerime-i mükerremleri Ali Paşa metrukesi Rikab-ı Hümayun kaimmakamı*

³⁰⁴ Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri, Sûriyye Kasideleri ve Tarihleri, s.184.

³⁰⁵ Târih-i Râşid ve Zeyli, II, s.1055.

³⁰⁶ Târih-i Râşid ve Zeyli, II, s.1055; Göktürk, “Fatma Sultan”s. 5579-5580.

³⁰⁷ BOA, Sadaret Defterleri, nr. 346, s.69.

³⁰⁸ Nusretnâme: İnceleme Metin, s.1061; Aktepe, “Damad İbrahim Paşa Evkafına Dair Vesikalar”, s.17-18; Aktepe, “Damad İbrahim Paşa, Nevşehirli”, s.441.

³⁰⁹ BOA, TSMA.E, 406/8.

İbrahim Paşa'ya akd ve bu gece zıfaf olmalarını tahkik eylediler” diyerek 14 Rebiülevvel 1129 (29 Şubat 1717) tarihi verilmektedir.³¹⁰ Ancak düğün merasimini anlatan teşrifat defterinde, 12 Rebiülevvel 1129 (24 Şubat 1717) Çarşamba günü sabahın erken saatlerinde damat tarafından ağırlık namına gönderilen hediyelerin çukadarlara teslim edildiği ve akid merasiminin de aynı gün gerçekleştiği belirtilmektedir.³¹¹ Düğün üzerine yazılan şiirlerde de düğünün 12 rebiülevvel 1129'da gerçekleştiği görülmektedir. 11 rebiülevvel 12. güne bağlayan gece Mevlid Kandili kutlanmış ve 12 Rebiülevvelde düğün gerçekleşmiştir. Vehbi tarafından düğün sebebiyle yazılan Sûriyye Kasidesinin 22.beyitinde de düğünün mevlid kandilini takip etmesinin güzellik ve şeref kattığı söylenirken, düğünün kandilin hemen akabinde gerçekleştiği kanıtlanmaktadır:

Meclis-i vâlâ-yı mîlâd-ı Nebî ta'kîbi hod
Şâhid ü sa'd u şerâfet oldı bî-reyb ü gümân

*Hz. Peygamber'in doğumunun, yüce meclisini takibi şüphesiz kutlu, güzel ve şerefli oldu.*³¹²

Düğün merasimi, Edirne Sarayı'ndaki Kubbealtı'nda gerçekleşmiştir.³¹³ Yer yastıklı minderlerle çevrili bir yer olan Kubbealtı'nda sadrazamın oturacağı taht bulunduğu gibi kalemeqli, reis efendi, damada sağdıçlık yapacak kethüda bey ve mehterhâne hazır bulunmuştur. Merasim sırasında şeyhülislam, sadrazamın sağ tarafında otururken Ayasofya şeyhi nişancı sofası pişgahında olan minderde; yeniçeri ağası ve defterdar efendi ise defterdar sofası tarafında olan mindere oturmuşlardır. Kethüda bey, çavuşbaşı ağa, bostancıbaşı ağa, mirahur ağalar, kapıcılar kethüdası ve teşrifat kulları ise ayakta bulunmuşlardır. Misafirlere tatlı ve kahve ikram edildikten sonra sultan adına vekil olarak tayin edilen dârüssaâde ağası, kubbealtına teşrif etmiş ve sadrazam hazretlerinin sol canibine oturmuştur. Bütün misafirler yerlerini aldıktan sonra şeyhülislam, hazinedar ağa, müsahip ağaların ve diğer misafirlerin de

³¹⁰ Selim Karahasanoğlu, Kadı ve Günlüğü Sadreddinzade Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üzerine Bir İnceleme, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013, s.96.

³¹¹ BOA, Sadaret Defterleri, nr.346, s.69.

³¹² Özlem Düzlü, Seyyid Vehbî Divanı'na Göre 18.Asırda Osmanlılarda Sosyal Hayat, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 303; Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri, Sûriyye Kasideleri ve Târihleri, s.434.

³¹³ Edirne Sarayı'nda bir kubbealtının olduğuna dair bkz. Ahmet Mumcu, “Divân-ı Hümâyün” TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Cilt 9, 1994, s.431.

şehadetleriyle 20 bin altın mihir karşılığında nikah merasimi gerçekleşmiştir. Nikahın sonunda şeyhülislam efendi evliliğin hayırlı olması için dua etmiştir.³¹⁴ Fatma Sultan'ın ilk evliliğinde 40 bin altın mihir belirlenirken İbrahim Paşa ile evliliğinde ise bu miktarın yarısı olduğu görülmektedir.

Nikahın gerçekleşmesinin ardından devlet erkanına padişah ve damat tarafından hediyeler takdim edilmiştir. Padişah, şeyhülislam efendiye çukaya kaplı ferace ve semmur kürk; darüssade ağasına yünlü semmur kürk, sağdıç ve şeyh efendilere ise semmur kürk hediye etmiştir. Damad İbrahim Paşa tarafından darüssade ağasına ferace ve semmur kürk, padişahın baş ağalarına semmur kürk hediye edilirken; yeniçeri ağası, defterdar efendi, reisülküttap efendi, çavuşbaşı ağa, çeşitli devlet görevlilerine, bazı hademe ve teşrifat kullarına hilatler hediye edilmiştir. En sonunda ise sadrazama, padişah tarafından darüşşerife ağası eliyle seraser kürk giydirilmiştir.³¹⁵ Daha sonra Mevlid Kandili sebebiyle Sultan Selim Camii şerifinde Peygamber Efendimiz için mevlid okutturulmuş ve padişah ile sadrazam bu mevlid-i şerife katılmışlardır. Ertesi perşembe günü Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, Fatma Sultan'ın sarayında ziyafet verilmesini tenbih etmiş; şeyhülislam, sadrazam, nişancı ve darüssade ağası akşam saatlerinde olan bu ziyafete katılmışlar ve ziyafetin sonunda kendilerine kürk hediye edilmiştir.³¹⁶

Fatma Sultan ile Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın düğün merasiminde gerçekleşen şenlikler ve önemli ayrıntılara ise düğün münasebetiyle yazılan şiirlerden ulaşabilmekteyiz. Divan şairi Vehbi tarafından yazılan şiirin bir beyitinde düğün meydanını süsleyen ve düğünlerin olmazsa olmazları olan cennetteki tûba ağacına benzetilen nahılların olduğu görülmektedir:

Nahl-ı Tûbâ-yı cinandur ol iki nahl-ı bülend
K'itdiler tezyin sahn-ı bâg-ı sûr-ı dâveri

*Cennetteki Tuba nahlı olan iki yüce nahl vezirin düğününün bahçesinin meydanını süsledi.*³¹⁷

³¹⁴ BOA, TSMA.E, 406/ 8.

³¹⁵ BOA, TSMA.E, 406/8.

³¹⁶ BOA, Sadaret Defterleri, nr.346, s.69; Nusretnâme: İnceleme Metin, s. 1061.

³¹⁷ Düzlü, a.g.t., s. 305.

Düğün meydanı gül bahçesine benzetilerek çiçekler ile süslenmiş, kandiller ve meşalelerle donatılmıştır:

Sahn-ı sûrun ol gülistandur ki olmuşdur anun
Zîb-i kandilânı nergisler meşâ'ıl gülleri

*Düğün meydanı o gül bahçesidir ki onun kandillerinin süsü nergisler, gülleri meşaleler olmuştur.*³¹⁸

Düğüne halkın büyük ilgi gösterdiği ve hayli kalabalık olduğu görülmektedir:

Cem'-i germâ-germ-i sûr olmuşdı halk ol denlü kim
Yek-şebine idemem teşbîh rûz-ı mahşeri

*Halk düğününün o denli hınca hınç topluluğu olmuştu ki, bir gecesine mahşer gününü benzetemem.*³¹⁹

Düğün merasimine katılan misafirlere ziyafetlerin verildiği şu beyitten anlaşılmaktadır:

Gûyiyâ eflâk olmuşdı ziyâfetgâh- sûr
Bast olunmuştı simât-ı şevk dehre râygan

*Felekler sanki düğününün ziyafet yeri olmuşdu, dünyaya neşe/sevinç sofrası bedava yayıldı.*³²⁰

Ziyafetlerde yuvarlak sofraların kurulduğu, sofralar da ekmek, süt ve narın bulunduğu; yemekten sonra elleri yıkamak içinde ibrik, sabun ve leğenlerin kullanıldığı ayrıca koku içinde buhurdanların varlığı ise şöyle anlatılmaktadır:

Hân-ı çerha pîşgîr-i âl idi gûyâ şafak
Kim o hân üzre hilâl olmuşdı san bir kıt'a nân

Şafak felek sofrasına sanki kırmızı peşkîr idi ki, hilal o sofraya üzerine sanki bir parça ekmek idi.

³¹⁸ Düzlü, a.g.t., s. 304.

³¹⁹ Düzlü, a.g.t., s. 310.

³²⁰ Düzlü, a.g.t., s.305; Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri, Sûriyye Kasideleri ve Târihleri, s.433.

Kâse-i serşâr-1 şîr idi kef-i gerdunda mâh
Dâne-i rumman idi bir bir nücâm-1 âsumân

Feleğin elinde ay süt dolu kâse idi. Gökyüzünün yıldızları birer nar tanesiydi.

Mâh-1 nev ibrîk-i sîm idi güneş zerrin leğen
Kurs-1 meh sâbûn idi cûş-i matar âb-1 revân

Hilal gümüş ibrik, güneş altın leğen, ayın kursu sabun yağmurun coşkunu akan su idi.

Micmere-gerdan melâ'ik micmere hurşîd idi
Bir şemâme 'anber eşheb idi kurs-1 meh heman

*Melekler buhurdan çevirmekte, buhurdan güneş, ayın yüzeyi güzel kokan beyaz bir şemame idi.*³²¹

Damad İbrahim Paşa ile Fatma Sultan'ın düğünlerinin ihtişamını tarif etmenin zor olduğu şu dizelerle anlatılmaktadır:

Nice vasf olur o meclis kim ola dergâhına
Baht u devlet iki hizmetkâr dâmen der-miyân

*O meclis nasıl tarif edilir ki dergâhına baht ve talih eteği belde iki hizmetçi olur.*³²²

Vehbi'nin şiirinde düğündeki eğlenceler mecâzi olarak anlatılmıştır. Bir seher vakti meleklerinde gökyüzünde toplanıp düğüne katıldığı ve bu günü kutladıkları yazılmıştır:

Bir seher kim mâha mihri 'akd için kerrûbiyân
Cem'olup dönmüşdi bezm-i sûra sahn-1 âsuman

³²¹ Düzlü, a.g.t., s.305-306; Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri, Sûriyye Kasideleri ve Târihleri, s.434.

³²² Düzlü, a.g.t., s.306-307; Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri, Sûriyye Kasideleri ve Târihleri s.434.

Bir seher vakti ki ayı güneşe nikâhlamak için kerrubiyan melekleri toplanmış, gökyüzü meydanı düğün meclisine dönmüştü.

Nahl-i sûr idi ‘amûd-1 subh kim üstâd-1 sun’
Nakş-1 ezhâr-1 nücûmın yer yer itmişdi nihân

Sabah ışıkları düğün nahlydı ki, kudret üstadı yıldız çiçeklerinin işlemesini yer yer gizlemişti.

Al eteklik bağlanup gerdûn şafaktan raks için
Zühreye âheng-i sâz idi nevâ-yı kudsiyân

*Felek şafakla raks etmek için al eteklik giydi. Meleklerin sesi Zühre’nin çalgısının ahengiydi.*³²³

2.2.2. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ile Fatma Sultan’ın Birbirleriyle Muhabbeti

Genç yaşta olan Fatma Sultan’ın babasından dahi yaşça büyük olan Damad İbrahim Paşa ile evlendirilmek istenmesini nasıl karşıladığına dair elimizde bir malûmâta malesef bulunmuyor. Fatma Sultan ve Damad İbrahim Paşa hakkında yazılmış olan bazı eserlerde de bu konu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Ahmet Refik Altınay’ın yazdığı “Fatma Sultan” isimli eserde, bu evliliğe İbrahim Paşa’nın yaşı dolayısıyla halkın uygun bulmadığı ve halk arasında Fatma Sultan’ın İbrahim Paşa’dan memnun olmadığı ve onu yaşlı bulduğuna dair dedikoduların olduğu belirtilmektedir.³²⁴ Ömer Nevsuhan Çiftçioğlu tarafından kaleme alınan “Nevşehirli Sadrazam Damad İbrahim Paşa bahtsız Fatma Sultan Karalale” isimli eserde ise tam tersi ifade edilmektedir. Çiftçioğlu, Fatma Sultan’ın İbrahim Paşa ile evleneceği müjdesini duyunca içi içine sığmadığını ve İbrahim Paşa’yı da gıyaben tanıdığını, babasının sır kâtibi olması sebebiyle birkaç defa kafes arkasından divan toplantılarında gördüğünü ve hayran olduğunu yazmaktadır. Ayrıca Fatma Sultan’ın babaannesini Gülnuş Emetullah Sultan’dan da İbrahim Paşa hakkında çoğu defa olumlu sözler

³²³ Düzlü, a.g.t., s.303-307; Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri, Sûriyye Kasideleri ve Târihleri, s.433.

³²⁴ Refik, Fatma Sultan, s.65.

işitmesi İbrahim Paşa'ya karşı güzel düşünceler içinde olmasını sağladığını belirtmiştir.³²⁵ Bu iki eserdeki görüşler birbirinden çok farklı olmakla birlikte her iki eserin de kanaatlerini destekleyecek bir kaynak göstermemesi bu ifadelerin güvenilirliğini sorgulatmaktadır. En nihayetinde kaynak belirtilmeden yapılmış yorumları yazarların kendi tahayyülleri olarak değerlendirmemiz gerekeceğinden Fatma Sultan'ın hisleri yine meçhuliyetini korumaktadır. İbrahim Paşa'nın ise saraya damat olmak istemesi muhtemelen arzu ettiği bir durum olmakla birlikte kendisinden çok küçük yaşta olan bir sultan ile evlendirilmek istenmesini nasıl karşıladığı da merak konusudur. Ahmet Refik, bu konu hakkında İbrahim Paşa'nın Fatma Sultan'ın güzellik ve cazibesine vurulduğunu ve derin duygular beslediğini ve hatta Fatma Sultan için söylediği bir şiirin halk arasında dahi yayıldığını belirtmektedir. Refik'in, İbrahim Paşa'nın hislerini bu şekilde yorumlama sebebi süphesiz Lady Montagu'nun kaleme aldığı Şark Mektupları'nda belirtilen İbrahim Paşa'ya ait olduğu söylenen şiirdir. Refik, o zamanlarda İstanbul'a gelen İngiliz sefinesi Madam Montagu'nun bu şiiri kaleme aldığını ve İngilizceye tercüme ettirdiğini belirtmektedir.³²⁶ Montagu'nun Şark Mektupları eserinde yer alan ve Refik'in de Fatma Sultan isimli eserinde yer verdiği İbrahim Paşa tarafından yazıldığı söylenen şiirin tamamı ise şöyledir:

“Şimdi bülbül bağlarda uçuşuyor; bülbülün hevesi gül aramaktır; bağların güzelliğine hayranım. Cazibenizin letafeti kalbimi teshir etti. Gözleriniz siyah ve sevimli; fakat ceylan gözleri gibi canlı ve mağrur.

Vuslat günden güne uzaklaşıyor; merhametsiz Sultan Ahmet o güller gibi pembe yanakları görmeme mani oluyor. Sizden buse almaya cesaret edemiyorum. Cazibenizin letafeti ruhumu teshir etti. Gözleriniz siyah ve sevimli; fakat ceylan gözleri gibi canlı ve mağrur.

Bu şiirler talihsiz İbrahimin ah ve eninine tercümandır. Bakışının oku ruhuma nüfuz etti. Ah! Vuslat demi ne zaman hulul edecek? Daha çok bekleyecekmiyiz? Cazibenizin letafeti ruhumu teshir etti. Ah! Sultanım! Ceylan Gözlüm! Melekler melikesi! İstiyorum ve arzum asla is'af edilmiyor. Kalbimi yaralamakta ne lezzet buluyorsunuz?

³²⁵ Ömer Nevsuhan Çiftçiöğlü, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Bahtsız Fatma Sultan Karalâle, s.88.

³²⁶ Refik, Fatma Sultan, 65-66.

Feryatlarım semavata yükseliyor. Gözlerime uyku girmiyor. Sultanım, dön bana. Cemalini temaşa edeyim. Elveda, mezara iniyorum. Fakat sen istersen gene dirilirim.

Kalbim kükürtler gibi yanmaya hazır. Yalnız bir bakışın onu parlatabilir. Ömrümün tacı! Göznümüm nuru! Sultanım, meleğim! İşte yüz sürüyorum. Acı gözyaşları içinde boğuluyorum. Kendimi kaybediyorum. Bana hiç rahmetmez misiniz? Bir iltifatlı bakışımıza nail olmayacakmıym? ³²⁷

Damad İbrahim Paşa tarafından yazıldığı kabul edilen bu şiirin hangi sebepten ötürü Fatma Sultan'a yazıldığı ise düşündürücüdür. Şiir, Lady Montagu'nun Fatma Sultan ile İbrahim Paşa'nın evliliklerinden çok kısa bir süre sonra Edirne'den yazdığı 1 Nisan 1717 (H. 18 Rebülâhir 1129) tarihli mektubun içerisinde yer almaktadır. Şiirde İbrahim Paşa "Sultanım, dön bana" derken aralarında bir ayrılık yaşandığını Vuslat günden güne uzaklaşıyor; merhametsiz Sultan Ahmet o güller gibi pembe yanakları görmeme mani oluyor sözlerinden ise İbrahim Paşa'nın Fatma Sultan'ı görmeyi arzuladığını fakat III. Ahmed'in buna engel olduğu anlaşılmaktadır. Bu ayrılığın ise neden yaşandığına dair başka kaynaklarda bilgi bulunmamakla birlikte, şiirin Montagu'nun eline nasıl geçtiği ise ayrı bir tartışma konusudur. Her ne kadar Ahmet Refik, bu şiirin halk arasında yayıldığını belirtmiş³²⁸ olsa dahi padişaha damat olan ve yüksek mevkilerde bulunan bir paşanın, eşi için yazmış olduğu bir şiirin halk arasında dillere düşecek kadar yayılmış olabileceğinin zor bir ihtimal olduğunu düşünmekteyiz.

Damad İbrahim Paşa ile Fatma Sultan'ın evliliklerinin ardından birbirlerine olan yakınlıklarını sınırlı da olsa İbrahim Paşa'nın III. Ahmed'e yazdığı telhisler ve III. Ahmed'in de damadına yazdığı hatt-ı hümayunlardan öğrenebiliyoruz.³²⁹

³²⁷ Montagu, a.g.e., s.50-51.

³²⁸ Refik, Fatma Sultan, s.65.

³²⁹ Hatt-ı hümayun, padişahın kendi el yazısı ile yazdığı emirler olup sadrazamlara yazılan hattı hümayunlarda ise padişah çoğu kez "benim vezirim" diye söze başlardı. Bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Hatt-ı Hümayun", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 16, İstanbul, 1997, s.485-486; III. Ahmed'e ait olan hatt-ı hümayunlarda padişah, sadrazam olan İbrahim Paşa'nın çoğu yerde ismini vermemekle birlikte "vezirim" hitabının yanında başka hitaplarda da bulunmuştur. Bu hatt-ı hümayunların İbrahim Paşa'ya yazılmış olduğunu ise gerek tarihinden gerekse sadrazamın padişahın kızı ile evli olmasından ötürü, kızının hatırının çok fazla sorulmuş olmasından anlayabiliriz.

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından padişaha yazılan bir telhiste, Fatma Sultan'ın İbrahim Paşa hakkında söylenen bir dedikoduya inandığı ve bunun neticesinde kendisini kışkırdığı ve kızgın olduğu anlaşılmaktadır:

“... Henüz dahi binişe gitmedim. İnşâallahu Teâlâ bazı mertebe işleri berteraf ettik. Yalı'ya ve andan Tırnakçı'ya doğru gitsem gerektir. Sultan efendim saraydan geldi, kulunuza candan itibar buyurmadılar. Kendisi sarâhaten kulunuza söylemedi amma benim fehim eylediğime göre gûya içerde bazı Paşa öteden beri mûtad olmuştur, cariyesiz olmaz hâla cariyesi vardır demişler gibi. Bu ne şekildir ve ne gûne sözdür ve ne demektir. Meğerki bana cünun mu ârız oldu, evvelki halim başka, şimdi bana öyle hareket küfürdür, vücudu değil hatırıma dahi Vallâhilazim gelmemiştir. Malâmu hümâyununuzdur, buna cesaretim vaki olursa beni yakmaludur. Devletlü başkadın efendimiz hazretleri devletlü sultan efendimize söz söyleyenleri men etmeye muhtacdır.”

Damad İbrahim Paşa'nın bu sözleri üzerine söylenenlerin doğru olmadığını damadına bir hatt-ı hümâyunla cevap veren padişah ise şunları yazmaktadır:

“Kadın hazretleri ile bu hususta müzâkere olundu. Yemin billâh ederim ki sultan hazretlerine kimse bir şey söylemez. Kendi ziyâde reşid olduğundan fikre düşer. Dünkü gün gayet iyi idi. Öğleden sonra hâneme giderim deyu niyaz eyledi. Biz dahi arabasını ısmarlayıp gülerek oynayarak arabaya süvar oldular. Hatta ben beraberce arabaya değin vardım ve sana selâm gönderdim ve biraz söz dahi söyledim, bilmem söylediler mi? Kadın selâm eder, hatırların hoş tutsunlar, ben öyle söz kimseye söyletmem deyu cavab eylediler. Gâh eve giderim deyu murad ederler, eve vardıkta bilmem ki pişman mı olurlar, yoksa sevdiklerinden size nazmı ederler. Burası size malum olur.”³³⁰

III. Ahmed tarafından yazılan bir başka hatt-ı hümâyunda, İbrahim Paşa'nın hanımına darılması muhtemel olması üzerine Fatma Sultan'ın eşinin gönlünü almaya çalıştığı ve padişahın damadına ve kızına hayır dua da bulunmayı eksik etmediğinin ifade edildiği hatt-ı hümâyun şöyledir:

³³⁰ Faiz Demiroğlu, “Sultan Ahmed III' ün Veziri İbrahim Paşaya Mektupları”, Yeni Tarih Dünyası, Cilt 2, Sayı 19-20, 1954, s.835; Bahsedilen telhis ve hatt-ı hümâyun'un geçtiği bir diğer kaynak için bkz. Gül İrepoğlu, Gölgeyi Bıraktım Lale Bahçelerinde, İstanbul, Doğan Kitap, 2003, s.71.

Senki vezirim! İngiliz ve Felemenk elçileri geldimi ve ne söylediler. Bugün bensiz nereye gidersin. Sultan kızımın sabra mecâli kalmayıp hâne-i saadete gittiler. Epey gönlünü almış senin. Pek muhabbeti var. Allah u azimüşşân oğullu kızlı idüp birbirinizden ayırmayup ve seni dahi Rabbim hidmetinden ayırmaya. Âmin. Becâh-ı seyyid'ül-mürselîn.³³¹

Bu hatt-ı hümayundaki pek muhabbeti var ifadesi Fatma Sultan'ın İbrahim Paşa'ya olan ilgi ve sevgisini göstermektedir. Bu sevgi ve ilgiyi gören padişahta Allah'ın onları çocuk sahibi edip bir birinden ayırmaması için dua etmektedir. İbrahim Paşa ile Fatma Sultan'ın dargın olabilme ihtimallerine karşı ayrı olduklarını düşündüren ve aralarındaki meselelere padişahın da dahil olduğunu gösteren bir diğer hatt-ı hümayundaki cümleler ise şöyledir: “Sultan kızıma gâh-be-gâh hanenize varun deyu söylerim. Buradan hat eyledim deyu cevâb iderler.”³³²

Damad İbrahim Paşa'nın devlet meseleleri sebebiyle uzak yerlerde olabileceği ihtimali dolayısıyla eşi ile ayrı zamanlar geçirdiği dönemlerin olması muhtemeldir. Padişahın damadına yazdığı hatt-ı hümayunların birçoğunda kızının durumu hakkına damadına bilgi vermesi bunu kanıtlamaktadır. Kızının selamını “Sultan kızım selam eder. Güzelliği vardır³³³” sözleri ile damadına bildiren padişah, kızının selamının yanında sağlığında iyi olduğunu “Kızım sultan'ül hamd sıhhat üzeredir. Selam ederler³³⁴” ve “Elhamdülillâhi Teâlâ sıhhat üzerelerdir. Valideleri ve karındaşları bilcümle selam ederler³³⁵” sözleri ile iletmektedir. İbrahim Paşa'nın büyük ihtimalle bir muhârebede olması sebebiyle Fatma Sultan ve annesinin İbrahim Paşa'ya hayır duada bulunduğu “sultan kızım validesi ve sairleri bilcümle gözleri ve başlarıyla duanızda dâimlerdir. Hemen Hak Teâlâ mansûran ve muzafferin selâmet ile mülâkat müyesser eyleye. Âmin³³⁶” sözlerinden anlaşılmaktadır. Kızının ne ile meşgul olduğunu ise ayrıntıları ile damadına ileten padişah, “Kızım lebinizi bûs eder. Bu gece kaldı yarın giderler. Haremi görmeden gayrı boş bir işe bile elem idmez³³⁷” diyerek belirtmektedir.

³³¹ BOA, AE.SAMD.III, 222/ 21445.

³³² BOA, AE.SAMD.III, 225/ 21682.

³³³ BOA, AE.SAMD.III, 222/ 21416.

³³⁴ BOA, AE.SAMD.III, 223/ 21516.

³³⁵ BOA, AE.SAMD.III, 1/ 15.

³³⁶ BOA, AE.SAMD.III, 225/ 21687

³³⁷ BOA, AE.SAMD.III, 224/ 21636.

2.2.3. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın Sadaret Makamına Getirilişi ve Padişah'ın İbrahim Paşa'ya Olan Sevgisi

İbrahim Paşa rikab-ı hümayun kaimmakamlığı görevinde iken Fatma Sultan ile evlendiğini ifade etmiştik. İbrahim Paşa, saraya damat olduktan sonra 1717-1718 Avusturya Seferleri sırasında padişahın yanında bulunmuş ve devletin savaş halinde olmasından ötürü kendisine yapılan sadaret tekliflerini kabul etmemiştir. Ancak Avusturya ve Venedik ile yapılan mütarekenin görüşülmesi sırasında 6 Mayıs 1718'de sadrazamlık teklifini kabul etmiştir. Sadrazam olduktan sonra Avusturya ile barış görüşmelerine girilerek 1718 Pasorofça Antlaşması'nı imzalamış ve böylece barış dönemi başlamıştır. III. Ahmed damadı İbrahim Paşa'ya daha önceki sadrazamlardan farklı olarak kendisine ait olan tuğralı zümrüt mührü (mühr-i hümayun) takdim etmiştir.³³⁸

Damad İbrahim Paşa'nın saraya damat olmasının yanı sıra devlet kademelerinde yükselmesi, yakınındaki insanların itibar kazanmasını sağlamıştır. İlk evliliğinden olan iki kızından biri olan Fatma Hanımı, Kaymak Mustafa Paşa ile diğer kızı Hibetullah Hanımı ise kethüdası Mehmet Paşa'yla evlendirmiştir. Küçük yaşlarda olan oğlu Mehmet Bey'de 1724 (H.1136) yılında Atike Sultan ile evlendirilmiş böylece baba oğul padişaha damat olmuşlardır. Çocuklarının dışında İbrahim Paşa, yiğeni kapıcılar kethüdalığından vezir olan Ali Paşa'yı 1724 (H.1136) tarihinde Ümmügülüm Sultan ile evlendirirken diğer yiğeni Mustafa Paşa'yı 1727 (H.1140) yılında başka bir sultan ile evlendirmiştir.³³⁹

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın Fatma Sultan ile evlendirilmesinden sonra itibarının bir hayli artması; çocuklarını ve yiğenlerini de saraydan evlendirmesi devlet nezdinde güç, kuvvet ve söz sahibi biri olduğunu göstermektedir. Bu derece itibar sahibi olmasının önünün açılması ise padişah tarafından bir hayli sevilmesine bağlanabilir. III. Ahmed'in İbrahim Paşa'ya olan muhabbeti, abisi II. Mustafa'nın Feyzullah Efendi'ye karşı olan sevgisine benzetilmektedir.³⁴⁰ Bu yakınlık III.

³³⁸ Aktepe, Damad İbrahim Paşa, Nevşehirli, s.441.

³³⁹ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt IV, 1. Kısım, s.167; Sakaoğlu, Bu Mülkün Kadın Sultanları, s.312.

³⁴⁰ Sertoğlu, a.g.e., 2467.

Ahmed'in sadrazam olan İbrahim Paşa'ya yazdığı hattı hümayunlarda açık bir şekilde görünmektedir. Padişah, yazdığı bir hatt-ı hümayunda sözlerine “benim muhlis, sâdik vezirim” hitabı ile başlayarak İbrahim Paşa'nın sadâkatine atıfta bulunmuştur. Devamında ise “Beni suâl edersin. Elhamdülillah sıhhat üzereyim. Biraz gevşekliğim var, gayrı illetim yoktur. Ümid ederim ki o dahi def olur. Bir türlü elem çekme.” diyerek iyi hal üzere olduğunu ve damadının kendisini merak etmemesini tenbihlemiştir.³⁴¹ Başka bir hatt-ı hümayunda ise damadını, “Din ve devletime sadâkatli ve hürmetli vezirim ve dâmad-ı muhteremim” sözleri ile nitelendirmektedir.³⁴² İbrahim Paşa'ya karşı olan bağlılığını en açık şekilde gösteren sözlerinden biri de “Benim dünya ve ahirette dostum olan İbrahim vezirim” hitabıdır.³⁴³ Padişah aynı zamanda dostu olarak gördüğü İbrahim Paşa'ya “Hak Teâlâ birbirimizden ayırmaya” şeklindeki duası birbirlerine karşı olan samimiyeti gözler önüne sermektedir.³⁴⁴ Damadına hayır dualarda bulunduğu başka birçok hatt-ı hümayun da mevcuttur. H. 1137 yılında muhtemelen İbrahim Paşa'nın yeni bir kasır yaptırması üzerine padişah, “Hak Teâlâ meymûn u mübârek eyleyûb nice kasırlar bidirûb içinde zevk eylemek mukadder eyleye. Âmin. Bi-hürmeti seyyide'l-mürselîn” diyerek güzel dileklerini dile getirmektedir.³⁴⁵ Yine damadına, “Seni Bâri-i Teâlâ'nın vahdâniyyetine emânet eyledim. Her halde tevfi-k-i aliyyesinî sana rehber-i tarîk eyleye. Âmin”³⁴⁶ ve “Hak Celle ve Âlâ Zât-ı Pâk-ı Hazret-i Resûl-i Ekrem Nebiyyi Muhterem Sallallahu Teâlâ aleyhi ve sellem hürmetine vekâleti kirâm hidmetinden seni dûr etmeyüp ilâ nihâye muhted u müeyyed eyleye. Âmin. Bi hürmeti hazret-i rûhu'l-emîn olasin”³⁴⁷ diyerek dualarda bulunmuştur. Damad İbrahim Paşa'nın hastalandığı zamanlarda da padişahın sürekli damadının durumunu sorduğu ve iyileşmesi için dua ettiği görülmektedir: “Benim vezîriâzamım. Ne âlemdesin. Dünkü gün bir mikdar gevşeklik müşâhede olunmuş idi. Elem kederden Hak Sübhânehû ve Teâlâ hıfz eyleye.”³⁴⁸ Yine İbrahim Paşa hastalandığı için meraklanan padişah, “Benim vezirim! Bu gice nicesin. İletin hiffet buldumu. Şeb-tâ seher fikrin ile alûde olup rahatım kalmadı. Sahih olmak üzere keyfiyetini yazıp şehri bildiresin. Teselli

³⁴¹ BOA, AE.SAMD.III, 224/ 21636.

³⁴² BOA, AE.SAMD.III, 227/ 21878.

³⁴³ BOA, AE.SAMD.III, 223/ 21482.

³⁴⁴ BOA, AE.SAMD.III, 224/ 21562.

³⁴⁵ BOA, AE.SAMD.III, 228/ 21905.

³⁴⁶ BOA, AE.SAMD.III, 223/ 21482.

³⁴⁷ BOA, AE.SAMD.III, 228/ 21943.

³⁴⁸ BOA, AE.SAMD.III, 221/ 21370.

olacak cevâblar şifâ-yı sadr-ı hâsıl eylemez. Vâka'nı beyân buyurasız. Hazret-i Rabbü'l- Âlemin şifâ-yı tâm ihsân eyleyüb kem gözlerine ne göstere ve ne işitdire"³⁴⁹ diyerek dua ederken gece sabaha kadar rahat edemediğini ve merak ettiğini belirtmiştir. Padişahın bu derece kaygılanması damadının ciddi bir hastalık yaşadığını düşündürmektedir.

Padişah ile İbrahim Paşa'nın birbirleri ile olan yakınlığı Sâdâbâd'da düzenlenen eğlencelerde de görünmektedir. Kağıthane deresinin iki tarafında yer alan "uğurlu ve mâmur" yer anlamına gelen Sâdâbâd, "Lale Devri" olarak isimlendirilen dönemin en önemli gezinti ve eğlence yeri olarak tanımlanmıştır. 18. yüzyılın ilk yarısında burada birçok saray, köşk, kasır ve bahçe yapılmıştır.³⁵⁰ III. Ahmed, Sâdâbâd denilen mevkîden hoşlandığı için Sadrazam Damad İbrahim Paşa, buranın canlanması için çaba sarf etmiştir.³⁵¹ Sâdâbâd'da padişahın ziyafet ve eğlence düzenlemesi üzerine, "Benim vezirim! Sâdâbâd mehtaplığı bir mertebedir ki kilik ile vasfı mümkün değildir. Bir gece gelip kalasız gayet münâsip olur. Mahsus çadır kurdurdum. Kapudanı alıp gelirsiniz. Yahud ânı İstanbul'da alıkoyarsınız. Bu gece divan gecesidir. Çarşamba gecesidir. Hâsılı siz bilürsüz. Ne günü murad ederseniz gelesiz"³⁵² sözleri ile damadının Sâdâbâd'a teşrifini beklemektedir. Yine İbrahim Paşa'yı, Sâdâbâd'a davet eden III. Ahmed, "Benim Vezirim! Cum'a günü Sâ'dâbâda varılür. Ol gice anda kalınür. Gicesi vâfirce şenlik hazır ettiresiz. Ve gündüzde ziyâfette seyr olunân oyun ve at koşusu olur. Ve şehrin hâmallarını kâyık ve kara ile Sâdâbâda gelmek üzere olunun. Ol gün ısmarlarsız"³⁵³ derken şenliklerin ve ziyafetlerin düzenlendiği ve sadrazamın da bu şenliklerde bulunmasının yanı sıra düzeninden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.

Hatt-ı hümayunlarda Sadrazam Damad İbrahim Paşa'ya kayınpederi tarafından hediyeler gönderildiği görülmektedir. Bu hediyeler ise genelde kürk ve hançer olmuştur. Padişah, "Eltâf-ı pâdişâhânemden sana bir sevb semmur kürk ve bir kabza murassa' hançer gönderdim"³⁵⁴ derken, yine hemen hemen aynı cümlelerle belirttiği

³⁴⁹ BOA, AE.SAMD.III, 223/21490.

³⁵⁰ Banu, Bilgicioğlu, "Sâdâbâd", TDV İslâm Absiklopedisi, Cilt 35, İstanbul, 2008, s.379.

³⁵¹ Ahmet Refik Altınay, Lâle Devri, İstanbul, Türk Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s.29.

³⁵² BOA, AE.SAMD.III, 222/ 21416.

³⁵³ BOA, AE.SAMD.III, 227/ 21888.

³⁵⁴ BOA, AE.SAMD.III, 227/ 21878.

başka bir hatt-ı hümayunda da “Eltâf-ı mülükânemden sana bir sevb semmur kürk ve bir kabza elmas hançer gönderdim³⁵⁵ ifadelerini tekrar ederek gönderdiği hediyeleri belirtmiştir. Padişahın damadı İbrahim Paşa’ya olan sevgisini göstermesi açısından bizzat kendi kıyafetleri arasında yer alan kürklerinden bir semmur kürk ve hançeri göndermiş olması dikkat çekicidir. Böyle kıymetli bir hediye gönderme sebebini ise “hidmet-i din u devlette sebk ve kullarımın mevâciblerin vaktiyle tahsilin tevzîin her vechile makbul ve pesendîde-i hümayunum olmağla vücûd-ı hümayunuma mahsus olan kürklerimden bir sevb semmur kürk ve bir kabza murassa‘ hançer ihsan-ı hümayunum olmuştur.” sözleriyle ifade etmiştir.³⁵⁶

Padişahın sevgisini açık olarak gördüğümüz İbrahim Paşa, tabiatı itibarıyla savaştan hoşlanmayan biri olduğu bilinmektedir. Devletin sulh ve sükûnet içinde yönetilmesini istediği gibi zevk ve safaya düşkün kibar bir şahsiyete sahiptir. Sanata meraklı olduğunu ise hat dersi almasından anlayabiliriz. Sülûs ve nesih yazısını meşhur hattat Hafız Osman’dan alırken onun vefatından sonra ise hattat Ömer Efendi’den ders almıştır. İbrahim Paşa’nın ayrıca şiir yazdığı da bilinmektedir. III. Ahmed’e minnettarlığını gösteren şu şiir kendisine aittir:

“Nigâhı iltifatın mâyedarı izzü şan oldu
Hitabı müstetâbın ruh bahşı cismü can oldu
Aceb mi kılsın ihya makdemi lûtfunla hünkârım
Kulun bir zerreyim zatın bana mihri cihan oldu.”³⁵⁷

İbrahim Paşa’nın Şehzadebaşındaki külliyesinin kütüphanesinde 800 küsur kitap ve kendisine ait özel kütüphanesinde 400’e yakın kitabının olması ilime önem veren biri olduğunu göstermektedir.³⁵⁸ İbrahim Paşa’ya ait masraf defterlerinde de kendisinin parayla kitap aldığı görülmektedir.³⁵⁹ İbrahim Paşa’ya ait muhallefat kayıtlarında dini, tarihi, edebi, coğrafi ve tasavvufi içerikli kitaplarının olması dindar

³⁵⁵ BOA, AE.SAMD.III, 225/ 21695.

³⁵⁶ BOA, AE.SAMD.III, 228/ 21943.

³⁵⁷ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt IV, 1.Kısım, s.148; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt IV, 2. Kısım, s. 316.

³⁵⁸ Karahasanoğlu, İstanbul’un Lale Devri mi? Tarih ve Tarih yazımı”, s.435.

³⁵⁹ Gülser Oğuz, “Nevşehirli Damad İbrahim Paşa’nın Gündelik Hayattaki İlgi Alanlarıyla İlgili İpucu”, II. Uluslararası Nevşehir Kültür ve Tarih Sempozyumu, Nevşehir, 2016, s.587.

ve entelektüel bir kişi olduğunu göstermektedir. Bu eserler arasında hayatta iken Arapça ve Farsça kaynakları Türkçeye tercüme ettirdiği bilinen İbrahim Paşa'nın bu tercümelerden bazılarına ait nüshaları da yer almaktadır.³⁶⁰

Damad İbrahim Paşa'nın hayır sahibi olduğu ise yaptırdığı hayır eserlerinden anlaşılmaktadır. Şehzade Cami yakınlarında eşi Fatma Sultan ile birlikte Dârü'l-hadis Mescidini inşa ettirmiştir. Bu mescid aynı zamanda dersane ve kütüphane olarak kullanılmakla birlikte aynı mevkide çeşme ve sebil yaptırmıştır. Ayrıca Acı Musluk Mescidi'ne minber yaptırarak civarına da dârülhadis ve hamam yaptırmıştır. Hocapaşa'da ise mescid, dârülhadis, hamam, sıbyan mektebi ve sebilden oluşan bir yapı inşa ettirmiştir. Üsküdar'da altı mahalde ve Bahâyî Körfezi olarak tabir edilen Kanlıca Halici'nin üstünde Mîr-âbad, Hünkrâr İskeleyi, Sultâniye, Yalıköyü, Çubuklu, Bâhariyye ve Eyyûb civarında pek çok çeşme, sebil ve mektep inşa ettirmiştir. Ayrıca Eyyûb Cami'-i Şerifinin türbesinin ve 1719 yılında depremde büyük hasar gören İstanbul surlarının onarılmasını sağlamıştır. Kağıthane Sâdâbâb'da ise cami ve kasır; Çırağan'da yalı, Nuruosmaniye'de Çuhacılar Hanı'nı yaptırmıştır.³⁶¹ Kendi doğduğu yeri de unutmuyarak Muşkara karyesini kasabaya dönüştürmüş ve Nevşehir olarak isimlendiren yere cami, medrese, mektep, çeşme, sebil, han, çifte hamam ve dersane bina ettirmiştir.³⁶² Bu eserlerden başka İstanbul'da ve taşrada birçok çeşme, sebil, cami, mescid, tekke ve zaviye, han, hamam, imâret, dârulhadis, dersane ve mektep inşa ettirdiği bilinmektedir.³⁶³

³⁶⁰ Hakan Yılmaz, "İsyânın Gölgesinde İstanbul: Yeni Arşiv Belgeleri Işığında 1730 Patrona İsyânı", şu kitapta: Osmanlı İstanbulu IV, Ed: Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, 20-22 Mayıs 2016, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, s.431.

³⁶¹ Tayyâr-zâde Atâ, Osmanlı Saray Tarihi, II, s.184-185, 192; İlknur Aktuğ, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Külliyesi, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, s.5-7.

³⁶² Kendi doğduğu yer olan Muşkara karyesinin bir kasabaya veya şehre dönüşümünün gerçekleştirilmesi için öncelikle III. Ahmed, bir hatt-ı hümayun ile damadı İbrahim Paşa'ya Muşkara köyünü hibe ve temlik etmiştir. Bunun sonucunda İbrahim Paşa, burada kendi vakıf hayratı olarak yoğun bir imar faaliyeti başlatmıştır. Bu imar faaliyetleri sonucunda Muşkara köyünün şehre dönüşmesini sağlayan cami, medrese, sıbyan mektebi, han, hamam ve imaret yaptırmıştır. Ayrıca bu imar faaliyetleri sırasında kale tamir ettirilmiş ve halkın güvenliği için sur yaptırılmıştır. Muşkara köyü yeni bir şehir halini alınca 1725 (H.1137) yılında "Nevşehir" adını almıştır. Bkz. İlhan Şahin, "Nevşehir", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 33, İstanbul, 2007, s.65.

³⁶³ Tayyâr-zâde Atâ, Osmanlı Saray Tarihi, II, s.184-185, 192; Aktuğ, a.g.e., s.5-7.

2.2.4. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın Bir İsyan Sonucu Ölümü ve Fatma Sultan'ın Yeniden Dul Kalması

Yeniçeri ocağına mensup olan ve savaş gemilerinde bir müddet levent olarak görev yapması üzerine kendisine “Patrona” lakabı verilen Halil'in öncülüğünde gerçekleşmesinden ötürü “Patrona Halil İsyanı” olarak tarihe geçen isyan hareketi sonucu Sadrazam Damad İbrahim Paşa vefat etmiştir. Bu isyanın uzun bir geçmişi olmakla birlikte Damad İbrahim Paşa'nın Avusturya karşısındaki yenilgisi sonucunda Belgrad ve Temeşvar gibi önemli yerlerin kaybı ve barış yanlısı bir tutum sergilemesi tepki ile karşılanmıştır. Bunun yanında İran'ın büyük bir kısmının Şah'a bırakılması ve Tahmasb'ın yaptığı zulümleri engellemek için Acem seferine çıkılması gerekirken Damad İbrahim Paşa'nın uzun bir süre ocakları Üsküdar'da bekletip oyalaması tepkilere sebep olmuştur. Ayrıca Tebriz şehrinin savaştan teslim edilmesinin yanında Tebriz kadısının katli ve ailesinin esir edilmesinden de İbrahim Paşa sorumlu tutulmuştur. Savaşlar nedeniyle yaşanan ekonomik sıkıntılar ve sonucunda ağır vergilerin konulması ise eleştirilen konular arasında bulunmaktadır. Ayrıca devletin gaza ve cihad anlayışından uzaklaştığı ve bunun yerini çırağan eğlenceleri ve helva sohpetlerinin aldığı iddia edilmiştir.³⁶⁴ Bütün bunların yanında Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, sadrazam olduktan sonra oğlu Genç Mehmet Paşa'yı, büyük damadı Kaymak Mustafa Paşa'yı, küçük damadı Mehmet Paşa'yı ve yiğenleri Ali Paşa ve Mustafa Paşa'yı yüksek mevkilere getirmiştir. Bunların dışında önemli devlet kademelerini de İbrahim Paşa'nın akrabaları teşkil ediyordu. Devlet çıkarlarının kendisi ve yakınlarının elinde bulunması tepkilere yol açmış ve Damad İbrahim Paşa'nın iyiliklerini görmüş kişiler dahi onun yönetiminin artık son bulmasını istemişlerdir.³⁶⁵

25 Eylül 1730 (12 Rebiüevvel 1143) Pazartesi günü bir ayaklanma çıkarmak için bir araya gelmiş kişilerin olduğunun duyulması üzerine Emetullah Râbia Gülnûş Valide Sultan tarafından yaptırılmış olan Üsküdar'daki camide okunan mevlid-i şerife teşrif eden padişahın keyifsiz olduğu görülmüştür. Ancak devlet erkânının o gün bir

³⁶⁴ Abdülkadir Özcan, “Patrona İsyanı”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 34, İstanbul, 2007, s.189; Hakan Yılmaz, Patrona Vak'ası Hakkında Yazılmış Kısa Kroniklerden ve Devrin Vak'anüvisi Küçük Çelebizâde İsmâil 'Asım'ın “Tarihçe”si”, Doğu-Batı Düşünce Dergisi, Sayı 85, 2018, s.193-194.

³⁶⁵ Mustafa Nuri Paşa, Netayic ül-Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, Cilt III-IV, sadeleştiren Neşet Çağatay, Ankara, TTK, 1980, s.38.

arada olmasından ötürü isyancılar kendilerinin zararlı çıkabileceği endişesi ile bu ayaklanmayı ertelemişler ve uygun bir zamanda tekrar isyan hazırlıklarına girişmişlerdir. Üç gün sonrası olan perşembe gününün (28 Eylül 1730) tatil olması dolayısıyla saat üç buçuk civarlarında asiler tekrar isyan hareketi için fırsat bulmuşlardır. Bu isyan hareketi daha önceden görüşülmüş ve alt yapısı hazırlanmıştır. Patrona Halil, Muslı, Ali Usta, Karayılan, Çınar Ahmed, Oduncu Ahmed, Emir Ali, Derviş Mehmed, Erzurumlu Mehmed gibi otuza yakın kişi ellerinde kılıç ve bir bayrak “Allah Allah” nidalarıyla “Şer’-i Muhammedi üzere ümmet-i Muhammed davamız vardır” sözleri ile isyanı başlatmışlardır.³⁶⁶ Bu isyanı daha da yaymak için Bezzâzistân-ı atîk’e doğru yol almışlar ve çarşıya girip “Ümmet-i Muhammed’den olan dükkânlarını kapayup bayrak altına gelsün” diyerek sayılarını arttırmaya çalışmışlardır. Kargaşa ortamının artması üzerine esnafta dükkanlarını kapatmaya başlamıştır. İsyancılar çarşıdan çıktıktan sonra şehrin çeşitli yerlerinde ayaklanmayı sürdürmüşlerdir.³⁶⁷

Yeniçeri ağası Hasan Ağa’nın halka dükkanlarını kapattıran zorbalara müdahale etmek yerine korkup yanlarından kaçması ve İstanbul kaimmakamı Mustafa Paşa’nın Çengelköy’deki sarayında bulunması gibi sebeplerle isyanın büyümesi üzerine Sadrazam Damad İbrahim Paşa’nın ulemayı ve devlet adamlarını eşi Fatma Sultan’ın da sakin olduğu Hadice Sultan Sarayı’na çağırtmış ve sarayın orta kapısı üzerine sancak-ı şerifin dikilmesi ve halkın, sancağın altına davet olunması gibi konularda anlaşmaya varması da işe yaramayınca, haseki ağa hemen meydana gönderilmiş ve zorbalardan “padişahumuzdan her vechile razı ve hoşnuduz. Lakin devletlerine zarar u hıyanetleri olmagla, defter itdiğimiz ancak dört nefer kimesneyi iki sa’ate degin hayyen tarafımıza irsal buyursunlar!” haberini getirmiştir.³⁶⁸

Her ne kadar asileri ikna etme çabaları içerisine girilmiş olsa da sonuç alınmamış ve 30 Eylül 1730 (17 Rebiülevvel 1143) Cumartesi günü İbrahim Paşa, silahdar ağa dairesine hapsedilmiştir. Dârüssaâde Ağası Beşir Ağa vasıtasıyla da

³⁶⁶ Abdi Tarihi, 1730 Patrona Halil İhtilâli Hakkında Bir Eser, haz. Faik Reşit Unat, Ankara, TTK Basımevi, 1999, s.26-29.

³⁶⁷ Vak’anüvis Subhî Mehmed Efendi, Subhî Tarihi Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (1730-1744), haz. Mesut Aydın, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2007, s.22-23.

³⁶⁸ Hakan Yılmaz, Patrona Vak’ası Hakkında Yazılmış Kısa Kroniklerden ve Devrin Vak’anüvisi Küçük Çelebi-zâde İsmâil ‘Asım’ın “Tarihçe”si.” s. 194.

müht-i hümayun kendisinden alınmıştır. Bu esnada vezir Mustafa Paşa ile Kethüda Mehmet Paşa, bostancılar hapishanesinde tutulurken; Şeyhülislam Abdullah Efendi ise İstanbul dışına sürgün edilmiş ve yerine Şeyh Mehmet Efendi getirilmiştir. Yeni şeyhülislam tutuklu bulunan bu üç vezirin katline karar vermiştir. Bunun üzerine Damad İbrahim Paşa'nın hapsedildiği silahdar dairesine gidilerek silahdar ağa ile darüssade ağası, İbrahim Paşa'yı alıp Bâbüssaâde'den dışarı çıkararak Kapı-arasına sevk edilmek üzere kapıcılar kethüdasına sevk etmişlerdir. Mustafa Paşa ve Kethüda Mehmet Paşa da Kapı-arasına getirilmiş ve üç vezir burada bir arada toplanmıştır. Geriye sadece padişaktan çıkacak emir kalmaktadır. Bu esnada asilerin sarayı ele geçirdiği yönünde dedikodular çıkmış ve III. Ahmed, bu durumdan feci şekilde endişeye kapılarak bu olayın aslını öğrenmek için Zülâli Hasan Efendi'yi görevlendirmiş ve acele olarak her üç vezirin mal beyanında bulduktan sonra katledilip Bâb-ı Hümayun'dan dışarı çıkarılmalarını istemiştir.³⁶⁹ 1 Ekim 1730 (18 Rebiülevvel 1143) tarihinde sarayda öldürülen Damad İbrahim Paşa'nın naaşını teslim alan isyancılar, “İbrahim Paşa değildir ve sünnetsizdir” diyerek haykırmışlar ve naaşın İbrahim Paşa'ya ait olmadığını söylemişlerdir. Ancak inceledikten sonra “vezirdir ve iki dişi altun til ile sarılmış ve kolunda yakı yirleri ve sünnetli olduğu aşikâre oldu” diyen asiler, naaşın Damad İbrahim Paşa'ya ait olduğuna sonradan kâni olmuşlardır. Ölümünün ardından hemen defnedilmeyen Damad İbrahim Paşa'nın naaşı bir müddet İstanbul sokaklarında dolaştırılmış, hakaretler edilmiş ve parçalanmış bir şekilde Sultanahmet Meydanı'na terk edilmiştir.³⁷⁰ Şair ve vakanüvis olan Şakir Bey bu parçalardan bulabildiklerini gece vakti gizlice toplatmış ve Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın Şehzadebaşı'nda yaptırdığı külliyenin bahçesine gömdürmüştür. Ancak İbrahim Paşa ve kethüda Mehmet Paşaların, Süleymaniye tarafında Nevruz Kadın Sıbyan Mektebi yakınında kızı Hibetullah hanım ve damadına ait olan konağın bahçesine gömüldüğü; kabirlerinin ise daha sonraki süreçte tamir edildiğine dair bir bilgi mevcuttur. Halen Şehzadebaşı'ndaki hazirede biri mezarının başında diğeri

³⁶⁹ Münir Aktepe, Patrona İsyanı (1730), Ankara, Altınordu Yayınları, 2016, s.108-115; Destârî Sâlih Tarihi, Patrona Halil Ayaklanması Hakkında bir kaynak, haz. Bekir Sıtkı Baysal, Ankara, TTK, 1962, s.13-16.

³⁷⁰ Hakan Yılmaz, “1730 Patrona İsyanı İle İlgili Kısa Kroniklerden Rûz-nâme Yazarı “Ahmed” Kimdir?” Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2015, s.112-113; Aktepe, “Damad İbrahim Paşa, Nevşehirli” s.442.

duvara dayanmış iki taş bulunmakta ve duvara dayanmış olan taşın Hibetullah hanımın bahçesinden getirildiği tahmin edilmektedir.³⁷¹

Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın Patrona Halil İsyanı sonucunda öldürülmesi ile birlikte Fatma Sultan ile yaklaşık on üç yıl süren evlilikleri sona ermiştir. Fatma Sultan, İbrahim Paşa'dan olan Mehmet Bey (Paşa) isimli oğlu ile ikinci defa dul kalmıştır.

2.3. III. AHMED'İN FATMA SULTAN'A OLAN SEVGİSİ

Fatma Sultan'ın padişahın ilk çocuğu olması sebebiyle III. Ahmed için özel bir yerinin olduğu malumdur. Padişahın kızı Fatma Sultan'a olan sevgisini göstermesi açısından onu sık sık saraya çağırması veyahut kendisinin kızı ve damadının sarayına giderek ziyaretlerde bulunması aralarındaki yakınlığı göstermektedir.³⁷² Padişahın kızına olan yakın ilgisi, sevgi ve hürmeti aynı zamanda Sadrazam Damad İbrahim Paşa'ya yazılan hatt-ı hümayunlarda da görülmektedir.

Damad İbrahim Paşa'ya yazılan ancak Fatma Sultan'ın isminin açıkça belirtilmediği hatt-ı hümayunlardan birinde III. Ahmed, “Ziyâ-i çeşmim, nûr-ı basarım kızım sultan-ı âlîşân”³⁷³ olarak nitelendirdiği kızına, “Derûn muhabbet ve iştiyâk üzere selâm ederim.”³⁷⁴ sözleriyle sevgisini göstermiştir. Yine hatt-ı hümayunlarda, padişahın kızına olan ilgi ve sevgisini gösteren şu ifadelerde dikkat çekicidir: “Kızıma selâm ederim. Nicelerdir. Bildiresiz.”³⁷⁵ “Sultan kızımın didelerinden bûs ederim.”³⁷⁶ “Sultân kızımın nergis çeşmlerinden takbîl iderim.”³⁷⁷

Yine hatt-ı hümayunlarda dikkat çekici bir husus Fatma Sultan'ın rahatsızlanması üzerine sağlığının ve tedavi sürecinin padişah tarafından yakinen takip edildiğidir: “Sultân kızıma selam ederim. Nicelerdir. İlacına mukayyed olursuz. Öyle

³⁷¹ Münir Aktepe, “Nevşehirli İbrahim Paşa”, İslam Ansiklopedisi, Cilt 9, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1964, s.238; Semavi Eyice, “Damad İbrahim Paşa Külliyesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul, 1993, s.445.

³⁷² Sertoğlu, a.g.e, s.2467.

³⁷³ BOA, AE.SAMD.III, 1/15.

³⁷⁴ BOA, AE.SAMD.III, 215/20813.

³⁷⁵ BOA, AE.SAMD.III, 221/21325; 225/21642; 225/21725; 225/21735; 228/21906.

³⁷⁶ BOA, AE.SAMD.III, 109/10730; 221/21330; 221/21335; 222/21413; 227/21888.

³⁷⁷ BOA, AE.SAMD.III, 223/21490.

bir havf olunur değildir. Cenâb-ı Hakka emânet olalar.”³⁷⁸ Başka bir yerde “Benim vezirim! Kızımın bir yerden bir yere hareket eylemesi ne içindir. Bundan unmanış budur ki kızamık bütün taşra dökmeyip içlerinde kalmış yahud içlerinden kızamık ızdırabı var.”³⁷⁹ Fatma Sultan’ın muhtemelen oruçlu olması üzerine rahatsızlandığını haber alıp endişelenen padişah, damadına hemen kızımın durumunun nasıl olduğunu sormuştur: “Benim vezirim! Sabahın hayr ola. Nicesin. Kızım pazartesi günü sâim olmuşlar. Gecesi biraz mizacını büzmüş deyu valideleri kadınlardan haber aldım. Muhâlif şeymi isti‘mal etmişlerdir. Hala nicelerdir. Dideleri bûs idip keyfiyetlerini sual edip bildiresiz.”³⁸⁰ Bir başka hatt-ı hümayunda ise kızında çıban çıkması üzerine meraklanan padişah, bunun için ne tür tedbir aldıklarını sormuş ve sağlıklarının nasıl olduğunu bildirmelerini istemiştir: “Benim lalam! Kızım niceleridir. Yerlerinde olan çıban nice oldu. Ne tedbir olmuştur ve ne günü saraylarına teşrif iderler. Yazıp bildiresin.”³⁸¹ Yine kızının rahatsızlanması üzerine “Sen ki vezirim! Sultan kızım nicedir. Dünkü gün boynum ve kolum ağrır diye cevap buyurmuşlar idi. Hâlâ mizacı nazenîleri nicedir. Sıhhati üzere yazıp bildiresiz.”³⁸² diyerek kızının hâl ve hatrını sormuş ve durumunun kendisine bildirilmesini istemiştir. Hatt-ı hümayunda geçen “mizacı nazenîleri” ifadesi ise Fatma Sultan’ın narin ve hastalıklara dirençsiz bir yapıda olduğunun göstergesi olmalıdır. Muhtemelen padişah, kızları arasında Fatma Sultan’ın bu narin yapısından dolayı ona karşı daha fazla sevgi ve ilgi göstermiş ve sık sık halini ve hatrını sormuş olmalıdır.

Padişah, kızı hastalandığında endişelendiği gibi kendi hastalığı ile ilgili de sadrazama; “Benim vezirim. Bugün saat ikide iken hummâ gelip dörde değin titretüp dörtte harârete kavuştur iki saat üşümesi mütemâdî oldu. Başım ağrır lakin pek şedîd değildir. Şehd-i pâd-zehr nûş eyledim. Tevâtür olmak münasip değildir. Sultan gelmek isterse göndermeyesin. Hünkârımıza azıcık hammâl tevâzül gelmiş bir şey yok deyu bildiresin”³⁸³ diyerek kızının kendisini merak etmemesini istemiştir.

Aslında III. Ahmed’in tüm kızlarına karşı son derece ilgili ve koruyucu olduğuna dair güzel bir örnek yer almaktadır. 18.yüzyılda (M. 1741) Vidos Kasrı’nda

³⁷⁸ BOA, AE.SAMD.III, 221/21370.

³⁷⁹ BOA, AE.SAMD.III, 223/21492.

³⁸⁰ BOA, AE.SAMD.III, 221/21359.

³⁸¹ BOA, AE.SAMD.III, 224/21630.

³⁸² BOA, AE.SAMD.III, 225/21738.

³⁸³ BOA, AE.SAMD.III, 224/21634.

bulunan havuzda bir kayık içinde toplanan şarkıcıların fasıl ve şarkıları eşliğinde eğlencelerin olduğu bilinmektedir. Hanendelerin bindirildiği kayık, havuzda hareket halindeyken sultan ve maiyetinin bulunduğu kasrın önünde durup hanendegan, şarkılarını icra ettikten sonra muhtemelen havuzun başka bölümleri ziyaret ediliyordu.³⁸⁴ Türlü eğlencelerin düzenlendiği bu Vidos Kasrı'ndaki havuzda, kızının ve başka sultanların başlarına kötü bir şey gelmesinden tereddüt eden padişah, sadrazamına şunları yazmaktadır: “Benim vezirim! Vidosda kayık ve sal var imiş. Hazret-i Allah’ı seversen sultanları bindirmeyesiz. Kızlarımız azim ve ruhûs. Gayet derindir boy virmez. Ben sultâna söyledim yemin eyledi. Benim deyu benden söylesen bindirmeyesin. Mikrâb bir adam gönderesin. Kayığı ve salı huzurdan çıkarınsınlar. Cariyeler dahi binmeleri hatadır. Bir şey olmadan çaresi görülmelidir. Kerem ve lutf edip bu hatt-ı hümayunun mazmûnuyla amel eylesin. Ve sultâna bu sırra şerîk niyaz ederim. Sözümü dinlemezse hatırım kalır. Kethüda kadına tenbih eylesin.”³⁸⁵ sözleriyle tenbihde bulunmaktadır.

2.4. FATMA SULTAN'IN VEFATI

1730 yılında yaşanan Patrona Halil İsyanı, Fatma Sultan'ın hayatı içinde bir dönüm noktası olmuştur. İsyan, babası III. Ahmed'in saltanatını; eşi Damad İbrahim Paşa'nın ise hayatını sonlandırmıştır. İsyan sonucu İbrahim Paşa'nın öldürülmesi ve mallarına el konulması üzerine Fatma Sultan, Eski Saray'a gönderilmiştir.³⁸⁶ İbrahim Paşa'nın ölümünün ardından da ancak üç yıl yaşayabilmiştir. Fatma Sultan, vefatı öncesi yaşadığı bir hastalık nedeniyle Sultan I. Mahmud'dan en güzel yıllarının geçtiği Beşiktaş'ta bulunan Çırağan Sahilsarayı'nda ikâmetine izin verilmesini istemiş ve padişahın kabul etmesi sonucu M. 1733 (H. 1145) yılında vefatına kadar hayatını burada geçirmiştir.³⁸⁷

³⁸⁴ Tülay Artan, “I. Mahmûd Saltanatında Boğaziçi Eğlenceleri: Temâşâ, Tefekkür, Tevaffuk ve “Şehr-i Sefa” ” şu kitapta: Gölgeleyen Sultan, Unutulan Yıllar: I. Mahmûd ve Dönemi (1730-1754), haz. Hatice Aynur, İstanbul, Dergah Yayınları, 2020, s.224-225.

³⁸⁵ BOA, AE.SAMD.III, 222/21460.

³⁸⁶ Sakaoğlu, Bu Mülkün Kadın Sultanları, s. 310.

³⁸⁷ Fatma Sultan'ın vefat ettiği sene annesi Emetullah Kadın'ın da vefat ettiği ihtimali bulunmaktadır. Yine aynı sene III. Ahmed'in hanımlarından Şermi ve Fatma Kadın'ında vefat etmesi bu kadınların ölümlerinin tesadüf mü yoksa yaşanan bir olay üzerine mi gerçekleştiğini düşündürmektedir. Bkz. Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, s.83.

Yaşadığı bir hastalık üzerine vefat ettiği bilinen Fatma Sultan'ın ölümü ile ilgili yorumda bulunan en dikkat çekici kaynak Klemen Mikes tarafından kaleme alınan Türkiye Mektupları'dır. 18. yüzyıl başlarında Tekirdağ'da Macar Beyi II. Rakoczi'nin başmabeyncisi görevinde bulunan Klemen Mikes,³⁸⁸ 28 Mart 1731 tarihinde Tekirdağ'dan yazdığı mektupta devletin durumuna ve Fatma Sultan'ın ölümüne dair açıklamalar yapmıştır. Mikes, mektupta 1731 yılında yani Patrona Halil İsyanı'ndan bir yıl sonra Arnavutların bir ayaklanma çıkardığını, bu ayaklanmanın çıkmasında Fatma Sultan'ın etkisinin olduğuna dair bir kanaat oluştuğunu şu sözlerle anlatmıştır: "... padişahın kızından, zavallı Sadrazam İbrahim Paşa'nın karısından biliyorlar. Cesur bir kadın olduğu için kocasının zamanında yaptığı gibi gûya yine devleti idare etmek arzusuna kapılmış." Mikes isyana dair kendi kanaatini ise yine mektubunda şu sözlerle belirtmiştir: "Hulâsa, ister sahi ister yalan, bu isyanı ondan bilerek kendisini denizdeki balıkların arasına atmak suretiyle cezalandırmışlar. Böyle bir sultan hanımın vücudu başka türlü de ortadan kaldırılabilirdi sanırım, ama bir kere böyle olmuş, ne yapabiliriz?"³⁸⁹

Mikes'in ifadelerinin güvenilirliği son derece şüphelidir. Tekirdağ'dan yazılan mektubun İstanbul'daki hadiselerle dair aktarımı büyük olasılıkla duyumlardan ibaret olmalıdır. Bunun da ötesinde Fatma Sultan'ın ölüm tarihi mektubun yazılış tarihi olan 1731 yılından sonradır. Fatma Sultan'ın denize atılmak suretiyle haksız yere öldürülmesine dair ifadeler ise mektubun güvenilirliği için ciddi sorular olarak karşımızda durmaktadır.

Fatma Sultan'ın vefatına dair Osmanlı Devleti'nde elçilik görevinde bulunan Marquis de Villeneuve isimli Fransız elçisinin kaleme aldığı hatıratında da dikkat çekici bilgiler bulunmaktadır. Bu eserde Patrona Halil İsyanı sonrası Fatma Sultan'ın eşinin intikamı almak ve babasını kurtarıp yeniden tahta çıkarmak için çaba harcadığı söylenmektedir. Bu yüzden de Zelide Sultan olarak isimlendirilen biri ile komplo

³⁸⁸ Hacer Ateş, "Tekirdağ", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 40, İstanbul, 2011, s.361.

³⁸⁹ K. Mikes, Türkiye Mektupları, Tercüme: Sadrettin Karatay, Ankara, TTK, 2014, s. 145-146; Mikes, bu mektuplarında Tekirdağ toplumunun sahip olduğu gelenek ve görenekleri hakkında bilgi vermektedir. Ancak Türkçeye hakim olmadığı için görsel izlenimleri aracılığıyla kaleme almıştır. Kendisini burada uzun yıllar yabancı hissedilen Mikes'in bu çevreye olan bakışı kendisine has bir özellik taşımaktadır. Fakat yine de objektif olmaya çalışarak basmakalıp genellemelerden uzak durmaya gayret göstermiştir. Bkz.Gabor Türkes, "Kelemen Mikes'in "Türkiye Mektupları"nda 1720'li Yıllarda Tekirdağ/Rodosto", şu kitapta: Tekirdağ Tarihinin Macar Yazarı Kelemen Mikes, Macar Türk-Dostluk Derneği, Budapeşte, 2012, s.87.

kurduğu ve ikisinin kıskırtması ile ciddi bir ayaklanmanın başladığını yazmaktadır. Bu isyanın ilerleyen günlerde bastırıldığı ve birçok kişinin de idam edildiği belirtilmektedir. Fatma Sultan'ın ise haremden çıkarılarak eski maktuller için bir inziva yeri olan eski sultanların sarayına kapatıldığı, keder ve can sıkıntısının ise Fatma Sultan'ın oradaki ömrünü kısalttığını söylemektedir. Vadesi dolmak üzere iken ise boğaz kıyısındaki sarayında güzel bir manzara karşısında ölmeyi arzuladığı için bu saraya geri dönmek için yalvardığı yazılmaktadır.³⁹⁰ Fransız elçisi tarafından verilen bu bilgiler önemli olmakla birlikte Fatma Sultan'ın Zelide Sultan isimli biri ile bir isyan çıkarmış olabileceğine dair başka bir kaynak bulunmamaktadır. Ayrıca bu dönemde hanedana mensup Zelide Sultan isimli birinin varlığına da rastlanmamıştır.³⁹¹

Fatma Sultan'ın vefat sebebi ise yukarıda da bahsedildiği gibi büyük olasılıkla bir hastalık yaşaması sonucu gerçekleşmiştir. Ancak Fatma Sultan'ın yaşadığı bu hastalığın hangi tarihten itibaren ortaya çıkmış olduğu tam olarak aydınlatılabilmemiş değildir. III. Ahmed'in damadı İbrahim Paşa'ya yazdığı hatt-ı hümayunlarda kızının hastalığı ile ilgili bilgilerin olması İbrahim Paşa'nın sağ olduğu dönemlerde, Fatma Sultan'ın ciddi bir hastalık geçirdiği ihtimalini düşündürmektedir. Ölmeden önceki hastalığının ise bu hastalıkların bir devamı mı olduğu sorusunu akıllara getirmektedir. Fatma Sultan'ın rahatsızlıkları sebebiyle padişahın meraklandığına yukarıda değinmiştik. Ancak burada bahsedeceğimiz hatt-ı hümayunlarda kızının rahatsızlığının önemli boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır. Bu hatt-ı hümayunların birinde kızının vücudunda kızılıkların olması sebebiyle hekimbaşya gösterilmesi gerektiği belirtilirken, damadına ise kızının yanında bulunmasını tenbihlemiştir: “Benim vezirim. Kızımın deri tazelerinde dünden ziyâde kızılık dökmüş gayri kemâlin buldu. İnşallah def olur. Kormuş gibi olurlar. Allah'a emanet eyledim. Rabbim tûl ömrüyle muammer eyleye. Amin. Hekimbaşı ve sâir hekimler ittifak idüp fâsd itmek câiz görürler ise vaktini geçirmeyip fâsd ettiresin. Hâlâ nicelerdir. Varup bakup arz eyleyesin. Bu şeb Vallâhu azim hatta cüz'i uyku uyudum. Aklım fikrim cümle kızımdadır. İçeri kadını götüresiz deyu yazdım. Kadına cevaplarında bir şey yazmışlar gönderesiz. Kızımın başında bulunup eğlenesiz.”³⁹² Bu cümlelerden

³⁹⁰ Une Ambassade Française En Orient Sous Louis XV La Mission du Marquis de Villeneuve, s.167.

³⁹¹ “Zelide” isminin yanlış yazılmış olabileceği ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

³⁹² BOA, AE.SAMD.III, 228/21899.

padişahın kızının hastalığı üzerine huzursuz olduğu ve rahat uyuyamadığı görülmektedir. Ayrıca hastalığı ile ilgili verilen detaylar, Fatma Sultan'ın dönemin salgın hastalığı olan çiçek hastalığı ya da yukarıdaki hatt-ı hümayunda da bahsettiğimiz kızamık hastalığına yakalanmış olabileceği ihtimalini göstermektedir.

Fatma Sultan'ın hastalığı ile ilgili başka bir belge de III. Ahmed, "Benim vezirim. Kızımın keyfiyetini yazmışsın. Muammer olasın. Geceden beri uyku gözüme girmeyip türlü türlü vesveseler ile vücudum zâfiyet olup bî-şuur oturuyorum. Elimden duadan gayrı bir şey gelmez. Hak Celle Teâlâ fazl-ı keremi ile sıhhat ile ihsan eyleye. Âmin. Kızım yattığı yerde yemîn ü yesâra ittüler mi? Sükût mu yatarlar? Yoksa hareket üzere mi yatarlar ve su isterlermi istemezler mi? Harâretleri çokmudur azmıdır. Sıhhat üzere bildiresin. Ve beni sual iderlermi? Eğer pek sual idüp isterlerse bildiresin varayım. Lakin benim dahi vücudum kederinden ilmullah zayıf olmuştur."³⁹³ sözleriyle üzüntüsünü belirtmekte ve hayır dua da bulunup kızının durumunu ayrıntıları ile damadına sormaktadır. Yine padişah, "Benim vezirim! Canım pâresi kızım nicelerdir? Canım bunda ise aklım ondadır. Günlerden beri bir lahza hâli değildir ki hatırımdan çıkasız. Benden selam edip hatır-ı şeriflerini sual edip sıhhat haberleriyle bu pederlerini mesrûr şâh eyleyesiz. Vâlideleri dualar ederler."³⁹⁴ diyerek aklının sürekli kızında olduğunu ve sıhhatine kavuşması için annesinin de hayır duada bulunduğunu belirtmektedir. III. Ahmed tarafından bu yazılanlar Fatma Sultan'ın ciddi bir hastalık yaşadığını göstermektedir. Yaşadığı bu hastalık üzerine 1730 yılında Patona Halil İsyanı sonucu eşi İbrahim Paşa'nın vefat etmesi ve babasının tahtan indirilmesi sonucunda, belki de uzun zamandır mücadele ettiği hastalık daha da şiddetlenmiş ve vefat etmesine sebebiyet vermiş olma ihtimali yüksektir.

29 yaşında Çırağan Sarayı'nda vefat eden Fatma Sultan³⁹⁵ Yeni Cami külliyesi içerisinde Hatice Turhan Valide Sultan türbesi avlusuna defnedilmiştir. Kabir taşına yazılmış olan şiir ise şöyledir: *Ta'miyeyle nâsa târihin kıl imlâ Vehbiyâ, Fatma Sultân'ı Allah haşr ide Zehrâ ile (1732/1733).*³⁹⁶ Bu şiir Vehbi'nin Fatma Sultan'ın vefatı üzerine yazdığı 3 mısralık şiirin bir bölümüdür. Şiirin tamamı ise şöyledir:

³⁹³ BOA, AE.SAMD.III, 228/21903.

³⁹⁴ BOA, AE.SAMD.III, 228/21904.

³⁹⁵ Haluk Y.Şehsuvaroğlu, İstanbul Sarayları, İstanbul, TBMM Milli Saraylar, 2011, s.74.

³⁹⁶ Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, Ali Sâtî' Efendi, Süleymân Besîm Efendi, Hadîkatü'l-Cevâmî' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini- Sivil Yapılar), haz. Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret Yayınları,

Târih-i Vefât-ı Fâtıma Sultân

“Şehriyâr-ı sâbık Ahmed Hân-ı âli- hazretün

Zübde-i silk-i benâtı ‘iffet ü takvâ ile

Eyledi zevcinden üç yıl sonra dünyâdan vedâ

Cem‘ ile Cennetde Mevlâ devlet-i ‘ukbâ ile

Tâ‘miyeyle nâsa târihin kıl îma Vehbiyâ

Fâtıma Sultânı Allah haşr ide Zehrâ ile”

(1148-3=1145 (M.1733)³⁹⁷

Topkapı Sarayı’nın tahttan indirilmiş padişahlara mahsus dairesinde göz hapsinde tutulan III. Ahmed için kızı Fatma Sultan’ın vefatı büyük bir üzüntü yaratmıştır. Fatma Sultan’ın üzüntüsü içindeki III. Ahmed’i, büyük şehzadesi “*gayyur ve âkil şehzâde*” olarak tanımlanan Süleyman’ın da aynı yıl çiçek hastalığından ölmesi çok derinden etkilemiştir. Bu kayıplar üzerine âlemin mateme boğulduğunu yazan Şem’dânî-zâde, padişahın bu iki evladının acısını çektiğini belirtmektedir. Fatma Sultan’ın İbrahim Paşa’dan olan oğlu Sultânzâde Mehmed Bey ise annesinden dört yıl sonra 14 yaşında ölmüştür.³⁹⁸ Böylece Fatma Sultan öldüğünde arkasında 10 yaşlarında bir evlat bırakmıştır. Mehmet Bey, babası İbrahim Paşa öldüğünde ise 7 yaşındadır. Çok küçük yaşlarda anne ve babasını kaybeden Mehmet Bey de çok genç yaşlarda hayata gözlerini yummuştur.

2001, s.213-214; Fatma Sultan’ın Hatice Turhan Sultan Türbesi’nin haziresinde bulunan kabrine ulaşılmaya çalışılmış ancak hazirenin restorasyona girmiş olması mezar taşına ulaşmamızı engellemiştir. Bu sebeple Fatma Sultan’ın mezarına İsmail Kıvrım’ın makalesinde verdiği fotoğraf sayesinde ulaşılmıştır. Bu fotoğraf için bkz. (EK. XI)

³⁹⁷ Vehbi tarafından yazılan bu şiirin transkripsiyonunda farklılıklar mevcuttur. İstanbul Ansiklopedisindeki Fatma Sultan” maddesinde ikinci mısranın ilk satırı “*eyledi zevcinden üç yıl sonra dünyâdan veda*” şeklinde yazılırken, Vehbi Divanını çalışan Hamit Dikmen, bu şiiri “*eyledi zevcinden üç ay sonra dünyaya veda*” şeklinde aktarmaktadır. Fatma Sultan’ın mezar taşındaki tarihe bakıldığında İbrahim Paşa’dan üç ay sonra vefat etmiş olma olasılığı mevcut değildir. Muhtemelen burada 3 yıl yerine 3 ay yazılarak bir yanlışlık yapılmıştır. bkz. Hamit Dikmen, Seyyid Vehbi ve Divanının Karşılaştırmalı Metni, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1991, s.378-379; Göktürk, “Fatma Sultan”, s.5579-5580.

³⁹⁸ Şem’dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi, Mür’i’t-Tevârih, I, haz. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976, s.32,44; Sakaoğlu, Bu Mülkün Kadın Sultanları, s.310.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. FATMA SULTAN TARAFINDAN YAPTIRILAN VAKIF ESERLERİ VE KENDİ ADINA TESİS EDİLEN YAPILAR

3.1. FATMA SULTAN'IN YAPTIRMIS OLDUĞU VAKIF ESERLERİ

İslam tarih ve medeniyetinde önemli bir hayır müessesesi olan vakıflar, VIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın sonlarına kadar bütün İslam ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında büyük bir etkiye sahiptir.³⁹⁹ Hayatın her alanını kapsayan vakıfların kurulma sebebi ile ilgili farklı görüşler olmakla birlikte vakfiyeler ve benzeri metinler incelendiğinde bu müesseselerin belli bir dünya görüşünün ürünü olarak faaliyet gösterdiği görülmektedir. Vakıf kurucularının “Allah rızasını kazanma isteği” ile dini, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatın her alanında topluma faydalı olabilme arzusu vakıfların kuruluşundaki en temel etkidir. Bu anlayış vakfiyelerde sıkça bahsedilen bu dünyada elde edilen makam ve servetin geçiciliğine ve önemli olanın ebedi hayat için hazırlık yapmak olduğuna dair ifadelerde kendini göstermektedir. Bu düşüncelerle kurulan vakıflar aracılığı ile toplumun ihtiyaç duyduğu her türlü faaliyetin altyapısı hazırlanmış ve elde edilen gelirlerle de hedeflenen hizmetlerin sürekliliği sağlanmıştır.⁴⁰⁰

Osmanlı Devleti'nde padişahlar, devlet adamları, devrin önde gelen kişileri ve halktan insanlar tarafından vakıflar kurulduğu gibi hanedanın kadınları tarafından da yaptırılan çok sayıda vakıf eseri mevcuttur. Padişahların anneleri, eşleri ve kızlarının kurmuş olduğu vakıflar “hanım sultan vakıfları” olarak isimlendirilmektedir. Bu vakıflar, mal varlıkları ve hizmet alanları bakımından padişahların, sadrazamların ve vezirlerin kurmuş olduğu vakıflardan sonra en büyük vakıf olma özelliğine sahiptir.⁴⁰¹

³⁹⁹ Bahaeddin Yıldız, “Vakıf”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 42, İstanbul, 2012, s.479.

⁴⁰⁰ Tahsin Özcan, Osmanlı Para Vakıfları, Kanûni Dönemi Üsküdar Örneği, Ankara, TTK, 2003, s.9-10.

⁴⁰¹ Vakıf Kuran Kadınlar, - Bildiriler - Vakıflar Genel Müdürlüğü & Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi 11 Mayıs 2018, İstanbul, s.7.

Kadınların vakıf faaliyetlerdeki payı ise zaman ve mekana göre değişmektedir. Örneğin III. Ahmed döneminde hanedan kadınlarının halk arasına daha çok çıkması kadınların vakıf kurma teşebbüslerini arttırmıştır.⁴⁰² İslam inancında dünya, ahirete hazırlık yeri olduğu için hanedan mensubu kadınlar ömürlerini ve mallarını bu yolda harcama yoluna girişmişler ve ölümsüz eserler meydana getirmişlerdir.⁴⁰³ Fatma Sultan'ın toplumun faydasını gözeterek inşa ettirdiği vakıf eserlerinde eşi Damad İbrahim Paşa'nın büyük katkıları olmuştur. Ayrıca ikisinin birlikte yaptırdığı vakıf eserleri de mevcuttur.

3.1.1. Fatma Sultan Cami

Günümüz İstanbul'unun Eminönü semtindeki Alemdar Mahallesi'nde İstanbul Valiliği'nin (Eski Sadâret Binası/Bâbîâlî) karşısında bulunan cami, 1727 yılında Fatma Sultan tarafından duvarları kargir, çatısı ise ahşap olarak inşa ettirilmiştir.⁴⁰⁴ Literatürde “Fatma Sultan Cami” olarak isimlendirilmesine rağmen arşiv belgelerinde “Sultaniye Cami” ve “Sultaniye Vakfı” olarak da geçmektedir.⁴⁰⁵ Caminin yerinde daha önceden Terzibaşı Piri Ağa isimli bir hayır sahibi tarafından yaptırılmış mescit varmış. Damad İbrahim Paşa bu mescidin yanına yeni bir saray inşa ettirince Fatma Sultan'da eskimiş ve harap vaziyette olan Piri Ağa Mescidi'ni yeniden bina ettirmek istemiştir. Fatma Sultan bu eseri inşa ettirirken sadece eski mescidin arazisine değil sarayın arazisinden de yer ilave ederek yaptırmıştır. Eski mescitten daha büyük olduğu düşünülen caminin içine ise minber koydurulmuştur. Caminin kapısı üzerine şu tarih kaydı yazılmıştır:

“Bu mısra'la Nedîmâ söyledi târih-itmâmın

Ne a'lâ câmi' ihyâ itdi el-hakk Fatma Sultân (1140)”⁴⁰⁶

⁴⁰² Madeline C. Zılfi, “Erken Modern Çağda Müslüman Kadınlar”, şu kitapta: Türkiye Tarihi, Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839, Ed. Suraiya Faroqhi, çev. Fethi Aytuna, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s.287.

⁴⁰³ Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar Hanım Sultan Vakfiyyeleri, Ed.Tülay Duran, İstanbul, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1990, s. 61, 91.

⁴⁰⁴ Tahsin Öz, İstanbul Camiler I-II, Ankara, TTK, 2015, s.59; Mehmet Baha Tanman, “Tanzimat Döneminde Babîâlî'de Bir Nakşibendî-Hâlidî Merkezi: Gümüşhânevî Tekkesi, Doğumunun 200.Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu, 1-2 Haziran 2013, s.78.

⁴⁰⁵ BOA, C.EV, 463/23443; BOA, AE. SMHD. I, 150/11154; BOA, TSMA.E, 1281/38.

⁴⁰⁶ Hadîkatü'l-Cevâmi' s.213-214; Semavi Eyice, “Fatma Sultan Camii, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 12, İstanbul, 1995, s.263.

Bu tarih kaydı, Fatma Sultan'ın camiye inşa ettirmesi üzerine devrin önemli şairlerinden Nedim tarafından yazılan bir şiirin son beyitidir. Şiirin tamamı ise şöyledir:

Târîh Berâ-yı Câmî'-i Fâtıma Sultân Der-Nezd-i Pâşâ Kapısı

Şehenşâh-ı hümâyun-pâye Sultân Ahmed-i Gâzî

Fürûğ-ı şem'-i mihrâb-ı hilâfet sâye-i yezdân

Hilafet mihrabının mumunun ışığı, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi, kutlu payeli şahlar şahı Gazi Sultan Ahmed!

İmâm-ı millet ü millet hatîb-i minber-i şevket

Mu'în-i dîn ü devlet muktedâ-yı cümle-i şâhân

Ülkenin ve milletin imamı, azâmet minberinin hatibi, dinin ve devletin yardımcısı, bütün şahların en önde geleni!

Aceb mi mültecâ-yı pâdişâhân-ı cihân olsa

Nigehdârende-i beyt-i Hudâdır himmeti her ân

O, dünya padişahlarının sığınma yeri olsa buna şaşılır mı? (Nitekim) onun çalışkanlığı, her daim Allah'ın evini koruyup gözetendir.

Duâ-yı hayrî halka beş vakitte farz-ı zimmetdir

Ki oldu devletinde şeş cihet ma'mûr u âbâdân

Ona beş vakit hayır duası etmek halkın boynunun borcudur; nitekim onun saltanatı sırasında altı yön de mamur ve bayındır oldu.

O hâkân-ı kerîmin duhter-i pâkîze-ahlâkî

Semiyy-i Hazret-i Zehrâ cenâb-ı Fâtıma Sultân

O iyilik sahibi sultanın güzel, temiz ahlaklı kızı, Hazreti Zehra'nın adaşı Fatıma Sultan hazretleri.

O sultân-ı mu'allâ-şân ki olmuşdur onun zâtı

Gül-i evvel-zuhûr-ı bâğ-ı sulb-i husrev-i devrân

O; zâti, devran padişahının zürriyet (soy) bahçesindeki en erken açan gül olan yüce şanlı sultan!

Nezâhat sâha-i ismet-sarây-ı hâsına cârûb
Sa'adet haclegâh-ı devlet ü iclâline derbân

Zariflik; onun tertemiz, özel sarayının yerinin süpürgesi, saadet ise onun yücelik ve devletinin gelin odasına kapıcı olmuştur.

Geçerken devlet ü izzetle bir gün gördü kim olmuş
Sarâyâ muttasıl mescid mürûr-ı devr ile vîrân

Bir gün mutluluk ve yücelikle geçerken saraya bitişik, zamanın geçişiyle yıkılacak gibi olmuş bir mescit gördü.

Karîn-i izdivâcî âsaf İbrahim Pâşâ'ya
Buyurdu kasdım etmektir bunu bir câmi' -i zî-şân

Onunla evlenmek şerefine nail olan Âsaf (vezir) İbrahim Paşa'ya amacının bu yapıyı şanlı bir camiye dönüştürmek olduğunu söyledi.

Bu sıdk-ı niyetinden sadr-ı âlî-şân olup memnûn
Edüp tergîb u teşvîk eyledi gâyetle istihsân

Bu güzel isteğinden dolayı yüce şanlı sadrazam memnun olup onu destekleyip heveslendirdi ve son derece savundu.

O sâ'at emr edüp bu ma'bed-i zî-şânı yaptırdı
Ki olur tarh-ı matbû'un temâşâ eyleyen hayrân

Hemen emrederek düzenlenişindeki güzelliği görenlerin hayran kaldığı, bu şanlı mabedi yaptırdı.

Te'âlallah zihî vâlâ ibâdetgâh-ı rûşen kim
İçinde berk urur envâr-ı rahmet pertev-i îmân

Allah'a şükürler olsun! İçinde rahmet nurları, iman ışıkları şimşekler gibi çakan, yüce, aydınlık bir ibadethane oldu.

İlâhî olalar iclâl ü izz ü câh ile dâ'im

Şehenşâh-ı cihan sultân-ı zî-şân âsaf-ı devrân

Allah'im! Dünya makamının şahlar şahı, şanlı sultan (ve) devrin Âsafı yücelikle, kıymet ve kudret ile daima var olsunlar!

Bu mısra'la Nedîmâ söyledi târîh-i itmâmım

Ne a'lâ câmi' ihyâ etdi el-hak Fâtıma Sultân (1140)⁴⁰⁷

Ey Nedim! (Nedîm) bu mısrayla tamamlanma tarihini söyledi. "Allah için Fatma Sultan ne yüce bir cami yaptırdı."⁴⁰⁸

Bu şiirde, Fatma Sultan'ın zâtının yüceliğine değinilirken cami hakkında ise sarayın yanında harap bir halde bulunan eski bir mescidin Fatma Sultan tarafından tekrar yapılması istenildiğinde sadrazam olan eşi Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından memnuniyetle karşılandığı ve hemen hazırlıklara başlanıldığı belirtilmektedir. Şiirde, Fatma Sultan'ın bu camiyi eşinin yardımı ile yaptırmış olduğu anlaşılmaktadır. Caminin yapılması üzerine Nedim de "İlahi olalar iclâl ü izz ü câh ile dâ'im" mısrasını şiirine ekleyerek hayır duada bulunmuştur.

Nedim dışında Fatma Sultan Cami'nin yapılması üzerine şiir yazan bir diğer şair ise Vehbi'dir. Vehbi'nin divanında cami ile ilgili yazılmış bir tarih manzumesi yer almaktadır. Bu manzume ise şöyledir:

Şems-i burc-ı saltanat sultân-ı Zehra-menkabet

Duhter-i 'ismet-penâh-ı Hazret-i Hân Ahmedî

Şerefli, iffetli, saltanat burcunun güneşi, Hazret-i Ahmet Han'ın kızı.

Dürreti't-tâc-ı sa'adet Fâtıma Sultan ki Hak

Zâtın itmiş maşrık-ı envâr-ı feyz-i sermedi

Saâdet tacının inci tanesi olan Fatma Sultan, Hak daima zatını aydınlık etmiş.

⁴⁰⁷ Nedim Divanı, s.148-149.

⁴⁰⁸ Nedim Divanı, s.148-149; Şükran Özel, Nedîm'in Şiirlerinde Mimari Eserlere Göndermeler, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s.177-178.

İdeli bedr-i vazâretle kırân ol âfitâb
Lem‘a-i ihsânı pür-nûr itdi bu nüh-günbedi

Vezir ile yaptırdığı bu güneş gibi güzel eser ile gökyüzü nurla doldu.

Nice pinhânî eserler itdi bî-reyb ü riyâ
Kim olan lutfina mazhar kimden oldı bilmedi

Riyasız nice eserler inşa ettirdi ki bunların kim tarafından yapıldığı bilinmedi.

Şöyle hayrâta muvaffak itdi Mevlâ anı kim
Dîde-i hurşîd ü meh dünyâda mislin görmedi

Mevla, onu böyle bir hayrat yapmaya muvaffak etti, dünyada bunun misli görülmedi.

İşte ez-cümle der-i devlet-sarây-ı hâsına
İtdi inşâ bu ‘ibâdetgâh-ı ’âlî-mesnedi

İşte devletin önemli saraylarından birinin yanına bu büyük (yüce) ibadetgâhı inşa ettirdi.

İbtidâ itdükte te’sis-i binâyâ Vehbiyâ
Söyledüm itmâmına târîh için bu müfredi

Bu binanın inşasının yapımının gören Vehbiya, tamamlanması üzerine bu benzersiz tarihi söyledi.

Fâtıma Sultân idüp ihyâ bu zîbâ ma‘bedi
Mescid iken böyle bir pâkîze câmi‘ eyledi .⁴⁰⁹

Fatma Sultan bu süslü mabedi ihya edip, mescid iken böyle güzel bir cami eyledi.

Bu şiirde de Nedim’in şiirindeki gibi caminin yerinde daha önceden bir mescid bulunduğu belirtilmekte ve yerine büyük ve güzel bir yapı olan Fatma Sultan Cami’nin sarayın yakınında yapıldığı ifade edilmektedir.⁴¹⁰

⁴⁰⁹ Dikmen, a.g.t., s.400-401.

⁴¹⁰ Görüldüğü gibi literatürde ve caminin yapımı üzerine yazılan şiirlerde Fatma Sultan Cami’nin olduğu yerde Piri Ağa Mescidi’nin bulunduğu ve bu mescidin yerine caminin inşa edildiği belirtilmiştir. Ancak arşiv belgelerinde Fatma Sultan Cami’nin yapımından sonra da aynı muhitte, Piri Ağa Mescidi isimli

Fatma Sultan Cami'nde görüldüğü gibi eski bir yapının harap olması üzerine yerine yenisinin yapılmasının başka örnekleri de mevcuttur. III. Ahmed ile damadı Nevşehirli İbrahim Paşa ve İbrahim Paşa'nın da damadları olan Kaptan Mustafa Paşa, Kethüda Mehmet Paşa gibi devlet görevlileri cami ve mescitleri ihya etmeye ve yeniden yaptırmaya önem vermişlerdir. Bu âbidelerin yeniden inşasındaki sebep ise sultanlar ile damadlara ait konakların ve sarayların civarını imar etmektir. Örneğin, 1721/1722 (H.1733/1134) yılında inşa edilen Ortaköy Cami, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın kethüdası ve damadı Mehmet Paşa Yalısı'nın çevresinin düzenlenmesi sebebiyle yapılmıştır. Yine 1722/1723 (H.1734/1735) yılında Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından yaptırılan Sâdâbâd Cami, burada bulunan kasırlar sebebiyle inşa edilmiştir. Bebekte yaptırılan cami ise Hümayun-âbâd Kasrı havalisini şereflendirmek maksadıyla yaptırılmıştır. Aynı sebeplerden ötürü eskimiş olan Piri Ağa Mescidi yerine Fatma Sultan Cami'nin yapılması yakınında bulunan İbrahim Paşa Sarayı'nın civarını mâmur bir hale getirmek düşüncesiyle inşa ettirilmiştir.⁴¹¹

Cami inşa edildiğinde henüz giderleri için bir tahsis yapılmamıştır. Fatma Sultan'ın kendi imzasını taşıyan 20 Ekim 1727 (4 Rebiülevvel 1140) tarihli bir belgede "... müceddeden bina ve ihyasına muvaffak olduğum camii şerifin irad ve idrarı olmayup tedarike muhtaç olmakla ayatıf-ı aliyye-i şâhâne ve avatıf-ı seniyye-i padişahanelerinden havass-ı hümayundan olup Niğbolu sancağında senevi altmış altı bin akçe malı olan Sırofça ve tevabi' ve paşa sancağında senevi altmış bin akçe malı olan Zagoriçe ve tevabi' mukataaları havass-ı hümayundan ifraz olunup cami-i mezbura vakf olmak üzere mahalleri tevkii kalemiyle tashih ve sebt-i defter olunmak için ber veche temlik ihsân-ı hümayunları buyrulmak babında emri ferman şevketlü, kerametlü, mehabetlü efendim padişahım hazretlerindir." diyen Fatma Sultan, babası III. Ahmed'den bu yerlerin gelirlerinin camiye vakfedilmesini istemiştir.⁴¹² Ahmet Refik Altınay tarafından tespit edilen 20 Ekim 1727 (4 Rebiülevvel 1140) tarihini

bir vakfın varlığı görülmektedir. Eğer arşiv belgelerinde kastedilen Fatma Sultan'ın yaptırdığı caminin yerindeki Piri Ağa Mescidi ise caminin yapımı ile küçük olan bu mescidin yıkılmadığı düşünülebilir. Eğer mescid yıkılmış ise caminin, mescidin yerine yaptırılmış olması sebebiyle Piri Ağa Mescidi ismi ile anılmaya devam edilmiş olabileceği de ihtimal dahilindedir. Bkz. BOA, AE.SMST.III, 271/21718 (H.29/12/1172); BOA, C.EV, 366/18553 (H.27/11/1193); BOA, C.EV, 450/22781 (H.15/03/1205); BOA, C.EV, 661/33315 (H.29/10/1214); BOA, C.EV, 10/461 (H.29/08/1235); BOA, EV.BRT, 273/12 (H.29/02/1302).

⁴¹¹ Aktepe, Patrona İsyanı (1730), s.41-42.

⁴¹² BOA, HAT, 1165/58.

taşıyan bir hükümde ise “kerime-i muhteremim Fatıma Sultan damet ismetüha ve zâdet iffetühanın İstanbul’da vâki sarayları ittisalinde müceddeden bina ve ihyasına muvaffak oldukları camii şerifin henüz irad ve idrarları olmayup irad tedarikine muhtaç olmağla Paşa sancağında Berkofça nahiyesinde senevî 60.000 akçe malı olan Çetrofça ve tevabii ve yine livâ-yı mezbûrda Manastır ve Florina nahiyelerinde senevî 60.000 akçe malı olan Zagoriçe ve tevâbii mukataaları, havâss-ı hümâyundan ifraz ve kendilere temlik olunup câmi-i mezbûra vakfolmak üzere” denilmekte ve bu yerlerin Fatma Sultan Cami’ne tahsis edildiği öğrenilmektedir.⁴¹³

Fatma Sultan Cami’nin yapımı 26 Ekim 1727 (10 Rebiülevvel 1140) tarihinde tamamlanmıştır. Bu günün cuma gününe denk gelmesi üzerine⁴¹⁴ ziyaret maksadı ile camiye gelen III. Ahmed ve Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, cuma namazlarını burada kılmışlar ve Vâiz Şeyh Yahya Efendi’nin vaazını dinledikten sonra padişah; caminin kızı tarafından yaptırılması sebebiyle “Fatma Sultân Allah câmi’in etsin kabûl” sözlerini sarf edip hayır duada bulunmuştur.⁴¹⁵ Fatma Sultan ise caminin yapımı tamamlandıktan sonra buraya gelerek çil akçe ve para dağıtmıştır. Daha sonra vâiz olarak tayin olunan Hasan Efendi, müteveli ağa, katip efendi, imam-ı evvel ve sani, hatip efendiler ve bina üzerine tayin olunan Galata Voyvodası Ahmet Ağa ve mimar ağa’ya semmur ferace kürk hediye edilirken; müezzinbaşı, na’t-hân,⁴¹⁶ mu’arrif,⁴¹⁷ altı nefer devr-hânlar⁴¹⁸ çuka ferâceler hediye edilmiştir. Dört müezzin,⁴¹⁹ beş kayyım,⁴²⁰ bir kandilci ve beş aşr-hânlar⁴²¹ ise onar kuruş hediye ihsan buyrulmuştur.⁴²² Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi’den öğrendiğimiz bu bilgiler bize camide görevli olan kişiler hakkında bilgi vermektedir. Bu kişilerin sayısı, camide

⁴¹³ Eyice, “Fatma Sultan Camii, s. 236; Altınay, Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı, s.97; BOA, A. {DVNSMHHM.d, 134/776, s.233.

⁴¹⁴ Vekâyi’u’l-Fuzalâ, Şeyhî’nin Şakâ’ik Zeyli, IV, s.3363.

⁴¹⁵ Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, s.1562.

⁴¹⁶ Cuma günlerinde bazı selatin câmileri ile tekkelerde güzel sesle “na’t-i şerîf” okuyan kişidir. Bkz. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2007, s.810.

⁴¹⁷ Câmi ve tekkelerde hayır sahiplerinin adlarını sayan ve dua eden müezzin veya dervîştir. Bkz. A.g.e., s.659.

⁴¹⁸ Kur’ân’ı dâima okuyup devreden kimsedir. Bkz. A.g.e., s.182.

⁴¹⁹ Ezan okuyan kişidir. Bkz. A.g.e., s.711.

⁴²⁰ 1.Câmi hademesi. 2.müteveli. Bkz. A.g.e., s.498.

⁴²¹ Aşr: Dini merâsimde Kur’an-ı Kerîm’den on âyet miktarı okunan kısım. Bkz. A.g.e., s.48.

⁴²² Târîh-i Râşid ve Zeyli III, s.1562.

bulunması gereken görevlilerin varlığının yanında caminin büyüklüğünü de göstermektedir.

1727 yılında inşa edilmiş olan Fatma Sultan Cami, zaman içerisinde birden fazla bâdire atlatmıştır. 29 Eylül 1755 yılında çıkan Hocapaşa yangınının Bâbiâlî ve çevresini harap ettiği göz önünde bulundurulursa, bu yangında caminin de zarar görmüş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Yine bu caminin, başka bir sebepten ötürü zarar görmüş olma ihtimali Şem'dânîzâde Fındıklı Süleyman Efendi'nin yazdıklarında rastlanır. Şemdânîzâde, 1761/62 (H.1175) yılı olayları arasında yıldırım düşmesi sonucu Yeni Valide Sultan Cami minaresiyle Fatma Sultan Cami'nin yıkıldığını belirtmektedir. Fakat burada kastedilen III. Ahmed'in kızının yaptırmış olduğu Fatma Sultan Cami ise büyük zarar görmüş olmalıdır.⁴²³ 1808 yılında Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümüyle ilgili kargaşa sırasında çıkan yangının camiye sıçramış olduğu ihtimali de mevcuttur. 1826 (H. 1241) yılındaki ikinci Hocapaşa yangınında⁴²⁴ ise harap olan Fatma Sultan Cami, kapısı üstünde tâlik hat ile işlenen kitabede belirtildiği gibi II. Mahmud tarafından ihya edilmiştir:

“Fatma Sultan’ın ihya etti ruhun padişah

Buldu eski revnakın bu ma’bed-i ziba yine

Harf-i cevherdar ile izzet dedim tarihini

Etti sultan camiin Mahmut Han ihya yine(1243/1827-28)”⁴²⁵

Fatma Sultan Cami, 1863/64 (H.1280) yılından sonra Gümüşhaneli (Gümüşhânevî) Ahmet Ziyâüddin Efendi'nin kurduğu Nakşibendi tarikatının Hâlidî kolu dergahına tahsis edilmiştir. 1859 yılında buraya şeyh olarak tayin edilen Gümüşhanevî'nin ne zamandan itibaren burada yaşamaya başladığı konusunda farklı

⁴²³ Aynı isimle anılan bir diğer cami Yavuz Sultan Selim'in kızı Fatma Sultan tarafından yaptırılmış olan Topkapı'daki Fatma Sultan Cami'dir. Bkz. Semavi Eyice, “Fatma Sultan Mescidi” TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 12, İstanbul, 1995, s.264.

⁴²⁴ 1826 yılında çıkan bu yangının tahrip ettiği yerler daha önce Bizans döneminde çıkan bir yangınla da tahrip olmuştur. Hocapaşa yangını tam olarak 2 Ağustos 1826 (27 Zilhicce 1241) tarihinde ortaya çıkmıştır. 1865 yılında da neredeyse aynı alana yayılan ve Hocapaşa Harik-i Kebiri olarak bilinen bir yangın daha zuhur etmiştir. Bkz. Sibel Gürses Söğüt, “Yeni Belgelerle 1865 Hocapaşa Yangınının Sınırları”, Toplumsal Tarih, Sayı 263, Kasım 2015, s.76.

⁴²⁵ Eyice, “Fatma Sultan Camii”, s.263; Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi, Mür'î't-Tevârih, II, haz. M. Münir Aktepe, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978, s.41.

bilgiler olmakla birlikte arşiv belgelerinden hareketle 1866 yılında cami mahfiline birkaç oda inşa ettirdiği ve yirmi-otuz yatak koydurarak bekarların orada ikamet ettiği anlaşılmaktadır. 1867 tarihli bir belgede de Ahmed Ziyâüddin Efendi'nin ders, zikir ve cemaatten geri kalmamak için caminin bahçesine inşa ettirdiği oda da kalmaya başladığı belirtilmektedir. Sonuç olarak belgeler bir arada düşünüldüğünde Gümüşhanevî'nin icazet aldığı 1859 yılından itibaren Fatma Sultan Camii'nde irşâda, 1866-1867 yılından itibaren ise ikamet etmeye başladığı anlaşılmaktadır. Ancak caminin tekke olarak kullanılmaya başlanılmasına cami görevlileri tarafından itirazlar olduğu ve caminin vakıf şartlarına uygun olarak tekke olarak kabul edilemeyeceği sebebiyle Gümüşhânevî'nin himayesinde kalmasının uygun olmayacağı belirtilmiştir. Bu itirazlara karşı tekke görevlileri de caminin tekke merkezi olarak kullanılmadan önce boş ve faydasız bir halde olduğunu, caminin bir anlamda yeniden imar ve ihya edildiğini söyleyerek itirazları kabul etmemişlerdir. Ancak caminin amacı dışında değil tedris faaliyetlerinde kullanıldığı da bilinmektedir. Cami görevlilerinin itirazları dikkate alınarak devlet tarafından Fatma Sultan Cami'nin tahliyesine yönelik kararlar alınmasına rağmen bu kararlar uygulanmamıştır. Dolayısıyla devlet bu konuda hem cami görevlilerini hem de tekke mensuplarını rencide etmemiştir. Ancak sonuç olarak Fatma Sultan Cami'nin tekke olarak faaliyetlerini sürdürmesi tekke mensuplarının haklılığını göstermektedir.⁴²⁶

Tekkeye dönüştürüldükten sonra da cami olarak kullanılmaya devam edilen Fatma Sultan Cami'nin 1827-28 yılından önceki mimari özellikleri tespit edilememektedir. Kaynaklardaki bilgilerden hareketle ilk caminin, 1827-28 tarihli camiye göre tasarım ve görevli kadrosu açısından daha geniş kapsamlı, büyük ihtimalle de kubbeli bir yapı olduğu söylenebilir. II. Mahmud tarafından 1827-1828'de inşa ettirilen cami ise uzunlamasına dikdörtgen biçiminde olup kesme taştan minaresi XIX. yüzyıl minareleri tipindedir. Caminin kâgir duvarlarının sıvası altında ilk binasından bir iz bulunup bulunmadığı araştırılmadığı için bu hususta da bir şey söylemek mümkün değildir. Caminin üstü kiremit kaplı ahşap bir çatı ile örtülmüştür. Ahşap kaplı olan son cemaat yerinden harime açılan kapısı üstünde, harf inkılabı yapıldığı sırada alçı ile üstü kapatılmış tuğranın iki yanında Sultan Mahmud dönemi

⁴²⁶ Mustafa Celil Altuntaş, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Fatma Sultan Camii'nin Gümüşhânevî Dergâhına Dönüşme Süreci", Doğumunun 200.Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu, 1-2 Haziran 2013, s.90-101.

tamirini bildiren dört mısralık kitabe bulunmaktadır. Caminin içinde ise bir mahfille son derece sade bir minber ve mihrap yer almaktadır. II. Mahmud'un 1827-28 (H.1243) yılında yeniden yaptırdığı Fatma Sultan Cami'nin 19. yüzyılın ortalarında, öğle ve ikindi namazları dışında genellikle ibadete kapalı, yarı metrük ve harap durumda olduğu bilinmektedir. Fatma Sultan Cami tekkeye dönüştürüldükten sonra da aslı kullanımını sürdürmüş ancak bundan böyle dervişlerin hatm-i haccân icra ettikleri tevhidhane görevini üstlenerek cami-tevhidhane kimliğine bürünmüştür. Cami-tevhidhanenin batı yönüne 1875 (H.1292) yılında harem ve selâmlık bölümlerinin eklenmesi sonucunda Gümüşhânevî Tekkesi, bir tarikat kuruluşunun gerektirdiği mimari özelliğe sahip olmuştur. Bu arada cami-tevhidhanenin batı duvarında bazı değişikliklerin vuku bulduğu, bazı pencerelerin iptal edildiği anlaşılmakta, ayrıca fotoğraflarda cami-tevhidhanenin duvarlarında görülen kalem işi bezemelerin de aynı yılda yapılmış olması muhtemel görülmektedir.⁴²⁷

1925 yılında tekke, dergah ve zaviyelerin kaldırılmasına kadar İstanbul'un en başta gelen tarikat merkezlerinden birisi olmuştur. Gümüşhaneli Ahmet Ziyâuddin Efendi dergahının kapanması ile Fatma Sultan Cami, hizmet dışı kalmıştır. Uzun yıllar cami ve bitişiğindeki dergah binası ile mefruşatı ise komşusu olan vilayette görevli jandarmalara tahsis edilerek yatakhane ve elbise deposu olarak kullanılmıştır. 1950 yılına gelindiğinde ise kadro dışı bırakılan bazı camiler "Türkiye Anıtlar Derneği" adındaki bir kuruluş tarafından hayırseverlerin maddi yardımları ile onarılarak yeniden ibadete açıldıklarında, Fatma Sultan Cami de listeye dahil edilmiştir. Buna rağmen bir girişimde bulunulmadan 1956-1957 yıllarındaki imar adı altında yapılan yıkımların birinde Fatma Sultan Cami, yanındaki bütün ek binalarla birlikte birkaç gün içinde yıkılıp hiçbir iz bırakılmayarak ortadan kaldırılmıştır. Bu yıkım, binaların tarih ve sanat değerleri üzerinde durulmadan ve hatta yıkılmasına gerek olup olmadığı araştırılmadan yapılmıştır.⁴²⁸ İmar adı altındaki bu yıkımdan kastedilen ise yol açılma

⁴²⁷ Mehmet Baha Tanman, "Tanzimat Döneminde Babîâlî'de Bir Nakşibendî-Hâlidî Merkezi: Gümüşhânevî Tekkesi, Doğumunun 200.Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu, 1-2 Haziran 2013, s.78-80; Eyice, Fatma Sultan Camii, s.264.

⁴²⁸ Eyice, "İstanbul'un Kaybolan Eski Eserlerinden: Fatma Sultan Camii ve Gümüşhaneli Dergâhı", s.482-483; Bu dönemde başka camilerin de yol açılma gerekçesiyle yıkıldığı görülmektedir. Bkz. Esmâ İğüs-Hayriye İsmailoğlu, "Osmanlı Kenti İstanbul'u Yıkarak ve Yeniden Yapmak Paradoksu: Menderes Yıkımları", şu kitapta: Osmanlı İstanbul'u IV, Ed. Feridun M.Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2016, s.138-144.

gerekçesidir.⁴²⁹ Fatma Sultan Cami'nin yakınlarındaki İbrahim Paşa Sarayı yerinde günümüzde İstanbul Defterdarlığı binası bulunmaktadır. Mescid, dergah ve saraydan ise Bizans dönemine kadar inen duvar kalıntıları görülmektedir.⁴³⁰

3.1.2. Fatma Sultan Çeşmesi

Halkın su ihtiyacının temini ve hayır duasının alınması için çeşme yaptırılması yaygın bir gelenek idi. Günümüz şehirlerinde artık pek görülmesi de küçük yerleşim alanlarında hâla hayrat çeşmelerine rastlanmaktadır. Fatma Sultan'ın hayır eserleri arasında yaptırdığı çeşme de yer almaktadır. Sultan'ın sağlığında kendi adına yaptırdığı çeşmenin tam olarak bulunduğu mevki, İstanbul Türk-İslam Eserleri Müzesinde yer alan Damad İbrahim Paşa Su Yolu haritasında belirtilmektedir. Haritada çeşmenin At Pazarı içinde ve Sulu Han karşısında olduğu yazılmaktadır. (Bkz. EK XIV) O dönemde At Pazarı olarak bilinen yer ise bugünkü Üsküdar'daki Toptaşı Caddesi civarındadır. Ayrıca Fatma Sultan Çeşmesi İbrahim Paşa Suyolu'nun Doğancılar makseminden beslenmektedir.⁴³¹

Nurî mahlasını kullanan şair Mehmet Efendi'nin "Ez Kaside-i Tarih-i Çeşmeler" isimli manzum tarihinde yer alan şu beyitte kastedilenin Fatma Sultan Çeşmesi olduğu düşünülmektedir:

“Arzuhâl edip dediler ehl-i bazâr-ı devâbb

Ab-ı telh içmekdeyüz hayvan gibi subh-u mesâ”⁴³²

⁴²⁹ Gümüşhanevi hazretlerinin de hizmet gördüğü bir Nakşi dergahı olan Fatma Sultan Cami'nin yıkımı için sunulan yol açma gerekçesinin doğru olmadığı hakkında görüşler mevcuttur. Bu caminin temellerine kadar yıktırılması ile birlikte haziresindeki kabirlerde yerle bir edilmiştir. Bkz. Mehmet Şevki Eygi, Yakın Tarihimizde Cami Kıyımı, İstanbul, Tarih ve İbret Yayınları, 2003, s.10, 349.

⁴³⁰ Orhan Erdenen, Lale Devri ve Yansımaları, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2003, s.63; Günümüzde caminin olduğu bölge trapez sac ile çevrilmiş olup üzerindeki tabelada ise şöyle bir yazı bulunmaktadır: İstanbul İli, Fatih İlçesi, 90 pafta, 31 ada, 7 parselde yer alan "Fatma Sultan Camii"ne ilişkin alınan 30.05.2008 tarih ve 2152 sayılı, İstanbul IV numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Kararı gereğince istenen "Temel Araştırma Kazısı" Türk ve İslam Eserleri Müze Müdürlüğü tarafından yaptırılmaktadır. (Bkz. EK XIII)

⁴³¹ Türk-İslam Eserleri Müzesi, no:3336; Hatice Aynur, Hakan T.Karateke, III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri (1703-1730), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s196.

⁴³² Mustafa Çağhan Keskin, "Sultan III. Ahmed Dönemi Üsküdar Çeşmeleri Üzerine Bir Kaynak: Üsküdarlı Şair Nurî'nin Manzum Tarihi", Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII, Cilt 1, İstanbul, Üsküdar Belediyesi, 2014, s. 347, 355.

Uzun yıllar hizmet veren çeşme, 1915-20 tarihlerinde yıkılırken karşısındaki meşhur Sulu Han'da günümüze kadar gelememiştir.⁴³³ Çeşmenin yıkılmasından sonra kitabesi ise 1941 yılında III. Ahmed'in annesi Gülnuş Emetullah Sultan'ın meşhur Üsküdar'daki Yeni Valide Cami'ni inceleyen İbrahim Hakkı Konyalı tarafından burada bulunmuştur. Bu kitabenin yanında bir çeşme kitabesi daha bulan Konyalı, diğer çeşmenin ise Dârüssaâde Ağası Beşir Ağa'nın çeşmesinin kitabesi olduğunu söylemektedir. Kitabesindeki şiirin son mısrasından ebced hesabı ile 1141 rakamları çıkmaktadır. Bu da çeşmenin H. 1141 (M.1728) tarihinde yapıldığını göstermektedir. Konyalı, Fatma Sultan Çeşmesi'nin kitabesini ilk bulan kişi olduğu gibi aynı zamanda ilk okuyandır.⁴³⁴ Konyalı'nın yanı sıra Fatma Sultan Çeşmesi'nin kitabesini, Yeni Valide Cami'nin avlusunda yerde durduğunu gören bir diğer kişi İbrahim Hilmi Tanışık'tır. Tanışık tarafından da çeşmenin H. 1141 (M. 1728) yılında yapıldığı söylenmiş ve kitabesinin resmi eserinde verilmiştir.⁴³⁵ Çeşmenin kitabesi, Tanışık ve Konyalı tarafından görülmesine rağmen maalesef günümüze kadar gelememiştir. Müderris Mâhîrzade Şâkir Mustafa Efendi tarafından yazılan şu şiir ise kitabesinin üzerinde bulunmaktadır:

“Hazret-i Sultân Ahmet Hân-ı Sâlis kim onun
Âb-ı ‘adlidir eden bâg-ı cihânı tâb-nâk
Hak’tan ayrılmaz o yektâ zıll-ı Rabbü’l-âlemîn
Sâye sâhib-sâyeden kalmaz kabûl-ı infikâk
Kurretü’l-‘ayn-ı cenâb-ı Fâtma Sultân k’odur
Ol hıdıye evvelîn satr-ı kitâb-ı nesl-i pâk
Ol semiyî-i Hazret-i Zehrâ-yı sıddıkâ-hisâl
Sırr-ı vâliden sa‘adete olunca feyznâk
Bu mu‘allâ çeşmesâr-ı pâkı ihyâ eyledi
Olmuş-iken teşne-lebler killet-i mâdan helâk

⁴³³ Mehmet Nermi Haskan, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, Cilt III, Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi, 2001, s.1067-68.

⁴³⁴ Konyalı, Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi, II, s.33-34.

⁴³⁵ İbrahim Hilmi Tanışık, İstanbul Çeşmeleri (Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri), Cilt II, Ankara, Maarif Vekelati, 1945, s.316-318; (bkz. EK XV.)

Bâdî-i hayrât olan Sultân-ı Zehrâ-hilkati
Etmesin ‘ömründe Mevlâ püe-melâl u guşa-nâk
Şâkirâ gördükte itmâmın dedim ta‘rîhini
Fâtıma Sultân yaptı çeşme-i pür-nûr-ı pâk”⁴³⁶

3.1.3. Fatma Sultan- İbrahim Paşa Suyu

Damad İbrahim Paşa, kayınpederi III. Ahmed gibi suya önem vermiş ve bu değer Üsküdar’da kendisini göstermiştir.⁴³⁷ Üsküdar’daki Şerefâbad Kasrı’na su getirmek amacıyla Damad İbrahim Paşa tarafından 1718 yılında yapımına başlanan suyolu 1728 yılında tamamlanmıştır. İlk başlarda Şerefabad Kasrı’nın su ihtiyacı düşünülerek yapılan bu hatta daha sonra 33 çeşme bağlanarak halkın da su ihtiyacı temin edilmiştir. 1730 yılında İbrahim Paşa’nın vefatının ardından ise oğlu Mehmed Paşa, bu suyoluna yeni kaynaklar eklemiştir.⁴³⁸

Fatma Sultan ve eşi Damad İbrahim Paşa tarafından yaptırılan suyolu, daha çok İbrahim Paşa’nın ismi ile anılsa da vakfiyesinde Fatma Sultan’ın ismi geçmektedir. Bu suyolu Vakıf Sular Müdüriyeti defterlerinde; “Cennet mekan merhum ve mağfurleha Fatma Sultan tabet serahu ve sadrazam esbak İbrahim Paşa merhumun ihya ve icrasına muvaffak oldukları Medine-i Üsküdar’da kâin müteaddit çeşmeha mai lezizin Alemdağı tarafında olan kubbeden Medine-i Üsküdar’da Doğancılar meydanında vaki makseme gelince Medine-i mezbure haricinde Halife Çeşmesi kurbında bağlar derununda kain abardan müştemi olup vakfi müşarunileyha suyuna ilhak ve Medine-i mezbureden İmrahor mahallesine camii şerif ittisalinde kain meslekte ifraz” şeklinde tarif edilmektedir. Suyun şebeke ve çeşmelerinin eski bir planı ise Türk-İslam Eserleri Müzesinde mevcuttur.⁴³⁹ İçerisinde görsellerinde bulunduğu bu haritada suyun

⁴³⁶ Hatice Aynur, Hakan T. Karateke, a.g.e, s.196; Fatma Sultan’ın çeşmesi için yazılan bu şiir şu eserde de yer almaktadır. Bkz. Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, Mecmuâ-i Tevârih, haz. Fahri Ç. Derin, Vâhid Çubuk, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985, s. 44; Ancak bu eserde başlık, “Çeşme-i Fâtıma Sultân der kurb-ı câmi-i Şerîf-i Dârü’s-sa’âde” olarak kaydedilmiştir. Bu başlıktan da çeşmenin Darüssaade Camii şerifinin yakınında olduğu anlaşılmaktadır.

⁴³⁷ Saadi Nazım Nirven, “İbrahim Paşa Suyu”, Şu Kitapta: İstanbul Suları, İstanbul, Halk Basımevi, 1946, s.223; Damad İbrahim Paşa Üsküdar’da kırk tane çeşme yaptırmıştır. Bkz. Konyalı, a.g.e, s.30.

⁴³⁸ Kâzım Çeçen, İstanbul’un Osmanlı Dönemi Suyolları, Haz. Celâl Kolay, İstanbul, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi, 1999, s.232.

⁴³⁹ Nirven, “İbrahim Paşa Suyu”, s.223.

güzergâhı ayrıntıları ile görülmektedir.⁴⁴⁰ Uzun bir ağa sahip olan olan bu su, Kayışdağı eteğinden aldığı üç kaynakla Üsküdar'a doğru uzanmakta ve yollarda başka üç katma daha eklenerek Şerefâbâd Kasrı'na ulaşmaktadır. Şerefâbâd Kasrı, Damad İbrahim Paşa tarafından III. Ahmed için yaptırılmış ve bu su, ilk önce bu kasrın bahçesine akıtılmıştır. Su, Şerefâbâd'ın fiskiyelerinden fişkirmaya başladığı gün İbrahim Paşa Nedim'e söylettiği Şerefâbâd şarkısı ile III. Ahmed'i kasra davet etmiştir:

“Vasfi hüsnü behçeti her veçhile sığmaz dile

Gel Şerefabadı gör şevketlü hünkârım hele

Anlaşılmaz hak bu kim arayışı takrir ile

Gel Şerefabadı gör şevketlü hünkârım hele

Bir nefes abu havası cana canlar katmada

İntisabımla cihana nazü nahvet satmada

Kangı gün teşrif eder şahım deyu can atmada

Gel Şerefabadı gör şevketlü hünkârım hele

Anı zinetler ile yaptırdı sadriazamın

Ta ki açılsın temaşasile tab'ı ekremin

Lütfu ihsan kıl, diriğ etme, efendim makdemin

Gel Şerefabadı gör şevketlü hünkârım hele

Ben kulun sordum Nedimadan anın evsafını

Vasfu methetti begayet, tarhını, etrafını

Ruha teşbih eyledi, hatta havayı safını

Gel Şerefabadı gör şevketlü hünkârım hele”⁴⁴¹

⁴⁴⁰ Türk-İslam Eserleri Müzesi, Yazma 3336.

⁴⁴¹ Abdülkadir Erdoğan, “Üsküdar Su Yolu Haritası”, Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, Sayı 4, İstanbul, 1940, s.139.

Zaman içerisinde tahrip olan bu su yolu 1906 (H. 1324) yılında tamir edilmiştir. Bu tamirat için harcanan meblağ arşiv belgelerinde ayrıntıları ile yer almaktadır.⁴⁴² Ancak Üsküdar'a yeni sular getirildiği için bu su yolu ihmal edilmiş ve zaman içerisinde şebekesi bozulmuş ve gereğince onarılamamıştır. Günümüzde yeni yerleşim yerlerinin oluşması sebebiyle de harap vaziyette olan bu su yolunun dağıtım şebekesinin hatlarının yerinde tespit edilmesi imkansızlaşmıştır. Ancak tarihi vesikalarla birlikte yerinde yapılan bir inceleme sonucunda şebekesi çizilebilmiştir.⁴⁴³ Bu suyun dağıtımı için yapılan Doğancılar Maksemi ise Üsküdar Salacak Mahallesi'nde, Doğancılar Parkı ve Cami karşısında bulunmaktadır. Son tamiri 1950 yılında yapılan maksem, günümüzde varlığını devam ettirmektedir.⁴⁴⁴

3.1.4. İstanbul Damad İbrahim Paşa Külliyesi

Bayezid ile Şehzadebaşı'nı birbirine bağlayan Şehzadebaşı Caddesi ile Dede Efendi Caddesi'nin birleştiği köşede inşa edilen cami, medrese, çeşme, sebil, kütüphane ve çarşıdan meydana gelen Damad İbrahim Paşa Külliyesi, İbrahim Paşa ile eşi Fatma Sultan tarafından yaptırılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğünde bulunan vakfiyesinde⁴⁴⁵ Şevval 1141 (M. Mayıs 1729) tarihinde tanzim edildiği belirtilmekte ve "... eşi Fatma Sultan ile birlikte Şehzadebaşı'nda mevcut mülk arsaları üzerinde yaptırdıkları on üç hücreli medrese, bunun dersanesiyle kütüphanesi ve sebil, şadırvanla çeşmesinden teşekkül eden külliye ..." şeklinde tarif edilmektedir. Külliyedeki caminin kapısının üzerinde yer alan kitabede ise H. 1132 (M. 1719-1720) yılında inşa edildiği ve buranın aynı zamanda medrese (dârülhadis) olduğu belirtilmiştir.⁴⁴⁶ Ancak külliye yakın olarak yaptırılan çarşının H. 1141 (M. 1728-29) yılında yapıldığı kaydedilmiştir. Böylece külliyenin yapımının 9-10 yılda tamamlandığı görülmektedir.⁴⁴⁷ Târîh-i Râşid'de dârülhadis ve kütüphanenin 15 Receb 1132 (M. 23 Mayıs 1720) tarihindeki açılışında büyük bir merasimin

⁴⁴² BOA, ŞD, 176/24; BOA, İ.EV, 41/21, s.1-2; BOA, BEO, 2898/217290.

⁴⁴³ Çeçen, a.g.e, s.232; Erdoğan, a.g.m, s.143.

⁴⁴⁴ Davut Hut, İstanbul'un 100 Su Yapısı, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2010, s.98-99.

⁴⁴⁵ VGMA, Defter nr.1959, Sıra no:27, s.43.

⁴⁴⁶ Darülhadisin dersanesi başlangıçta mescid olarak kullanıldığı ve daha sonra yapıya minare eklendiği için bu yapının darülhadis mescidi gibi isimlerle de zikredildiği bilinmektedir. Bkz. Doğan Kuban, İstanbul Yazıları, İstanbul, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1998, s.144.

⁴⁴⁷ Eyice, "Damad İbrahim Paşa Külliyesi", s.443.

gerçekleştiği ve merasime devrin ileri gelenleri ile ulemânın katıldığından bahsedilmektedir.⁴⁴⁸

Külliye olarak adlandırılan bu hayır kurumunda günümüzde bir cami yer alıyor olsa da burası ilk inşa edildiği tarihte medrese, kütüphane, sebil ve çeşmeden oluşmaktadır. Darühadisin dersanesinin ise mescid olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu sebeple arşiv belgelerinde cami ibaresi başlangıçta bulunmamaktadır. Bunlara örnek olarak 24 Eylül 1719 (10 Za 1131) tarihli mühimme kaydında “... Şehzade camii şerifi kurbunda müceddeden bina ve ihyasına azimet eylediğimiz medrese ve sebil ve kütüphaneye lüzumu olan mermer tedarik olunması” şeklinde kaydedilmiştir.⁴⁴⁹ Ahmet Refik Altınay tarafından yayınlanan Nisan 1721 (H. Cemaziyelahir 1133) tarihli bir mühimme kaydında da “kütüphane-i şerife ve darühadis-i münife” şeklinde tarif edilmektedir.⁴⁵⁰ Külliye'nin 2 Kasım 1720 (1 Muharrem 1133) tarihli vakfiyesinde ise “... mahruse-i İstanbul'da merhum ve mağfurunleh Şehzade Sultan Mehmed Han Camii şerifi civarında bervech-i iştirak müceddeden bina ve ihya buyurdıkları medarise-i nafi-i ulum için dersane-i celile ve kütüphane ve sebil ve çeşme ve vezaif-i hadem ve mürtezika ve mesarif-i saire ve müteferrikasına vakf olmak üzere defter-i cedid-i evkafa kayd olundu” denilmektedir.⁴⁵¹ *Hadikatü'l-Cevâmi*'de de cami olarak kullanılan yapının ilk önceleri mescid olduğu belirtilmektedir. Ancak sonradan bu mescide minare ve minber eklenmiştir. Caminin minaresi ve minberi ise kısa bir süre kaptan-ı deryâ görevinde bulunan Küçük (Sinek) Mustafa Paşa (ö. 1177/1763-64) vakfından yaptırılmıştır.⁴⁵²

Külliye, şekil olarak dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuş olup giriş kapısı Dede Efendi Caddesi üzerindedir. Mermerle kaplı olan kapısı, içten iki sütuna oturan üç sivri kemerle avluya açılmaktadır.⁴⁵³ Kapıdan içeri girildiğinde, girişin sağ tarafında cami (mescid), sol tarafında ise kütüphane yer almaktadır. (Bkz. EK XVII,

⁴⁴⁸ Ayşe Yetişkin Kubilay, XVIII. VE XIX. Yüzyıl İstanbul Kütüphanelerinin Mimarisi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Mayıs 1998, s.105; Târîh-i Râşid ve Zeyli II, s.1184.

⁴⁴⁹ A. {DVNSMHM.d. 129/430, s.114.

⁴⁵⁰ Altınay, Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı, s.72-73.

⁴⁵¹ BOA, TK. GM.d, nr.2246, s.2.

⁴⁵² Eyice, “Damad İbrahim Paşa Külliyesi, s.444; *Hadikatü'l-Cevâmi* (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Yapılar), s.81-82.

⁴⁵³ Zerrin Köşklü, “18.Yüzyıl Kütüphanelerinden İki Örnek: İstanbul Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi ve İstanbul Fezullah Efendi Kütüphanesi”, Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 15, Erzurum, 2000, s.19.

EK XVIII) Avlunun güneydoğusunu “U” biçiminde çevreleyen revaklı öğrenci odaları bulunmaktadır. Avlunun ortasında sekizgen bir şadırvan, güneybatısında ise sivri kemerlerle içeriden avluya, dışarıdan ise Şehzadebaşı Caddesi’ne açılan hazire yer almaktadır. (Bkz. EK XIX) Şehzadebaşı ve Dedeefendi Caddeleri’nin birleştiği köşede ise sebil ve çeşme mevcuttur.⁴⁵⁴ Külliyyede yer alan hazirede burayı vakfetmiş olan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa’nın kabri yer almaktadır. Aynı zamanda Damad İbrahim Paşa’nın oğlu Damad Mehmet Paşa ve yeğeni Damad Mustafa Paşa’nın mezarlarının yanında başka kabirlerde bulunmaktadır.⁴⁵⁵

İstanbul’da dârülhadislerin sayıları bir hayli fazladır. Bunların içerisinde en eskisi ise Kanûnî Sultan Süleyman döneminde yapılan Süleymaniye Külliyesi’nin dârülhadisidir. Dârülhadislerin çoğunluğu diğer medreselere benzemektedir. Ancak sadece hadis ilmi okutulan medreseler içerisinde mimari açıdan en önemlisi kendine özgü planıyla Damad İbrahim Paşa külliyesindeki dârülhadistir. Damad İbrahim Paşa Külliyesi, mimari özellikleri ile Lale Devri mimarisinin İstanbul’daki önemli eserlerindedir. Özellikle mermer panolar üzerindeki çiçek motifleriyle kabartmalar, Lale Devri üslubunun karakteristik örnekleridir.⁴⁵⁶ Ayrıca küçük külliyeler arasında Türk sanatının klasik döneminin son yapılarından birisidir. Bunun yanında külliyenin cami, kütüphane, medrese, sebil ve çarşıdan meydana gelen plan düzenlemesi başka bir benzerine rastlanmayan başarılı bir örnektir. Damad İbrahim Paşa Külliyesi, onu yaptıran kişinin tarih içindeki önemi kadar şehrin en işlek ana caddesi üzerinde bulunuşu ile de dikkatle korunması ve bütünlüğü bozulmaksızın yaşatılması gereken bir mimari eserdir.⁴⁵⁷

Damad İbrahim Paşa ve Fatma Sultan tarafından yaptırılan külliyenin sosyal içeriği vakfiyesindeki bilgiler sayesinde aydınlatılabilmektedir. Dârülhadislerin hocalarının öğretim hiyerarşisindeki yerlerinin en üst düzeyde olduğu Süleymaniye Dârülhadisi’nden bilinmektedir. Damad İbrahim Paşa Külliyesi’nin vakfiyesinde, dârülhadisindeki müderrisin, imparatorlukta en çok ücret alan hoca olması gerekliliği

⁴⁵⁴ Fırak Allak, Sadrazam Damad İbrahim Paşa’nın Bânilik Faaliyetleri, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2017, s.23.

⁴⁵⁵ Hadîkatü’l-Cevâmi‘ s.82.

⁴⁵⁶ Doğan Kuban, İstanbul Yazıları, İstanbul, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1998, s.144-145.

⁴⁵⁷ Eyice, “Damad İbrahim Paşa Külliyesi”, s.445; Ayrıca bu külliyenin İstanbuldaki barok tarzı bir yapı olduğu da söylenmektedir. Bkz. Godfrey Goodwin, Osmanlı Mimarlığı Tarihi, çev. Müfit Günay, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2012, s.467.

vurgulanarak kendisine 100 dirhem maaş bağlanmıştır. Bu müderrisin iki tane yardımcısı bulunmaktadır ve bu yardımcıları tasavvuf dersleri vermek için görevlendirilmiştir. Bunun yanında mesnevîhan kadrosu yer almaktadır. Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin şiirlerini okuyanların olması ise vakfın derviş bağlantısını göstermektedir. Beş tane görevlinin bulunduğu kütüphanesinde,⁴⁵⁸ haftada üç defa okuyucuların kitap okumasına izin verilmekte ve kitapların kütüphaneden dışarı çıkarılmasına müsaade edilmemektedir. Külliye'de çalışanlar arasında bir mücellid, külliye'nin temizliğinden sorumlu görevliler, kapıcılar; dârülhadise Bozdoğan kemeri'nden su temin edilmesi sebebiyle bu kemerin korunması için bir bekçi, külliye'nin bakımı için bir taşçı, bir duvarcı, bir kurşuncu, bir çöpçü, bir saki ve suculardan oluşan 35 kişilik bir kadronun bulunması çok büyük olmayan bu külliye'nin geniş bir çalışma kadrosu olduğunu göstermektedir. Vakfın ilk mütevellisi ise Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'dır. Bu vakfiye sayesinde kurucuların buraya verdikleri önem görüldüğü gibi İbrahim Paşa ve Fatma Sultan'ın tasavvufu önemsedikleri ve Mevlevîliğin hamisi oldukları anlaşılmaktadır.⁴⁵⁹

Vakfın masraflarını karşılamak üzere gelir getiren emlak ise şöyledir: III. Ahmed'in kızına ve damadına bütün tarla, mer'a, dağ, tepe ve nehirler ile birlikte müştereken hibe ve temlik ettiği Aydın sancağının Güzelhisar nahiyesinde bulunan iki köy ile ismi Karlılı olan diğer bir köy ve Paşa Limanı sancağının Manastır nahiyesindeki Epir'de bulunan iki köydür. Bunların yanında külliye'nin dersanesi karşısında bulunan 45 dükkan ile dersanenin yanında yeni yapılmış 37 dükkan yer almaktadır. Ayrıca Akdeniz adalarından Nakşe adasında olup hudud ve sınırları, Defterhâne-i âmire ile Harameyn muhasebesi defterlerinde yazılı bulunan tarla, bağ ve bahçe türünden arazileri içine alan bir gelir kaynağına sahiptir. Ancak Damad İbrahim Paşa, buralardan elde edilen geliri sadece bu külliye için sarfetmeyip bir kısmını başka yerlere vermiştir.⁴⁶⁰ Dârülhadis dışında olan bu yerler ise Mekke ve Medine'deki hâfızların ve Haseki Hürrem Bîmarhânesindeki 8 hemşirenin ücretleri, Ramazan

⁴⁵⁸ Külliye'de yer alan kütüphaneye Şair Nedim, hafız kütüb olarak tayin edilmiş ve bu sebeple kendisi tarafından teşekkür mahiyetinde bir tarih kaleme alınmıştır. Bkz. Kubilay, a.g.t., s.105; Nedim Divanı, s.125-126.

⁴⁵⁹ Kuban, a.g.e., s. 146; Goodvin a.g.e., s.590; Sultan Abdülmecid'in kızlarından Refia Sultan'ın da Mevlevilere ihtisap ettiği düşünülmektedir. Bkz. Akyıldız, Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan, s.40-41.

⁴⁶⁰ Münir Aktepe, "Damad İbrahim Paşa'ya Ait İki Vakfiye", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Cilt 11, Sayı 15, 1960, s.155-157.

ayında Eyüp'teki minarelerin aydınlatılması; Peygamberimizin doğum günü kutlamaları sebebiyle baltacılar verilen bağışlar, Fatih ve Kılıç Ali Paşa camilerindekilerle birlikte birçok caminin personeline verilen bağışları içermektedir.⁴⁶¹

Her ne kadar külliye, Fatma Sultan ve İbrahim Paşa tarafından yaptırılmış olsa dahi buranın isimlendirilmesinde Fatma Sultan'ın ismi yer almamaktadır. Külliye'deki cami olarak kullanılan dersanenin giriş kapısı üzerine yazılmış olan kitabede⁴⁶² ve külliye'ye dahil olan sebilin, çeşmenin kitabesinde⁴⁶³ Fatma Sultan'ın ismi geçmemektedir. Ayrıca Nedim tarafından burası için yazılan şiirlerde de Fatma Sultan'ın ismi zikredilmemektedir.⁴⁶⁴ Literatürde ise bu külliye daha çok Damad İbrahim Paşa'nın ismi ile anılmaktadır. Fatma Sultan'ın ismine vakfiyesinde ve bazı arşiv belgelerinde rastlanmaktadır.

1 Muharrem 1133 (M. 2 Kasım 1720) tarihli vakfiyesinde; “düstûr-ı ekrem müşir-i efham nizâm'ül âlem, nâzım-ı menâzimü'l-ümem, veziriâzam sûtûde-şiyem ve damad-ı muhterem İbrahim Paşa edâmallahü tealâ iclâlihu hazretleri ile seyyidetü'l-muhadderât iklilletü'l-tâcü'l mestûrât zât'ül-ulâ vessaadât Fatma Sultan dâmet ismetüha hazretlerinin” diyerek tarif edilmekte ve İbrahim Paşa ile Fatma Sultan'ın ikisinin birlikte yaptıkları vurgulanmaktadır.⁴⁶⁵ H. Cemaziyevevvel 1133 (M. Şubat/Mart 1721) tarihli III. Ahmed'in yazdığı bir hükümde ise “düstûr-ı ekrem müşir-i efham nizâm'ül âlem, nâzımı menâzimü'l-ümem, veziriâzam-ı sûtûde-şiyem ve damad-ı muhteremim İbrahim Paşa edâmallahü tealâ iclâlihu ve zaafe bitte'yidi iktidarihu ile seyyidetül muhadderât iklilletü'l muhsinat tâcü'l mestûrât sahibetü'l hayrât ve'l hasenat zât'ül-ulâ vessaadât kerime-i mükerrremim Fatma Sultan dâmet ismetüha ve zadet iffetühânın mahsure-i İstanbul'da Şehzade Sultan Camii şerifi kurbinde hasbeten lillâh ibtigaen limerzatillâh müceddeden bina ve ihya eyledikleri kütübhaney-i şerife ve darülhadisi münifeleri evkafından” şeklinde tarif edilmekte ve Fatma Sultan'ın ismi vurgulanmaktadır.⁴⁶⁶

⁴⁶¹ Goodwin, a.g.e, s.590-591.

⁴⁶² Kitabe için bkz. Kubilay, a.g.t., s.104-105; Allak, a.g.t., s.24-25.

⁴⁶³ Çeşme ve sebilin kitabesi için bkz. Allak, a.g.t., s. 30-35.

⁴⁶⁴ Nedim Divanı, s. 39-43, 125-126, 143-144.

⁴⁶⁵ BOA, TK.GM.d, nr. 2246, s.2.

⁴⁶⁶ Altınay, Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı, s.72; Sokullu Mehmet Paşa ile eşi İsmihan Sultan'ın (II.Selim'in kızı) birlikte yaptıkları Eyüp'teki medrese, darülkurra, türbe ve çeşmeden meydana

Fatma Sultan ve İbrahim Paşa'nın vefatlarının ardından da bu külliye, arşiv belgelerinde ikisinin ismi ile anılmaktadır. Bunlara örnek olarak H. 15/06/1282 (M. 05/11/1865) tarihinde darülhadisindeki hatiplik görevi ile ilgili yazılmış olan bir belgede külliye'nin konumu belirtildikten sonra ikisinin de ismi zikredilmektedir: "İstanbul'da Şehzade Sultan Mehmed Câ'mi-i şerifinde Sultan Ahmed Han Gazi kerimesi Fâtıma Sultân t'abe serâhâ ve sadr-ı esbâk İbrahim Paşa evkâfından olmak üzere."⁴⁶⁷ Medresesinin kurşunlarının tamiri hakkında yazılan H.21/02/1292 (M. 29/03/1875) tarihli bir belgede de "Fâtıma Sultan ile müteveffa İbrahim Paşa hayratından" diyerek söz edilmektedir.⁴⁶⁸ Yine Fatma Sultan ve İbrahim Paşa'nın isimlerinin yan yana zikredildiği külliye hakkında bilgi veren başka arşiv belgeleri de mevcuttur.⁴⁶⁹

18. yüzyılın önemli eserlerinden olan Damad İbrahim Paşa Külliyesinin zaman içerisinde tamiratlar geçirdiği görülmektedir. H. 02/07/1276 (M. 25/01/1860) tarihli bir belgede kütüphanesindeki kitapların çoğunun tamire muhtaç olduğu ve aynı zamanda kütüphanenin cam ve çevrevelerinin tamir edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁷⁰ H. 1292 (M. 1875) tarihli bir belgede ise vakfın medresesinin kurşunlarının yenilenmesi ve tamir edilmesinden bahsedilmektedir.⁴⁷¹ H. 1317 (M. 1889) tarihinde ise cami ve medresenin tamir edildiği ve bu tamirat sonucunda yapılan masrafin miktarı da belirtilmiştir.⁴⁷² Cami ve medresenin bu tamirâtı H. 1318 (M. 1890) tarihinde devam etmiştir.⁴⁷³ H. 1326 (M. 1909) yılında ise kütüphanedeki dolapların ve kitapların tamir edildiği görülmektedir.⁴⁷⁴ 1914 yılında külliye'nin kütüphanesindeki eserler muhtemelen yakınındaki bir başka kütüphaneye nakledilmiştir. Ancak 1918 yılına gelindiğinde bu kitaplar Süleymaniye

gelen külliye, günümüzde Sokullu Mehmet Paşa'nın ismi ile anılmaktadır. Arşiv belgelerinde de külliye, Sokullu Mehmet Paşa'nın ismi ile anılmakta ancak İsmihan Sultan'ın ismi vakfiyesinde ve medresesinin kitabesinde geçmektedir. Bkz. Sevgi Parlak, "Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 37, İstanbul, 2009, s.358.

⁴⁶⁷ BOA, C.MF, 85/4215, s.1.

⁴⁶⁸ BOA, İ.DH, 699/48914.

⁴⁶⁹ BOA, ŞD, 129/13, s.1-2.; BOA, Y.A.RES, 69/15, s.1-2.

⁴⁷⁰ BOA, İ.MVL, 427/18758.

⁴⁷¹ BOA, İ.DH, 699/48914.

⁴⁷² BOA, İ.EV, 22/28, s.1-3; BOA, BEO, 1351/101272, s.1.

⁴⁷³ BOA, BEO, 1561/117053, s.2; BOA, ŞD, 151/56.

⁴⁷⁴ BOA, MF.MKT, 1088/41; BOA, MF.İBT, 219/35.

Kütüphanesi'ne devredilmiştir. Kütüphane koleksiyonunda 1171 yazma ve dört basma eser mevcuttur.⁴⁷⁵

Uzun yıllar perişan bir halde olan cami, şadırvan ve medrese, 1959-1960 yıllarında Vakıflar İdaresi tarafından restore edildikten sonra bazı müesseselere tahsis edilmiş bu arada revakların araları da camekânlarla kapatılmıştır.⁴⁷⁶ Kütüphanesinin Milli Türk Talebe Birliği ve Verem Savaş Derneği tarafından kullanıldığı bilgisinin yanında⁴⁷⁷ Mübahat Kütükoğlu'nun yazdıklarına göre medresesi de 1977 yılında Verem Savaş Derneği olarak kullanılmaktadır.⁴⁷⁸ Farklı dönemlerde restorasyon çalışmaları geçirip bugünlere kadar gelebilen Damad İbrahim Paşa Külliyesi, günümüzde Doğu Türkistan Vakfı tarafından kullanılmaktadır. Külliye'nin giriş kapısının sol tarafında asılı bulunan levhadan 1978 yılından itibaren bu vakıf tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. (Bkz. EK XVI) İçerisindeki kütüphane ise Kaşgarlı Mahmut Kütüphanesi ve İlmi Çalışmalar Salonu olarak isimlendirilmiş olup günümüzde kullanıma açıktır. (Bkz. EK XVIII)

3.2. FATMA SULTAN ADINA TESİS EDİLEN YAPILAR

III. Ahmed zamanında Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, Haliç ve Kağıthane kıyılarını ön plana çıkarıp Sâdâbâd Sarayı'nı inşa ettirirken aynı zamanda Boğaziçi de şehirleşmeye başlamış ve sahil sarayların çevresinde yeni yerleşim alanları oluşmuştur. Bu dönemde Boğaziçi'nde on altı tane büyük sultan sarayı inşa edilmiştir. Sâdâbâd'dan başlayarak Kağıthane ve Boğaz kıyılarında Şevkâbâd, Eminâbâd, Nevâbâd, Hümâyünâbâd, Nusretâbâd, Ferahâbâd, Neşâtâbâd ve Mihrâbâd isimleriyle sahil saraylar yaptırılmıştır.⁴⁷⁹

III. Ahmed'in saltanatıyla birlikte devletin gücünün ve zenginliğinin halka ve iktidarın ortaklarına hatırlatılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Alınan yenilgiler sonucunda devlete karşı bir güven bunalımı yaşanmasının yanında servet

⁴⁷⁵ İsmail Erünsal, "Damad İbrahim Paşa Kütüphanesi" TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul, 1993, s.449.

⁴⁷⁶ Eyice, "Damad İbrahim Paşa Külliyesi", s.444.

⁴⁷⁷ Kubilay, a.g.t., s. 109.

⁴⁷⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 7-8, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1977, s.310.

⁴⁷⁹ A.Fulya Eruz, "Sahilsaray", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 35, İstanbul, 2008, s.531.

gösterileriyle hanedan ile aşık atabilecek bir ricalin yükseldiği görülmektedir. Bu sebeple hanedanın devamlılığının yanında devletin zenginliği her an gösterilmeliydi. Bu sebeplerle yapılan saraylar herkesin görüp etkilenebileceği yerlere yapılmıştır. Hatta İstanbul Boğazı'nın, Divanyolu'nun yerini almaya başladığı bu dönemde padişahın kızları, kızkardeşleri ve yiğenleri olan sultanlar evlendikten sonra Haliç'te Eyüp, Boğaziçi'nde Ortaköy-Kuruçeşme ve Arnavutköy kıyılarında İstanbul halkının yakınlarında olan ve etkilenecek bir tarzda inşa edilen sahilsaraylara yerleşmişlerdir. Boğaza uzanan düzenli bir karayolunun bulunmadığı bu yüzyılda İstanbul halkı deniz araçları ile deniz üzerindeki bu caddeye akın ederken padişahların Boğazdaki sarayları ziyareti ise artık saray protokolunun bir parçası haline gelmiştir. Hatta bu saraylarda sultanlara ayrılan daire de özel bir mimari dille işaret ediliyordu.⁴⁸⁰

Fatma Sultan adına da boğazda, gerek babası III. Ahmed gerek eşleri Şehid Ali Paşa ve Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından sahilsaraylar yaptırılmıştır. Bunların yanında babası tarafından kendisine Cağaloğlu'nda bir saray ve Vidos Bahçesi temlik edilmiştir. Fatma Sultan'ın saraylarının sayısının birden fazla olması devamlı ikametgah olarak kullanılmasının yanında yazlık olarak yapılanların da olduğunu göstermektedir.

3.2.1. Fatma Sultan Sahilsarayı

Boğaziçi ve Marmara'ya hâkim konumuyla güzel havası ve doğal çevresi ile Üsküdar, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde üst düzey yöneticilerin gözde sayfiye mekânlarından biridir. İmparatoriçe Theodora'nın ve İmparator Aleksis'in meşhur Haraeum Sarayı ve bahçeleri burada bulunuyordu. Villehardouin burasını: "İnsan gözünün görebileceği en güzel ve safalı ve insan yüreğinin en çok arzu edeceği, letafetle dolu bir yer" olarak vasıflandırmıştır.⁴⁸¹ Osmanlı döneminde Üsküdar başta padişahlar olmak üzere hanım sultanlar, veziriazamlar, vezirler, şeyhülislamı ile diğer devlet ve din büyüklerinin saray, yalı, köşk, kasır, tekke ve bahçelerine ev

⁴⁸⁰ Tülay Artan, "Boğaziçi'nin Çehresini Değiştiren Soylu Kadınlar ve Sultanefendi Sarayları", İstanbul Dergisi, Sayı 3, 1992, s.112.

⁴⁸¹ Eremya Çelebi Kömürciyan, XVII. Asırda İstanbul Tarihi, tercüme ve tahşiye eden: Hrand D.Andreasyan, İstanbul, Kurtuluş Basımevi, 1952, s.307.

sahipliği yapmıştır.⁴⁸² Sultan III. Ahmed'in kızı ile evlenerek saraya damat olan Ali Paşa da Fatma Sultan adına Üsküdar'ın Salacak sahilinde bir sahilsaray inşa ettirmiştir.

Eremya Çelebi 1661-1684 tarihleri arasında yazdığı İstanbul Tarihi isimli eserinde Salacak sahillerinde Fatma Sultan'ın bir bahçesi olduğunu belirtmektedir.⁴⁸³ Burada kastedilen Fatma Sultan, I. Ahmed ile Kösem Mahpeyker Sultan'ın kızıdır. I. Ahmed'in vefatından sonra buranın kime verildiği ise bilinmiyor. Üsküdar'da aynı yerde III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın sahilsarayının olduğu malumdur. Bu iki sahilsarayın aynı yapılar olması kuvvetle muhtemeldir. Buranın Fatma Sultan'ın ilk eşi Damad Ali Paşa tarafından evlilikleri akabinde yeniden yapılmış gibi tamir edildiği düşünülmektedir.⁴⁸⁴

Sahilsarayın tam olarak kaç yılında hangi mimar tarafından yapıldığı hakkında malumata maalesef sahip değiliz. Sâmiha Ayverdi'nin de ifade ettiği gibi Türk sanatkârları, “Benim vazifem yapmaktır. Güzelse de iyise de başkaları methetsin. Kendi hünerimi kendim öğemem.” mantığı ile icat ve inşa etmiş oldukları sanat eserlerini kaleme almadığı için bu eserler hakkındaki bilgilere az da olsa yabancı seyyahların notlarından, kitaplarından, mektuplarından, raporlarından ve gravürlerinden ulaşabiliyoruz.⁴⁸⁵ Büyük ve muhteşem bir sanat eseri olan Fatma Sultan Sahilsarayı hakkındaki bilgilerimiz de İngiliz elçisinin zevcesi olarak 1717-1718 yıllarında Osmanlı Devleti'nde bulunmuş olan ünlü İngiliz kadın yazar Lady Mary Wortley Montagu tarafından verilen bilgilerle sınırlı kalmaktadır. Montagu, bu sahilsarayı gezmiş ve Londra'daki dostlarından birine yazmış olduğu 17 Mayıs 1718 tarihli mektubunda sahilsaraydan bahsetmiştir.⁴⁸⁶ Ancak Montagu'nun yazdıkları araştırmacılar tarafından farklı yorumlanmış ve yazılanlar üç farklı sahilsaraya atfedilmiştir. Mektubun yazıldığı tarihte Fatma Sultan, Damad İbrahim Paşa ile evli olmasına rağmen Montagu'nun bahsettiği sahilsarayın, Damad Ali Paşa tarafından

⁴⁸² Murat Yıldız, “Bahçeden Kışlaya Üsküdar Bahçesi”, şu kitapta: Osmanlı İstanbulu, III, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 379.

⁴⁸³ *Üsküdar'a muttasıl Salacaköy iskelesi vardır. Sahilde Fatma Sultan Bahçesi bulunur. Daha ilerde hepsinden güzel olan bahçe ve köşkler göze çarpar ki bu, padişahın meşhur bahçesi Üsküdar bahçesi'dir.* Bkz. Kömürçüyan, a.g.e, s.54.

⁴⁸⁴ Haskan, a.g.e, 1351-1352.

⁴⁸⁵ Sâmiha Ayverdi, Boğaziçi'nde Tarih, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2002, s.405.

⁴⁸⁶ Saadi Nâzım Nirven, “Fatma Sultan Sahilsarayı”, İstanbul Ansiklopedisi, haz. Reşad Ekrem Koçu, Cilt 10, İstanbul, Koçu Yayınları, 1971, s.5582.

Üsküdar'da yaptırılan saray⁴⁸⁷ olduğu gibi Damad İbrahim Paşa'nın Ortaköy'de Fatma Sultan adına yaptırdığı Çırağan Sarayı⁴⁸⁸ ve Ortaköy ile Kuruçeşme arasında bulunan Neşâtâbâd Sarayı olduğu yönünde kanaatler bulunmaktadır.⁴⁸⁹ Ancak Montagu, mektuplarında "Petervaradinde şehit olan sadrazamın konağını görmeye gittim." diyerek saraydan bahsetmekte ve sahil sarayının olduğu bölgeyi ise Halkeduan olarak isimlendirmektedir. Halkeduan (Kalkhedon) olarak bahsedilen yer ise Kadıköy'dür. Eskiden Kalkhedon'nun bir limanı olarak kurulan Üsküdar'ın ise Pers hakimiyeti zamanında, civardaki şehirlerden alınan vergilerin burada toplanması sebebiyle Khrysopolis (Altınşehir) diye anıldığı da iddia edilir.⁴⁹⁰ Montagu'nun sarayın Halkeduan'da olduğunu söylemesi bize bu sarayın Ortaköy'deki Çırağan Sarayı ve Kuruçeşme taraflarındaki Neşâtâbâd Sarayı olmadığını ve Anadolu yakasında Petervaradin Savaşı'nda şehit olan Damad (Şehit) Ali Paşa tarafından yaptırılan saray olduğunu göstermektedir.

Sarayın bulunduğu bölgedeki deniz kenarına Türklerin sayfiyeler yaptığına değinen Montagu'nun sayfiye olarak kastedtiği ise yaz mevsiminde oturmak için yaptırılan yerlerdir. Gezdiği bu yerlerde yüz kadar zarif sarayın bulunduğunu, bazı sarayların miras olarak kalması sonucunda bakımsız ve harap bir vaziyette olduklarını belirtmiştir. Fatma Sultan Sahilsarayını ise "Ziyet ve depdebeye boğulmuş geniş ve muhteşem bir imparatorluğun bütün servetlerini emrine hazır bulundurabilecek, muhteris bir gencin sarayında görülebilecek azamet ve ihtişam burada tamamıyla görülüyor." diyerek tanımlayan Montagu, ayrıntılı olarak tasvir ettiği sahil sarayının deniz kenarında ağaçlık bir tepede ve çok güzel bir mevkide olduğunu söylemiştir. Çok büyük olan bu sarayın 800'den fazla odası olduğunu kapıcısı tarafından öğrendiğini, odalarını saymadığı için bu kadar odanın olduğuna kendisinin emin olmadığını ancak büyüklüğünün ise hayli fazla olduğuna değinmiştir. Ziyetlerle süslü olan sarayın birçok yerinde mermer, yıldız kullanılırken pencerelerinin camlarının ise İngiltere'nin en birinci billurundan olduğunu kaydetmiştir.

⁴⁸⁷ Haskan, a.g.e, s.1352.

⁴⁸⁸ Selman Can, Belgelerle Çırağan Sarayı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s.5; Mualla Yaman, Çırağan Sarayı Tarihi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bitirme Tezi, 1946, s. 6-8.

⁴⁸⁹ Gülçin Canca, Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul'da III. Ahmet Devri Mimarisi (1703-1730), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999, s.185-186.

⁴⁹⁰ Çeçen, a.g.e., s.197.

Sahilsaraydaki hamam dairelerindeki karşılıklı iki hamamı çok beğendiğini söyleyen Montagu; kurnalar, çeşmeler, tabanlar hepsinin beyaz mermerden yapılmış olduğunu, tavanların yaldızlı, duvarların ise çini kaplı olduğunu belirtmektedir. Hamam dairelerinin yanında ise iki salon bulunduğunu ve buranın dört köşesinde tavandan beyaz suların mermer kurnalara döküldüğünü ve etrafı küçük borularla çevrili geniş bir havuzda toplandığını ve buradan da fiskiyeler⁴⁹¹ oluşturulduğunu kaydederken duvarların ise hanımelleri ve asmalar ile süslendiğini belirtmektedir. Kızını görmeye geldiği zaman padişahın kalabileceği sedef kakmalı, zümrütlerle süslü özel bir de oda bulunmaktadır. Padişahın odası dışında sedef ve zeytin ağacı kakmalı birçok oda olduğu gibi geriye kalan odaların ise çini kaplı olduğunu söylemektedir. Sarayda çok geniş sofaların olduğunu belirten Montagu, duvarlarındaki resimler, çiçek saksıları, her türlü yemişlerle dolu çini kapların varlığına da değinmiştir. Bu ihtişam sadece saray ile sınırlı kalmayıp sarayın bahçesi de aynı özen ile inşa edilmiştir. Yeşil kameriyelerin, ağaçların ve havuzların olduğu bahçenin ahenk içinde olduğunu yalnız heykellerin eksik olduğunu belirtmiştir. Sahilsaray için bütün bu anlatımlarından sonra “İşte bakınız, bu millet öyle zannettiğiniz gibi vahşi mi imiş! Türkler’in zevki kendi zevkimizden ayrı olması bu zevkin fenalığını delalet eder. Bence Türkler hayattan istifade etmenin yolunu biliyor.” diyerek sözlerini sona erdirmektedir.⁴⁹²

Yaptırılan bu ihtişamlı sarayda Fatma Sultan ve Damad Ali Paşa’nın birlikte yaşaması nasip olmamıştı. Damad Ali Paşa, şehit olduktan sonra muhtemelen bu saray Fatma Sultan’a kalmıştı. Peki Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ile evlendikten sonra bu ikinci eşi ile birlikte bu sarayı kullanmış mıydı? Bu konu ile ilgili Sâmîha Ayverdi’nin vermiş olduğu bilgi dikkat çekicidir: “Ayazma’daki İbrahim Paşa Kasrı acaba Şehid Ali Paşa’nın Fatma Sultan için yaptırdığı kasır mı idi? O muratsız kalmış Şehid Ali Paşa... ‘Kızımı sana veriyorum!.. diyen padişaha ‘Ferman Efendimizin!...’ deyip saraylar hazırlayan, dayayıp döşeyen, nişanlar, nikahlar hatta düğünler yaparak küçük sultanın büyümesini beklerken şehit düşen genç ve yakışıklı sadrazam... Yakışık alır mı ki İbrahim Paşa, Şehid Ali Paşa’nın nikahlısına sahip olduğu gibi sarayına da geçip oturmuş ve genç adamın mirasının bütününe konmuştu”.⁴⁹³ Bu

⁴⁹¹ Fıskiyeli havuzları Türk bahçelerinde olduğu gibi evlerin içinde de görmek mümkündür. Fıskiye ve çeşmeler, göze hoş gelmesinin yanı sıra abdest almak için de kullanılmıştır. Saray haremine giren La Motraye harem salonunda fıskiyeli havuzların varlığından bahsetmiştir. Bkz. Motraye, a.g.e, s.110.

⁴⁹² Montagu, a.g.e, 126-128.

⁴⁹³ Ayverdi, Boğaziçi’nde Tarih, s.404.

bilgiye göre Şehid Ali Paşa tarafından Üsküdar'da Fatma Sultan için yaptırılan sahilsarayın, Ayazma'daki İbrahim Paşa Kasrı olabileceği düşünülmektedir.⁴⁹⁴ Fatma Sultan'ın büyümesini beklerken Ali Paşa'nın şehit olması üzerine Fatma Sultan'ın ikinci eşi İbrahim Paşa'nın bu sarayda oturduğu ve Şehid Ali Paşa'nın mirasını da ele geçirmiş olduğu dile getirilmiştir.

Fatma Sultan'ın ölümünden sonra akıbetinin ne olduğu net olarak bilinmeyen Fatma Sultan Sarayı günümüze kadar gelememiştir. Arasında ise günümüzde kesmetaş ve tuğla hatıllı, tonoz çatılı iki su haznesi bulunmaktadır. Kapısı yanında olduğu düşünülen sadaka taşı ise günümüzde varlığını koruyabilmektedir. Sarayın hangi tarihte yok olduğu ise tam olarak bilinmemekle birlikte 1730 Patrona Halil İsyanı'nda yağma edilip asilerin eline geçtiği, o sıralarda isyanın ardından söylenen dört satırlık şu halk destanında görülmektedir:

“Varın söylen oğlum giysin karayı
Çıraklarım gitsin beni aray
Harap olsun Üsküdar'ın sarayı
Düşmanlara kaldığına yanarım.”⁴⁹⁵

3.2.2. Fatma Sultan Sarayı

III. Ahmed, Fatma Sultan'ı Damad Ali Paşa ile evlendirdiğinde onlara bir saray tahsis etmiştir. Ancak evlendiklerinde buranın tamiratta olması sebebiyle Fatma Sultan'ın cihazının ve kendisinin Eyüp'teki Valide Sarayı'na götürüldüğüne, tamir işlerinin bitmesiyle de kendi sarayına taşındığına yukarıda değinmiştik. Alay Köşkü ile Bâb-ı Defteri'ye yakın bir yerlerde olduğu düşünülen bu saray, başlangıçta Bıyıklı Mustafa Paşa Sarayı olarak bilinmektedir. 1708 yılında bir süreliğine defterdarlığa

⁴⁹⁴ Ayazma Kasrı, Şerefâbâd Kasrı ve Ferahâbâd Kasrı olarak da bilinmektedir. Rum Mehmet Paşa Camii ve Şemsi Paşa Külliyesi arasında yer alan bu kasır, 1709-1710 yılları arasında Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından Üsküdar Suyolları ile beraber yaptırıldığı rivayet edilmektedir. Bu kasır yapılmadan önce burada Şemsi Paşa tarafından yaptırılan bir saray bulunmaktadır. Zaman içerisinde harap olan saray yıktırılmış ve Ayazma Kasrı yaptırılmıştır. Bkz. Murat Yıldız, “Geçmişten Bugüne Üsküdar Ayazma Mahallesi'nde Yapı-Mekan İlişkisi”, History Studies International Journal of History (Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi), Cilt V, Sayı 2 (Prof.Dr. Halil İnalçık Armağanı) 2013, s.576.

⁴⁹⁵ Haskan, a.g.e., s.1353; Şiirin tamamı için bkz. Allak, a.g.t., s.20.

tahsis edilmiş ve bu süreçte sarayın mülkiyeti değişmemiştir. Bıyıklı Mustafa Paşa Sarayı, Fatma Sultan'a verildiğinde defterdarlık ise Suyabatan Sarayı'na taşınmıştır.⁴⁹⁶

Fatma Sultan Sarayı, büyük ve ahşap olmasının yanında devrinin en güzel ve muhteşem binalarından birisi olarak tanımlanmaktadır.⁴⁹⁷ 1709 yılında Damad Ali Paşa, hanımı Fatma Sultan sayesinde elde ettiği bu yeni sarayının bir bölümünü yeniden yaptırdığı bilinmektedir.⁴⁹⁸ Arşivde Fatma Sultan Sarayı'nın aynı tarihlere denk gelen 26 Ağustos 1709 (H. 19/06/1121) tarihli mefruşat defteri bulunmaktadır. Ayrıntıları ile ekler bölümünde (Bkz. EK II) yer verdiğimiz mefruşat defterini incelediğimizde, sarayın içinde Camlı köşk, Selsebilli köşk, Fevkâni köşk olarak isimlendirilen köşkler bulunmaktadır. Sarayda birçok oda olduğu gibi bir de kütüphane mevcuttur. Ayrıca saraydaki "*saadetli paşa efendimizin odasından*" kastedilen ise büyük ihtimalle Damad Ali Paşa'nın odasıdır. Her ne kadar bu tarihte evlilikleri gerçek bir evlilik hüviyetinde olmasa da Damad Ali Paşa'nın burada bir odasının olduğu görülmektedir. Bu odayı hangi amaçla kullandığı ise net olarak bilinmemektedir. Ayrıca bu sarayın bir odasında Ali Paşa'nın bir kütüphane oluşturduğu bilgisi de mevcuttur.⁴⁹⁹ Bu iki odanın aynı oda olması da muhtemeldir. Ayrıca başbakikulu ağaları, kethüda bey, hazinedar ağa, divan efendisi, kethüda-yı bevvâbin, sultan kethüdası ve başağa'nın odaları mevcuttur. Bu görevlilerin dışında üstâdiye-i terzi, üstâdiye-i çadircı, üstâdiye-i yorgancı ve üstâdiye-i hallaç gibi görevlilerin olması sarayın büyüklüğünü göstermektedir.⁵⁰⁰

Her ne kadar Damad Ali Paşa'nın Fatma Sultan Sarayı'nda kendisine ait bir odası olmuş olsa da bu evlilik sürecinde Ali Paşa'nın savaşlar sebebiyle sürekli başka yerlerde olması bu sarayda çok fazla vakit geçiremediğini göstermektedir. Damad Ali Paşa'nın 1716 yılında vefatının ardından da saray, "Fatma Sultan Sarayı" olarak

⁴⁹⁶ Tülay Artan, "Alay Köşkü Yakınlarında Bâbîâli'nin Oluşumu ve Süleymaniye'de Bir Sadrazam Sarayı", şu kitapta: Bir Allame-i Cihan Stefanos Yerasimos (1942-2005), Ed. Edhem Eldem, Ersu Pekin, Aksel Tibet, Çağatay Anadol, Cilt 1, İstanbul, Kitapyayınevi, 2012, s.98-99; Târih-i Râşid ve Zeyli, II, s. 801.

⁴⁹⁷ Saadi Nazım Nirven, "Fatma Sultan Sarayı", İstanbul Ansiklopedisi, Haz. Reşat Ekrem Koçu, Cilt 10, İstanbul, Koçu Yayınları, 1941, s. 5582-5583.

⁴⁹⁸ Artan, Alay Köşkü Yakınlarında Bâbîâli'nin Oluşumu ve Süleymaniye'de Bir Sadrazam Sarayı", s.99.

⁴⁹⁹ Ali Paşa, Fatma Sultan Sarayı'nın bir odasında kütüphane oluşturduğu gibi bazı mülklerinin de birer odasında kütüphaneler oluşturmuş ve bunlardan İstavroz'daki yalısı ve Üskübî mahallesindeki konağında topladığı kitapların bakım ve muhafazası için 1715 yılında vakıf kurmuştur. Bkz. Tuncer, a.g.m, s.91.

⁵⁰⁰ BOA, DBŞ.M.d, nr. 1144, s. 3-5.

bilinmeye devam etmiştir. Ancak Râşid Mehmed Efendi, Damad Ali Paşa'nın ölümünden sonra bu sarayın Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'ya tahsis edilen saray olduğunu,⁵⁰¹ İbrahim Paşa'nın 1718 (Muharrem 1131) yılında İstanbul'a geldiğinde bu saraya teşrif ettiğini belirtmiştir.⁵⁰² Damad İbrahim Paşa 1719 (H. 1131) yılında Kandilli Sarayı ve bahçesini imar ederken aynı zamanda Fatma Sultan Sarayı'nın tadilatına başlamıştır.⁵⁰³ Bu sarayın erkeklere ayrılan hariciyye bölümü küçük olduğu için yakınındaki Abdurrahman Paşa (Tevki) Sarayı da bu saraya eklenmiştir. Sarayın tamiratının yanı sıra yeni bölümlerin eklenmesi ve sarayın giderek büyümesi 1730-31'e kadar devam etmiştir.⁵⁰⁴

Fatma Sultan'ın vefatından sonraki dönemlere denk gelen arşiv belgelerinde Fatma Sultan'ın bu sarayı Ciğalazade (Cağalazade) Sarayı olarak belirtilmektedir. Bu isim ile anılmasının sebebi muhtemelen sarayın bulunduğu yerden ötürüdür.⁵⁰⁵ Bunlara örnek olarak 12/03/1766 (H. 30/09/1179) tarihli arşiv belgesinde “merhum ve mağfurleha Fatıma Sultan tabet seraha kerime-i muhtereme cennet mekan merhum ve mağfurleha Sultan Ahmed han der-nezd-i saray-ı Ciğalazade'dir.”⁵⁰⁶ 05/12/1782 (H. 29/12/1196) tarihli belgede ise “merhum ve mağfurleha Fatıma Sultan tabet seraha der-nezd-i Saray-ı Ciğalazade'dir.”⁵⁰⁷ Fatma Sultan Cami ile bu sarayın birbirlerine yakın oldukları 25/05/1770 (H. 29/01/1184) tarihli arşiv belgesinde yer almaktadır: “İstanbul Ciğalazade Sarayı kurbunda vaki merhum ve mağfurleha Fatıma Sultan tabet serahanın cami-i şerifi...”⁵⁰⁸

Fatma Sultan'ın vefatından sonra sarayda varislerinin yaşayıp yaşamadığı bilinmemektedir. 1739 yılında I. Mahmud, Fatma Sultan ile İbrahim Paşa'nın saray külliyesini, o sırada yeni atanan Sadrazam İvaz Mehmet Paşa'ya tahsis etmiştir. Ancak

⁵⁰¹ Artan, “Alay Köşkü Yakınlarında Bâbiâli'nin Oluşumu ve Süleymaniye'de Bir Sadrazam Sarayı”, s.99.

⁵⁰² Târih-i Râşid ve Zeyli, II, s.1146; Bu konu hakkında Târih-i Raşid'den bilgi aktaran Tülay Artan, muhtemelen bir tarih hatası yapıp 1716 yılında Nevşehirli İbrahim Paşa'nın İstanbul'a geldiğinde bu saraya yerleştiğini söylemektedir. Bu anlatımdan İbrahim Paşa, Fatma Sultan ile evlenmeden önce bu saraya yerleştiği sonucu çıkmaktadır. Bkz. Artan, “Alay Köşkü Yakınlarında Bâbiâli'nin Oluşumu ve Süleymaniye'de Bir Sadrazam Sarayı”, s.99.

⁵⁰³ Aktepe, Patrona İsyanı, s.45.

⁵⁰⁴ Artan, “Alay Köşkü Yakınlarında Bâbiâli'nin Oluşumu ve Süleymaniye'de Bir Sadrazam Sarayı” s.99-100; Târih-i Râşid ve Zeyli, II, s.1146.

⁵⁰⁵ BOA, TSM.A.d, nr.1281/38; BOA, AE. SMHD.I, 150/11154.

⁵⁰⁶ BOA, EV. HMH.d, nr. 5487.

⁵⁰⁷ BOA, EV. HMH.d, nr. 6012.

⁵⁰⁸ BOA, C.BLD, 110/5458.

1740 yılının şubat ayında bu saray iki defa ardarda yangın geçirmiştir. İlk yangın harem bölümünde başlamış ardından arz odası, hasır odası ile diğer bölümlere sıçramıştır. Ertesi hafta ikinci bir yangın selamlık bölümü ile dîvân-hâneyi yıkmıştır. Bu nedenle dönemin sadrazamı İvaz Mehmed Paşa, onarılp yenilenen eski vezir sarayına yerleşmeye mecbur kalmıştır. Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi bu durumu şöyle aktarmaktadır: “Zi'l-ka'de âhirinde, (1740 senesi şubat ayı sonu) Harem Ağaları Odası'ndan, Salı gecesi harîk zuhûr etmekle, saray-ı mezkûrun haremi muhterik oldu. Garâbet bundaki, haftasında ya'ni ertesi Salı gecesi, yine ateş zuhûr edüp, Hâriciye ve dîvân-hânesi dahi eser-i binâ kalmayınca, muhterik olmağla, Vezir eski Paşakapısı'na nakl eyledi ve arsa-i muhterikayı, Pâdişâh Yeni-hamam tesmiye olunan musanna' ve mülûkî hamamı binâ ve bâkisine menâzil ihdâs olunup, mahâlle kılındı.”⁵⁰⁹ Bir başka vak'anüvis, Subhî Mehmed Efendi de bu yangın sonucunda eski vezir sarayının çok kısa sürede tamir edilip buraya taşınıldığını kaydetmektedir: “Sadriâ'zam hazretlerinin sarây-ı âlîleri bi-kazâillâhi te'âlâ muhterik olmakdan nâşî, öteden berü sudûr-ı 'izâm hazerâtına mahsûs olan Sarây-ı atîk birkaç gün zarfında ta'mir ve bilcümle mefrûşâtı gümrük emîni tarafından tecdîd olunmağın ıyd-i adhânın dördüncü günü umûmen ricâl-i dîvân ile sarây-ı merkûma nakl olundu.”⁵¹⁰

Geçirdiği büyük yangın sonucunda sarayın tamamı onarılmamış ve bulunduğu mahallere kamu binaları ve özel mülkiyet evler inşa edilmiştir. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın hüküm sürdüğü daireler ise gelecek sadrazamların yerleşmeleri için yenilenmiştir. Sarayın çevresinde inşa edilen Cağaloğlu Hamamı, Beşir Ağa Camisi ve medresesi ise bugün varlığını devam ettirmektedir.⁵¹¹

3.2.3. Eminâbâd Sahilsarayı

III. Ahmed ile Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın vüzeraya yeni arsalar takdim etmek amacıyla Sâdâbâd'ı ihya ederken aynı zamanda Boğaziçi'ni şerefliendirmek amacıyla eski devlet adamlarına mensup ailelerin yalılarını ve iş sahiplerinin

⁵⁰⁹ Artan, “Alay Köşkü Yakınlarında Bâbîâlinin Oluşumu ve Süleymaniye de Bir Sadrazam Sarayı”, s.103; Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi, Mür'i't-Tevârih, I, s.95.

⁵¹⁰ Artan, “Alay Köşkü Yakınlarında Bâbîâlinin Oluşumu ve Süleymaniye de Bir Sadrazam Sarayı”, s.103; Subhî Tarihi Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte, s.614.

⁵¹¹ Tülay Artan, “Alay Köşkü Yakınlarında Bâbîâli'nin Oluşumu ve Süleymaniye'de Bir Sadrazam Sarayı”, s.103; Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi, Mür'i't-Tevârih, I, s.95.

dükkanlarını ele geçirdiği söylenmektedir.⁵¹² Buna mukâbil Damad İbrahim Paşa tarafından Tophane- Salıpazarı'nda bulunan Kara İbrahim Paşa'nın yiğeni olan Osman Bey'in sahilsarayı, vefatından sonra miriye olan borçlarından ötürü ailesinin elinden alınmıştır. Yakınındaki Gümrükçü Hüseyin Paşa Yalısı'nın bir kısmıyla civarındaki fırın da ele geçirilmiş ve denize kazıklar kakmak suretiyle denizden mesafe kazanılarak toplanan arsaların yerine 1725 yılında Emnâbâd Sahilsarayı inşa edilmiştir.⁵¹³ Denize yakın bir yerde bina olunan bu sahilsarayın kitabesinde İstanbul kadısı Abdurrahman Efendi tarafından söylenen "Hümâyûn ola Sultân Ahmed'e bu kasr-ı zerîn-tâk" sözü bulunmaktadır.⁵¹⁴ Daha sonraki süreçlerde ise Emnâbâd Sahilsarayı'na bitişik küçük bir kasır inşa edilmiştir.⁵¹⁵ Sarayın bulunduğu Fındıklı ya da Salıpazarı olarak isimlendirilen yer, bu sahilsarayın yapılmasından sonra daha da önem kazanmıştır.⁵¹⁶ Bazı kaynaklarda ismi Ümn-âbâd olarak da geçen bu sahilsaraydan boğaza doğru ilk gelen saray ise Dolmabahçe Kasrı ve müştemilatıdır.⁵¹⁷

III. Ahmed'in Emnâbâd Sahilsarayı'nı 25 Nisan 1725 (H. 11 Şaban 1137) tarihinde kızı Fatma Sultan'a temlik ettiğini, yazdığı bir berat sayesinde öğrenmekteyiz.⁵¹⁸ Berattan da anlaşılacağı üzere padişah, Fatma Sultan'ın sarayı istediği gibi tasarrufta bulundurabileceğini belirtmiştir. Osmanlı Arşivi'nde bulunan beratın tamamı şöyledir:

Hüve'l-hakku'l-mu'înu'l-müte'âl

Berât-ı 'âlişânım mücebince 'amel oluna

(tuğra) Şâh Ahmed bin Mehmed Hân el-muzaffer dâimâ

Nişân-ı şerîf-i 'âlişân-ı mekân-ı sultânî tuğrâ-yı garrâ-yı cihân-sitâni hâkânî
nüffize bi'l-'avni'r-rabbânî hükmü oldur ki

⁵¹² Aktepe, Patrona İsyanı, s.47.

⁵¹³ Sarayın inşası sırasında denize kazıkların çakılması, arazinin yeterli olmayışından ziyade dönemin konut tasarımında başka yalılarda da görüldüğü gibi ön cephenin ahşap kazıklar üzerinde denize taşması istenerek manzaraya açık olması sağlanmıştır. Bkz. Canca, a.g.t, s.180.

⁵¹⁴ Târih-i Râşid ve Zeyli III, s.1424.

⁵¹⁵ Cengiz Orhonlu, "Fındıklı Semtinin Tarihi Hakkında Bir Araştırma", Tarih Dergisi, Cilt 8, Sayı 11-12, 1956, s.59.

⁵¹⁶ Tayyib Gökbilgin, "Boğaziçi" TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul, 1992, s.252.

⁵¹⁷ Haluk Y.Şehsuvaroğlu, Boğaziçine Dair, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1986, s.119.

⁵¹⁸ Ancak Emnâbâd Sahilsarayı'nın İbrahim Paşa tarafından yaptırıldığı ve ona ait olduğuna dair bkz. Ayverdi, Boğaziçi'nde Târih, s.96, 142, 154.

Çünkü kâr-fermâ-yı erîke-i ulyâ-yı tefahhur-nişâ-ı kemâl-i ‘inâyet-i ezeliyye ve nihâyet-i mevhîbet-i lem-yezeliyyesinden künküre-i bârgâh-ı izz ü ikbâli ser-be-târim-i mecd ü iclâl ve tâk-ı bülend-revâk dergâh-ı câh u celâlimi vâyegir-i pâye-i ale’l-icmâl eyleyüb müzeyyen ve arâste ve zemîn-i gülşen-sarây devletime nice nahl-ı kerîmetü’l-asl izz ü nâz ile muhalli ve pîrâste kılmağla (...)ümmid eyledi hâzâ min fadli rabbi ve hüve zü’l-fazli’l-azîm ben dahi bu ni’met-i amîme ve mevhîbet-i azîmenin îfâ-yı merâsim-i şükrânesiçün eltâf-ı vâfire-i mülûkânemden âme-i acemânî mahzûz ve hissedâr ve ale’l-husûs merdümek-i çeşm-i cihân-bînim olan evlâd-ı emcâd-ı kerem-mu’teberimi vufûr atufât-ı mütevaliyyetü’z-zuhûr ile behremend ü kâmkâr eyleyüb subh-ı bahâr-ı zindegânileri fûrûğ-ı mekârim-i mülûkânem ile dirahşende ve şebistânî emânilerin mişkât-ı iltifât-ı hüsrevânem ile müş’aş’a ve tâbende eylemeği piş-nihâd-i’tiyâd eylediğim ecilden işbu işbu râfi’-i tevkî’-i refî’üş-şân-ı hâkânî ve nâkile-i yertebi menba’-ı mekremet-âsâr-ı sultânî dürre-i sade-i saltanat ve gurretü cibîni’l-iffet seyyidetü’l muhadderât iklîletü’l-muhasanât tâcü’l-mestûrât zâtü’l-alâ ve’s sa’âdatu’l-mahfûf bisinûf-ı avâtîf-il-meliki’l-mennân kurretü’l-aynı ikbâl olan kerime-i mükerrerem Fatîma Sultân zâdetallahu te’âlâ ismetuhâ ve edâme iffetühâ avâtîf-ı aliyye-i şânühü’l-edbâr-ı pâdişâhânemden istitâf eyleyüb hâlâ taraf-ı hümâyûnumdan Salıpazarında müceddeden inşâ ve ibnâ olunan Eminabâd yalısı dimekle meşhûr-şî’âr olan olan sâhilsarây-ı mu’âllâ kendüsüne inâyet buyurulmak için iltimâs ve istif’â eylediğine binâen şeref-sudûr bulan hatt-ı hümâyûn-ı mevhîbet-makrûnum mücebinece yalı-yı mezkûr emlâk-i hümâyûnumdan iktidâr ve tefkîk-i celîle-i hıdîvânemden müşârunileyhâya ihsân ve temlik olunmağın bin yüz otuz yedi senesi şa’bân-ı şerîfinin on birinci günü bu mülknâme-i hümâyûninâyete-meşhûn ve bu menşûr-ı fâizü’n-nûr atûfet-mazmûnı verdim ve buyurdum ki yalı-yı mezkûr fezân-ı mestâmî ile gelen mâ-i câri ve bilcümle mülhakât ve müştemilât ve emlâk ve akârâtiile ma’an müşârunileyhânın mülk-i mahz-ı sahîh ve hakk-ı sarf-ı sarîhi olub neslen ba’de neslin fer’en ba’de aslin ilâ mâşallahu te’âlâ keyfe mâ yeşâ ittihâz-ı temellük ve envâ’-i vücûh-ı mülkiyyet ile tasarruf idüb diler ise bey’ ve tebdîl ister ise hibe ve tescîl ve isterse vakf u hats u tesbîl eyleye ol-bâbda usûl-i şecere-i keyânî ve furû’-i devha-i Osmânî ya’ni evlâd-ı emcâd-ı âlî-nijad ve ensâb-ı a’kâb-ı saltanat-nihad vüzerâ-yı âli-mikdâr ve ümerâ-yı zevi’l-iktidâr ve defterdârân-ı emvâl ve mübâşirîn ve ummâl ve kuzât ve nüvvâb ve ahardan bir ferd kâinen men kâne ve vechen mine’l-vücûh ve sebeben mine’l-

esbâb ta'arruz ve te'addi ve tebdîl ve tağyîr ve tahrîk ve tağyîr ve taklîb ve tashîf ü fesh ve tavattına şürû' ve tasaddi eylemeyeler her kim ri'âyet-i meşrûtu mülkiyyetde tehâvün ve taksîr eyleyüb vech-i ahire iblâğ ve sûret-i diğere ifrâğ itmekle zikr olunan meşrûtu mu'tebere ve kuyûd-ı mukarrerinin pezîrây-ı inhilâl ve arze-i ihtilâl olmasına bâis ve bâdi olmadıysa indellahi'l-meliki'l-mu'în adâd-ı mücrimîn ve fırka-ı asîminden olub "femen beddelehu ba'de ma semiahu feinnema ismuhu allellezineyübeddilûnehü innallahe semiun alîm" va'îd-i azîmine mazhar olalar şöyle bileler alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar.

Tahrîren fi'y-yevmü'l ehadı ve'l-aşere min şehri şa'banu'l-mükerrem
lisene seb'a ve selasîn ve mie ve elf

Be-makâm-ı Kostantiniyye

El-mahrûse⁵¹⁹

Emnâbâd Sahilsarayı'nın Fatma Sultan'a vefatından yaklaşık 8 sene önce temlik edildiği görülmektedir. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın vefatı sonucunda, Fatma Sultan'ın hayatının son iki yılını da Çırağan Sarayı'nda geçirdiğini varsayarsak aslında bu sahil sarayda uzun süre vakit geçiremediği söylenebilir. Ancak bu sahil sarayın, padişah ve damadı İbrahim Paşa tarafından zaman zaman kullanıldığı görülmektedir. Padişah ile Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın birbirlerini ziyafetlere davet ettikleri ve bu ziyafetlerde birbirlerine kıymetli hediyeler sundukları "çırağan alemleri" olarak isimlendirilen bu merasimlerin yapıldığı yerler arasında Emnâbâd Sahilsarayı da bulunmaktadır.⁵²⁰

Fatma Sultan'ın vefatından kısa süre sonra Emnâbâd Sahilsarayı'ndaki eşyaların hazineye alındığı arşiv belgelerinde görülmektedir. Eklerde ayrıntılı olarak verdiğimiz bu mefruşâtın sahil sarayın tamamındaki eşyaların içeriğini oluşturmadığını düşünmekteyiz. Çünkü hazineye alınan mefruşât bir saray için çok yetersiz olmasının yanında hiçbir mutfak eşyasına da rastlanmamaktadır.⁵²¹

Fatma Sultan'ın vefatından sonra kimin tasarrufunda bulunduğu bilinmeyen sahil saray, 1737 yılında bir tamirat geçirmiştir.⁵²² Tersane Emini Murtaza Efendi

⁵¹⁹ BOA, MFB, 72/01-02. (Bkz. EK III)

⁵²⁰ Danışman, a.g.e., s.228-229.

⁵²¹ BOA, TSMA.d, nr. 0019/0001. s.21. (1153 Za 29)

⁵²² Orhonlu, a.g.m., s.59.

tarafından tamir edildiği görülen bu sahilsarayın sahil tarafına boydan boya tahta perde çekilmiştir. Bu tamiratı ayrıntılı olarak belirten belgede Emnâbâd Sahilsarayı'nın yakınlarında Kurşunlu Kasrı'nın bulunduğu ve bu kasrın tahrip olması üzerine yerine iskele yapıldığı belirtilmektedir. Ayrıca bu tamirat verilerinden Emnâbâd Sarayı'nın çevresinde başka yalılarında olduğu ve onlarında deniz tarafına tahtadan perde çekildiği görülmektedir.⁵²³ 18. yüzyıl sonlarında yazılmış olan bostancıbaşı defterinde Emnâbâd Sahilsarayı'na rastlanmaması muhtemelen yapının ahşaptan yapılmış olması ve bu dönemde sık sık çıkan yangınların birinde yanmış ve ortadan kaybolmuş olma ihtimalini göstermektedir. 1856 yılında Sultan Abdülmecid, Emnâbâd Sahilsarayı'nın bulunduğu yere kızları Münire ve Cemile Sultanlar için birer saray inşa ettirmeye başlamış ve yapımı 1859 yılında sona ermiştir.⁵²⁴ Çifte Saraylar olarak isimlendirilen bu saraylar, günümüzde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi olarak kullanılmaktadır.

3.2.4. Çırağan Sarayı

Günümüzde varlığını sürdüren önemli saraylardan bir olan Beşiktaş'taki Çırağan Sarayı'nın geçmişi 18.yüzyıla dayanmakla birlikte birçok değişim yaşamış ve bugünkü şekli ilk şeklinden bir hayli farklılaşmıştır. Yaklaşık iki yüzyıldır isminden sıklıkla bahsedilmekte olan saray, birbiri ardınca inşa edilen yapılar topluluğu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵²⁵ Sarayın bulunduğu bölge önceleri "Kazancıoğlu Bahçeleri" olarak isimlendirilmektedir. Bu bölgeyi IV. Murad kız kardeşi Kaya Sultan'a armağan etmiş ve Kaya Sultan adına burada ilk defa bir yalı yapılmıştır.⁵²⁶ III. Ahmed zamanına gelindiğinde padişah buradaki mülkünü Sadrazam Damad İbrahim Paşa'ya hediye edince İbrahim Paşa da eşi Fatma Sultan için büyük bir saray inşa ettirmiştir.⁵²⁷ Yapılan bu yazlık saraya "Ferahâbad" ismi verilmiş ve Lale Devri'nde III. Ahmed ve

⁵²³ BOA, C.SM, 83/4195.

⁵²⁴ Orhonlu, a.g.m, s.59; Canca, a.g.t., s.180.

⁵²⁵ Can, a.g.e., s.4.

⁵²⁶ Bu yalı ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Kaya Sultan'ın vefatının akabinde IV. Mehmed ve II. Mustafa devirlerinden III. Ahmed zamanına kadar padişahların, Edirne'de oturmaları İstanbul'un ihmal edilmesine sebep olmuş ve Kaya Sultan Yalısı'nda bu durumdan nasibini almıştır. bkz. Can, a.g.e, s.4.

⁵²⁷ Tayyip Gökbilgin, "Çırağan Sarayı", İslam Ansiklopedisi, Cilt 3, Milli Eğitim Basımevi, 1945, s.390; Selda Ertuğrul, "Çırağan Sahilsarayı", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul, 1993, s.306; Erdenen, a.g.e., s.63; P.Ğugios İnciciyan, 18.Asırda İstanbul, Tercüme ve Tahşiye eden Hrand D. Andreasyan, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1956, s.159.

İbrahim Paşa'nın şıkça geldikleri yer olmuştur.⁵²⁸ Bu sarayın bahçesinde kandil ve meşaleler yakılarak eğlenceler yapılması ise sarayın "Çırağan" ya da "Çerağan" ismini almasına sebep olmuştur.⁵²⁹

Çırağan Sarayı ile ilgili III. Ahmed'in yazdığı ve Ahmet Refik Altınay tarafından yayınlanan şu hükümler bulunmaktadır: "Marmara nâibine ve subaşısına hüküm ki! Düstûr-ı mükerrrem müşir-i efham nizâm-ül âlem, nâzımı menâzım-ül ümem, vezir-i âzam-ı mahmud-üş şiyem ve damadı muhterem İbrahim Paşa Edâmallâhu Teâlâ iclâlihu ve zaafe iktidarihunun Beşiktaş'da vaki yalısında olan havuz için ikişer ve ikişer buçuk ve üçer zira' mermer taşların lüzumu olub bu tarafta bulunmamakla Marmara'dan nakli fermanım olmağın siz ki mûmâileyhimsiz işbu emri şerifim vusulünde bostanî hasekilerinden bu husus için mübâşir tayin olunan ... zide kadrihu marifetiyle zikrolunan yalıya kifâyet mikdarı mermer taşı nakl etdirmeniz babında fermanı âlişanım sadır olmuştur. (Rebiülevvel 1131)" Padişah tarafından yazılan bir diğer bir hüküm ise şöyledir: "Marmara nâibine ve Marmara subaşısına hüküm ki! Düstûr-ı ekrem müşir-i efhâm nizâm-ül âlem nâzımı menâzım-ül ümem veziriâzamı sûtude şiyem ve damad-ı muhteremim İbrahim Paşa Edemâllâhu Teâlâ iclâlihu ve zaafe bitte'yidi iktidarihunun Beşiktaş mevlevîhanesi kurbunde vâki yalılarına altmış zira' beyaz pehlû ve üçer zira' gayetde beyazından olmak üzre dört söge iktiza etmekle siz ki mûmâileyhimasız. Taş üzerine mübâşir tayin olunan haseki zide kadrihu marifetiyle mahalli mezkûra nakl etdirmeniz için yazılmıştır. (Receb 1131)"⁵³⁰ Bu iki hükümden III. Ahmed'in damadının yaptırdığı bu saray için mermer ve söge taşı istediği ve sarayın bir havuzu olduğu anlaşılmaktadır. Belgenin (H. 1131) M. 1719 tarihli olması ise Fatma Sultan ile Damad İbrahim Paşa'nın evliliklerinin üzerinden çok geçmeden bu sarayın yapımına başlanıldığını göstermektedir.

Damad İbrahim Paşa, Çırağan Sarayı'nı Beşiktaş'ta bulunan Kılıç Ali Paşa'nın sarayı vakfından inşa ettirmiştir.⁵³¹ Meşhur lale alemleri ve helva sohbetlerinin yapıldığı Çırağan Sarayı bahçe ortasında dört köşe bir kasır olarak tarif edilmektedir.

⁵²⁸ Büyük Mecidiye Camii ve Ortaköy, Ed. Mehmet Baha Tanman, İstanbul, Kuveyt Türk Katılım Bankası, 2014, s.153.

⁵²⁹ İnciciyan, a.g.e., s.159 ; Gökbilgin, "Çırağan Sahilsarayı", s.390.

⁵³⁰ Altınay, Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı, s.64-66; BOA, A. {DVNSMHM.d, nr.127/1432, s.319; BOA, A. {DVNSMHM.d, nr.129/87, s.19. Çelik Gülersoy, Çerâğân Sarayları, İstanbul, İstanbul Kitaplığı, 1992, s.15.

⁵³¹ Şehsuvaroğlu, İstanbul Sarayları, s.74; BOA, C.EV, 454/22957; BOA, AE.SMHD.I, 216/17153.

III. Ahmed'in Çırağan Sarayı'na çok sık geldiği hatta kaldığı zamanlar olduğu söylenmektedir. Burada vakit geçirdiği zamanlarda da çırağan eğlencelerinin tertip edildiği bilinmektedir.⁵³² Padişahın bu saraya gelirken yanında ailesinin olduğu ise Şem'dâni-zâde'nin Mür'i't-Tevârih isimli eserinde yazılan şu bilgilerde görülmektedir: "... ve şa'banda sinîn-i sâbika misüllü vezîr Çırağan yalısına pâdişahı davet itdikte pâdişâh şehzâdeleriyle ve harem-i hümâyûn ile nakl ve iki hafta mevsim-i lalede gice Çırağan ve gündüzlerde envâ'-ı lu'bu levh ile zevk sürûr olundu."⁵³³

Devlet erkanına bu sarayda ziyafetler verilmesi ise yapılan eğlencelerde buldukları ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca Çırağan Sarayı'ndaki ziyafetlerin birinde şeyhülislama hediyeler sunulurken⁵³⁴ başka bir ziyafette kaptanpaşaya hilat hediye edildiği görülmektedir.⁵³⁵ Muhtemelen yine Çırağan Sarayı'nda bir ziyafet dolayısıyla sadrazama hilat, sadrazam kethüdasına ise çuka ferace hediye edilmiştir.⁵³⁶

1730 yılında Damad İbrahim Paşa'nın öldürülmesi ve III. Ahmed'in tahttan indirilmesi sonucunda tahtta I. Mahmud'un geçmesi ile Fatma Sultan'ın Çırağan Sarayı'nda kalmak istemesinin padişah tarafından kabul edildiğine yukarıda değinmiştik. Böylece Fatma Sultan, Çırağan Sarayı'nda 1733 yılında vefat edene kadar yaşamıştır.⁵³⁷ Fatma Sultan'ın vefat etmesinden sonra I. Mahmud (1730-1745) zamanına denk gelen 28 Eylül 1741 (H.11/07/1154) tarihli bir belgede Çırağan Sarayı'nın camlı köşkünün tamir ettirildiği belirtilmektedir.⁵³⁸ Ayrıca bu dönemde Çırağan Sarayı'ndaki ziyafetlerin devam ettiği de görülmektedir.⁵³⁹ Daha sonraki süreçlerde ise bu saray, III. Ahmed'in kızlarından Zeynep Sultan'a, (ö.1774) ardından Şeyhülislam İvaz Mehmet Paşazâde İbrahim Beyefendi'ye (ö.1797) verilmiştir. III. Selim'in (1789- 1807) kız kardeşi Beyhan Sultan'a (ö. 1824) verildiğinde ise 1791-1795 yılları arasında eskisi gibi ahşap olarak yeniden yaptırılmıştır. Beyhan Sultan'ın

⁵³²Şehsuvaroğlu, Boğaziçi'ne Dair, s.119-120; Gökbilgin, "Boğaziçi", s.253.

⁵³³ Öksüz, a.g.t., s.363.

⁵³⁴ BOA, İE.HLT, 4/353; BOA, İE.HLT, 5/531.

⁵³⁵ BOA, AE.SAMD.III, 150/14747.

⁵³⁶ BOA, AE.SAMD.III, 145/14189; BOA, AE.SAMD.III, 145/14190.

⁵³⁷ Büyük Mecidiye Camii ve Ortaköy, s. 153.

⁵³⁸ BOA, C.SM, 51/2551.

⁵³⁹ BOA, D.BŞM.d, nr. 2976; BOA, D.BŞM.MTE.d, nr. 11124.

1804 yılında daha görkemli bir saray yaptırması sonucunda Çırağan Sarayı'nı III. Selim'e sattığı ya da verdiği yönünde görüşler mevcuttur.⁵⁴⁰

II. Mahmud (1808-1839) döneminde Çırağan Sarayı, padişahın yaz aylarını geçirdiği bir saraydır. 1836 yılında çevresindeki bazı yerler de içine katılarak Çırağan Sarayı'ı büyük oranda genişletilmiştir. II. Mahmud, inşaatın bittiği 1839 yılında ise vefat etmiştir.⁵⁴¹ Yerine geçen Sultan Abdülmecid'de (1839 -1861) diğer padişahlar gibi yazlarını burada geçirmiştir. Ancak Dolmabahçe Sarayı'nı yaptırdıktan sonra Çırağan Sarayı'nı da yeniden yaptırmak için yıktırmıştır. Ancak Abdülmecid'in vefat etmesi üzerine yeni sarayın yapılışı Abdülaziz devrinde gerçekleşmiştir. 1863 yılında yapımına başlanan bu yeni saray, 1871 yılında tamamlanmıştır.⁵⁴²

Günümüzde varlığını devam ettiren Çırağan Sarayı, Abdülaziz zamanında inşa edilmiş olan yapıdır. III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan adına tesis edilen saraydan günümüze hiçbir iz kalmamıştır. Ancak Fatma Sultan zamanında sarayın mefruşâtına ait arşivde belge bulunmaktadır. Bu belgede yer alan mefruşat kayıtları ayrıntıları ile eklerde verilmiştir. (bkz. EK IV) Çırağan Sarayı'ndaki eşyalar, oda sayısı, hizmetliler hakkında bilgiler sunan mefruşât incelendiğinde sarayın hayli büyük bir yapıda olduğu görülmektedir. İçerisinde camlı köşk, selsebilli köşk, fevkâni köşk, başkadın köşkü, 3 sofalı kasır, ayineli kasır, kafesli kasır, üç sofalı fiskiyyeli kasır, üç sofalı şadırvanlı kasır, hünkar kasrı gibi yapılar bulunmaktadır. Ayrıca kethüda bey, silahdar ağa, cebecihaneci, çavuş odası, bekçi odası, dülbent ağası, kilerci usta, külhancı usta gibi görevlilerin odalarının bulunması saray hizmetinde olan kişiler hakkında bilgi vermektedir. Saraydaki bu görevlilerin isimleri belli olmamakla birlikte tek ismi kayıtlara geçen kişi, bekçilik görevinde bulunan el hac Yusuf'tur. Bütün bu görevlilerin haricinde dört tane azad edilmiş gulam bulunmaktadır.⁵⁴³

⁵⁴⁰ Büyük Mecidiye Camii ve Ortaköy, s.154-155; Gökbilgin, "Çırağan Sahilsarayı", s.390.

⁵⁴¹ II. Mahmud dönemine denk gelen, 1824 yılına ait Çırağan Sarayı'nın inşa masraflarını gösteren bir belge bulunmaktadır. Bu tarihte inşaatına başlanıldığı ihtimali yüksektir. Bkz. BOA, TSMA.E, 173/44.

⁵⁴² Ertuğrul, a.g.m., s.304; Gökbilgin, "Çırağan Sahilsarayı", s.390-391; Çırağan Sarayı'nın bu süreçte inşası hakkında bilgi veren belgeler için bkz. BOA, A.}MKT.MHM, 256/22; A.}MKT.MHM, 258/5; A.}MKT.MHM, 258/15; A.}MKT.MHM, 260/2; A.}MKT.MHM, 263/80; A.}MKT.MHM, 264/12; A.}MKT.MHM, 266/56; TSMA.E, 1116/15; TSMA.E, 1116/16; TSMA.E, 1116/17.

⁵⁴³ BOA, TSMA.d, nr. 2333, s.1-7.

1145 senesinde Fatma Sultan'ın vefatından sonra kayda geçirilen muhallefât defterlerinde, sultan'ın Çırağan Sarayı'nda olan eşyaları da bulunmaktadır.⁵⁴⁴ Bu eşyalar ise şunlardır:

Ba-ferman-ı hümayun Çırağan Yalisından baki kalıp alınan köhne mefruşattır.⁵⁴⁵

1	Havlu		
	Orta adet 1	Mak'ad adet 3	yün mumlu yastık adet 13
2	Mütenevvi'a köhne mak'ad adet 75		
3	Mütenevvi'a gayet köhne yün memlu yastık adet 372		
4	Köhne yapağı memlu minder adet 124		
5	Mütenevvi'a yapağı memlu koltuk yastığı adet 23		
6	Köhne balin adet 2		
7	Yapağı memlu yastık kılıfı adet 11		
8	Köhne yüz yastığı adet 38		
9	Köhne çuka ve aba kapu perdesi adet 17		
10	Köhne Cezair ihramı adet 4		
11	Köhne Cezair velençesi adet 1		
12	Köhne Selanik keçesi adet 2		
13	Köhne sakız perde adet 1		
14	Köhne cam ve pencere perdesi adet 109		
15	Köhne bez puşide adet 7		
16	Köhne yorgan adet 3		
17	Bazı yerleri nakıs billur askı adet 1		
18	Ayine adet 11		
19	Pirinç fiskiye lülesi adet 331		
20	Pencere timuru adet 45		
21	Timur maşa adet 2		
22	Timur külleri adet 1		
23	Ocak timuru adet 2		
24	Karade nuhâs leğeni adet 3		
25	Karade nuhâs kapaksız ibrik adet 3		
26	Timur iskemle adet 2		
27	Nuhâs tepsi adet 1		
28	Şikeste pirinç şamdan adet 2		
29	Tınab perdesi adet 64		
30	Tarih tahtası adet 4		

⁵⁴⁴ BOA, TSMA.d, nr. 2211/0002, s.7.

⁵⁴⁵ İsmail Kıvrım, "Fâtıma Sultan ve Muhallefâtı", Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir, Konya, Kömen Yayınları, Kasım 2018, s.325; BOA, TSMA.d, nr. 2211/0002, s.7.

3.2.5. Vidos Bahçesi

Eremya Çelebi Kömürciyan, İstanbul Tarihi isimli kitabında 17.yüzyılda büyük bir padişah bahçesi olan Vidos'un Litros civarında olduğunu ve devrin padişahının diğ r bahçelere yaptığı gibi harem halkı ile buraya eğlenmeye geldiğini belirtmektedir.⁵⁴⁶ Vidos Köyü, İstanbul'un günümüzdeki Güngören ilçesinin k yiçi mevkisindeydi. Bir rivayete göre Vidos ve civarındaki Rum köylerini, Fatih Sultan Mehmet'in paşalarından olan Mustafa Paşa'nın kurduğu söylenmektedir. Mustafa Paşa, Fatih Sultan Mehmet'in Arnavutluk ve civarındaki seferlerine katılmış ve fetihlerde bulunmuştur. Daha sonra ise bir grup Rum ahalinin İstanbul civarına iskanı ile görevlendirilmesi sonucunda eski Vidos ve civarındaki köyleri oluşturmuştur. Başka birçok köyün yanında Vidos'u iskan eden kişinin Mustafa Paşa olduğu ise köyün adının bazı kaynaklarda "Mustafapaşa-namı diğ r Vidos karyesi" olarak geçmesinden anlaşılabilir. Birçok belgede ise sadece "Vidos Karyesi" olarak geçmektedir. Vidos Karyesi, 1950 yılında gelindiğinde Bakırköy'e bağlanmıştır.⁵⁴⁷

Vidos Köyü, asıl değ rini II. Osman'ın bu ormanlık, bağlık ve bahçelik alana; hasbahçe, cami, bahçe köşkü, gül bahçesi, bağ, imam ve hizmetli odaları gibi yerleri yaptırmamasından sonra kazanmıştır. Böylece Vidos, "hadıka-i hâssa" ya dahil olmuştur.⁵⁴⁸ Osmanlı Devletinde bizzat padişahlar tarafından veya başkaları tarafından kurulmuştur olup sonradan padişahların kullanımına tahsis edilmiş olan bahçelere "bağçe-i hâssa", "hadıka-i hâssa" veya "hadıka-i sult n " denilirdi. Vidos Bahçesi ve Sarayı, Sultan II. Osman'ın avlanmak ve dinlenmek için geldiği ve sevdiği yerdir. II. Osman'dan sonra diğ r sultanlar tarafından da kullanılmıştır. Günümüzde ayakta olan caminin ise hizmetini yerine getirdiği bilinmektedir. Gül bahçesi, köşk, mektep, hamam ve bağ ise günümüze kadar gelemeden yok olmuştur.⁵⁴⁹

III. Ahmed döneminde 1704/1705 (H. 1116) senesinde padişahın fermanıyla bostancıbaşının başkanlık ettiği bir heyete yaptırılan bir tahrirden, burada bir has oda

⁵⁴⁶ Kömürciyan, a.g.e., s.34.

⁵⁴⁷ Genç Osman'ın hasbahçesi Güngören Mustafa Paşa Nam-ı diğ r Vidos, haz. Abdullah Kılıç, İstanbul, Güngören Belediyesi Kültür Yayınları, 2005, s.21.

⁵⁴⁸ 19 Haziran 1709 (H. 10 Rebiülahir 1121) tarihli bir kayıтта Vidos bahçesinden h dika-i hassa olarak bahsedilmektedir. Bkz. BOA, MAD.d, nr. 4763.

⁵⁴⁹ Genç Osman'ın hasbahçesi Güngören Mustafa Paşa Nam-ı diğ r Vidos, s.29,43; Murat Yıldız. Osmanlı Hasbahelerinin Sultanı: Sultaniye Hasbahçesi, Belleten, Cilt LXXVIII - Sayı 282, Ağustos 2014, s.551.

ile tahtani kemerli bir odanın mevcut olduğu görülmektedir. Tahrir edilen evâni ve mefruşâtın Fatma Sultan'a ihsan edildiği ise sayfanın sonundaki “Devletlü, ismetlü, iffetlü Fatma Sultan dâmet-i ismetühâ hazretlerine derûn-ı defterde mezkûru'l-isim olan mefrûşât vesâire ihsân-ı hümayûn buyrulmağla baş muhasebeden kayıtları terkîn olunmak fermân-ı âli sâdır olmak mucebince muhasebe terkîn olunub sûret verildi. (Fi 10 Rebiülahir 1121)” şerhinden anlaşılmaktadır. Bu mefruşât eşyası arasında ibrik, leğen, gülabdan, tepsi, bardak, askı, tas, sedefkâri ayna, seccade, perde, puşide, yastık, halı, minder, keçe vesairenin isimlerine tesadüf edilmektedir.⁵⁵⁰ Ancak bu belgede yer alan has oda ve tantani odadan kastedilen II. Osman zamanında yaptırılan saray ya da bu sarayın bir bölümü mü yoksa tamamen ayrı yapılar mı olduğu sorusunu akıllara getirmektedir. Çünkü Fatma Sultan'a ihsan edilen yer kaynaklarda Vidos Bahçesi olarak yer almakta ve herhangi bir saraydan bahsedilmemektedir. II. Osman tarafından yaptırılan sarayın o dönemdeki durumu ve Fatma Sultan'a verilip verilmediği soru işareti olarak durmaktadır. Ancak arşiv belgelerinde 01/11/1752 (H. 23/12/1165) tarihinde Vidos Sarayı ismi ile bir sarayın yer aldığı ve tamire muhtaç kısımlarının tamir edildiği bilgisi bulunmaktadır.⁵⁵¹ Tarihi kesin olmamakla birlikte 1839/1840 (H. 1255) tarihli bir belgede de Vidos Sarayı'ndan bahsedilmesi bu tarihe kadar bu sarayın varlığının devam ettiğini göstermektedir.⁵⁵²

Vidos Bahçesi'nin Fatma Sultan'a ihsanına dair mülknamenin müsveddesi arşiv kayıtlarında olmasına rağmen belgede maalesef Vidos Bahçesi ile ilgili detaylı bir bilgi bulunmamaktadır.⁵⁵³ 1709/1710 (H. 1121) yılında bu bahçe Fatma Sultan'a hediye edildiğinde, sultan henüz 6 yaşındadır ve Ali Paşa ile evlenmesinden çok kısa süre sonra kendisine ihsan edilmiştir. Bu da buranın padişah tarafından kızına verilen bir düğün hediyesi olabileceği ihtimalini düşündürmektedir.

Nusretnâme'de 1125 yılı olayları arasında “Vidoz Bâğçesi vezîr-i a'zam zevcesi Fâtıma Sultân hazretlerine ihsân-ı hümayûn buyrulmağın ...” şeklinde bahsedilmekte ve bu bahçenin Fatma Sultan'ın eşi Damad Ali Paşa ve devlet erkânı tarafından ziyaret edilen bir yer olduğu belirtilmektedir. Yine Silâhdâr Fındıklılı

⁵⁵⁰ Muzaffer Erdoğan, “Osmanlı Devrinde Türk Bahçeleri”, Vakıflar Dergisi, Sayı 4, Ankara, 1958, s.160; BOA, MAD.d, nr. 4763, s.34-35.

⁵⁵¹ BOA, C.SM, 49/2482.

⁵⁵² BOA, TSMA.E, 209/4.

⁵⁵³ BOA, İE.SM, 31/3289.

Mehmed Ağa'nın aktardığına göre Fatma Sultan'ın Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ile evli olduğu 5 Eylül 1719 (H. 20 Şevval 1131) tarihinde İbrahim Paşa'nın Nemçe elçisini Vidos Bahçesi'ne davet ettiği ve kendisine ziyafet verdiği görülmektedir.⁵⁵⁴ Nemçe elçisine verilen ziyafetin detaylarının bulunduğu belgenin tarihi ise Nusretnâmede verilen tarihten bir gün öncesi olup 4 Eylül 1719 (H. 19 Şevval 1131) tarihidir. Ayrıntıları ile ziyafetin anlatıldığı belge de ziyafetin düzenlendiği yer “vidos bahçesi kurbunda vaki bağlar kenarı” olarak tarif edilmekte ve otağ ve sayeban kurdurulduğu belirtilmektedir. Bu ziyafete gelen kişilerin ise buraya sandal ve kayık ile gelmesi buranın denize yakın bir yerde olduğunu göstermektedir.⁵⁵⁵

Fatma Sultan'ın, Vidos'ta başka sultanlar ile vakit geçirdiği III. Ahmed'in İbrahim Paşa'ya yazdığı hatt-ı hümayunda görülmektedir. Bu hatt-ı hümayunda, Vidos'ta kayık ve salın olduğu ve padişahın, kızının ve diğer sultanların bu kayığa binmelerine müsaade etmediğine yukarıda değinilmiştir.⁵⁵⁶ Burada bulunan kayığın, bir havuzun içinde olduğu ve toplanan şarkıcıların fasıl ve şarkıları ile eğlenceler düzenlendiği bilgisi mevcuttur.⁵⁵⁷

⁵⁵⁴ Nusretnâme: İnceleme Metin, s. 983, 1106; Hüseyin Onur Ercan, “Pasarofça Antlaşmasını Mübâdele İçin İstanbul'a Gelen Büyükelçi Damian Hugo von Virmont'un Raporu Hakkında”, Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri, haz. Gültekin Yıldız, İstanbul: MSÜ Yayınları, 2019, s. 146.

⁵⁵⁵ Uğur Demir, “Üsküdar'da Avrupalı Bir Diplomat: Avusturya Elçisi Virmondt Kontu Damian Hugo'nun 1719'da Ağırlanması”, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII, 21-23 Kasım 2014 Bildiriler I, İstanbul, 2015. s.223; BOA, Sadaret Defterleri, nr.347, s.59-60.

⁵⁵⁶ BOA, AE.SAMD.III, 222/21460.

⁵⁵⁷ Artan, “I.Mahmûd Saltanatında Boğaziçi Eğlenceleri: Temâşâ, Tefekkür, Tevaffuk ve “Şehr-i Sefa”, s. 125,129.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. FATMA SULTAN'IN FRANSIZ HAYRANLIĞINA DAİR GÖRÜŞLER VE MUHALLEFÂTI

4.1. FATMA SULTAN'IN FRANSIZ HAYRANLIĞINA DAİR GÖRÜŞLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ahmet Refik Altınay, “Fatma Sultan” isimli eserinde Fatma Sultan’ın Fransız hayranlığına dair bazı tespitlerde bulunmakta ve bu mesele üzerine şunları ifade etmektedir:

“Fransızlara karşı sempati besleyen Fatma Sultan, eşi İbrahim Paşa’yı sadrazamlığı süresince Fransızları himaye etmesi için teşvik etmiş; hatta bir gün: ‘Benim Fransızlara muhabbetüm var. Pek iyi bilürüm ki padişah babamın en has dostları Fransızlardır. Kalben onlara son derece meclûbum’, diyerek Fransızların şikayetlerini bizzat dinleyeceğini ve babasına mutlaka yaptıracağını dile getirmişti.”⁵⁵⁸

Yine aynı eserde Ahmet Refik, Marquis de Villeneuve isimli Fransız elçisinin, Fatma Sultan sayesinde sarayda isteklerini yaptırdığına değinmiştir. Elçinin ara sıra saraya giren Cenevizli bir kadına, Fransızların şikayetlerini içeren bir dilekçe yazdırdığından ve burada Fransız konsoloslarından birine yapılan hakareten bahsetmiştir. Bunun üzerine İbrahim Paşa’nın, Fransız elçiliğinin tercümanını çağırarak, elçiye teminatta bulunmasını söyleyip: “kendisinin kat’iyyen memnun olmasını arzu iderüm” demesinde Fatma Sultan’ın etkisi olduğu belirtilmektedir. Hatta Fatma Sultan, meseleyi bizzat takip ederek kapudan paşaya kendi el yazısıyla bir tezkire yazıp Fransız konsolosunun serbest bırakılmasını rica ettiğini ancak bırakılmadığını öğrenince de fena halde kızdığı belirtilmektedir. Konsolosun elçiye teslimini haber alıncaya kadar da Fatma Sultan’ın rahat edemediği ve haber getiren Cenevizli kadını, elçiye göndererek Fransız milleti hakkındaki samimiyetini anlatmasını istediği yazılmıştır. Bunların yanında Ahmet Refik, Fatma Sultan’ın siyasete meraklı olduğunu ve Fransız elçisi ile İbrahim Paşa arasında geçen olaylardan

⁵⁵⁸ Altınay, Fatma Sultan, s.126.

haberdar olmak istediğini ve İbrahim Paşa'nın Fransızlara verdiği vaatleri derhal uygulamasını istediğini kaydetmiştir.⁵⁵⁹

Ahmet Refik tarafından anlatılanlara kaynak gösterilmemiş olsa dahi bu bilgilere Osmanlı topraklarında bulunan Fransız elçisinin kaleme aldığı hatıratından ulaşıldığı muhtemeldir.⁵⁶⁰ Fransızca olan bu eserde, Fransa ile yaşanan sorunlar sebebiyle Cenevizli kadının Fatma Sultan ile Fransız elçisi arasında yaptığı aracılık hakkında şunlar yazılmıştır:

“Ahmed’in saltanatında haremın kraliçesi, padişahın kızı ve sadrazamın eşi olan Fatma idi. Sık sık, Konstantinopolis’te Fransa’nın kontrolü altındaki bölgede yaşayan (Pera) evli bir Cenevizliyi yanına çağırır; ona bir arkadaş gibi davranır ve en sevdiği şeyleri onunla birlikte yapardı. O dönemde Konstantinopolis’te özellikle nakış sanatı meşhurdu. Saray’ın duvarlarına asılan, mütevazi tezgahlarda hayranlık uyandıran ve süslemelerinin ahenkli çeşitliliği kadar tonlarının yoğun ışıltısıyla rakipsiz zanaatkârların hazırladığı bu kumaşlar gözleri büyüldü. Cenevizli bu işlerde çok yetenekli olduğu için Fatma Sultan, onunla çalışmayı sever ve istediğinde tavsiyelerine başvururdu. Aralarındaki bu samimiyeti öğrenen Villeneuve, bundan yararlanmayı düşündü ve ‘nakışçı’ dediği bu kadının ‘çok duyarlı, gizlilik yeteneğine sahip ve ona verilecek bir sırrı sadakatle rapor edebilen’ biri olduğunu bilerek onu, Fatma Sultan nezdinde elçimiz yapmakta tereddüt etmedi. Talimatlar vererek ona bir rol biçti. İlk olarak gözyaşlarına boğulmuş kederli bir yüzle onu hareme gönderdi. Doğal olarak Fatma, arkadaşının kederinin sebebini sordu. Cenevizli kadın, geleceğin ona kasvetli renklerle görüldüğünü, aslında bir konsolosun hapsedilmesinin neden olduğu Fransa ile Babıâli arasındaki soğukluğun, elçiliğimiz himayesinde Konstantinopolis’te (cariye) ticareti yapan herkesi mahvedeceğini söyledi. Fransa milleti için sultan, şaşkınlık ve merakla karışık ilgi gösterdi. Zira Fransa’nın haremlle hem efsanevi hem de tarihi bağları bulunuyordu. Efsane, eski zamanlara kadar uzanır ve birkaç yüzyıl boyunca tekrarlanmış, devredilmiş ve gelenek tarafından kutsanmıştır. Bir zamanlar deniz yoluyla seyahat eden bir Fransa kralının kızının korsanlar tarafından kaçırılıp Konstantinopolis’e, padişahın haremine götürüldüğü rivayet olunur.

⁵⁵⁹ A.g.e, s.126-127.

⁵⁶⁰ Une Ambassade Française En Orient Sous Louis XV La Mission du Marquis de Villeneuve, s.110-114.

Güzelliğinden etkilenen Emirülmüminin (padişah) onunla evlenmiş ve efsaneye göre o zamandan beri Osmanlı soyunun tüm torunları damarlarında Fransa'nın kraliyet kanından birkaç damla taşırlar. Türkler, bizim açımızdan oldukça isteksiz olarak iki hanedan arasında ve her seferinde Kral adına kendini takdim eden yeni bir büyükelçi bu ittifaka inanıyor ya da inanıyormuş gibi yapıyorlardı. Sadrazamla yapılan ilk mülakatta elçinin ona tüm bunları hatırlatması değişmez bir gelenektir. Bu inanılmaz maceranın anısına, daha gerçekçi ve tamamen otantik olaylar, Fransa'nın Sultanların kalbini kazanması için eklendi. Geçtiğimiz yüzyılda XIV. Louis ile Babiali arasında şiddetli çekişmeler olduğu zamanlarda Boğaz'da aniden yeni büyükelçiye refakat eden bir Fransız filosu belirdi ve bu filo elçinin temsilini tehdit edici bir gösteriyle desteklemekle suçlandı. Kadim geleneklerden kopan ve İslam gururunun taleplerine büyük bir küçümsemeyle bakan gemiler, toplarıyla sarayı selamlamadan boğaza girdiler ve sessizlikleriyle meydan okudukları sarayın duvarlarının tam altına gemilerini demirlediler.”⁵⁶¹

Fransız elçisi tarafından, Fatma Sultan'ın Fransızlar karşısındaki tavrı ise şu şekilde anlatılmaktadır:

“Fatma Sultan'ın babasının ve kocasının saltanatı devrinde Fransızların katlanmak zorunda kaldığı sıkıntıları öğrendiği zaman öfkelenmesi pek uzun sürmedi. ‘Fransızları sevdiğini, imparatorun babasının en iyi dostları olduklarını bildiğini’ ve hatta ‘sarayda kendisinin Fransız olduğunu’ haykırdı. Himayesine aldığı Cenevizli kadından vatandaşlarımızın şikayetlerini yazılı olarak vermelerini istedi ve memnun edileceklerine dair güvence verdi. Villeneuve, büyük bir beceriyle bu temayülün avantajlarından yararlanabildi. Karakterini ifşa etmekten kaçınarak Cenevizliye gönüllü bir arabulucu tavrı takınmasını tavsiye etti ve onu, Fatma Sultan'a Türkçe yazılmış bir hatıratın ihtivasını ‘zerk etmek’ için kullandı. Tüccarlarımızdan birinin eseri olarak kendisine verilen tüm şikayetlerimizin tek tek sıralandığı bu hatıratta konsoloslarımızdan birinin şahsında Fransa'ya yapılan hakaret en açık şekilde anlatıldı. Birkaç gün sonra sadrazam, büyükelçinin dragomanına emir verdi ve onu, kendilerine verilen güvenceleri efendisine iletmesi için görevlendirdi. Ayrıca sadrazam, ‘Onun kesinlikle mutlu olmasını istiyorum’ diye ekledi. Bu

⁵⁶¹ Une Ambassade Française En Orient Sous Louis XV La Mission du Marquis de Villeneuve, s.110-111.

yardımsızlık, Fatma Sultan'ın öğütlerinin ve ricalarının ilk etkisi gibi görünüyordu. Bu yardım burada kalmadı ve sultan doğrudan harekete geçti. Kendi belirlediği tarihte Castagnier'i derhal serbest bırakması emrini Kaptan Paşa'ya bizzat yazdı. Belirlenen günde, talihsiz konsolos Castagnier'in salıverilmediğini ve büyükelçiye teslim edilmediğini öğrenince öfkelenmiş ve emrine itaat etmesi için art arda kaptanpaşaya on adam gönderdi. Hatta Cenevizliye kendi adına Villeneuve'ü bulması talimatını verdi ancak Villeneuve her türlü kişisel yaklaşımdan kaçınmaya devam etti. Fatma Sultan ulusumuza olan sempatisini belirterek her konuda kendisinden yardım isteyebileceğini söyledi. Siyasete de karışmayı seven biri olarak, bundan böyle büyükelçi ile sadrazam arasında müzakere edilecek her şeyden haberdar olma arzusunu dile getirdi ve kocasının sözlerinin yerine getirilmesini sağlamak için 'üzerine düşeni yaptı'. Villeneuve, bu istekliliğe ihtiyatla karşılık verdi. Büyük Türk'ün kızının desteği onun için altın madeni gibiydi. Ancak bu desteği, yalnızca başka hiçbir ihtimal olmadığı büyük sıkıntılar anında uzlaşmayı sağlayabilmek için kullanmaya niyetliydi. Birkaç ay sonra gündeme gelen konsoloslukların yeniden kurulması mevzusunda hemen ısrarcı olmadı ve gelecekte kendisi için kullanmak üzere ayırdığı bu cömertliği saklamaya devam etti. Attığı tüm adımları 'kendi isteğiyle atmış' olsa da bu imparatorlukta hüküm süren çıkar ruhunu bildiğim için Majesteleri, Fatma Sultan'a karşı onun iyi niyetlerini sürdürmesine devam etmesi için minnettarlık göstermemi onaylayacaktır. Ona 'üç elmas toka hediye ettim.' Fatma Sultan, ilk başta hediyeleri kabul etmekte zorlandı ve Fransa'da hanedan prenseslerinin hediye almalarının bir gelenek olup olmadığını sordu. Onları yine de aldı ve Cenevizli kadına onları sadece Villeneuve'ü memnun etmek için kabul ettiğini söylemesi talimatını verdi. Konuyu olağanüstü bir şekilde gizli tutmasını emretti ve daha sonraları bu dürüstlükten dolayı çok memnun olduğunu ifade etti. 'Katlanmak zorunda olduğu zorluklara rağmen Villeneuve'ün bu başlangıçtan mutsuz olması için hiçbir neden yoktu. Ketumluk ve ustalığın güzel bir karışımıyla ciddi sorunlardan iki kez kaçındı ve etkimizin azalmasına neden olan sinir bozucu hareket kesinlikle kontrol altına alındı. Kuşkusuz Fransa, geçmişte sahip olduğu tüm avantajları geri

kazanmamış ancak kendisini daha fazla kayıptan kurtarmış ve pozisyonunu korumuştur.”⁵⁶²

Fransız elçisinin hatıralarını kaynak göstererek Taha Toros'ta meseleyi yorumlamakta ancak Fatma Sultan'ın Fransız hayranlığına dair bir görüş dile getirmemektedir. Sadece Osmanlı ile Fransa arasında yaşanan bir olay sonucunda, Fransız elçisinin Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ile arasında aracı olarak Fatma Sultan'ı kullandığını dile getirmektedir. Taha Toros, Yeni Fransız Elçisi Marquis de Vileneuve'ün; Sadrazam Damad İbrahim Paşa ile kendisinden önceki Sefir De Bonnac gibi dostluk kurmadığını belirttikten sonra bu mesele hakkında şunları yazmaktadır:

“Hatta bir gemi kazası dolayısıyla şikâyetini ona duyuramadı. Sadrazam, Sefirin ziyaretini ve görüşme talebini çok ileriye atıyordu. Nihayet Fransız Elçisi, aynı zamanda Padişahın kızı olan, Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın karısı, Fatma Sultan'a başvurdu. Fransız Elçisi, Fatma Sultan'ın dantelaya pek meraklı olduğunu öğrenerek saraya serbestçe girip, çıkan Cenevizli bohçacı bir kadın vasıtasıyla, derdini ona ulaştırdı. Fatma Sultan: Ben, Fransızları pek severim. Bir haksızlığa uğramalarını asla istemem! diyerek sefirin gönderdiği kadına teminat verdi. Gerek Padişah gerek Sadrazam, devlet işlerine kadın parmağı karıştırmamışlardı ama bu tarzdaki dileği, bir kereye mahsus olmak üzere yerine getirmeyi uygun gördüler.”⁵⁶³

Fatma Sultan'ın Fransızlar ile olan alakası hakkında yazılanlar arasında Madaline C.Zilfi, “III. Ahmed'in kızı Fatma'nın rejimin Fransız hayranlığını teşvik ettiği söylenir.” derken referans gösterdiği kişiler arasında Ahmet Refik Altınay bulunmaktadır.⁵⁶⁴ Necdet Sakaoglu ise Fatma Sultan'ı “Avrupa'ya, özellikle de Fransa'ya ilgi duyduğu; İstanbul'daki elçilikle ilişki kurarak Fransa'nın isteklerini babasına ve kocasına kabul ettirmeye çalıştığı, saray haremine Fransız giyimlerinin ve kimi Avrupa geleneklerinin girmesine öncülük ettiği söylenir.” diye yazmakta ancak kaynak göstermemektedir.⁵⁶⁵ Bu noktada mesele hakkında başvurulabilecek ilk kaynak Fransız elçisinin yazdıklarıdır. Ancak sadece elçinin yazdıklarını kaynak göstererek Fatma Sultan'ın Fransız hayranı olduğuna dair bir tanımlama yapmak

⁵⁶² Une Ambassade Française En Orient Sous Louis XV La Mission du Marquis de Villeneuve, s.112-114.

⁵⁶³ Taha Toros, “Lâle Devrinde Türk-Fransız Elçileri”, Hayat Dergisi, Sayı 45, 31 Ekim 1968, s.10.

⁵⁶⁴ Madeline C.Zilfi, “Erken Modern Çağda Müslüman Kadınlar”, s.299.

⁵⁶⁵ Sakaoglu, Bu Mülkün Kadın Sultanları, s. 310.

yetersiz olmaktadır. Fatma Sultan'ın, Fransızlar ile arasında geçen bu hadise hayranıktan öte siyasi bir sebeple de olabilir. Bu nokta da elçinin yazdıkları dışında yapılabilecek diğer bir araştırma ise Fatma Sultan'ın saraylarındaki mefruşâtı ve muhalledfatını incelemek olacaktır. Fatma Sultan, Fransız hayranlığının yanında saray haremine Fransız giyiminin girmesine öncülük etmiş ise kendisinin de bu ürünleri kullanmış olması gerekmektedir. Fatma Sultan'ın vefatından sonra bıraktığı eşyalar arasında, Fransız giyimi ve başka bir takım ürünlerin varlığı merak edilmektedir.

Fatma Sultan'ın Ali Paşa ile evliliğinin ardından kendisi için yaptırılan "Fatma Sultan Sarayı" olarak isimlendirilen sarayın, kayıtlara geçen mefruşâtında "londrine çuka" ve "londrine çuka mak'atlık" olarak kaydedilen iki ürün yer almaktadır. "Londrine" kelimesi, İngilizlerin "Londra çukası" dedikleri kumaşlarına verdikleri isimdir.⁵⁶⁶ Fatma Sultan Sarayı'ndan daha fazla mefruşât barındıran Çırağan Sarayı'nda ise "Frenk bezeli sarı zemin telli kadife yastık", "Frenk-pesend acemkâri ocak paşmağı", "Frenk-pesend kadife yastık", "Frenk-pesend çiçekli kadife yastık" gibi eşyalar bulunmaktadır. Bu eşyaların başına gelen Frenk kelimesinin aslı "Frank" olup genelde Batı Avrupalılar için kullanılmaktadır. "Frenk" tabiri Osmanlı'da ilk önce daha fazla ilişki içerisinde olan İtalyanlar ve Fransızları, XVI. yüzyılda ise Fransız ve İtalyanlar başta olmak üzere Osmanlı sınırları dışında kalan Hristiyanları ifade etmektedir. 16. yüzyılın ikinci çeyreğine ait Mısır Kanunnamesi'nde "Frenk vilayeti" tabiri geçmekte ve frengi'de denilen Frenk mallarının nasıl satılacağı belirtilmektedir. Osmanlı piyasasında olan ince yünlü kumaş türleri genellikle Avrupa'dan geldiği için de bunlara frengi kumaş, frengi akmişe, türüne göre frengi kemha ve frengi kadife isimleri veriliyordu. Ancak bu adlandırmanın erken tarihlerden itibaren Osmanlı piyasasında var olduğu bilinmektedir.⁵⁶⁷

Çırağan Sarayı mefruşâtında geçen "Leh-kâri pencere perdesi", "Leh basması pencere perdesi" de yine bu ürünlerinde Avrupa'ya ait ürünler olduğunu göstermektedir. Çırağan Sarayı'nın geniş mefruşâtının içerisinde Mardinkâri, Şâmkari, Kıbriskâri, Diyarbakır işi, Malkara işi gibi bazı ürünlerin başında Bursa, Kütahya, Cezair gibi ifadelerin sıklıkla geçmesi Osmanlı coğrafyasına ait ürünlerin

⁵⁶⁶ Fatma Ünyay Açıkgöz, XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye ve Hediyeleşme (Padişahlara Sunulan ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012, s.340.

⁵⁶⁷ Mahmut.H.Şakiroğlu, "Frenk", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 13, İstanbul, 1996, s.197-198.

ağırlıkta olduğunu ve Avrupa ürünlerini ise azınlıkta olduğunu göstermektedir.⁵⁶⁸ Eminâbad Sarayı'ndaki mefruşat ise sınırlı olmakta ve herhangi bir Avrupa'ya ait ürüne rastlanmamaktadır. Fatma Sultan'ın sarayları dışında muhallefatı da bu konu dahilinde aydınlatılmaya çalışılmıştır.

4.2. FATMA SULTAN'IN MUHALLEFÂTI

Muhallefat kelimesi, sözlükte “geride kalan, geride bırakılan” anlamlarına gelen muhallefin çoğuludur.⁵⁶⁹ Muhallefat defterleri diğer isimleri ile tereke ve metrukât defterleri ölen müslümanların bıraktıkları malların şeriat esaslarına göre taksimini gösteren kadı defterleridir.⁵⁷⁰ Bu defterler, ölenlerin menşe'lerine, medeni hallerine ve aile yapılarına ait bilgileri barındırmasının yanında; vefatları ile arkalarında bıraktıkları menkul ve gayrimenkul her türlü malın kayıt altına alındığı ve aynı zamanda alacak, borç, vasiyet gibi tasarruflarla meydana gelen hakları da içinde barındırmaktadır.⁵⁷¹

Fatma Sultan'ın birden fazla muhallefât defteri mevcut olup bunlar, Osmanlı Arşivinde bulunan; TSMA. d, nr. 2211, 2212, 2051, 2806, 2808, 2821, 3177 numaralı defterlerdir. Bu defterler içerisinde 2211 ve 2212 numaralı defterlerin ikisi de 2212 olarak kaydedilmiş ancak mikrofilm görüntüsünün altında biri 2211 olarak numaralandırılmıştır. Bu iki defter bu şekilde birbirinden ayrılmaktadır. 2211 numaralı defter 8 varak olup Fatma Sultan'ın ölümünden sonra alınan eşyalarını içermektedir. Son sayfası annesi Emetullah Kadın'a ait olan 5 varaklık 2212 numaralı defterde ise H. 1143 tarihinin verilmiş olması Fatma Sultan'ın vefatından önce eşyalarına el konulduğunu göstermektedir.

Fatma Sultan'ın muhallefatı üzerine yapılan çalışmalarda 2211⁵⁷² numaralı defter üzerine yoğunlaşmış ve 2212 numaralı defter ise daha yüzeysel ele

⁵⁶⁸ BOA, TSMA.d, nr. 2333.

⁵⁶⁹ Tahsin Özcan, “Muhallefât”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 30, İstanbul, 2005, s.406.

⁵⁷⁰ Halil İnalçık, “15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimâî Tarihi Kaynakları”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 15, Sayı 1-4, 1953, s. 52.

⁵⁷¹ Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, Belgeler, Cilt III, Sayı 5-6, 1966, s. 1.

⁵⁷² Bu defter Gülser Oğuz ve İsmail Kıvrım tarafından incelenmiştir. Ancak İsmail Kıvrım, defterin içeriğinde bulunan 2211 numarasını vermeyip özet bölümündeki 2212 numarasını vermesi Fatma Sultan'ın diğer tereke defteri olan 2212 nolu defter ile karışıklık oluşturmaktadır. İki defterinde özet

alınmıştır.⁵⁷³ 2212 numaralı defterin ayrıntılı olarak dökümünün ve bazı ürünlerin niteliklerinin verilmemiş olması, bu defterdeki Fatma Sultan'a ait ürünlerin dökümünü vermemizi gerekli kılmaktadır. Bu nedenle 2212 numaralı defterdeki Fatma Sultan'a ait ürünler tarafımızca detaylı olarak analiz edilmiştir. (Bkz. EK I)

2051 numaralı muhallefât defteri 4 varaktan ibaret olup 2211 ve 2212 numaralı defterde yer alan ürünler bulunmaktadır. 2806 numaralı defterin üçüncü ve dördüncü sayfalarında Fatma Sultan'ın tereke kayıtları mevcuttur. Çok fazla bilgi sunmayan bu defterdeki kayıtlar 2212 numaralı defterdeki ürünlerin aynısını ihtiva etmektedir. 3177 numaralı defterin 13-17 sayfa aralığında Fatma Sultan'ın muhallefât kayıtları bulunmakta ve 2212 numaralı defterdeki ürünleri barındırmaktadır. 2808 numaralı defterde ise 3177 ve 2212 numaralı defterlerdeki ürünlerin aynısı yer almaktadır. Hangi sebepten ötürü tekrar muhallefâtın kayıt altına alındığını bilemesekte 2211 ve 2212 numaralı defterlerin Fatma Sultan'ın tereke kayıtlarına temel oluşturduğu söylenebilir.

4.2.1. Giyim Kuşamı

Fatma Sultan'ın giyim kuşam eşyaları yaklaşık 750 adet ürünü barındıran 2211 numaralı muhallefât defterinde bulunmaktadır. Fatma Sultan'ın yaşadığı dönemi içine alan 18.yüzyıl İstanbul kadınları için pek zarif kıyafetlerin tercih edildiği bir asır olarak tarif edilmektedir. Hatta Osmanlı Devleti'nde bulunan seyyahlar, Osmanlı kadınının

bölümünde verilen numara 2212'dir. Ancak defterin içeriğinde ise birinin numarasının 2211 olduğu görülmektedir. Muhtemelen içeriğindeki, bu ayrıntı gözden kaçırılmıştır. Bkz. İsmail Kıvrım, "Fâtıma Sultan ve Muhallefâtı (III.Ahmet'in kızı ve Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Eşi)" şu kitapta: Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir, Ed. İlyas Gökhan, Hüseyin Saraç, Gökçe Özcan, Kömen Yayınları, Konya, Kasım 2018, s.280-326; 2211 numaralı aynı defter, Gülser Oğuz tarafından da incelenmiş ve bu defter kaynak gösterilerek 2 tane makale yazılmıştır. Bkz. Gülser Oğuz, "Sultanların Mutfağındaki Mücevher: Fatma Sultan ve Ümmügülsüm Sultan'ın Kap Kacakları" şu kitapta: Kap Kacak Kitabı, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul, Kitabevi, 2018, s. 347-370; Gülser Oğuz, "Bir Sultanın Giyiminden Kesitler: Fatma Sultan", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, İlkbahar 2018, 5(14), s.248-274; Gülser Oğuz yazmış olduğu makalelerde, 2211 numaralı defterden yola çıkarak Fatma Sultan'ın giyim kuşam ve kap-kacakları üzerine değerlendirmede bulunmuş ve defterin tamamının dökümünü vermemiştir. İsmail Kıvrım ise aynı defterin dökümünü ayrıntılı bir şekilde verdiği için tekrar defterin dökümünü vermemeyi uygun bulduk. Çalışmamızda da İsmail Kıvrım'ın makalesinden ve 2211 numaralı defterin orijinalinden yararlandık.

⁵⁷³ Ferit Arı, yazmış olduğu makalesinde 2211 ve 2212 numaralı iki muhallefât defterinden de faydalanmış ancak defterlerdeki ürünlerin ayrıntılı dökümü verilmemiştir. Bkz. Ferit Arı, "Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın Zevcesi Fatma Sultan'ın Muhallefât Defterleri", şu kitapta: Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir, Ed. İlyas Gökhan, Hüseyin Saraç, Gökçe Özcan, Kömen Yayınları, Konya, Kasım 2018, s.177-187.

kıyafetine hayran olmaktan kendilerini alamadıklarını ifade etmişlerdir. Bu dönemde Osmanlı topraklarında bulunmuş olan Lady Montagu, mektuplarında; Türk adetlerini, evlerini ve kadınların kıyafetlerini beğendiğini dile getirirken övgüyle bahsetmektedir. Ayrıca Lady Montagu, İstanbul'da Türk kadınları gibi giyinmiş ve bu kıyafetle portresini yaptırmıştır. Lady Montagu, mektuplarında Türk kadın kıyafetini şöyle anlatmaktadır⁵⁷⁴:

“Evvelâ çok geniş bir şalvarım var. Bu şalvar gayet ince, gül pembesi, kenarı sırmalı damiskadan yapılmış. Terliklerim beyaz deriden ve sırma işlemeli. Şalvarın üzerine beyaz ipekten, etrafi kâmilen işlemeli bir tül gömlek sarkıyor. Gömleğin kolları geniş ve kolumun yarısına kadar. Yakası elmas bir düğme ile ilikli. Entari, adeta vücuda göre biçilmiş bir ceket. Fakat benimkinin kenarı gayet kalın sırma işlemeli, beyaz şam kumaşından. Bunlarda düğmeler elmas veya incili olmalı. Kollar arkaya doğru sarkıyor. Mintanım şalvarım gibi aynı kumaştan. Bu esvap vücuduma tamamıyla uygun, uzunluğu ayaklarıma kadar. Bunda da uzun ve dar sarkık kollar var. Üzerine takriben dört parmak eninde bir kemer bağlanıyor. Zengin kadınların kemerleri hep elmaslar veya sair kıymetli taşlarla süslü. Fazla masraf etmek istemeyenler işlemeli setenden yapıyorlar. Kemerler önden elmaslı bir toka ile bağlanıyor. Kürk, Türk kadınlarının bazen giydikleri, bazen çıkardıkları bir ev dibası. Kürkler ağır dîbadan, içleri kakum ve samur kaplı, kolları omuzlardan aşağı inmiyor.”⁵⁷⁵

18. yüzyıl kadın giyimini bu şekilde tarif eden Montagu'nun bahsettiği ürünlerin hepsi, Fatma Sultan'ın muhallefât kayıtlarında mevcuttur. 46 adet gömlek, 11 adet şalvar ve bu şalvarın belini bağlamak için 87 adet uçkur, 19 adet entari, 23 adet kürk, 95 adet kaftan, 15 adet ferace, 3 adet kadife cübbe, 7 adet entari, 16 adet baş yemenisi, 6 adet müstamel kaput, 7 adet müstamel içlik, 3 adet müstamel çakşır⁵⁷⁶ ve 47 adet kuşak bulunmaktadır.⁵⁷⁷

18. yüzyılda İstanbul kadınlarının baş tuvaletlerinde yeniliklerin olduğu hotozlar⁵⁷⁸ ve yaşmakların daha açık şekillerde giyilmeye başlanıldığı bilinmektedir.

⁵⁷⁴ Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, s.175.

⁵⁷⁵ Montagu, *Şark Mektupları*, s.40-41.

⁵⁷⁶ BOA, TSM.A.d, nr. 2211, s.4.

⁵⁷⁷ BOA, TSM.A.d, nr. 2212, s.2; BOA, TSM.A.d, nr. 2211, s.2.

⁵⁷⁸ Hotoz, kadınların kendi saçlarından veya yemeni vesaire ile yaptıkları baş süsüdür. Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s.592.

Bu asırda evlerde giyilen hotozlar dikkate şayandır. Zengin sınıf mensubu hanımlar yanlara doğru fazla çıkıntılı, üst tarafları sivri ipek, sırma ve küçük incilerle süslenmiş püsküllü hotozlar giymişlerdir.⁵⁷⁹ Başa takılan bu ürünlerden Montagu ise şöyle bahsetmektedir:

“Başa kalpak denilen bir serpuş giyiliyor. Kışın inci veya elmasla işlenmiş kadifeden, yazın gayet ince ve bol sırmalı kumaştan yapılıyor. Kalpak yalnız başın bir tarafına konuluyor, biraz da yana doğru yıkılıyor. Üzerine ya elmaslı bir gül veya gayet kibar işlenmiş bir mendille beraber altın bir iğne takılıyor. Başın öbür tarafına da saçlar toplanıyor. Üzerine nasıl bir süs yakıştırılırsa, mesela çiçek, sorguç konuluyor. Maamafih en mükemmel moda, muhtelif taşlardan yapılmış büyük bir demet takmak. İncilerden çiçek goncaları, muhtelif renkte yakutlardan güller, elmaslardan yaseminler, sarı yakutlardan fulyalar vücuda getiriliyor.”⁵⁸⁰

Başta takılmak için kullanılan aksesuarlardan biri olan sorguçlar, Fatma Sultan’ın tereke kayıtlarında 3 adet bulunmaktadır. Bu sorguçlar tüyden yapılmış olup zümrüd ve elmaslarla süslenmiştir.⁵⁸¹ Bunların dışında Fatma Sultan’ın giyim unsuru dışında olan ancak giyimini tamamlayabilecek eşya çeşitleri arasında elmas ve zümrütle süslü şemsiyeler bulunmaktadır. Şemsiye giyim-kuşamı tamamlayan bir aksesuar olmanın yanısıra aynı zamanda kadınların yüzlerini kapatmak adına kullandıkları bir gereçtir.⁵⁸² Bunların yanında Fatma Sultan’ın elmas ve zümrütlerle süslü asası, inci ve altın kaplı yelpazesi de Fatma Sultan’ın giyimini tamamlayan unsurlardandır.⁵⁸³

Muhallefatı içerisinde merak ettiğimiz konulardan biri de burada yer alan giyim kuşam ve diğer eşyaların Fransız kültürünü yansıtıp yansıtmadığı idi. Tereke defterlerinde Fatma Sultan’ın giyim kuşam eşyalarının içerisinde Avrupaya ait olabilecek herhangi bir kıyafet tarzına rastlamamış bulunmaktayız.

⁵⁷⁹ Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, s.175.

⁵⁸⁰ Montagu, *Şark Mektupları*, s.41.

⁵⁸¹ BOA, TSMA.d, nr. 2212, s.3.

⁵⁸² Nuran Ocakoğlu, “Osmanlı Sarayı Kadın Giysileri ve Günümüz Giysi Tasarımına Bir Uyarılama”, *UlakbilgeSosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 30, 2018, s.1543.

⁵⁸³ Oğuz, a.g.m., s.258; Kıvrım, a.g.m., s.301, 305, 307; BOA, TSMA.d, nr. 2211, s.2-4.

4.2.2. Paraları ve Mücevherleri

Fatma Sultan'ın nakit paraları, iki muhallefât defterinde de mevcuttur. 2212 numaralı defterde 55.074 kuruş değerinde mısır zincirlisi altın, 77.387 kuruş tuğralı altın, 806,5 kuruş İslambol altını, 16.939 kuruş zolota, 8.500 pare kuruş bulunmaktadır. Toplam para değeri ise 162.207,7 kuruştur. 2211 numaralı muhallefât defterinde ise 60.325 kuruş mısır zincirlisi altın, 64.223 kuruş mısır tuğralısı altın, 3.222 kuruş İstanbul, Edirne ve İzmit tuğralısı altın, 454,5 kuruş şerifi altın, 3.500 kuruş halisü'l ayar İstanbul altını, 72 kuruş Tunus altını, 1.609,5 kuruş Frengi altın bulunmakta ve toplamda 145.954 kuruştur. Bu iki defterdeki toplam nakit para hesaplandığında ise bu tutar 308.161,7 kuruş etmektedir.⁵⁸⁴ 1727 yılında vefat eden IV. Murad'ın torunu Fatma Hanım Sultan'ın eşyalarının toplam tahmini değeri 25.837,5 kuruş iken III. Ahmed'in annesi Rabia Gülnuş Emetullah Sultan'ın ise muhallefâtının toplam değeri 206.799 kuruştur. Bu sultanlarla karşılaştırdığımız zaman Fatma Sultan'ın sadece paralarının meblağının dahi daha yüksek olduğu görülmektedir. Fakat yine de karşılaştırdığımız bu sultanların hazineye aktarılan başka muhallefât kayıtlarının olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir.⁵⁸⁵

Fatma Sultan'ın muhallefâtındaki para çeşitleri arasında Osmanlı'nın uzak eyaletlerinden olan Mısır ve Tunus'a ait paraların varlığı görülmektedir. 17. yüzyılda İstanbul ile Mısır, Tunus, Trablus, Cezayir arasındaki parasal bağlar tamamen kaybolmasa da zayıflamıştır. Ancak 18. yüzyılda Osmanlı'nın bu çevreler ile olan ilişkilerinin şimdiye kadar düşünüldüğünden farklı olarak iktisadi ve idari olarak güçlendiği görülmektedir.⁵⁸⁶ Bunların dışında Avrupa'ya ait olan para çeşitleri de Fatma Sultan'ın terekesinde bulunmaktadır. Bunlar arasında Lehistan'da basılan bir gümüş para olan zolota, Osmanlı'da 17.yüzyıldan itibaren kullanılmıştır. Ancak zamanla Osmanlı darphanelerinde bu gümüş sikkelere benzer şekilde yeni zolatalar basılmıştır.⁵⁸⁷ Muhallefat kayıtlarındaki bir diğer Avrupa'ya ait olan para çeşidi ise frengi altındır. Frenk kelimesi Osmanlı döneminde özellikle Batı Avrupalılar için

⁵⁸⁴ Kıvrım, a.g.m., s.297; BOA, TSMA.d, nr.2211, s.2; BOA, TSMA.d, nr. 2212, s.2.

⁵⁸⁵ Arı, a.g.m., s.179; Özer Küpeli, "IV.Murad'ın Torunu Fatma Hanım Sultan'ın Muhallefatı", Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, Aralık 2016, s.165; Argıt, Rabia Gülnuş Emetullah Sultan, s.81.

⁵⁸⁶ Şevket Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.188.

⁵⁸⁷ İbrahim Artuk, "Zolota", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 44, İstanbul, 2003, s.500-501.

kullanılan bir terimdir. Frengi altında muhtemelen bu coğrafyalarda basılmaktadır. Fatma Sultan ile aynı dönemlerde yaşamış olan ve 1743 yılında vefat eden Şam Valisi Emirü'l-Hac Süleyman Paşa'nın muhallefatı içerisinde de frengi altına rastlanmaktadır.⁵⁸⁸

Fatma Sultan'ın nakit paraları kadar mücevherleri de hayli fazladır. Bunların arasında kadınlar için olmazsa olmaz olan elmas, yakut, zümrüten yapılmış 29 adet hatem (yüzük) yer almaktadır.⁵⁸⁹ Ancak bu yüzükleri arasında “zihgîr” denilen yüzük, okçulukta yay kirişinin kolay gerilmesi ve parmağın zarar görmemesi için sağ elin baş parmağına takılan bir yüzüktür. Bu yüzükten Fatma Sultan'ın tereke kayıtlarında üç adet bulunmaktadır.⁵⁹⁰ Bu yüzüğe başka kadın muhallefatlarında da rastlanması süs amacıyla takılmış olabileceğini düşündürmektedir.⁵⁹¹ Yine elmas yakut ve zümrüten yapılmış 14 çift bilezik, 11 çift küpe mücevherleri arasındadır.⁵⁹²

4.2.3. Kitapları

2212 numaralı tereke defterinde iki tane Mushaf-ı Şerif dışında herhangi bir kitaba rastlanmamıştır. 2211 numaralı defterde ise Fatma Sultan'ın kitapları geniş yer tutmakta ve bunların arasında dini içerikli kitaplar çoğunluktadır. Bu kitapların içerisinde 4 tane Mushaf-ı şerif, hepsi 1'er adet olmak üzere En'am-ı Şerif, Tefsir-i Fatih-i Şerif, Evrâd-ı Şerif, Risale, Necâmi-i Ezkâr, Delâilü'n-Nübüvve yer almaktadır. Bu eserlerin dışında yer alan “Musavver Şahnâme” isimli eserin Firdevsi tarafından yazılmış olduğu muhakkaktır. Fars edebiyatının hamse türünün kurucusu sayılan Nizâmî-i Gencevî⁵⁹³ tarafından yazılan “Hamse-i Nizâmî” eserinin yanında Fars şiirlerinin yer aldığı “Musavver Müntehabât-ı Eş'âr-ı Fârisiyye” ve “Farisi Gazeliyyat Mecmuası” isimli eserlerde farsça yazılmış gazel türü eserlerdir. Fars edebiyatına ait Hüseyin Vâiz-i Kâşifi⁵⁹⁴ tarafından yazılan “Musavver Envâr-ı

⁵⁸⁸ Tahir Sevinç, “Şam Valisi Emirü'l-Hac Süleyman Paşa'nın Muhallefatı”, Belleten, Cilt 77, Sayı 279, 2013, s.492-493.

⁵⁸⁹ BOA, TSMA.d, nr. 2211, s.2-3; BOA, TSMA.d, nr. 2212, s.2.

⁵⁹⁰ Kıvrım, a.g.m., s.302; BOA, TSMA.d, 2211, s.3; BOA, TS.MA.d, nr. 2212, s.3.

⁵⁹¹ Serdar Genç, “Ruşuk'ta Kadınların Kullandığı Takı ve Aksesuarlar (17-19.yy)”, Türk Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, Cilt 12, Sayı 24, 2017 Yaz, s.235; Arı, a.g.m., s.183.

⁵⁹² Kıvrım, a.g.e, s.289; BOA, TSMA.d, nr. 2211, s.2; BOA, TSMA.d, nr. 2212, s.3.

⁵⁹³ Mehmet Kanar, “Nizâmî-i Gencevî” TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 33, İstanbul, 2007, s.183.

⁵⁹⁴ Adnan Karaismailoğlu, “Hüseyin Vâiz-i Kâşifi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 19, İstanbul, 1999, s.17.

Süheyli” isimli eser, İranlı şair Feridüddin Attar tarafından yazılan “Kitâb-ı Esrânâmeli-Şeyh Attar” isimli eserler de⁵⁹⁵ yine sultanın Fars edebiyatına ait kitapları arasındadır. Osmanlı tarihi ile ilgili olan “Şehnâme-i Âl-i Osman” nın yanında “Türki Manzum kitab”, muhtemelen İbrahim Şâhidî’ye⁵⁹⁶ ait olan “Kitâb-ı Şâhidî”, Ahmet Bîcan’a ait olan “Envârü’l-Âşîkîn”⁵⁹⁷ gibi eserler Türk edebiyatına aittir. Ancak Fatma Sultan’ın muhallefat kayıtlarında yer alan eserlerinin çoğunluğunun Fars edebiyatına ait olduğu görülmektedir.⁵⁹⁸

4.2.4. Mutfak ve Ev Eşyaları

Muhallefat kayıtlarında Fatma Sultan’ın mutfak eşyaları farklı malzemelerden yapılmış olup, nuhas (bakır), sim (gümüş), porselen, cam ve değerli taşlarla süslenmiş ürünleri barındırmaktadır. 25 adet kebir, sagir ve vasat tencere ve kapağı, 10 adet nuhas kazan, 140 adet nuhas sahan ve 150 kapağı bulunmaktadır. 32 sagir ve kebir nuhas kavanoz, 41 nuhas maşrabanın yanında tepsiler, saclar, kevgirler, kepçe ve taslar yer almaktadır.⁵⁹⁹ Ayrıca 65 adet fincan, 86 adet bakır, gümüş ve altın olmak üzere leğen ve ibriğin bulunması mutfak eşyalarının fazlalılığını göstermektedir.⁶⁰⁰

Fatma Sultan’ın ev eşyaları arasında değişik özellikteki saatleri mevcuttur. 55 adet saatin içerisinde en fazla koyun saatleri⁶⁰¹ bulunmaktadır. Diğer saatleri ise asma saat, altın saat, elmaslı saat, yakutlu saat gibi özelliktedir. Ancak iki tane “pendul koyun saati” olarak isimlendirilen⁶⁰² bu saatlerin başına eklenen “pendul” kelimesinin Fransızca olduğu bilgisi mevcuttur. Bu saatlerin Fransızlara ait olabileceğinin yanı sıra, saatlere Fransızca bir isim de verilmiş olabilir.⁶⁰³ Selanik keçesi, Acem keçesi, Acem kaliçesi, Türkmen kaliçesi, sim kaliçe olmak üzere 77 adet halısı mevcuttur.⁶⁰⁴

⁵⁹⁵ M.Nazif Şahinoğlu, “Attâr, Ferîdüddin”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 4, İstanbul, 1991, s.95.

⁵⁹⁶ Mustafa Çıpan, “Şâhidî,İbrâhim”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 38, İstanbul, 2010, s.273.

⁵⁹⁷ Mustafa İsmet Uzun, “Envârü’l-Âşîkîn”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 11, İstanbul, 1995, s. 285.

⁵⁹⁸ Kıvrım, a.g.m., s.297-299; BOA, TSMA.d, nr.2211, s.2.

⁵⁹⁹ Oğuz, a.g.m., 354-356.

⁶⁰⁰ Kıvrım, a.g.m., s.292; BOA, TSMA.d, nr.2211, s.6-7; BOA, TSMA.d, nr.2212, s.4.

⁶⁰¹ Kişinin koynunda taşınmasından ötürü bu ismi alan cep saatleridir. Bu saatler 16. yüzyıldan başlayarak 17. yüzyıldan itibaren de artış göstermiş ve padişahlara ve yüksek mevkili devlet adamlarına sunulan hediyeler arasında da yer almıştır. Bkz. İrepoğlu, Osmanlı Saray Mücevherleri, s.152.

⁶⁰² BOA, TSMA.d, nr. 2212, s.3.

⁶⁰³ BOA, TSMA.d, nr.2211, s.3; Kıvrım, a.g.m., s.304; BOA, TSMA.d, nr.2212, s.1-2.

⁶⁰⁴ Kıvrım, a.g.m., s.291, BOA, TSMA.d, nr.2211, s. 5,7; BOA, TSMA.d, nr.2212, s.4.

Bunların dışında ortamın güzel kokması için kullanılan 30 adet buhurdan ve 29 adet gülabdan bulunmaktadır.⁶⁰⁵

Fatma Sultan'ın ev eşyaları arasında yer alan Nemçe dibası mak'ad, frenk-pesend nihâlî⁶⁰⁶, frengi berber aynası, musluklu frengî fağfûrî, Londra çuka kapu perdesi Avrupa'ya ait ürünler olduğunu göstermektedir. Londra çuka kapu perdesi, Fatma Sultan'ın kardeşi Ümmügülsüm Sultan'ın Eyüp'te Defterdar iskelesinde olan yalisından alınan mefruşatta da 11 adet mevcuttur.⁶⁰⁷ Ayrıca 17. yüzyılda yaşamış olan Sultan İbrahim'in eşi Hatice Turhan Sultan'ın (1627-1683) muhallefatında "nemçekârî" ve "frengî" olarak isimlendirilen ev ve mutfak eşyalarının olduğu görülmektedir.⁶⁰⁸ Bu da Avrupa'ya ait olan ürünlerin 18. yüzyıla has olmadığını göstermektedir.

4.2.5. Diğer Eşyalar

Yüksek statülü kişiler tarafından kullanıldığı düşünülen dürbin, Fatma Sultan'ın tereke kayıtlarında 11 adet bulunmaktadır.⁶⁰⁹ Bu sayı başka tereke kayıtları ile karşılaştırıldığında 11 adet dürbünün küçümsenmeyecek bir miktar olduğu görülmektedir. Örneğin Rabia Gülnuş Emetullah Sultan'ın muhallefatında dürbin tespit edilemezken⁶¹⁰ Hatice Turhan Valide Sultan'ın muhallefatında 12 adet yer almaktadır.⁶¹¹ I. Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan'ın tereke defterlerinde ise 3 adet dürbin bulunmaktadır.⁶¹² Yine I. Abdülmamid döneminde yaşamış devlet adamlarından olan Karavezir Seyyid Mehmet Paşa'nın muhallefâtında 1 adet dürbin bulunmaktadır.⁶¹³ Fatma Sultan'ın tereke kayıtlarında dikkati çeken ürünler arasında

⁶⁰⁵ BOA, TSMA.d, nr.2211, s.5-6; BOA, TSMA.d, nr.2212, s.3-5.

⁶⁰⁶ I.Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan'ın (1778-1848) tereke kayıtlarında da pek çok frengi nihâlî bulunmaktadır. bkz. Türkan Duran, I.Abdülhamid'in Kızı Esmâ Sultan'ın Hayatı (1778-1848), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s.111, 116-117.

⁶⁰⁷ Kıvrım, a.g.m., s.326; TSMA.d, nr. 2211, s. 8

⁶⁰⁸ Yusuf Sağır, "Vâlîde Turhan Sultan'ın Muhallefâtı", Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ, Sayı 20, Bahar 2016, s.298, 301,304, 307.

⁶⁰⁹ Oğuz, a.g.m., s.258; Kıvrım, a.g.m., s.305; BOA, TSMA.d, nr. 2211, s.3.

⁶¹⁰ Argıt, Rabia Gülnuş Emetullah Sultan, s.83.

⁶¹¹ Sağır, a.g.m., s.273.

⁶¹² Duran, a.g.t., s.115-118.

⁶¹³ Osman Taşkın, "Sultan I.Abdülhamid'in Adamı Karavezir Seyyid Mehmed Paşa'nın Hayatı ve Muhallefâtı", Tarih ve Gelecek Dergisi, Cilt 5, Sayı 3, Aralık 2019, s.558.

2 adet tavla ve santraç takımları mevcuttur. Bu da sultanın bu oyunları oynayabileceği ihtimalini göstermektedir.⁶¹⁴

Genel olarak Fatma Sultan'ın muhalefatı içerisinde, değişik coğrafyalara ait ürünler olmasının yanında Osmanlı coğrafyasına ait ürünlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Yer ismi ile anılan ürünler arasında yukarıda da yer alan, köhne Cezayir ihramı köşe mak'ad, köhne Cezayir ihramı, müsta'mel Cezayir velençesi, köhne Cezayir velençesi, Acem kaliçesi, Acem keçesi, Selanik keçesi gibi ürünler de mevcuttur. Ayrıca bazı ürünlerin başında hindkâri, mardinkâri, sakızkâri, yanyakâri⁶¹⁵ gibi yer isimlerinin belirtilmesi bu ürünlerin o bölgelere ait olduğunu göstermektedir.

Fatma Sultan'ın muhalefatı içerisindeki eşyalarda el emeği ve sanatsal ürünlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Kalemkari tekniğinde yapılmış birçok ürünün⁶¹⁶ olmasının yanında minekâri, mertebânî, sedefkâri gibi el sanatları ile süslenmiş çok sayıda değerli ürün yer almaktadır. Değerli taşlarla ve elmaslarla süslenmiş ürünleri de değerlendirirsek sultanın hayli ihtişamlı biri olduğu söylenebilir. Bir padişah kızı olarak bu tarz ürünlerin olması elbette olağan bir durumdur.

⁶¹⁴ KIVRIM, a.g.m., s.295; BOA, TSMA.d, nr.2211, s.7.

⁶¹⁵ KIVRIM, a.g.m., s.305-314; BOA, TSMA.d, nr.2211, s.3-6; BOA, TSMA.d, nr.2212, s.2-4.

⁶¹⁶ BOA, TSMA, nr.2212, s.4.

SONUÇ

III. Ahmed'in ilk çocuğu olarak dünyaya gelen Fatma Sultan'ın doğumu ile birlikte gerek sarayda gerekse halkta çok büyük bir sevinç yaşanmıştır. Bu sevinç belki de o zamana kadar hiçbir padişah kızının doğumunda düzenlenmemiş büyüklükteki tören ve eğlencelerde kendini göstermiştir. Fatma Sultan, dünyaya geldiğinde Osmanlı hanedanında siyasi evliliklere dair uzun yıllar geriye giden bir tecrübe yer almaktaydı. Osmanlı hanedanındaki bu uygulama Fatma Sultan 4.5 yaşına geldiğinde bir kez daha onun adına tecrübe edilmiştir. Fatma Sultan babası III. Ahmed'in isteği üzerine siyasi bir evlilik yaptırılarak Silahdar Ali Ağa ile çok gösterişli bir düğünle evlendirilmiştir. Bu düğün vesilesiyle yapılan şenlikler de padişah kızlarının evliliklerinin en gösterişlileri arasındadır. Fatma Sultan'ın küçük yaşta evlendirilme sebebi hiç şüphesiz padişahın, dönemin güçlü siyasi aktörlerinden birini kendisine damat yapmak ve böylece iktidarını güçlendirmektir. Nikah merasiminden çok kısa süre sonra Silahdar Ali Paşa'nın sadrazam olması bunu kanıtlamaktadır. Bu evliliğin gerçek bir evlilik hayatına dönüşmesi için Fatma Sultan'ın ergin olmasının beklenilmesi gerekse de gerek yapılan düğün merasimi gerek Fatma Sultan'ın cihazı ile birlikte Topkapı Sarayı'ndan ayrılması ve kendisi adına tahsis edilen sarayda yaşamaya başlaması evlilikte gerekli olan bütün detayların uygulandığını göstermektedir. Ancak bu evlilik gerçek bir birlikteliğe dönüşmeden Damad Ali Paşa'nın Petervaradin Savaşı'nda şehit olması sonucunda Fatma Sultan 12 yaşında dul kalmıştır. Ancak kısa bir süre sonra Fatma Sultan birkez daha Sultan III. Ahmed tarafından siyasi bir evliliğin tarafı olmuştur. Böylece dönemin güçlü kimliklerinden biri olan Nevşehirli İbrahim Paşa ile aradaki çok büyük yaş farkına rağmen ikinci defa evlendirilmiştir.

Fatma Sultan'ın Nevşehirli İbrahim Paşa ile evlendirilmesiyle gerçekleşen düğün merasimi hakkındaki bilgilerimiz ilk evliliğine göre daha sınırlı olmakla birlikte elimizdeki verileri değerlendirdiğimizde, Damad Ali Paşa'nın Fatma Sultan ile evlenirken daha fazla masraf yaptığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Damad Ali Paşa'nın Fatma Sultan'a verdiği mihir de Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın verdiği mihirin iki katıdır. Muhtemelen bu durum Fatma Sultan küçük yaşta dahi olsa ikinci evliliğinin olmasından ötürüdür. Fatma Sultan'ın Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ile

olan evliliği gerçek bir evlilik mahiyetinde olmuş ve bu birlikteliğin akabinde İbrahim Paşa için uzun bir sadrazamlık dönemi başlamıştır. III. Ahmed tarafından damadına kıymet verildiği ve aralarında güçlü bir bağın olduğu padişahın damadına yazdığı hatt-ı hümayunlarda açıkça görülmektedir. Ayrıca Fatma Sultan ve Nevşehirli Damad İbrahim Paşa arasındaki ilişki de yine bu hatt-ı hümayunlar sayesinde aydınlatılabilmektedir.

Fatma Sultan adına eşleri ve babası tarafından saraylar inşa ettirilmiştir. Bunların içerisinde Fatma Sultan Sarayı, sultanın devamlı ikametgahı iken Çırağan ve Eminâbâd Sarayları ise muhtemelen yazlık saraylar olarak kullanılmıştır. Bu saraylarda Fatma Sultan ailesi ile vakit geçirirken özellikle Çırağan Sarayı, III. Ahmed ve Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın ziyafetler verdiği saraylar arasında olmuştur. Üsküdar'da ilk eşi Damad (Şehit) Ali Paşa tarafından yaptırılan Fatma Sultan Sahilsarayı hakkında ise net bilgilere ulaşmamız zor olmuştur. Ancak Fatma Sultan'ın saraylarının hiçbirisi günümüze kadar gelememiştir. Günümüzde varlığını devam ettiren Çırağan Sarayı ise aynı mevkide daha sonraki süreçte Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılan saraydır.

Birçok hanedan kadını gibi Fatma Sultan da önemli hayır eserleri yaptırmış ve halkın hizmetine sunmuştur. Fatma Sultan, bu eserlerini kendi adına yaptırdığı gibi eşi Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ile yaptırdıkları da mevcuttur. Bunlar arasında özellikle eşinin ismini taşıyan İstanbul Şehzadebaşı'ndaki Damad İbrahim Paşa Külliyesi, İbrahim Paşa ile birlikte yaptırdığı dönemin önemli darülhadisleri arasındadır. Aynı şekilde eşi ile birlikte yaptırdığı ve ikisinin de isminin yer aldığı Fatma Sultan- İbrahim Paşa Suyolu, geniş bir ağa sahip olup Üsküdar'da birçok yere suyun ulaşmasını sağlamıştır. Sultan'ın kendi ismini taşıyan Üsküdar'daki Fatma Sultan Çeşmesi yine Fatma Sultan'ın suya verdiği önemi göstermektedir. Fatma Sultan'ın ismini taşıyan bir diğer hayır eseri ise eşi İbrahim Paşa'nın yapımında destek olduğu Cağaloğlu'ndaki Fatma Sultan Sarayı'na çok yakın bir yerde yaptırdığı Fatma Sultan Cami'dir. Bu cami İstanbul'un merkez noktasında olmuş ve uzun yıllar hizmet vermiştir. Ancak yaptırılan hayır eserleri arasında sadece Damad İbrahim Paşa Külliyesi günümüze kadar gelebilmiştir. Fatma Sultan Camisi'nin yıktırılması hatta caminin etrafındaki hazirenin de yok edilmesi dikkat çekicidir. Caminin bulunduğu

yerde günümüzde bir çalışma yapılmaya başlanılmasına karar verilmesi buradaki kalıntıları gün yüzüne çıkarmaya yönelik olduğunu göstermektedir.

Fatma Sultan'ın eşi Sadrazam Damad İbrahim Paşa, 1730 yılındaki Patrona Halil İsyanı sonucu vefat etmiş babası III. Ahmed ise tahtan indirilerek kafese kapatılmıştır. 10 yaşındaki Mehmet isimli oğlu ile dul kalan Fatma Sultan, babası yerine tahta geçen I. Mahmud'dan Çırağan Sarayı'nda vakit geçirmeyi istediğini belirtmiş ve 1733 yılında henüz 29 yaşında iken burada vefat etmiştir. Mezarı Yeni Cami karşısındaki Hatice Turhan Sultan Türbesi'nin haziresinde bulunmaktadır. Annesi Emetullah Kadın'ın da aynı yıl vefat ettiği bilinmektedir.

Fatma Sultan'ın yaşadığı dönemde etkin biri olduğu ve Osmanlı ile Fransa arasındaki meselelerde siyasi bir rol oynadığı bilinmektedir. Hatta kaleme alınan bazı çalışmalarda Fatma Sultan'ın Fransız hayranı olduğu ve Fransız giyiminin ve Avrupa geleneklerinin hareme girmesine öncülük ettiği belirtilmektedir. Ancak bu yazılanların ciddi bir zemine oturtulmamış olması bu konuya temkinli yaklaşmamıza sebebiyet vermiştir. Bu meseleyi aydınlatabilmek amacıyla Fatma Sultan'ın muhalefatındaki ve saraylarındaki mefruşat eşyaları arasında Fransız ve Avrupa kültürüne ait eşyaların var olup olmadığı tetkik edilmiştir. Bu eşyalar arasında giyim-kuşam eşyaları olarak Fransız ve Avrupa'ya ait olabilecek herhangi bir ürüne rastlanmamış ancak diğer muhtelif eşyalar arasında bu tarz ürünler bulunmaktadır. Bu miktarın ise çok fazla olmadığı ve Fatma Sultan'ın geride bıraktığı eşyalarının çoğunun Osmanlı coğrafyasına ait ürünler olduğu görülmektedir. Ancak Avrupa kültürüne ait ürünlerin kullanımının ise Fatma Sultan ile başlamadığı kendisinden önceki dönemlerde de hanedana mensup bazı kadınlar tarafından kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

1- ARŞİV BELGELERİ

Türk- İslam Eserleri Müzesi, no: 3336.

VGMA, Defter nr.1959, sıra no:27.

BOA, A{DVNSMHM.d, nr. 127/1432; 129/87; 129/430;132/776; 132/1064; 134/776.

BOA, A}MKT.MHM, 256/22; 258/5; 258/15; 260/2; 263/80; 264/12; 266/56.

BOA, AE.SAMD.III, 1/15; 25/21642; 43/4304; 109/10730; 120/11755; 141/13670; 145/14189; 145/14190; 150/14747; 215/20813; 221/21325; 221/21330; 221/21335; 221/21359; 221/21370; 222/21413; 222/21416; 222/21445; 222/21460; 223/482; 223/21490; 223/21492; 223/21516; 224/21562; 224/21630; 224/21634; 224/21636; 225/21682; 225/23687; 225/21695; 225/21725; 225/21735; 225/21738; 227/21878; 227/21888; 228/899; 228/21903; 228/21904; 228/21905; 228/21906; 228/21943; 232/22232.

BOA, AE.SABH.I, 276/18537.

BOA, AE.SMHD.I, 150/11154; 216/17153.

BOA, AE.SMHD.II, 82/6373.

BOA, AE.SMST.III, 115/8763; 271/21718.

BOA, AE.SOSM. III, 63/4687; 85/6602.

BOA, BEO, 1351/101272; 1561/117053; 2898/217290.

BOA, C.EV, 10/461; 273/12; 366/18553; 450/22781; 454/22957; 463/23443; 661/33315;

BOA, C.MF, 85/4215.

BOA, C.BLD, 110/5458.

BOA, C.SM, 49/2482; 51/2551; 83/4195.

BOA, EV.HMH.d, nr.5487; 6012.

BOA, HAT, 290/17398; 1165/58; 1654/52; 1654/64; 1654/65.

BOA, D.BŞM.d, nr. 1141; 1144; 2976.

BOA, D.BŞM.MTE.d, nr. 11124.

BOA, İ.DH, 699/48914.

BOA, İ.EV, 22/28; 41/21.

BOA, İMVL, 427/187758.

BOA, İE.HLT, 4/353; 5/531.

BOA, İE.SM, 31/3289.

BOA, MAD.d, nr.4763; 4363.

BOA, MFB, 72/01-02.

BOA, MF.MKT, 1088/41.

BOA, MF.İBT, 219/35.

BOA, Sadaret Defterleri, nr.346.

BOA, ŞD, 129/13; 151/56; 176/24.

BOA, TSMA.d, nr.2808; 2821/0003; 3177; 7027; 10590; 9670/0067; 2352/413; 2352/408; 2211/0002; 2212; 2352/187; 2352/917; 2352/893; 1281/38; 0019/0001; 2333.

BOA, TSMA.E, 209/4; 406/8; 445/43; 523/2; 1281/38; 173/44; 1116/15; 1116/16; 1117/17.

BOA, TK.GM.d, nr.2246.

BOA, Y.A.RES, 69/15.

2- KİTAPLAR

Abdurrahman Şeref (2005). Osmanlı Devleti Tarihi (Haz. Musa Duman). İstanbul: Gökkuşbu.

Abdurrahman Şeref'in Fezleke-i Devlet-i Tarih-i Osmaniye. (Çev. M. Sait Karaçorlu). Kocaeli: Volga Yayıncılık. 2014.

Abdi Tarihi, 1730 Patrona Halil İhtilâli Hakkında Bir Eser. (Haz. Faik Reşit Unat). Ankara: TTK Basımevi. 1999.

Aktuğ, İlknur (1993). Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Külliyesi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Akyıldız, Ali (2017). Haremin Padişahı Valide Sultan, Haremde Hayat ve Teşkilat. İstanbul: Timaş Yayınları.

Akyıldız, Ali (2003). Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Akın, Engin (2012). Çadırdan Saraya Osmanlı-Türk Mutfağı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Akman, Filiz Barın (2011). Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını. İstanbul: Etkileşim Yayınevi.

Aktepe, Münir (2016). Patrona İsyanı (1730). Ankara: Altınordu Yayınları.

Alderson, A.D. (1998). Osmanlı Hanedan Yapısı (Haz. Mustafa Armağan). İstanbul: İz Yayıncılık.

Altınay, Ahmet Refik (2004). Fatma Sultan (Haz. Esra Keskinçilic, Rıfat Günalan). İstanbul: L&M Yayınları.

Altınay, Ahmet Refik (2000). Kadınlar Saltanatı (Yay. Haz. İbrahim Delioğlu). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Altınay, Ahmet Refik (1931). Tarihte Kadın Simaları. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

- Altınay, Ahmet Refik (2010). Lâle Devri. İstanbul: Türk Vakfı Yurt Yayınları.
- Altınay, Ahmet Refik (1988). Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Ali Seydi Bey, Teşrifat ve Teşkilatımız (Haz. Niyaz Ahmet Banoğlu). Tercüman 1001 Temel Eser.
- Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704) (Haz. Abdülkadir Özcan). Ankara: TTK. 2000.
- And, Metin (1959). Kırk Gün Kırk Gece. İstanbul: Taç Yayınları.
- And, Metin (1982). Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Argıt, Betül İpşirli (2014). Rabia Gülnuş Emetullah Sultan (1640-1715). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Argıt, Betül İpşirli (2017). Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ayverdi, Sâmiha (2002). Boğaziçi'nde Târih. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Ayverdi, Sâmiha (2010). Türk Tarihinde Osmanlı Asırları. Cilt II. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Aynur, Hatice, Hakan T. Karateke (1995). III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri (1703-1730). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Bobovius (Santuri Ali Ufki Bey), Albertus (2012) Topkapı Sarayında Yaşam (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Kitapyayınevi.
- Bilgin, Arif (2004). Osmanlı Saray Mutfağı (1453-1650). İstanbul: Kitabevi.
- Büyük Mecidiye Cami ve Ortaköy (2014). Ed. Mehmet Baha Tanman. İstanbul: Kuveyt Türk Katılım Bankası.
- Can, Selman (1999). Belgelerle Çırağan Sarayı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Çiftçioğlu, Ömer Nevsuhan. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Bahtsız Fatma Sultan Karalâle.

Çeçen, Kâzım (1999). İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları. (Yay. Haz. Celâl Kolay). İstanbul: İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi.

Danişman, Zuhuri (1965). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi. Cilt 10. İstanbul: Zuhuri Danişman Yayınevi.

Danişmend, İsmail Hami (1972). İzahlı Osmanlı Kronolojisi. Cilt IV. İstanbul: Türkiye Yayınları.

Danişmend, İsmail Hakkı (1979). Tarihi Hakikatler. Cilt 2. İstanbul: Tercüman Tahlil ve Kültür Yayınları.

Davis, Fanny (2009). Osmanlı Hanımı, 1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih. (Çev. Bahar Tırnakçı). İstanbul: YKY.

Destârî Sâlih Tarihi, Patrona Halil Ayaklanması Hakkında bir kaynak. (Yayımlayan: Bekir Sıtkı Baysal). Ankara: TTK. 1962.

Devellioğlu, Ferit (2007). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat. Ankara: Aydın Kitapevi.

D'ohsson, 18.yy Türkiyesinde Örf ve Adetler (Çev. Zehran Yüksel). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Er, Şaban (2015). Melâmilik ve Osmanlı Devri Melâmileri. İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları.

Erdenen, Orhan (2003). Lale Devri ve Yansımaları. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Eygi, Mehmet Şevki (2003). Yakın Tarihimizde Cami Kıyımı. İstanbul: Tarih ve İbret Yayınları.

Faroqhi, Suraiya (2005). Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla (Çev. Elif Kılıç). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ferâhî, Sûrnâme: Bir Özge Âlem- Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği. (Haz. Mehmet Özdemir). Ankara: Grafiker Yayınları. 2016.

Goodwin, Godfrey (2012). Osmanlı Mimarlığı Tarihi. (Çev. Müfit Günay). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı). Cilt 1- 2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2003.

Genç Osman'ın hasbahçesi Güngören Mustafa Paşa Nam-ı diğer Vidos (Haz. Abdullah Kılıç). İstanbul: Güngören Belediyesi Kültür Yayınları. 2005.

Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri. (Haz. Mehmet Arslan). İstanbul: Kitabevi Yayınları. 2013.

Haskan, Mehmet Mermi (2001). Yüzyıllar Boyunca Üsküdar. Cilt 3. Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi.

Hamadeh, Shirine (2010). Şehr-i Sefa 18.yüzyılda İstanbul. İstanbul, İletişim Yayınları.

Hadîkatü'l-Cevâmi': İstanbul Câmileri ve Diğer Dini- Sivil Mimari Yapılar/ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâtî' Efendi, Süleymân Besîm Efendi. (Haz. Ahmet Nezih Galitekin). İstanbul: İşaret Yayınları. 2001.

Hafız Hüseyin Ayvansarayı, Mecmuâ-i Tevârih. (Haz. Fahri Ç.Derin, Vahid Çubuk). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi. 1985.

Hammer (1991). Büyük Osmanlı Tarihi. Cilt 7. İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Hierosolimitano, Domenica, Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları. (Ed. Erhan Afyoncu- Uğur Demir). (Tercüme: Esmâ Demir). İstanbul: Yeditepe.

Hut, Davut (2010). İstanbul'un 100 Su Yapısı. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

Hinz, Walther (1990). İslâm'da Ölçü Sistemleri (Çev. Acar Sevim). İstanbul: Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Işın, Priscilla Mary (2010). Osmanlı Mutfak Sözlüğü. İstanbul: Kitapyaymevi.
- İrepoğlu, Gül (2012). Osmanlı Saray Mücevherleri Üzerinden Tarihi Okumak. İstanbul: Bilkent Kültür Girişimi Yayınları.
- İrepoğlu, Gül (2003). Gölğemi Bıraktım Lale Bahçelerinde. İstanbul: Doğan Kitap
- İnciciyan, Ğugios (1956). 18. Asırda İstanbul (Tercüme ve Tahşiyeye eden Hrand D. Andreasyan). İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları.
- J. Mouradgea, D'ohsson. XVIII. yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler. (Çev. Zehran Yüksel). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Kantemir, Dimitri (1980). Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi. (Çev. Özdemir Çobanoğlu). Cilt 3, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karahasanoğlu, Selim (2013). Kadı ve Günlüğü. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karaman, Hayreddin (1999). Mukayeseli İslâm Hukuku. Cilt 1. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kocaaslan, Murat (2014). Kösem Sultan, Hayatı, Vakıfları, Hayır İşleri ve Üsküdar'daki Külliyesi. İstanbul: Okur Kitaplığı.
- Koçu, Reşad Ekrem (1969). Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- Koçu, Reşad Ekrem (tarih yok). Topkapı Sarayı. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat.
- Koçu, Reşad Ekrem (2002). Kösem Sultan. (Yay. Haz. Reha Çamuroğlu). İstanbul: Doğan Kitap.
- Koçu, Reşad Ekrem (2003). Hatice Sultan ile Ressam Melling, Tefrikalaşmış Hikayeler. İstanbul: Doğan Kitap.
- Kunt, Metin, Sina Akşin, Ayla Ödekan vd. (1988). Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti (1600-1908). Cilt 3. İstanbul: Cem Yayınevi.

Kılıç, Dündar Ali (2004). Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler, İmparatorluk Seremonisi. İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları.

Kuban, Doğan (1996). İstanbul Yazıları. İstanbul: Yapı- Endüstri Merkezi Yayınları.

Kumrular, Özlem (2015). Kösem Sultan, İktidar, Hırs, Entrika. İstanbul: Doğan Kitap.

Kumrular, Özlem (2017). Haremde Taht Kuranlar, Nurbanu ve Safiye Sultanlar. İstanbul: Doğan Kitap.

Kurtaran, Uğur (2017). II. Mustafa (1695-1703). Ankara: Siyasal Kitapevi.

Konyalı, İbrahim Hakkı (1977). Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi. Cilt 1. İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları.

Konyalı, İbrahim Hakkı (1977). Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi. Cilt II. İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları.

Kömürciyan, Eremya Çelebi (1952). XVII. Asırda İstanbul Tarihi. (Tercüme: Hrand D. Andreasyon). İstanbul: Kurtuluş Basımevi.

Közleme, Olgun (2012). Türk Mutfak Kültürü ve Din. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Lamartine, Alphonse (2011). Osmanlı Tarihi. (Çev. Serhat Bayram). Kapı Yayınları.

Leslie, Peirce (1996). Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar. (Çev. Ayşe Berktaş). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Leslie, Peirce (2019). Hürrem Sultan. (Çev. Renan Akman). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Mantran, Robert (1990). 17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi. (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan). Cilt 1. Ankara: TTK.

Motraye, Aubry de La (2007). La Motraye Seyahatnamesi (Çev. Nedim Demirtaş). İstanbul: İstiklal Kitabevi.

Moltke, Helmuth (1969). Türkiye Mektupları (Çev. Hayrullah Örs). İstanbul: Yükselen Matbaası.

Mikes, Kelemen (2014). Türkiye Mektupları. (Tercüme: Sadrettin Karatay). Ankara: TTK.

Montagu, Lady. (1998). Şark Mektupları (Tercüme ve Tahşiyeye Eden: Ahmet Refik, Yayına Hazırlayan: Dursun Gürlek). İstanbul: Timaş Yayınları.

Mutluer, Nil (2012). Saray Mutfağı. İstanbul: Kesişim Yayıncılık.

Mülayim, Selçuk (2013). Sinan bin Abdülmennan, Bir Dünya Mirasının Hayat Hikayesi. İstanbul: İsam Yayınları.

Mustafa Nuri Paşa, Netayic ül-Vukuat. (sadeleştiren: Neşet Çağatay). Cilt III-IV. Ankara: TTK.

Nedim Divanı (1997). Haz. Muhsin Macit, Ankara: Akçağ Yayınları.

Nusretnâme: İnceleme Metin (1106-1133/1695-1721)/Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, (Haz. Mehmet Topal). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018.

Osmanlı Saray Tarihi (Târîh-i Enderûn)/ Tayyâr-zâde Atâ (Haz. Mehmet Arslan). Cilt II. İstanbul: Kitabevi Yayınları. 2010.

Osmanlı Saray Tarihi (Târîh-i Enderûn)/Tayyâr-zâde Atâ (Haz. Mehmet Arslan). Cilt IV. İstanbul: Kitabevi Yayınları. 2010.

Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri, Haşmet Sûrnâmesi, Melek İbrâhim Sûrnâmesi, Nâfi' Sûrnâmesi, Müellifi Bilinmeyen Sûrnâmeler (Haz. Mehmet Arslan), Cilt 6-7. İstanbul: Sarayburnu Kitapları. 2011.

Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri, Sûriyye Kasideleri ve Târihleri (Haz. Mehmet Arslan). Cilt 8. İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı. 2011.

Osmanlı İstanbulunda Otomobil. (Ed. Erhan Afyoncu- Coşkun Yılmaz). Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 2020

Osmanoğlu, AyŖe (1986). Babam Abdülhamid (Hatıralarım). Ankara: Selçuk Yayınları.

Öztuna, Yılmaz (2000). Osmanlı Hareminded Üç Haseki Sultan. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Öztuna, Yılmaz (1967). Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi. Cilt 11. İstanbul: Hayat Yayınları.

Öztuna, Yılmaz (1992). Devletler ve Hanedanlar, Türkiye. Cilt II. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Öz, Tahsin (2015). İstanbul Camileri I-II. Ankara: TTK.

Özcan, Abdülkadir (2018). İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları, IV. Mehmed'den III. Osman'a (1648-1757). Cilt 3. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özcan, Tahsin (2003). Osmanlı Para Vakıfları, Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği. Ankara: TTK.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pamuk, Ŗevket (2000) Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Sancar, Aslı (2009). Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Saydam, Abdullah (2014). Osmanlı Medeniyeti Tarihi. İstanbul: Kitabevi.

Sami, Ŗemseddin (2010). Kâmûs-ı Türkî. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Sarıcaoğlu, Fikret (2001). Kendi Kaleminden Bir Padişah Portresi Sultan I.Abdülhamid. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.

Saz, Leyla (2000). Anılar, 19. Yüzyılda Saray Haremi. İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü.

Sertoğlu, Midhat (2011). Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli-Haritalı. Cilt V. Ankara: TTK.

Sakaoğlu, Necdet (2002). Bu Mülkün Sultanları. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Sakaoğlu, Necdet (2008). Bu Mülkün Kadın Sultanları. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Subhî Tarihi Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (1730-1744). (Haz: Mesut Aydın). İstanbul: Kitabevi Yayınları. 2007.

Süreyya, Mehmed (1969). Osmanlı Devletinde Kim Kimdi (Haz. Gültekin Oransoy). Ankara: Küğ Yayınları.

Süreyya, Mehmed (1996). Sicill-i Osmanî (Haz. Nuri Akbayar). Cilt I. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Şafak, Nurdan (2017). Hayırsever Bir Osmanlı Valide Sultan: Hatice Turhan Sultan ve Vakfiyesi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları.

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi, Mür'î't-Tevârih I. (Haz. M. Münir Aktepe). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi, Mür'î't-Tevârih II. (Haz. M. Münir Aktepe). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978.

Şehsuvaroğlu, Haluk Y. (tarih yok) Asırlar Boyunca İstanbul. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi.

Şehsuvaroğlu, Haluk Y. (2014). İstanbul Sarayları. İstanbul: TBMM Milli Saraylar.

Şehsuvaroğlu, Haluk Y. (1986). Boğaziçi'ne Dair. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

Şutko, Oleksandra (2017). Hürrem Sultan (Çev. Hazal Yalın). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Tanışık, İbrahim Hilmi (1945). İstanbul Çeşmeleri (Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri). Cilt II. Ankara: Maarif Vekaleti.

Târîh-i Râşid ve Zeyli, (Haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgören). Cilt I. İstanbul: Klasik Yayınları. 2013.

Târîh-i Râşid ve Zeyli, (Haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgören). Cilt II. İstanbul: Klasik Yayınları. 2013.

Târîh-i Râşid ve Zeyli, (Haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgören). Cilt III. İstanbul: Klasik Yayınları. 2013.

Tektaş, Nazım (2004). Haremde Taşanlar. İstanbul: Çatı Kitapları.

Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar Hanım Sultan Vakfiyyeleri (Ed. Tülay Duran). İstanbul, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1990.

Tezcan, Hülya (2006). "Osmanlı Sarayının Çocukları, Şehzadeler ve hanım sultanların yaşamları, giysileri. İstanbul: Aygaz.

Uluçay, Çağatay (1992). Harem II. Ankara: TTK.

Uluçay, Çağatay (1980). Padişahların Kadınları ve Kızları. Ankara: TTK.

Uluçay, Çağatay (1956). Harem'den Mektuplar, İstanbul: Vakit Matbaası.

Uşşâkîzâde Târîhi/Uşşâkîzâde es-Seyyid İbrâhim Hâsib Efendi (Yay. Haz. Raşit Gündoğdu). Cilt II. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın. 2005.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1984). Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı. Ankara: Tarih Kurumu Basımevi.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1995). Osmanlı Tarihi. Cilt IV, Kısım 1. Ankara: TTK.

Une Ambassade Française En Orient Sous Louis XV La Mission du Marquis de Villeneuve (1728-1741), Mösyö Alber Vandal, Paris, 1887.

Ünüvar, Safiye (1964). Saray Hatıralarım. İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi.

Vakıf Kuran Kadınlar, - Bildiriler - Vakıflar Genel Müdürlüğü & Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi 11 Mayıs 2018. İstanbul.

Vekâyi‘u’l-Fuzalâ Şeyhî’nin Şakâ’ık Zeyli (İnceleme- Tenkitli Metin- Dizin)/Şeyhi Mehmed Efendi, (Haz. Ramazan Ekinci). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.

Yerasimos, Marianna (2005). 500 Yıllık Osmanlı Mutfağı. İstanbul: Boyut Yayınevi.

3- MAKALELER, TEZLER, SÜRELİ YAYINLAR VE ANSİKLOPEDI MADDELERİ

Acar, Funda (2015). “Osmanlı Padişah Oğulları ve Kızlarının Eşitlendiği Alan: Harem”. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 14, Sayı 27, ss.183-202.

Açıkgöz, Fatma Ünyay (2012). XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Hediye ve Hediyeleşme (Padişahlara Sunulan ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Aktepe, Münir (1989). “Ahmed III”. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul, ss.34-38.

Akyıldız, Ali (1998). “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Saray Kadınları”. Dergâh Dergisi, Cilt IX, Sayı 105, ss. 16-18.

Akyıldız, Ali (2001).“Kadınefendi”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 24, İstanbul, ss. 94-96.

Akyıldız, Ali (2012). “Mustafa Çağatay Uluçay”. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 42, İstanbul, ss.123-124.

Arslan, Mehmet (2000). “III.Ahmet’in kızı Fatma Sultan’ın Düğünü Üzerine Bir Belge”. Şu kitapta: Osmanlı Edebiyat- Tarih-Kültür Makaleleri. İstanbul: Kitabevi Yayınları. ss.527-551.

Arslan, Mehmet (1991). “Osmanlı Saray Dügünlerinde Esnaf Alayları”, Millî Folklor, Cilt 2, Sayı 12, ss. 27-31.

Artuk, İbrahim (2003). “Zolota”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 44, İstanbul, ss.500-501.

Atalar, Münir (1981). “Osmanlı Padişahları”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 24, Sayı 1, ss.425-460.

Atar, Fahrettin (2007). “Nikâh”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 33, İstanbul, ss.112-117.

Aktepe, Münir (1975). “Kapudan-ı Derya Moralı Aşçı Hacı İbrahim Paşa ve Vakfiyeleri”. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 6, ss.177-203.

Aktepe, Münir (1963). “Damad İbrahim Paşa Evkafına Dair Vesikalar”. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 13, Sayı 17-18, ss.17-26.

Aktepe, Münir (1993). “Damad İbrâhim Paşa, Nevşehirli”. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul, ss.441-443.

Aktepe, Münir (1993). “Damad İbrahim Paşa Külliyesi”. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul, ss.443-445.

Aktepe, Münir (1964). “Nevşehirli İbrahim Paşa”. İslam Ansiklopedisi, Cilt 9, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi. ss.234-239.

Aktepe, Münir (1960). “Nevşehirli Damad İbrahim Paşa’ya Aid İki Vakfiye”. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Cilt 11, Sayı 15, ss.149-160.

Allak, Fırat (2017). Sadrazam Damad İbrahim Paşa’nın Bânilik Faaliyetleri. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

Altuntaş, Mustafa Celil (2013). “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Fatma Sultan Camii’nin Gümüşhânevî Dergâhına Dönüşme Süreci”. Doğumunun 200.Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu, İstanbul, ss.90-103.

Anafarta, Nigâr (1971). “Ümmügülsüm Sultan’ın Düğünü ve Sonu”. Hayat Tarih Mecmuası, Cilt 2, Sayı 7, İstanbul, ss.42-45.

Ateş, Hacer (2011). “Tekirdağ”. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 40, İstanbul, ss.359-362.

Artan, Tülay (2010). “18.yy’da İstanbul: Uzlaşma ve Yeniden Yapılanma Dönemi”. Şu kitapta: Bizantion’dan İstanbul’a: Bir Başkentin 8000 Yılı (Ed. Doğan Kuban), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, ss.300-313.

Artan, Tülay (2020). “I. Mahmûd Saltanatında Boğaziçi Eğlenceleri: Temâşâ, Tefekkür, Tevaffuk ve “Şehr-i Sefa”. Şu kitapta: Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar, I. Mahmûd ve Dönemi (1730-1754) (Haz. Hatice Aynur), İstanbul: Dergah Yayınları.

Artan, Tülay (2012). “Alay Köşkü Yakınlarında Bâbîâli’nin Oluşumu ve Süleymaniye’de Bir Sadrazam Sarayı”. Şu kitapta: Bir Allame-i Cihan Stefanos Yerasimos (1942-2005), (Ed. Edhem Eldem, Ersu Pekin, Aksel Tibet, Çağatay Anadolu), Cilt 1, İstanbul: Kitapyayinevi, ss.73-140.

Artan, Tülay (1992). “Boğaziçi’nin Çehresini Değiştiren Soylu Kadınlar ve Sultaneferi Sarayları”. İstanbul Dergisi, Sayı 3, ss. 109-118.

Arı, Ferit (2018). “Nevşehirli Damad İbrahim Paşa’nın Zevcesi Fatma Sultan’ın Muhallefat Defterleri”. Şu kitapta: Lale Devri’nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir, (Ed. İlyas Gökhan, Hüseyin Saraç, Gökçe Özcan), Konya, Kömen Yayınları, ss.177-187.

Aykan, Eylül (2019). III. Ahmed’in Kızı Büyük Esmâ Sultan (1726-1788). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Aynur, Hatice (1989). “Saliha Sultan’ın Düğün Töreni ve Şenlikler”. Tarih ve Toplum, Cilt 12, Sayı 61, ss.30-39.

Aynur, Hatice (2009). “Surnâme”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 37, İstanbul, ss. 565-567.

Baran, Mine (2012). “Osmanlı Klasik Dönem Saray Kültüründe Mahremiyet ve Harem”. Milli Folklor, Sayı 93, ss.169-183.

Barkan, Ömer Lütü (1996). "Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", Belgeler, Cilt III, Sayı 5-6, ss.1-479

Batmaz, Şakir (2007). "Osmanlı Devleti'nde Bir Merasim Kaidesi Olarak Topla Selâmlama (1800-1919)". Bilimname, Sayı 1, ss.187-199.

Baycar, Yüksel Aktaş (2006). II. Mahmud'ın Kızı Mihrimah Sultan'ın Sûr-ı Hümayûnu. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Baysun, Cavid (1950). "Ali Paşa, Damad", İslâm Ansiklopedisi, Cilt 1, Milli Eğitim Basımevi, ss.328-330.

Beydilli, Kemal (2006). "Mustafa III". TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 31, İstanbul, ss.280-283.

Bilgicioğlu, Banu (2008). "Sâdâbâd". TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 35, İstanbul, ss.379-381.

Bulut, Rukiye (1969). "Lâle Devrinde Araba Saltanatı". Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Cilt 3, Sayı 16, ss.34-38.

Canca, Gülçin (1999). Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul'da III. Ahmet Devri Mimarisi (1703-1730). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Cezar, Mustafa (1953). "Osmanlı Padişahlarının Eğlencelerinden Muhteşem Düğünler". Resimli Tarih Mecmuası, Cilt IV, İstanbul, ss.2045-2048.

C. Zilfi, Madeline (2011). "Erken Modern Çağda Müslüman Kadınlar". Şu kitapta: Türkiye Tarihi, Geç Osmanlı İmparatorluğu (1603-1839). (Ed. Suraiya Faroqhi). (Çev. Fethi Aytuna), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Çelik, S. Dilek Yalçın (2011). "Eski Şiirin Rüzgârıyla'da Lâle Devri Ve Dönemin Ruhü". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, Cilt 18, Sayı 1, ss.135-159.

Çıpan, Mustafa (2010). “Şâhidî, İbrâhim”. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 38, İstanbul, ss.273-274.

Çolak, Songül (2010). “Bir İngiliz Hanımefendisi’nin-Lady Montegu- Gözüyle Osmanlı Kadını”. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, ss.386-403.

Çolak, Songül (2002). “Patrona Halil Ayaklanması’nı Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Pây-ı Tahttaki Etkileri”. Şu Kitapta: Türkler (Ed. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, ss.525-529.

Demir, Uğur (2014). “Üsküdar’da Avrupalı Bir Diplomat: Avusturya Elçisi Virmond Kontu Damian Hugo’nun 1719’da Ağırlanması”. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII, 21-23 Kasım 2014 Bildiriler I, (Ed. Coskun Yılmaz, Cengiz Tomar, Uğur Demir), İstanbul, ss.223-239.

Demiroğlu, Faiz (1954). “Sultan Ahmed III’ ün Veziri İbrahim Paşaya Mektupları”. Yeni Tarih Dünyası, Cilt 2, Sayı 19-20, ss.833-837.

Düzlü, Özlem (2011). Seyyid Vehbî Divanı’na Göre 18. Asırda Osmanlılarda Sosyal Hayat. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.

DİA, (2009). “Şimkeşane”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 37, İstanbul, ss.211-213.

DİA, (2004). “Melâmiyye”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 29, Ankara, ss.29-35.

Diker, Sevgi Ağca (2019). Has Oda ve Teşkilatı. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Dikmen, Hamit (1991). Seyyid Vehbî Divanının Karşılaştırmalı Metni. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Dumas, Juliette (2010). “III. Ahmed’in İlk Kız Çocuğu Fatma Sultan’ın Doğumu Şerefine Düzenlenen Şenlikler, Bir Duhterciğimiz Dünyaya Geldi!”. (Çev. Esra Atuk), Toplumsal Tarih, Sayı 198, ss.22-28.

Dumas, Juliette (2011). “Osmanlıların Sıradışı Evlilik Sistemi (15.Yüzyıl Ortalarından 16.Yüzyıl Ortalarına) Bir Prenses Bir Kul İle Evlenirse II”. (Çev. Esra Atuk), *Toplumsal Tarih*, 209, ss.36-42.

Duran, Türkan (2007). *I. Abdülhamid’in Kızı Esmâ Sultan’ın Hayatı (1778-1848)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ece, Selami (2007). “Serrâc-zâde Hasan Hâtif (Hayatı ve Eserleri)”. *Turkish Studies*, Cilt 2, Sayı 1, ss.84-103.

Ertuğrul, Selda (1993). “Çırağan Sahilsarayı”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul, ss.304-306.

Erdoğan, Muzaffer (1958). “Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri”. *Vakıflar Dergisi*, Sayı 4, Ankara, ss.149-182.

Ercan, Hüseyin Onur (2019). “Pasarofça Antlaşmasını Mübâdele İçin İstanbul’a Gelen Büyükelçi Damian Hugo von Virmont’un Raporu Hakkında”. *Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri*, (Haz. Gültekin Yıldız), İstanbul: MSÜ Yayınları, ss.141-149.

Ertaş, Mehmet Yaşar (2018). “Lâle Devri’ne Yeni Bir Yaklaşım Önerisi: Politik Psikoloji Perspektifi”. *Doğu-Batı Dergisi*, Cilt 21, Sayı 85, Ankara, ss.301-321.

Esmâ İğüs, Hayriye İsmailoğlu (2016). “Osmanlı Kenti İstanbul’u Yıkma ve Yeniden Yapma Paradoksu: Menderes Yıkımları”. Şu Kitapta: *Osmanlı İstanbulu* (Ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan). Cilt IV, Uluslararası Osmanlı İstanbul Sempozyumu Bildirileri, 20-22 Mayıs, İstanbul, 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, ss.115-158.

Emecen, M. Feridun (2018). “Matruşka’nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Dönemi ve “Lale Devri” Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 52, ss.79-98.

Erdem, Sargon (1992). “Buhur”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul, ss.383-384.

Erdoğan, Abdülkadir (1940). “Üsküdar Su Yolu Haritası”. Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, Sayı 4, İstanbul, ss.139-143.

Ertuğ, Zeynep Tarım (2000). “Osmanlı Devleti’nde Resmi Törenler ve Birkaç Örnek”. Yeni Türkiye Dergisi, 701 Osmanlı Özel Sayısı, Cilt 34, 2000, ss.27-34.

Erimtan, Can (2018). “Ahmed Refik’in Lâle Devri’ni Yazarken Kullandığı Kaynaklar ve ‘Lale Devri’ Paradigması: Bir Teolojik İma”. Doğu Batı Dergisi, Cilt 21, Sayı 85, Ankara, ss.11-29.

Eruz, A. Fulya (2008). “Sahilsaray”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 35, İstanbul, ss.530-532.

Erünsal, İsmail (1993). “Damad İbrahim Paşa Kütüphanesi”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul, ss. 449.

Eyice, Semavi (1993). “Damad İbrahim Paşa Külliyesi”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul, ss. 443-445.

Eyice, Semavi (1995). “Fatma Sultan Camii”. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 12, İstanbul, ss. 262-264.

Eyice, Semavi (1995). “Fatma Sultan Mescidi”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 12, İstanbul, ss. 264.

Eyice, Semavi (2002). “Koçu, Reşad Ekrem” TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 26, Ankara, ss. 149-150.

Eyice, Semavi (1987). “İstanbul’un Kaybolan Eserlerinden: Fatma Sultan Camii ve Gümüşhaneli Dergâhı”. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 43, İstanbul, ss. 475-511.

Feridun Emecen (2001). “Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülâhazalar”. İslam Araştırmaları Dergisi. Sayı 6. ss.63-76.

Genç, Serdar (2017). “Rusçuk’ta Kadınların Kullandığı Takı ve Aksesuarlar (17-19.yy)”. Türk Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, Cilt 12, Sayı 24, ss. 227-244.

Gedük, Serkan (2013). “Osmanlı Saray Kültüründe Buhur ve Gülsuyu Geleneği”. Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 6, İstanbul, ss.124-141.

Gökbilgin, Tayyib (1992). “Boğaziçi”. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul, ss.251-262.

Gökbilgin, Tayyip (1945). “Çırağan Sarayı”. İslam Ansiklopedisi, Cilt 3, Milli Eğitim Basımevi, ss.390-392.

Göktürk, Hakkı (1941). “Fatma Sultan”. İstanbul Ansiklopedisi (Haz. Reşat Ekrem Koçu). Cilt 10, İstanbul, Koçu Yayınları, ss. 5579-5580.

İlgürel, Mücteba (1989). “Ahmet II”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul, ss. 33-34.

İnalçık, Halil (1953). “15.Asır Türkiye İktisadi ve İctimaî Tarihi Kaynakları”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 15, Sayı 1-4, 51-75.

İpşirli, Mehmet (1996). “Gülnüş Emetullah Sultan”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 14, İstanbul, ss. 248-249.

İpşirli, Mehmet (1988). “Ebezâde Abdullah Efendi”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 1, İstanbul, ss. 98.

İpşirli, Mehmet (1991). “Araba”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 3, İstanbul, ss.242-245.

Kahraman, Betül (2019). “Vakfiyesi İşığında Şah Sultan ve Zal Mahmud Paşa Külliyesi”. FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı 14, ss.151-194.

Karaca, Filiz Ç. (1997). “Hanım Sultan”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 16, İstanbul, ss.28-29.

Karahasanoğlu, Selim (2011). “İstanbul’un Lale Devri mi? Tarih ve Tarihyazımı”. Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu, ss.427-463.

Karahasanoğlu, Selim (2008). “Osmanlı Tarihyazımında “Lale Devri” Eleştirel Bir Değerlendirme”. Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, Sayı 7, ss.129-144.

Karaismailoğlu, Adnan (1999). “Hüseyin Vâiz-i Kâşif”. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 19, İstanbul, ss.16-18.

Karal, Enver Ziya (1940). “Ahmed III”. İslam Ansiklopedisi, Cilt I, İstanbul, Maarif Matbaası, ss.165-168.

Kanar, Mehmet (2007). “Nizâmî-i Gencevî”. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, İstanbul, ss.183-185.

Keskin, Mustafa Çağhan (2014). “Sultan III. Ahmed Dönemi Üsküdar Çeşmeleri Üzerine Bir Kaynak: Üsküdarlı Şair Nuri'nin Manzum Tarihi”. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII: 2-4 Kasım 2012, Cilt 1, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, ss.347-359.

Kıvrım, İsmail (2018). “Fâtma Sultan ve Muhallefatı”. Şu kitapta: Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir (Ed. İlyas Gökhan, Hüseyin Saraç, Gökçe Özcan). Konya, Kömen Yayınları, ss.280-326.

Kurtaran, Uğur (2012). Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.

Kubilay, Ayşe Yetişkin (1998). XVIII. VE XIX. Yüzyıl İstanbul Kütüphanelerinin Mimarisi. İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Küpelı, Özer (2016). “IV. Murad'ın Torunu Fatma Hanım Sultan'ın Muhallefatı”. Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, ss.163-175.

Kütükoğlu, Mübahat S. (1997). “Hatt-ı Hümayun”. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 16, İstanbul, ss.485-488.

Kütükoğlu, Mübahat S. (1977). “1869'da Faal İstanbul Medreseleri”. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 7-8, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, ss.277-389.

Köşklü, Zerrin (2000). “18. Yüzyıl Kütüphanelerinden İki Örnek: İstanbul Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi ve Feyzullah Efende Kütüphanesi”. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 15, ss.15-29.

Mumcu, Ahmet (1994). “Divân-ı Hümâyün”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 9, İstanbul, ss.430-432.

Nurdan, Semiha (2020). “Sultan III. Ahmed Döneminde Hayırsever Bir Saraylı Kadın: Emetullah Başkadin Vakfı ve Vakfiyeleri”. Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, ss.179-195.

Nirven, Saadi Nazım (1946). “İbrahim Paşa Suyu”, Şu Kitapta: İstanbul Suları, İstanbul Halk Basımevi, ss.223-224.

Nirven, Saadi Nâzım (1971). “Fatma Sultan Sahilsarayı”. İstanbul Ansiklopedisi (Haz. Reşat Ekrem Koçu). Cilt 10, İstanbul, Koçu Yayınları, ss. 5582-5583.

Oğuz, Gülser (2016). “Nevşehirli Damad İbrahim Paşa’nın Gündelik Hayattaki İlgili Alanlarıyla İlgili İpucu”. II. Uluslararası Nevşehir Kültür ve Tarih Sempozyumu, Nevşehir, ss.581-590.

Oğuz, Gülser (2018). “Sultanların Mutfağındaki Mücevher: Fatma Sultan ve Ümmügülsüm Sultan’ın Kap Kacakları”. Şu kitapta: Kap Kacak Kitabı (Ed. Emine Gürsoy Naskali), İstanbul, Kitabevi, ss. 347-370.

Oğuz, Gülser (2018). “Bir Sultanın Giyiminden Kesitler: Fatma Sultan”. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5 (14), ss.248-274;

Orum, Fatih, Zeki Bayraktar (2014). “Et-Talak Suresinin 4. Ayetindeki *ve'l-la'i lem yahidne* ifadesinin Anlam ve Yorumu Üzerine”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 55:1, ss.35-69.

Ocakoğlu, Nuran (2018). “Osmanlı Sarayı Kadın Giysileri ve Günümüz Giysi Tasarımına Bir Uyarılama”. Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 30, ss.1537-1548.

Orhonlu, Cengiz (1956). “Fındıklı Semtinin Tarihi Hakkında Bir Araştırma”. Tarih Dergisi, Cilt 8, Sayı 11-12, ss.51-70.

Öksüz, Mustafa (2009). Şem’dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi’nin Mür’î’t-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni. Mimar Sinan Güzel

Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Önal, Ahmet (2015). “Payitaht İstanbul’da Osmanlı Merasimleri”. Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Cilt 3, İstanbul, ss.404-449.

Özcan, Abdülkadir (2010). “Süleyman II”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 38, İstanbul, ss.75-80.

Özcan, Abdülkadir (2006). “Mustafa II”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 31, İstanbul, ss.275-280.

Özcan, Abdülkadir (2007). “Patrona İsyanı”. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 34, İstanbul, ss.189-192.

Özcan, Abdülkadir (2010). “Şehid Ali Paşa”. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 38, İstanbul, ss.433-434.

Özcan, Abdülkadir (2003). “Lâle Devri”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 27, Ankara, ss.81-84.

Özcan, Abdülkadir (1994). “Edirne Vak‘ası”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 10, İstanbul, ss.445-446.

Özcan, Abdülkadir (1989). “Ahmed Refik Altınay”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul, ss. 120-121.

Özcan, Abdülkadir (2007). “Osmanzâde Ahmed Tâib”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 34, İstanbul, ss.2-4.

Özcan, Tahsin (2005). “Muhallefât”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 30, İstanbul, 2005, ss. 406-407.

Özel, Şükran (2010). Nedîm’in Şiirlerinde Mimari Eserlere Göndermeler. İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Özmutlu, Günnaz (2014). “Harem Cariyelerinin Musiki ve Seyirlik Oyunlardaki Eğitimleri (1677-1687)”. Belleten, Cilt LXXVIII, Sayı 283, Ankara, ss.1033- 1074.

Öztürk, Zehra (2020). “Yüsri ve Esmâ-yı Libâs Kasidesi”. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 20, ss.378-401.

Pala, İskender (2003). “Lâle Devri”. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 27, Ankara, ss.84-85. Parlak, Sevgi (2009). “Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 37, İstanbul. s.358-359.

Sağır, Yusuf (2016). “Vâlîde Turhan Sultan’ın Muhallefâtı”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Sayı 20, ss.265-328.

Samancı, Özge (2006). “19. yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Elitinin Yeme-İçme Alışkanlıkları”. Şu kitapta: Soframız Nur Hanemiz Mamur (Ed. Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann) (çev. Zeynep Yelçe), İstanbul: Kitap Yayınevi, ss.185-208.

Sakaoğlu, Necdet (1993). “Ahmed III”. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. Cilt 1, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, ss.110-114.

Sunay, Serap (2013). “Tanzimatın İlk Saray Düğünü: Sultan II.Mahmud’un kızı Atiyye Sultan’ın Ahmet Fethi Paşa Evlenmesi”, Belleten, Cilt 77, sayı 278, s.119-150.

Söğüt, Sibel Gürses (2015). “Yeni Belgelerle 1865 Hocapaşa Yangınının Sınırları”. Toplumsal Tarih, Sayı 263, s.74-80.

Şakiroğlu, Mahmut. H. (1996). “Frenk”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 13, İstanbul, ss.197-199.

Şahin, İlhan (2007). “Nevşehir”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 33, İstanbul, s.64-67.

Şahinoğlu, M. Nazif (1991). “Attâr, Ferîdüddün”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 4, İstanbul, ss.95-98.

Taha Toros, “Lâle Devrinde Türk-Fransız Elçileri”, Hayat Dergisi, Sayı 45, 31 Ekim 1968, s.8-10.

Talat, Aydın (1994). “Dürri Ahmet Efendi”. TDV İslam Ansiklopedisi Cilt 10, İstanbul, ss.34-35.

Tahir Sevinç, Şam Valisi Emirü'l-Hac Süleyman Paşa'nın Muhallefâtı, Belleten, Cilt 77, Sayı 279, 2013, s.467-522.

Tanman, Mehmet Baha (2013). “Tanzimat Döneminde Babiâli’de Bir Nakşibendî-Hâlidî Merkezi: Gümüşhânevî Tekkesi”. Doğumunun 200.Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu, 1-2 Haziran, ss. 78-89.

Taşkın, Osman (2019). Sultan I. Abdülhamid’in Adamı Karavezir Seyyid Mehmed Paşa'nın Hayatı ve Muhallefâtı, Tarih ve Gelecek Dergisi, Cilt 5, Sayı 3, ss. 546-571.

Thys-Şenocak, Lucienne (2009). Hadice Turhan Sultan, Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Baniler (Çev. Ayla Ortaç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Telci, Cahit (1999). “Osmanlı Sultanlarının Yaz Ayı Geleneği: Göç-i Hümayun”, Şu kitapta: Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı, İzmir: Beta Basım Yayın, ss.491-514.

Tuğluk, İbrahim Hakkı (2010). “Divan Şiiri’nde Manzum Tebrik-nâmeler”. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 42, Erzurum, ss.41-68.

Tuncer, Şaduman (2020). “Padişah Kızlarının Küçük Yaşlarda Yaptıkları Şekli Evlilikler: III. Ahmed’in Kızı Fatma Sultan Örneği”. Türk Kültürü ve İncelemeleri Dergisi, Sayı 43, ss.67-108.

Türkes, Gabor (2012). “Kelemen Mikes’in “Türkiye Mektupları” nda 1720’li Yıllarda Tekirdağ/ Rodosto”. Şu kitapta: Tekirdağ Tarihinin Macar Yazarı Kelemen Mikes, Budapeşte: Macar Türk-Dostluk Derneği, ss.61-89.

Uluçay, Çağatay (1958). “İstanbul’da 18. ve 19. Asırlarda Sultan Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair”. İstanbul Enstitüsü Mecmuası, Sayı IV, s.199-213.

Uzun, Mustafa İsmet (1995). “Envârü'l-Âşıkîn”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 11, İstanbul, ss.258-260.

Uzun, Mustafa (1995). “Fevzî, Subhîzâde”. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 12, İstanbul, ss.523.

Uluçay, Çağatay (2012). “Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Dair Bir Araştırma”. Şu Kitapta: Sancaktan Saraya Seçme Yazılar (Ed. M. Sabri Koz, Haşım Şahin), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1958). “Sultan III. Mustafa’nın Hüzün Verici Bir Borç Senedi”. Belleten, Cilt 22, Sayı 88, s.595-596.

Yaman, Mualla (1946). Çırağan Sarayı Tarihi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bitirme Tezi.

Yıldız, Bahaeddin (2012). “Vakıf”. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 42, İstanbul, ss. 479-486.

Yıldız, Murat (2013). “Geçmişten Bugüne Üsküdar Ayazma Mahallesi’nde Yapı-Mekan İlişkisi”, History Studies International Journal of History (Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi), Cilt V, Sayı 2 (Prof.Dr. Halil İnalçık Armağanı), ss.565-585

Yıldız, Murat (2015). “Bahçeden Kışlaya Üsküdar Bahçesi”, Şu kitapta: Osmanlı İstanbulu (Ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan), Cilt III, III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, ss.379-442.

Yıldız, Murat (2014). Osmanlı Hasbahçelerinin Sultanı: Sultaniye Hasbahçesi, Belleten, Cilt LXXVIII, Sayı 282, s.547-598.

Yılmaz, Hakan (2016). “İsyânın Gölgesinde İstanbul: Yeni Arşiv Belgeleri Işığında 1730 Patrona İsyânı”, Şu kitapta: Osmanlı İstanbulu (Ed. Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan), Cilt IV, IV.Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, ss.411-452.

Yılmaz, Hakan (2018). “Patrona Vak‘ası Hakkında Yazılmış Kısa Kroniklerden ve Devrin Vak‘anüvisi Küçük Çelebi-zâde İsmâil ‘Asım’ın “Tarihçe”si”. Doğu-Batı Düşünce Dergisi, Sayı 85, ss.178-216.

Yılmaz, Hakan (2015). “1730 Patrona İsyânı İle İlgili Kısa Kroniklerden Rûz-nâme Yazarı “Ahmed” Kimdir?”. Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, ss.103-126.

Zarınbaf, Fariba (1999). “Lale Devrinde Osmanlı Prensesleri”. Şu kitapta: Osmanlı, Toplum (Ed. Güler Eren), Cilt 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss.428-433.

<https://www.uskudaristanbul.com>.

EKLER

EK I

Fâtıma Sultan'ın Muhallefatı (BOA, TS.MA.d, nr. 02212.)

Defter mucebince irâd kayd oluna.

Bin yüz kırk üç senesi ramazan-ı şerifinde dârüssa'adetü'ş-şerîfe ağası kulları ma'rifetiyle hazinedâr Ömer Ağa kulları delâletiyle Fatma Sultan Sarayının haremindedir taş mahzende sâbıkü'z-zikr hazinedâr-ı müşarunileyha ve ruznâmçe-i evvel Süleyman Efendi muvacehelerinde Sultan-ı mûmâileyhanın olmak üzere hazine-i enderûn-ı hümâyun'a alınan nukud ve eşyasıdır.

1	Mısır zincirlisi altın aded 20027, kıymet 330, kuruş 55074, akçe 30
2	Tuğralı altın aded 29481, kıymet 315, kuruş 77387, akçe 70
3	Halisü'l-ayar İslambol altını aded 647, kıymet 400, kuruş 806,5, akçe 20
4	Zolata kuruş 16939, akçe 40
5	Pare kuruş 8500
6	Atik çil akça kuruş 3500
7	Yekün 162207,5 Nakdi 45 Be-hesâb-ı kise 324 kûsûr 207,5 kuruş nakdiye 45 kuruş Üç yüz yirmi dört kise ile iki yüz yedi buçuk kuruş kırk beş akçedir.
8	Cildi otuz iki hurde elmas ve on sekiz kırmızı damla yakutlu şemse ve kitâbelerinin zemini zümrüdi resimtenleri elvan minakâri altın ciltli ba hattı Derviş Ahmet bin Mehmet sağır kıt'a Mushaf-ı Şerif, iki yakut ve doksan sekiz elmaslı kisesi vardır. (Cilt 1)
9	Yeşim taş üzere hurda yakut ile müzeyyen sağır kıt'a Mushaf-ı Şerif zarfı ma'a Mushaf-ı Şerif (Cilt 1)
10	Zemini mai minâ üzre gelgunî ve beyaz yazma minakâri orta göbeği ortasında bir kebirce vesâir vasat ve vasatça ve sağır ve hurde üç yüz otuz iki elmas ile müzeyyen üç paftalı çengâl kuşak, kıt'a 1, dirhem 282
11	Ortaları birer kebir vesâir altmış dört vasat elmas ve yetmiş iki vasatça damla kırmızı yakut ile müzeyyen çadır kesimi şemse çengâl kuşak, kıt'a 1, dirhem 106
12	Zemini zümrüdi minakâri ortaları birer kebirce ve etrafları ve sövelikleri yüz elli dört vasatça ve sağır elmaslı şemse çengâl kuşak, kıt'a 1, dirhem 145
13	Ortaları birer kebir vesâir vasat ve vasatça ve sağır iki yüz altmış bir elmasla murassa' üç paftalı çadır kesimi çengâl kuşak, kıt'a 1, dirhem 338

14	Orta yaprakları zümrüdi mînâlı on yedi sağir elmas ve etrafi altmış altı hürmüz inci dört habbe zümrüdlü yaprak resmi zenberekli kuşak, kıt'a 1, dirhem 81
15	Zemini beyaz mînâ üzre siyah ve laciverdî ve gelgunî yazma mînâkâri yetmiş sağir elmasla müzeyyen fıstık resmi çengâl kuşak, kıt'a 1, dirhem 105,5
16	Ortasının zemini beyaz minâ üzre siyah ve etrafi gelgunî yazma mînâkâri ortaları birer şeşhâne zümrüd ve yüz on yedi sağir elmasla müzeyyen karanfil resmi çengâl kuşak, kıt'a 1, dirhem 119
17	Ortaları birer vasatça zümrüd ve etrafları on zümrüd ve on vasatça kırmızı yakut vesâir sağir ve hurde iki yüz kırk iki elmas ve yüz altmış hurde kırmızı yakutla müzeyyen resm-i şemse çengâl kuşak, kıt'a 1, dirhem 227
18	Kebir paftası tahta şeş köşe zümrüd ve otuz dokuz vasat ve sağir elmas ve karşılık paftası bir şeşhâne zümrüd ve dokuz elmaslı zinciri bir kebir inci askılı suye kuşak ma'a kolan, kıt'a 1, dirhem 197
19	Ortası bir çar köşe tahta zümrüd yirmi sekiz elmas ve yirmi altı kırmızı yakutla müzeyyen zenberekli sağir kuşak, kıt'a 1, dirhem 48
20	Zemini ayine taşhaneleri müşebbek kırmızı, laciverdî ve beyaz ve zümrüdi mînâkâri vasatça ve sağir ve hurde iki yüz yirmi dört elmasla murassa' resm-i mühri Süleyman üç paftalı sürme kuşak, kıt'a 1, dirhem 157 (Bir taşı ve bir ayağı noxsandır.)
21	Başları birer kebir zümrüd ve bir vasat ve yetmiş yedi hurde elmas ve kolanı doksan sekiz delikli zümrüdi üç yüz otuz üç inci ile müzeyyen kuşak ma'a kolan, kıt'a 1, dirhem 243
22	Zemini ayine taşhaneleri müşebbek beyaz ve lacurdi ve kırmızı ve zümrüdi mînâkâri orta göbeği ortasında bir vasat vesair vasatça ve sağir ve hurde yüz doksan beş elmasla murassa' gürgürükâri çengâl üç paftalı kuşak, kıt'a 1, dirhem 180
23	Zemini zümrüdi mînâkâri ve müşebbek on altı hurde elmas ve yirmi iki kırmızı yakutla müzeyyen şemse çengâl kuşak, kıt'a 1, dirhem 72
24	Ortaları birer kebir ve altışar kebirce vesair vasat ve vasatça ve sağir yüz yetmiş çengelli ortası bir kebirce mumcu'ı yüz seksen beş elmasla ve yetmiş sekiz vasatça ve sağir kırmızı yakutla murassa' çadır kesimi şemse çengâl kuşak, kıt'a 1, dirhem 176,5
25	Zemini çökertme (çökürtme) kalem orta pafta ortasında bir vasat kırmızı yakut ve iki yan paftaları ortaları birer çar köşe tahta zümrüd vesair sağir ve hurde yüz seksen elmasla murassa' üç paftalı sağir çengâl kuşak, kıt'a 1, dirhem 52,5
26	Başları ve kolanı iki vasat elmas otuz kebirce zümrüd ve yirmi dört sağir la'1 vesair edna delikli zümrüd inci ile müzeyyen kuşak ma'a kolanı, kıt'a 1, dirhem 432
27	Başları ve kolanı sağir ve kebir serâpâ elli iki pafta üzeredir. Yüz otuz iki elmas ve iki yüz kırmızı yakut ve kenarları yüz yetmiş dokuz inci ile müzeyyen hindkâri şemse kuşak ma'a kolanı, kıt'a 1, dirhem 480
28	Ortaları birer şeş köşe kebir zümrüd ve etrafları yüz on iki elmas ile müzeyyen şemse çengâl kuşak, kıt'a 1, dirhem 63,5
29	Otuz yedi sağir ve hurde elmaslı üç paftalı sağir gecelik kuşak, kıt'a 1, dirhem 18,5
30	Ortaları birer kebirce damla zümrüd ve otuz altı sağir ve hurde elmaslı sağir gecelik kuşak, kıt'a 1, dirhem 25

31	Başlarının zemini kırmızı mînâ üzere tuğra resmi bir kebirce ve kenarları altmış sekiz vasatça elmas ve başları ve kolanı üzre hurde elmasla on adet tuğra ile müzeyyen kuşak ma 'a kolan, kıt'a 1, dirhem 254 (Taşlarında noksanları vardır)
32	Paftaları ortasında beş vasatça vesair vasatça ve sağır iki yüz kırk dört elmas ve altmış iki kırmızı yakut ve hurde zümrüd ile müzeyyen üç paftalı hindkâri sürme kuşak, kıt'a 1, dirhem 180
33	Başları meskûk altın yirmi hurde elmas ve kolanı kırk sekiz edna delikli zümrüd incülü sağır gecelik kuşak ma'a kolan, kıt'a 1, dirhem 48
34	Başları birer vasat şeşhâne zümrüdü sağır gecelik kuşak, kıt'a 1, dirhem 19,5
35	Ortaları bir sağır elmaslı sağır altın gecelik kuşak, kıt'a 1, dirhem 8
36	Meskûk kebir altın kuşak, kıt'a 1, dirhem 29,5
37	Kını ve kabzası yeşil minâli yetmiş altı sağır ve hurde elmas ve altı yakutla müzeyyen altın bıçak, kıt'a 1 (Bağında iki delikli zümrüd ve iki hurde inci ve hurde incili topu vardır.)
38	Kını ve kabzası kırmızı ve sarı ve laciverdi ve beyaz minâli seksen üç sağır ve hurde elmaslı altın bıçak, kıt'a 1 (Bağının ucunda dört hurde elmaslı bir sağır delikli la'l vardır.)
39	Kabza ve kınısı siyah minâ ve kalemkârî doksan altmış elmas ve tepesi bir yakutlu altın bıçak, kıt'a 1 (Bağında beş delikli zümrüd ve altı la'l kırk beş elmaslı iki pafta bir toplu dört yakut ve yüz doksan iki incili bağı vardır.)
40	Dökme ve paftaları binbeş sağır ve hurde şark elmasla murassa' çenber saat, çift 5, dirhem 196,5 (Taşlarında noksanları vardır.)
41	Bin yedi yüz on altı hurde elmasla müzeyyen (...) dalı, adet 65, dirhem 235 (Taşlarında noksanları vardır.)
42	Zarfi mai minakâri elli beş elmas ve elli kırmızı yakutlu altın koyun saati, adet 1 (elli elmas sekiz delikli la'l ve bir kebir ve on bir sağır zümrüd ve beş sıra üç yüz yetmiş dört incülü bağı vardır.)
43	Kapağı şeş köşe kubbeli zümrüd iki yüz on dokuz hurde elmaslı akrep koyun saati, adet 1 (üç zümrüd on dört elmas iki incülü bağı vardır.)
44	Zarfi kırk dokuz elmaslı basma altın koyun saati, adet 1 (yetmiş altı elmas üç kat altın zinciri vardır.)
45	Çanları mai ve gelgûnî minâli yirmi altı elmas ve yirmi sağır hurde yakutlu tarafeyni billur akrep koyun saati, adet 1
46	Yemeni taş zarflı çenberi yetmiş dokuz hurde elmas ve yirmi sekiz hurde tahta zümrüdü akrep koyun saati, adet 1 (taşlarında noksanları vardır)
47	Zarfi mai minâkâri çanları kırk üç elmaslı akrep koyun saati, adet 1
48	Çenberi kırmızı ve beyaz minâli altmış iki sağır ve hurde elmaslı akrep koyun saati, adet 1
49	Süleymani taş zarflı çinileri hurde yakutlu akrep koyun saati, adet 1
50	Çift işi zarflı kırk üç hurde elmaslı pendul koyun saati, adet 1
51	Zarfinın zahırı on üç hurde elmaslı basma altın koyun saati, adet 1
52	İçi ve taşrası yetmiş altı elmaslı çanları siyah minâli pendul koyun saati, adet 1
53	Zarfi laciverdi ve yeşil ve beyaz minâli yetmiş altı elmaslı ve beş yakutlu tahtası lacurdi minâli akrep koyun saati, adet 1
54	Zarfi yüz yirmi beş elmas ve hurde yakutlu tahtası kırmızı minâli akrep koyun saati, adet 1

55	Rakkası üstünden çiftkâri zarflı altın koyun saati, adet 1
56	Dökmesi bir delikli zümrüd ve gayet sağır altın koyun saati, adet 1
57	Çalar altın koyun saati, adet 1
58	On altı elmas bir yakut dört la'1 dört zümrüdü incili saat zinciri, adet 1, dirhem 8,5
59	Üç paftası elli üç sağır hurde elmaslı altı sıra incili saat zinciri, kıt'a 1, dirhem 45
60	Tepesi bir zümrüd vesâir yirmi dört elmas ve on altı yakutlu billur kutu, adet 1
61	Tepesi bir yakut ve on iki elmaslı billur kutu, adet 1
62	Kırk yedi elmas ve yedi yakutlu altın kutu, adet 1, dirhem 38
63	Kapağı tuğra resmi minakâri altın kutu, adet 1, dirhem 15
64	Sade altın kutu, adet 1, dirhem 20
65	Yirmi elmaslı örme altın bilezik, çift 1, dirhem 69
66	Beşer sıra yüz elli elmaslı altın bilezik, çift 1, dirhem 55
67	Beşer sıra yirmi elmaslı altın bilezik, çift 1, dirhem 57,5
68	Kırmızı minâli seksen dört elmaslı bozuk altın üçer sıra bilezik, çift 1, dirhem 77
69	Elli altı elmaslı ikişer sıra bozuk altın bilezik, çift 1, dirhem 44
70	Başları on iki elmaslı altışar sıra altın bilezik, çift 1, dirhem 38
71	Başları altı elmaslı on üçer sıra altın bilezik, çift 1, dirhem 31
72	Üçer sıra sade altın bilezik, çift 1, dirhem 19
73	Başları minâli geçme altın bilezik, çift 1, dirhem 24
74	Kırmızı ve beyaz ve yeşil minâli yedişer elmaslı altın düğme, adet 9, dirhem 60
75	Zeminleri kırmızı ve müşebbekleri beyaz ve gelgûnî minâkari ve çiftkâri tepeleri birer yakutlu altın düğme, adet 12, dirhem 51,5
76	Tepeleri birer elmaslı kırmızı ve beyaz minâli altın düğme, adet 12, dirhem 51,5
77	Yedişer elmaslı elvan minâli altın düğme, adet 9, dirhem 68
78	Yedişer yakutlu elvan minâli altın düğme, adet 8, dirhem 42 (noksanları vardır)
79	Yedişer elmaslı elvan minâli sağır altın düğme, adet 13, dirhem 30
80	Yedişer elmaslı evlan minâli altın düğme, adet 35, dirhem 84
81	Altı zümrüd nişâneli doksan üç incü ve bir incü imameli inci tespih, kıt'a 1, dirhem 26 (şemse mahallerinde on iki zümrüd ve otuz sağır incüsü vardır.)
82	Doksan dokuz inci ve bir inci imâmeli üçü bir zümrüdü inci tespih, kıt'a 1 dirhem 16 (bozuktur)
83	Bir dizide kebir ve vasad inci, adet 128, dirhem 61,5
84	Otuz yedi hurde elmaslı zümrüdü minâ üzere Ya Fettâh yazılı altın levha, kıt'a 1, dirhem 10
85	Sağır altın tarak, adet 1, dirhem 2,5
86	Birer elmaslı minakâri altın pafta, adet 43, dirhem 34
87	Elvan minakâri on iki yakutlu ortası boş altın pafta, adet 1, dirhem 6
88	Kelime-i Şehadet yazılı yüzer akçelik sağır altın, adet 143
89	Çar köşe kebir haneleri zümrüd, adet 1, dirhem 16,5
	Haneleri vasad tahta zümrüd

90	Adet	dirhem
	1	5
	1	5
	2	10
91	Haneleri vasad tahta zümrüd	
	Adet	dirhem
	1	1
	1	1
	1	1
	3	3
92	Yirmi dört elmaslı bir la'lı gömlek kopçası, adet 1, dirhem 5,5	
93	Bir vasad zümrüdü gömlek kopçası, adet 1, dirhem 5,5	
94	Bir sağır zümrüdü gömlek kopçası, adet 1, dirhem 2,5	
95	Birer edna yakutlu kopça, adet 2, dirhem 7,5	
96	Bir vasad on bir hurde elmaslı kopça, adet 1, dirhem 4	
97	Elmas kopça	
		Adet dirhem
	Çarköşe tahta	1 1
	Puşide	1 1
	(...)	1 0 denk
	3 2 3	
98	Elmas kopça	
	Adet	denk
	1	3
	1	3
	1	3
	1	3
	4 12	
99	Çenber içinde vasat elmas, adet 1, kırat 3	
100	Bir hurde elmaslı inci, adet, dirhem 1	
101	On üç elmaslı habbe, adet 1, dirhem 2,5	
102	Kebir çar köşe yeni maden tahta zümrüd, adet 2, dirhem 11,5	
103	Delikli la'1, adet 27, dirhem 12	
104	Edna delikli zümrüd, adet 21, dirhem 3	
105	Edna delikli zümrüd, adet 290, dirhem 60	
106	Küpelik delikli zümrüd, adet 10, dirhem 29	
107	Hurde yakut, adet 11, dirhem 1	
108	Edna hurda la'1, adet 8, dirhem 1 (Biri hatalı)	
109	Edna hurda zümrüd, adet 2, dirhem 1, denk 1	

110	Ortası bir zümrüd ve otuz iki elmaslı bâzûbend, adet 1, dirhem 18
111	Hilye-i şerif yazılı laciverd taş levha, adet 1
112	Çenberi hurde yakutlu panzehir, adet 1, dirhem 10
113	Altın kutu içinde panzehir ma'a kutu, adet 1, dirhem 13
114	Şikest altın zincir, adet dirhem 21
115	Fağfuri üzre birinin ağırlığı mînâ altın ve birinin sim incili gülâbdan, Adet 2
116	On beş vasat ve yüz seksen sekiz sağır ve hurde elmaslı kırmızı ve beyaz minâlı yedi yakutlu istefan, adet 1, dirhem 83
117	Altmış sağır elmas ve on iki yakutlu altın berber taşı, adet 1, dirhem 88 (bir yakutu noksan)
118	Otuz sağır zümrüd ve yirmi dokuz yakutlu altın berber tepsisi, adet 1, dirhem 169
119	Altı adet delikli lal zümrüd ve incili cüzdân, adet 1
120	İnci ve edna delikli zümrüdü en'am-ı şerif kisesi, adet 1
121	Vasad ve vasadça ve sağır üç yüz altmış iki elmasla murassa' yakalık, kıt'a 1, dirhem 136
122	Orta avizeleri birer vasat ve sekizer sağır elmaslı on yedişer ayaklı kebir elmas küpe, çift 1, dirhem 17,5
123	Haneleri birer ve uzunkârî birer elmas birer yakutlu yedişer ibikli yakut küpe, çift 1, dirhem 10,5
124	Tepeleri birer yakutlu incü küpe, çift 1, dirhem 4,5
125	Haneleri birer ve yedişer ayaklı elmas küpe, çift 1, dirhem 5,5
126	Birer ayaklı zümrüd küpe, çift 1, dirhem 6,5
127	Haneleri birer ve uzunkârî birer elmaslı birer ibikli sağır zümrüd küpe, çift 1, dirhem 3,5
128	Haneleri birer elmaslı birer ayaklı la'l küpe, çift 1, dirhem 13
129	Ortası bir kebirce zümrüd ve iki elmaslı sağır sorguç, kıt'a 1, dirhem 13,5
130	Yeşil ve kırmızı ve beyaz elvan mînâkâri vasatça ve sağır ve hurde telkâri ve zincirleri iki yüz on sekiz elmasla murassa titrek çiçekli çelenk sorguç, kıt'a 1, dirhem 154
131	Kırmızı ve yeşil ve beyaz ve elvan mînâkâri ortasında bir tahta zümrüd vasatça ve sağır tahta ve damla yirmi lal ve kırk bir hurde elmasla murassa sorguç, kıt'a 1, dirhem 90 (Tüylerinde otuz bir incüsü vardır.)
132	Etrafları kırmızı minâlı on bir sağır elmaslı titrek, adet 2, dirhem 13
133	Elli bir vasatça ve sağır elmaslı üç elmas avizeli üç çelenkli sağır çelenk, adet 1, dirhem 28
134	Altmış iki sağır ve hurde elmas üç inci, iki delikli zümrüd bir la'lı karanfil resmi çiçek, adet 1, dirhem 16,5
135	Ortası bir uzunca vesair otuz iki elmaslı çiçek, adet 1, dirhem 12
136	Tepeleri birer elmaslı dört delikli zümrüd ve sekiz incülü titrek çiçek, adet 1, dirhem 8
137	Ortası bir vasat ve yirmi sağır elmaslı lale, Adet 1, dirhem 5,5
138	Tepesi beş elmaslı zümrüd iğne, adet 1, dirhem 9,5
	Tepeleri birer elmaslı zümrüd iğne
	Dirhem adet
	7 1

139	6,5	1
	4,5	1
	4	1
		4
140	Zümrüd iğne	
	Dirhem	adet
	9,5	1
	9	1
	8	1
	10	1
	8	1
	5	1
	5,5	1
		7
141	İğnelik delikli zümrüd	
	Dirhem	adet
	9,5	1
	8	1
	7	1
		3
142	Tepeleri birer elması la'1	
	Dirhem	adet
	10	1
	9,5	1
	5,5	1
	5,5	1
	5	1
	4,5	1
		6
143	Altın zihgir	
	Adet	
	1 (dokuz elmas bir yakutlu)	
	1 (üç elması)	
		2
144	İnci hatem, adet 1	
145	Kebir elmas hatemi, adet 3	
146	Vasat kırmızı yakut hatem, adet 1	
147	Tahta zümrüd hatem, adet 1	
148	Sarı yakut hatem, adet 1	

149	Gök yakut hatem Adet 1 halkası iki elmaslı 1 halkası 8 elmaslı 2 biri şeşhanedir <hr/> 4
150	Kapağı ve yanları billur üzere yüz elli iki kırmızı yakut ve üç yüz on yedi zümrüd ve altın kaplama sim hokkası on iki yakut ve on beş hurde elmasla müzeyyen çekmece devatı, adet 1 (taşlarında noksanları vardır)
151	Kapağının tepesi bir vasadça damla zümrüd hokkasının köşeleri ve kolu mecmu'î yüz doksan dört elmas ve on beş kırmızı yakutla müzeyyen altın sebil devatı, adet 1, dirhem 242 (ma'a mürekkep lakası)
152	Tepesi bir inci vesâir zümrüd ve incili sim la'l
153	Tepesi ve önü birer şeşköşe tahta zümrüd zemini kırmızı minâ ve müşebbek taşhaneleri elvan minâkâri üç yüz seksen dört elmas ve yüz on bir yakutla müzeyyen altın (...) adet 1, dirhem 427 (ma'a mukavva) (ikiyüz doksan iki zümrüd ve ikiyüz otuz beş hurde incülü çift zarfi vardır)
154	Sarı arakçin üzere dört yüz yirmi altı elmas ve beş yüz otuz dokuz yakut ve yirmi beş zümrüd ve dört yüz yirmi dört ednâ incü ile müzeyyen müdevver ayîne ma'a kapak
155	Zemini serâser taşhaneleri kırmızı ve yeşil ve elvan minâkâri tarafını elli dört elmasla murassa billur kabzalı yeşil tüylü yelpaze, adet 1
156	Telatin üzere câbecâ inci ve zümrüd ve sırma işleme mum safrası, adet 2
157	Zümrüd ve yakutla müzeyyen billur safâ ma'a kapak ve tabak, adet 1
158	Taşlıca sağır billur gülâbdan, adet 1
159	Yakut ve zümrüdlüce emziği altın gayet sağır billur ibrik, adet 1
160	Aşağısı billur ateşdâni ve çibıkları yakut ve zümrüd ile müzeyyen musluklu ve çubuklu altın buhurdan, adet 1
161	Tepesi ve dibi billur üzere yakut ve zümrüdlü altın çubuklu buhurdan, adet 1
162	Yakut ve zümrüdlüce altın gayet sağır leğen, adet 1, dirhem 60
163	Tabağı ve çanağı fağfuri mercanlı simli buhurdan, adet 1
164	Tabağı ve çanağı mertebânî simli buhurdan, adet 1
165	Çanağı mertebânî tabağı fağrufi simli buhurdan, adet 1
166	Pîrûzekâri hurde yakutlu altın gülâbdan, adet 1
167	Boğazı ve deliği sim yakut ve zümrüdlü fağfuri gülâbdan, adet 1
168	Pîrûzeli sim kaplama ağaç iskemle Adet 1 kebir 1 sağır <hr/> 2
169	Pîrûzeli sim kaplama ferrâşhâne, adet 1
170	Altın kaplama ağaç iskemle, adet 1

171	Altın buhurdan ma'a gülâbdan			
	Adet	dirhem		
	1	370	buhurdân	
		130	gülâbdân	
		<hr/>		
		500		
172	Sağır altın maşrama ma'a kapak			
	Adet	dirhem		
	1	185		
	1	115		
		<hr/>		
	2	300		
173	Altın badya ma'a kapak			
	Adet	dirhem		
	1	690		
	1	670		
		<hr/>		
	2	1360		
174	Altın şamdan			
	Adet	dirhem		
	1	720		
	1	120		
		<hr/>		
	2	990		
175	Altın mikras			
	Adet	dirhem		
	1	62		
	1	38		
		<hr/>		
	2	100		
176	Altın sahan			
	Adet	dirhem	Adet	dirhem
	1	303	1	306
	1	307	1	307
	1	307	1	304
	1	302	1	303
	1	302	1	305
		<hr/>		
	5	1521	5	1525
177	Altın sahan kapağı			
	Adet	dirhem	adet	dirhem
	1	150	1	150
	1	150	1	150
	1	140	1	147
	1	150	1	153

	1	150	1	147
	5	740	5	748
178	Altın tepsi			
	Adet	dirhem		
	1	1547		
	1	947		
	1	2550		
	1	77		
	4	5121		
179	Altın kahve ibriği ma'a askı			
	Adet	dirhem		
	1	199 (ibrik)		
		472 (askı)		
		671		
180	Altın şerit tas ma'a kapaki adet 1, dirhem 135			
181	Minakâri sağır altın tas ma'a kapak, adet 1, dirhem 154			
182	Kebir sim leğeni, adet 1, dirhem 1295			
183	Şeşhane sim nal'beki, adet 7, dirhem 830			
184	Kebir sim sahan ma'a kapak			
	Adet	dirhem	adet	dirhem
	1	880	1	895
	1	850	1	900
	1	909	1	965
	1	895	1	910
	1	920	1	900
	1	865	1	875
	6	5319	6	5445
185	Vasat ve şeşhane sim sahan ma'a kapak			
	Adet	dirhem		
	1	540		
	1	525		
	1	545		
	1	540		
	1	535		
	1	545		
	6	3230		
186	Çiftkâri sim leğen ma'a kafes ve ibrik			
	Adet	dirhem		
	1	640		(leğen ma'a kafes)

	370 (ibrik)					
	77 (sabunluk)					
	<hr/>					
	1087					
187	Sim leğen ma'a kafes ve ibrik					
	Adet	dirhem				
	1	540 (leğen ma'a kafes)				
		410 (ibrik)				
	<hr/>					
	950					
188	Sim şamdan					
	Adet	dirhem	adet	dirhem	adet	dirhem
	1	660	1	6600	1	100
	1	650	1	6610	1	110
	1	515	1	105	1	150
	1	910	1	105	1	105
	1	770	1	120	1	50
	1	105	1	120		
	<hr/>					
	6	3610	6	4860	5	515
190	Şeşhane sim badya ma'a kapak					
	Adet	dirhem				
	1	750				
	1	740				
	1	590				
	<hr/>					
	3	2080				
191	Sim tas ma'a kapak					
	Adet	dirhem				
	1	368				
	1	395				
	1	190				
	<hr/>					
	3	953				
192	Sim kahve askısı					
	Adet	dirhem				
	1	1080 (kebir şeşhane)				
	1	595 (kakmakâri)				
	1	198 (sade)				
	1	275 (sade)				
	1	200 (sade)				
	<hr/>					
	5					
193	Sim kahve ibriği					

	Adet	dirhem
	1	500
	1	215
	1	170
	1	112
	1	60
	5	1062
194	Yanyakârî yaldızlı sim kahve ibriği, adet 1, dirhem 105	
195	Sim salep ibriği, adet 1, dirhem 540 (ma'a ateşdâni)	
196	Yaldızlı kubbeli kebir sim buhurdan, adet 1, dirhem 110	
197	Yaldızlı kubbeli sağır sim buhurdan, adet 1, dirhem 350	
198	Sim buhurdan, adet 1, dirhem 325	
199	Sim buhurdan, adet 1, dirhem 190	
200	Sim buhurdan, adet 1, dirhem 280	
201	Sim buhurdan, adet 1, dirhem 195	
202	Sim buhurdan, adet 1, dirhem 205	
203	Sim buhurdan, adet 1, dirhem 198	
204	Sim buhurdan, adet 1, dirhem 205	
205	Sim buhurdan, adet 1, dirhem 190	
206	Sim buhurdan, adet 1, dirhem 120	
207	Sim buhurdan, adet 1, dirhem 250	
208	Sim buhurdan, adet 1, dirhem 300	
209	Sim buhurdan, adet 1, dirhem 145	
210	Sim gülâbdan, adet, dirhem 110	
211	Sim gülâbdan, adet 1, dirhem 90	
212	Sim gülâbdan, adet 1, dirhem 100	
213	Sim gülâbdan, adet 1, dirhem 100	
214	Sim gülâbdan, adet 1, dirhem 100	
215	Sim gülâbdan, adet 1, dirhem 145	
216	Sim gülâbdan, adet 1, dirhem 60	
217	Sim gülâbdan, adet 1, dirhem 70	
218	Sim gülâbdan, adet 1, dirhem 110	
219	Sim gülâbdan, adet 1, dirhem 105	
220	Sim gülâbdan, adet 1, dirhem 92	
221	Sim gülâbdan, adet 1, dirhem 90	
222	Ayaklı sim leğen ma'a kafes ve ibrik	
	Adet	dirhem
	1	615

	325
	940
223	Sim abdest leğeni ma'a ibrik Adet dirhem 1 1210 (leğen) 800 (ibrik) 2010
224	Sim güğüm ma'a kapak Adet dirhem 1 1650 1 1920 2 3570
225	Yanyakâri sim su tası Adet dirhem 1 80 1 67 2 147
226	Sim havlu Adet dirhem 1 77 1 130 1 40 3 247
227	Sim berdan tası, adet 1, dirhem 457
228	Çiftekâri sim maşraba, adet 1, dirhem 125
229	Kebir sim maşraba, adet 1, dirhem 1415
230	Kebir sim maşraba, adet 1, dirhem 1450
231	Kebir sim maşraba, adet 1, dirhem 1175
232	Sim maşraba, adet 1, dirhem 605
233	Sim maşraba, adet 1, dirhem 532
234	Kalemkârî sim tepsi, adet 1, dirhem 6600
235	Kalemkari sim tepsi, adet 1, dirhem 4800
236	Sim tepsi, adet 1, dirhem 5400
237	Kalemkârî sim tepsi, adet 1, dirhem 1140
238	Kalemkârî sim tepsi, adet 1, dirhem 1050
239	Kalemkari sim tepsi, adet 1, dirhem 1045
240	Kenarı şeşhane yıldızlı sim tepsi, adet 1, dirhem 390
241	Kenarı şeşhane yıldızlı sim tepsi, adet 1, dirhem 635
242	Sim tepsi, adet 1, dirhem 670

243	Sim tepsi, adet 1, dirhem 495																												
244	Sim tepsi, adet 1, dirhem 760																												
245	Sim tepsi, adet 1, dirhem 1360																												
246	Sim tas tabağı, adet 1, dirhem 35																												
247	Sim fener, adet 1, dirhem 1170 (ma'a Şem'a)																												
248	Sağır sim tepsi, adet 1, dirhem 112																												
249	Kadife kaplı sim örme sağır sepet, adet 1, dirhem 810,(ma'a kadife)																												
250	Kebir sim cibinlik pulu, adet 202, dirhem 21800																												
251	Sağır sim cibinlik pulu, adet 400, dirhem 4100																												
252	Sim kaplama cibinlik aleml ma'a Őükufe, adet 1, dirhem 540																												
253	Sim oyuncaklar, dirhem 660																												
254	Sim numra çift 1 ma'a zahme çubuğu çift 1																												
255	Sim kaliçe, adet 5, dirhem 2000																												
256	Yaldızlı sim tokası, adet 8, dirhem 415																												
257	Sim mum mikrası <table border="1"> <thead> <tr> <th>Adet</th> <th>dirhem</th> <th>adet</th> <th>dirhem</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>1</td> <td>80</td> <td>1</td> <td>30</td> </tr> <tr> <td>1</td> <td>60</td> <td>1</td> <td>30</td> </tr> <tr> <td>1</td> <td>80</td> <td>1</td> <td>30</td> </tr> <tr> <td>1</td> <td>30</td> <td>1</td> <td>30</td> </tr> <tr> <td>1</td> <td>70</td> <td>1</td> <td>70</td> </tr> <tr> <td>5</td> <td>320</td> <td>5</td> <td>200</td> </tr> </tbody> </table>	Adet	dirhem	adet	dirhem	1	80	1	30	1	60	1	30	1	80	1	30	1	30	1	30	1	70	1	70	5	320	5	200
Adet	dirhem	adet	dirhem																										
1	80	1	30																										
1	60	1	30																										
1	80	1	30																										
1	30	1	30																										
1	70	1	70																										
5	320	5	200																										
258	Sim tepsi, adet 1, dirhem 800																												
259	Sim satl, adet 1, dirhem 1430																												

EK II

Fatma Sultan Sarayı'nın Mefrûşatı (BOA, DBŞ.M.d, nr.1144, s.3-5.)

Defter-i mefrûşat saray-ı hazreti kaimmakam paşa elvâki' fi şehri cemaziyelevvel sene 1121

Alman Eşya	Miktar	Fiyat (Akçe)
Harem-i şerifte divanhaneye muttasıl odaya ay nakışlı kebîr yastık	6 çift	25200
Oda-yı merkumeye muttasıl kebîr odaya ma'a sağır köşke sıra güllü kılâbdanlı yastık	10 çift	1043000
Sadefli odaya nevezhur Bilecik yastığı	7,5 çift	45000
Fevkânî köşke nevezhur yastık	13,5 çift	81000
Sofaya ma'a ocaklı odaya döşeme yastık	5 çift	15000
Selsebilli köşke laleli yastık	14,5 çift	69600
Kubbeli odaya İstanbul serâseri nevezhur yastık	3,5 çift	33600
Mabeyn odası kurbunda abdest odasına ay nakışlı yastık	5 çift	12000
Taşrada saadetlü paşa hazretlerinin odasına balıklı döşeme yastık	8 çift	33600
Camlı köşke nevezhur yastık	6,5 çift	27300
Kurbunda olan abdest odasına ay nakışlı yastık	2,5 çift	6000
Sâbika başbaki kulu ağalara mahsus olan odaya şemseli yastık	9,5 çift	22800
İskemle odasına ay nakışlı kılâbdanlı yastık	6 çift	14400
Kütüphane ve camekan odasına beyaz kadife yastık	5 çift	3000
Sâye taklidisi al çuka odalara mak'atlık	103 zira'	49440
Fevkânî köşke mak'atlık al çuka	90 zira'	40500
Sâir odalara mak'atlık ve perdelik Londrine çuka	315 zira'	113400
Lazım gelen mahallere ve ittibâ odalarına mak'atlık Londura çuka	206 zira'	41200
Selsebilli köşke ve kubbeli odaya mak'atlık ve bir ay balin sade		

İstanbul dibası	31.5 top	151200
Sadefli odaya mak'atlık çiçekli diba	13,5 top	81540
Selsebilli odaya döşeme için serhenk	7.5 top	54000
Yastıklar astarları ve minderler gılaflı için şam mürresi	220 top	171600
Yastıklar ve mak'atlar ve perdeler astarları için Halep mürresi	129 top	69660
Perdelere tahrir için kılabledan	375 miskal	14250
Mak'atlar için yassı şeridli saçak	3664 dirhem	51296
Mak'atlar için toplu saçak	2497 dirhem	17479
Mak'atlar için sade saçak	845 dirhem	2535
Seccadeler için bükme saçak	131 dirhem	1572
Bahâ-i ibrişim	11 dirhem	460
Baha-i tahrir	56 dirhe	170
Bahâ-i gaytân	220 dirhem	1100
Minderler gılaflı için kirbâs soma	462 top	39270
Minderler gılaflı ve puşidelik kırmızı Diyarbakır bezi	233 top	44600
Gılaflar için kırmızı kirpâs potuk	141 top	25380
Mai kirpas	20 top	2400
Bahâ-i penbe ve berâ-yi dolma yastıklar ve minderler	4577.5 kıyye	160212
Bahâ-i yapağı berâ-yi dolma-i yastıklar ve minderler	5040 kıyye	65520
Fevkânî köşk için kebir acem keçesi	1 kıt'a	66000
Kubbeli kış odasına acem keçesi	3 kıt'a ...	45600
Fevkânî köşk için acem keçesi	2 çift, 3 tek	72000
Sadefli odaya kebir orta acem keçesi	1 kıt'a	30000
Nim sofalı kebir odaya kebir acem keçesi	çift 1	70800
Mabeyn odasına acem keçesi	2 kıt'a	18000

Camekana acem keçesi	2 kıt'a	16800
Saadetlü paşa efendimizin odalarına acem keçesi	4 kıt'a	53400
Abdest odasına acem keçesi	1 tek	12000
Kıt'a olunup odalara ferş olunan acem keçesi	7 parça	10800
Odalara ferş olunan a'lâ selâtin keçeleri	414 zira'	53820
Odalara ferş olunan orta Selanik keçesi	110 zira'	8800
Acem keçelerinin altlarına ferş olunan alçak Selanik keçesi	796 zir'a	46168
Pencerelere perdeler için yemeni	21 top	12600
Perdeler için hoca Mustafa astarı	27 top	2430
Camlı köşkün pencerelerine perdelik beyaz sandal	50 zir'a	3000
Pencerelere perde için beyaz bohası	3 top	1800
Yapukçu işi kapu perdeleri	32 adet	9856
Kebir hatayi hasır	97 adet	43068
Hatayi taklidi hasır	60 adet	10800
Yarma hasır	224 adet	26880
Çubuk hasır	202 adet	40400
Kaba hasır	1190 adet	16660

Def'a saadetlü paşa efendimizin iki oda döşemesi

Valide nakış yastık	5 çift	19800
Def'a valide nakış yastık	5 çift	18600
Def'a beyaz balıklı yastık	8 çift	33600
Balin	1 çift	2880
Sarı şam mürresi	13 top	10140
Kirpas soma	45 top	3600
Kırmızı Diyarbekir bezi	19 top	3800

Yapağı	1484 kıyye	19696
Seccade	1 adet	660
Balin için penye	10 kıyye	300
Sağır acem seccadesi	1 adet	600
Londrine uka mak‘atlık	73 zır‘a	26280
Kılabdanlı saçak	1115 dirhem	7805
Keçe-i acem	2 kıt‘a	46800
Kapu perdesi	2 adet	1200
Üstadiyye-i adırcı		600
Kebir hatayi hasır	2 adet	888
Yarma hasır	3 adet	360
Kaba hasır	50 adet	600
Üstadiyye-i yorgancı		840
Kethüda bey odasına sıra güllü yastık	7,5 çift	18000
Hazinedar ağa odasına altınlu yastık	5 çift	7800
Bera-yı divan efendisi ve kethüda-yı bevvâbin ve		
Kethüda-yı hazret-i sultan ve baş ağa yeşil zeminli yastık	18.5 çift	17760
İttiba‘ için sade kadife yastık	31 çift	13020
Üstadiyye-i derzi		yevmiye 215
Üstadiyye-i adırcı		yevmiye 250
Üstadiyye-i yorgancı		yevmiye 217
Üstadiyye-i hallaç		yevmiye 130

Toplam: 2600682 Akçe, 21672 kuruş.

EK III

Fatma Sultan'ın Salıpazarı'ndaki Eminâbad Yalısı'ndan Alınan Mefruşât
(BOA, TSMA.d, nr,0019/0001, s.21.)

Merhum ve mağfurleha Fâtıma Sultân tâbet serâha hazretlerinin Salıpazarındaki Eminâbad Yalısından hazine-i hümayuna alınan mefruşat

Alınan eşya	Adet
Al çuka mak'at	39
Penbe memlû telli kadife (Biri yalın)	187
Ocak yaşmağı	3
Pencere perdesi	17
Beyaz cam perdesi	66
Penbe memlû minder	17
Penbe şilte	35
Çuka kapu perdesi	11
Kırmızı yer püşide	3
Havlu (yastık), (mak'at)	(4), (1)
Yün memlû minder	57
Mütenevvi' baş yastığı	22

EK IV

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Tarafından Beşiktaş'ta Fatma Sultan İçin Yaptırılan Çırağan Sarayı'nın Mefrûşât Defteri (BOA, TSMA.d, nr. 2333, s.1-7.)

Hassa bostancıbaşı ağa tarafından tayin olunan Haseki Ali Ağa ve sebzahâne kâtibi Ahmet Efendi ve saadetlü defterdar efendi hazretlerinin ağalarından Seyyid Mehemmed Efendi marifetiyle sadrazam sabık Maktûl İbrahim Paşa ve kethüdası Maktûl Mehemmed ve kapudân sâbık maktûl Mustafa Paşa yahılarında mevcûd bulunup tahrir olunan eşyalarının ale'l-infirâd defteridir. (fi 27 rebiülahir 1143)

Beşiktaşta vâkî' Çırağan Yalısı demekle ma'ruf yalının mefrûşâtı

Yalı-yı mezkûrede vâkî' tekke altında üç sofalı kasırda mevcûd olan mefrûşât

Alınan Eşya	Adet
Penbe memlû serâser yastık taht	4
Telli hâtâyî koltuk yastığı	1
Yeşil ibrişim saçaklı Mardin işi sarı mak'ad	1
Beyaz minder	1
Beyaz bez cam perdesi	4
(Noksanları mevcut)	
İkinci Sofada Mevcut	
Frenk pesend sarı zemin telli kadife yastık	5
Telli hâtâyî koltuk yastığı	4
Mûmî yüz yastığı	4
Beyaz dülbend şilte	1
Sûzenî işleme beyaz mak'ad	1
Penbe memlû kırmızı minder	1

Yün memlû beyaz minder	1
Kırmızı pûşide-i minder	1
Beyaz bez perde	5
Sağır âyine-i endâm	1
Şadırvanda yıldızlı fevvâre	64
Yıldızlı nahnâs tas avihte	3
(Noksanları mevcut)	
Üçüncü Sofada mevcûd	
Penbe memlû kırmızı serâser yastık	3
Hâtâyî koltuk yastığı	1
Yeşil ibrişim saçaklı mardinkârî sarı mak'ad	1
Yün memlû beyaz minder	1
Beyaz bez perde (tamamen nakışları mevcut)	1
Havlı kurbunda horende odasında mevcut mefrûşât	
Sarı mürre astarlı sakız yastığı	9
Bursa hatmesi yastık	8
Kırmızı çuka mak'ad	3
Yün memlû beyaz minder	2
Havlı kurbunda fevkanî sağır odada mevcut	
Müsta'mel Bursa yastığı	4
Kırmızı çuka minder	1
Yün memlû beyaz minder	1
Dariüssade ağası odasında mevcûd	
Sarı güllü Bursa yastığı	9
Yeşil saçaklı sarı basma çuka mak'ad	2

Beyaz minder	3
Yeşil çuka kapı perdesi	1
Mehterler odasında mevcut mefruşât	
Köhne kadife yastık	1
Minder	1
Köhne kırmızı çuka mak'ad	1
Köhne abâ perde	1
Çavuşan odasında mevcut	
Müsta'mel Bursa yastığı	13
Müsta'mel kırmızı çuka mak'ad	3
Beyaz minder	4
Aba perde	1
Deryaya nâzır ağalar odasında mevcûd	
Köhne Bursa yastığı	12
Köhne kırmızı çuka mak'ad	3
Yün memlû beyaz minder	4
Selanik orta keçesi (Mehterhâne-i âmireden gelmiş)	1
Yeni hamam camekânında mevcûd olan mefrûşât	
Penbe memlû beyaz telli zemin kırmızı şükûfeli astarlı Bilecik yastığı	13
Penbe memlû bursakârî yalın bâlin	3
Telli hâtâyî gültepe koltuk yastığı	6
Mûmî kebir yüz yastığı	4
Sağir sûzeni köşe mak'ad	3
Yeşil saçaklı ve şeritli kırmızı çuka mak'ad	4
Penbe memlû kırmızı minder	5

Yün memlû beyaz minder	5
Kırmızı bağıası pûşide minder	3
Yemeni pencere perdesi	7
Beyaz cam perdesi	8
Emdâm ayinesi ma'a pûşide	1
Al çuka kapu perdesi	1
Ocak önünde sırmalı melamin nihâle	1
Oda-yı mezkûr ittisalinde sağır câmekânda mevcûd	
Penbe memlû beyaz işleme havlu yastık	4
Beyaz işleme havlu minder	1
Penbe memlû beyaz minder	1
Tekye üzerinde dehliz yolunda vâkî' sofa mevcûd	
Sarı mürre astarlı müsta'mel Bursa yastığı	8
Yeşil saçaklı kırmızı çuka mak'ad	3
Beyaz cam perdesi	3
Beyaz minder	3
Dibâ köhne koltuk yastığı	1
Divanhânede havlıya (avlu) nâzır fevkânî sofada mevcûd	
Beyaz telli zemin sıra güllü yastık	6
Yeşil saçaklı kebir kırmızı çuka mak'ad	1
Beyaz yer pûşide minder	1
Yapağı minder	3
Beyaz cam perdesi	3
Mukabilinde deryaya nâzır sofada mevcûd mefrûsat	
Beyaz zemin telli sıra güllü Bursa yastığı	7

Sade hatâyi koltuk yastığı	1
Yapağı minder	3
Kebir kırmızı çuka mak'ad	1
Beyaz cam perdesi	3
Penbe memlû yemeni şilte	2
Beyaz pûşide-i minder	1
Hint işi kemikli kebir ve sağır sandalye	3

Tekye üzerinde vâkî kebir odada mevcûd mefrûşât

Sarı zemin mutalla kırmızı karanfil şükûfeli çatma Bilecik yastığı	16
Telli hatâyi koltuk yastığı	2
Çiçekli diba yeşil koltuk yastığı	4
Kebir mûmî yüz yastığı	4
Beyaz sağır sûzenî mak'ad	3
Penbe memlû şilte	3
Mor çiçekli ibrişim saçaklı acamkârî kebir mak'ad	4
Penbe memlû kırmızı minder	6
Yapağı beyaz minder	6
Kırmızı yer pûşide-i minder	6
Cedid Lehkâri pencere perdesi	13
Beyaz cam perdesi	13
Kebir endâm âyînesi ma'a puşide	1
Sırmalı telâtin nihâli	1
Kubbede sim saçaklı billûr âvihte	1
Kılabdanlı sarı mürre astarlı al çuka kapı perdesi	3

Deryaya nâzır divanhâne sofasında mevcûd

Sarı zemin telli beyaz çiçekli cedid Bilecik yastığı	7
Cezayir şeritli yeşil saçaklı kırmızı çuka kebir mak'at	1
Kırmızı boğası pûşide	1
Beyaz boğası cam perdesi	3
Yapağı beyaz minder	3
Divânîhânedede vâki' asma çalar saat	3
Dört kandilli kebir kebir âvihte kandil	1
İttisâlinde vâkî kebir âyinelî kasırda mevcûd mefrûşât	
Cedid sarı mutalla zemin frenk-pesend yastık yastık	14
Dibâ koltuk yastığı	4
Kılabdân işleme kırmızı sûzeni koltuk yastığı	3
Kebir mûmî yüz yastığı	4
Sûzenî işleme beyaz köşe yastığı	3
Penbe memlû beyaz şilte	3
İbrişim saçaklı kebir sûzenî mak'ad	3
Penbe memlû kırmızı minder	11
Beyaz boğası pûşide minder	3
Kubbede sim püsküllü billûr âvihte	1
Kebir levh-i besmele	1
Münakkaş işleme üzerinde kebir âyine-i endâm ma'a puşide	1
Sade al çuka kapı perdesi	1
Beyaz boğası cam perdesi	14
Abdesthâne kurbunda sağır odada mevcûd mefrûşât	
Cedid sarı zemin Bursa yastığı	4
Yapağı minder	1

Kırmızı saçaklı çuka mak'ad	1
Sade kırmızı çuka kapı perdesi	2
Def'a kırmızı çuka kapı perdesi	1
Deryaya nâzır taşra mabeyn odasında mevcûd mefrûşât	
Beyaz zemin cedid sarı telli al saçaklı mürre astarlı yastık	13
Cedid sağır köşe yastığı	3
Cedid acem dibâsı kırmızı koltuk yastığı	3
Telli yeşil hatâyi koltuk yastığı	3
Kebir mûmî yüz yastığı	4
Yeşil saçaklı sûzenî köşe mak'ad	3
Cezâyir şeritli kırmızı çuka mak'ad	4
Penbe memlû beyaz minder	4
Lehkârî pencere perdesi	9
Beyaz boğası cam perdesi	6
Kebir ayine ma'a sandal puşide	1
Sırma işleme telâtin nihâli	1
Beyaz boğası pûşide-i minder	3
Münakkaş yan acem keçesi	3
Al çuka kapı perdesi	3
Yalı-yı mezkûrun dahiliyesinde vâki' âyîne-zâr ta'bir olunur. Dört tahtlı ve iki sofalı mahalde mevcûd	
Dört adet taht-ı hümâyunda vâki' mefrûşât	
Atlas yastık	13
Acemkâri koltuk yastığı	4
Kırmızı pûşide	4
Pembe memlû kırmızı minder	4

Cezayir şeritli sūzenî beyaz mak'ad	3
Yeşil saçaklı mûmî basma mak'ad	3
Mûmî yüz yastığı	4
Bir yüzü serâser ağır telli ve bir yüzü elvan çiçekli mutalla atlas orta zâr perdesi	1
Bir yüzü hurda kadife ve bir yüzü ağır telli elvan çiçekli kenar perdesi	3
Kebir çiçeklik	3
Sim zincirli sim tas	1
Sütunda üstte levha tarih	1
Havluya (avlu) nâzır sofada mevcut	
Cedit sarı ağır telli zemin frenk-pesend kırmızı şükûfeli kutni yastık	6
Penbe memlû çiçekli gemesûd koltuk yastığı	3
Kebir mûmî yüz yastığı	4
Penbe memlû beyaz şilte	1
Çakma âyîneli üzeri yedi müfettelli münakkaş kırmızı çekmece-i kebir	1
Sütun arasında beyaz sim avihte	2
Beyaz cam perdesi	13
Yeşil saçaklı acem kemhası mutalla kırmızı mak'ad	1
Penbe memlû kırmızı minder	1
Cedit kalıçe-i acem	1
Cedit atlas penbe memlû kenar yastığı	4
Penbe memlû hind basması sağır minder	2
Karşısında deryaya nâzır sofada mevcûd	
Cedit beyaz ağır mutalla zemin kırmızı çiçekli Bilecik yastığı	16
Cedit ağır telli hatâyî beyaz koltuk yastığı	6
Penbe memlû mûmî yüz yastığı	3

Beyaz mutallâ sağır kôşe sûzenî mak'ad	2
Cezayir kenarlı yeşil ibrişim saçaklı Mardin işi kebir mutallâ mak'ad	3
Penbe memlû kebir kırmızı minder	6
Beyaz cam perdesi	13
Penbe memlû hind basması sağır minder	2
Kenarları kırmızı çuka kebir cedid orta münakkaş keçe-i Selanik	1
Sağır ve kebir endâm âyînesi ma'a sandal pûşide	15
Kalkan saat	4
Çalar asma saat	2
Sim saçaklı kubbede billûr âvihte	3
Al çuka kapu perdesi	3
Kırmızı boğası pûşide	7
İttisâlinde vâki' eski hamam camekân odasında mevcûd	
Siyah kemhâ üzerine som ağır telli dokuma güllü cedid yastık	12
Beyaz dibâ çiçekli ağır som telli koltuk yastığı	4
Yeşil telli ve zemin hatâyîş koltuk yastığı	2
Mûmî yüz yastığı	5
Beyaz şilte	4
Kenarı beyaz çiçekli atlas ve ortası mâi hatâyî yeşil saçaklı mak'ad	4
Penbe memlû kırmızı minder	4
Kırmızı yer pûşide	3
Banaluka işi vasat döşeme	1
Telâtin işleme som nihâli	1
Leh basması pencere perdesi	6
Beyaz cam perdesi	6

Beyaz kılabdân şeritli kırmızı çuka kapı perdesi	1
Sade kırmızı çuka kapu perdesi	2
Beyaz sim saçaklı billûr âvihte	1
Âyine-i endâm ma'a pûşide	2
Ağır telli elvân hatâyî kebir perde	1
Dehlizde acem keçesi	1
Soğukluğunda mevcut mefruşât	
İşleme havlu yastık	4
İşleme havlu döşeme	1
Penbe memlû kırmızı minder	1
Havluya nâzır ittisâlinde olan mabeyn odasında mevcûd	
Beyaz zemin al kadife kara astarlı Frenk-pesend yastık	13
Beyaz zemin al kadife köşe yastığı	2
Beyaz telli ağır hatâyî koltuk yastığı	6
Mûmî yüz yastığı	5
Beyaz memlû şilte	4
Kenarı beyaz çiçekli diba ortası sarı atlas yeşil saçaklı mak'ad	4
Penbe memlû kebir minder	4
Acem yan keçesi	3
Yemeni pencere perdesi	18
Şeritli al çuka kapu perdesi	2
Sırma işleme talâtin nihâli	1
Kırmızı pûşide minder	4
Köhne çuka kapı perdesi	1
Âyine-i endâm ma'a pûşide	1

Oda-yı mefrûştattan hariç zemini beyaz kırmızı saçaklı kara astarlı kemhâ cedit yastık 9

Yalı-yı mezkûrun hariciyye ve dahiliyyesinin ocak paşmağları

Kırmızı çuka üzerine som sırma işleme güllü ocak paşmağı 1

Mor çuka üzerine som sırma işleme ocak paşmağı 1

Al çuka üzerine som sırma işleme ocak paşmağı 1

Zerdûz frenk-pesend acamkâri ağır som ocak paşmağı 1

Atlas üzerine sırma işleme frenk-pesend ocak paşmağı 1

Ortası siyah kenarı zerdûz ağır sırma işleme ocak paşmağı 1

Beyaz top som sırma ve kenarı kırmızı atlas işleme ocak paşmağı 1

Ayinezâr odasında muttasıl olan sofada mevcut mefruşât

Beyaz zemin mor saçaklı kadife yastık 7

Penbe memlû kebîr beyaz şilte 1

Sarı ibrişim saçaklı derûni kırmızı sade saçaklı hatâyî ve kenarı yeşil kemhâ kebîr mak'ad 1

Yapağı memlû kebîr minder 2

Kırmızı pûşide minder 2

Beyaz ağır telli koltuk astığı 4

Mûmi yüz yastığı 2

Yemeni basma pencere perdesi 6

Beyaz bir hâme perdesi 6

Ayaklı bağa çekmece-i kebîr 1

Kebîr yan kaliçe-i acem 2

Enbiye-i sağîr 2

Köhne kadife yastık 4

Kırmızı çuka kapu perdesi 2

Mükemmel salıncak kebîr ve sağîr 2

İttisalinde vâkî' sultan odasında mevcut mefrûşat

Mutalla sarı zemin kırmızı saçaklı kadife yastık	15
Ağır telli yeşil hatâyi koltuk yastığı	4
Mûmî yüz yastığı	3
Penbe memlû beyaz kebir şilte	3
Kırmızı bez pûşide	3
Yeşil saçaklı kalemkâri mak'at	3
Penbe memlû beyaz minder	6
Mutallâ Mardin işi kırmızı ve yeşil sütunlu dâr perdesi	1
Yemeni pencere perdesi	13
Beyaz bir hâme perdesi	11
Âyine-i endâm ma'a pûşide	1
Basma çuka beyaz kapu perdesi	2

Bağçeye nâzır kafesli kasırda mevcut mefrûşât

Müsta'mel Mardin işi mahlût yastık	12
Yeşil saçaklı basma şayak mak'ad	3
Penbe memlû beyaz minder	3
Kalemkâri pencere perdesi	10
Vasat âyine-i endâm	1
Köhne çuka kırmızı kapı perdesi	1

Kasr-ı mezburda taht mefrûşâtı

Beyaz mutalla çiçekli atlas yastık	4
Beyaz hâtayi ağır telli koltuk yastığı	2
Mûmî yüz yastığı	1
Kenarı sarı zemini serâser sarı mürre mak'ad	1

Penbe memlû minder	1
Beyaz kutulu boğası perde	1
Bağçeye nâzır kadın odasında mevcûd	
Yeşil zemin müsta'mel Bursa yastığı	15
Bâlin	1
Yeşil saçaklı kalemkâri mak'ad	3
Dü yanı dibâ koltuk yastığı	1
Taraklı atlas koltuk yastığı	1
Penbe memlû vasad beyaz minder	5
Beyaz harem perdesi	13
Vasad âyine-i endâm ma'a pûşide	1
Yeşil çuka kapı perdesi	1
Deryâya nâzır üç sofalı fıskiyeli kebir kasırda mevcud	
Sarı zemin ağır telli şükûfeli frenk-pesend kadife yastık	12
Mutalla bâlin	2
Yeşil saçaklı kırmızı çuka mak'at	3
Penbe memlû beyaz minder	4
Beyaz sandal pûşide	3
Beyaz dibâ koltuk yastığı	4
Mûmî yüz yastığı	2
Beyaz köşe şiltesi	1
Sarı zemin kırmızı çiçekli mutalla kadife yastık	9
Bâlin	2
Kırmızı telli hatâyî koltuk yastığı	2
Yeşil saçaklı kırmızı çuka ma'kad	3

Beyaz sandal pûşide	1
Penbe memlû minder	4
Beyaz zemin sarı güllü kıt'a yastık	10
Kenar yastığı	2
Beyaz telli hâtâyî koltuk yastığı	1
Mûmî yüz yastığı	2
Yeşil saçaklı kırmızı çuka mak'ad	3
Penbe memlû beyaz minder	3
Beyaz sandal pûşide	1
Beyaz boğası cam perdesi	34
Sarı çuka basması kapu perdesi	1
Fiskiyyenin fevwareleri mevcut	
Kebir âyine-i endâm ma'a pûşide	1
Deryâya nâzır sagir başkadın köşkünün mefruşâtı	
Mutallâ sarı zemin kadife yastık	4
Çiçekli al telli hatâyî koltuk yastığı	3
Mûmî yüz yastığı	4
Penbe memlû beyaz şilte	1
Ortası kırmızı kenarı yeşil sarıçiçekli mak'ad	1
Penbe memlû beyaz minder	1
Kırmızı bez puşide	1
Vasad âyine-i endâm ma'a pûşide	1
Başkadın odasında mevcûd mefruşât	
Beyaz zemin mutalla kırmızı çiçekli cedid yastık	8
Penbe memlû beyaz şilte	2

Beyaz sandal pûşide	2
Kenarı çiçekli germesud ortası sarı mürre yeşil saçaklı mak'ad	4
Penbe memlû minder	4
Beyaz telli hatâyî koltuk yastığı	2
Mûmî yüz yastığı	2
Kalemkâri pencere perdesi	5
Beyaz boğası cam perdesi	3
Kebir âyine-i endâm ma'a pûşide	1
Cedid kebir selânik keçesi	1
Sarı basma çuka kapı perdesi	4
Bağçeye nâzir Sultan Süleyman odasında mevcûd mefrûşât	
Sarı zemin mutalla müsta'mel kadife yastık	15
Sarı ibrişim saçaklı yemeni yastık	3
Penbe memlû beyaz minder	4
Âyine-i endâm	1
Beyaz bir hâme perdesi	14
Kırmızı çuka kapı perdesi	2
Deryaya nâzir Sultan Bayezid odasında mevcud mefrûşât	
Sarı zemin ağır telli kırmızı çiçekli kadife yastık	14
Telli hâtâyî koltuk yastığı	2
Mûmî yüz yastığı	1
Penbe memlû beyaz şilte	1
Yeşil saçaklı kırmızı çuka ma'kad	3
Kırmızı bez pûşide	3
Penbe memlû beyaz minder	4

Yemeni pencere perdesi	12
Beyaz cam perdesi	9
Vasad âyine-i endâm ma‘a pûşide	1
Kırmızı çuka kapı perdesi	3
İttisâlinde deryâya nâzır sofada mevcut mefrûşât	
Beyaz zemin sıra külli kadife yastık	8
Cezâyir şeritli yeşil saçaklı kebîr basma çuka ma‘kad	1
Penbe memlû beyaz minder	2
Yemeni pencere perdesi	4
Deryaya nâzır Sultan Mehmed odasında mevcut mefrûşât	
Sarı zemin ağır telli ay tamgalı kadife yastık	14
Beyaz şilte	1
Çiçekli dibâ koltuk yastığı	1
Mûmî yüz yastığı	1
Cezâyir şeritli yeşil saçaklı kırmızı çuka ma‘kad	3
Kırmızı bez pûşide	3
Penbe memlû beyaz minder	4
Yemeni pencere perdesi	11
Beyaz hâme perdesi	8
Vasat âyine-i endâm ma‘a pûşide	1
Kırmızı çuka kapı perdesi	3
Deryaya nâzır büyük hamam camekan odasında mevcut mefrûşât	
Zemini sarı som kırmızı frenk-pesend çiçekli kadife yastık	15
Gülgûli dibâ koltuk yastığı	4
Mûmî yüz yastığı	2

Memlû beyaz şilte	4
Kırmızı yer pûşide	4
Yeşil saçaklı Cezayir şeritli kırmızı çuka ma'kat	4
Penbe memlû beyaz minder	4
Yemeni pencere perdesi	9
Beyaz bez hâme perdesi	9
Âyine-i endâm vasat	1
Tahtında Selanik keçesi	1
Kırmızı çuka kapı perdesi	2
Kebir hamâm câmekanında mevcud mefrûşât	
İşleme beyaz havlu yastık	8
Beyaz işleme havlu döşeme	2
Penbe memlû minder	2
Bağçeye nâzır mâbeyn odasında mevcûd mefrûşât	
Kırmızı astarlı müsta'mel serâser yastık	8
Yeşil saçaklı kırmızı çuka mak'ad	3
Yapağı memlû beyaz minder	3
Yemeni pencere perdesi	8
Beyaz bez cam perdesi	8
Kırmızı çuka kapı perdesi	1
Orta tabakada külhancı usta odasında	
Sıra güllü Bursa yastığı	5
Yeşil saçaklı kırmızı çuka ma'kad	2
Beyaz minder	2
Abâ kapı perdesi	1

İttisâlinde horende odasında mevcut

Sarı zemin kırmızı çiçekli sade Bursa yastığı	7
Yeşil saçaklı kebir kırmızı çuka mak'ad	1
Beyaz minder	2
Yemeni pencere perdesi	5
Abâ kapı perdesi	1

İttisâlinde vâki' horende odasında mevcut

Sarı zemin çiçekli kadife yastık	11
Yeşil saçaklı kırmızı çuka kebir mak'ad	2
Beyaz minder	2
Yemeni pencere perdesi	2
Balgamî kebir şâdirvân tası	1
Abâ kapı perdesi	1
Timur (demir) teymurda olabilir sandalye köhne	1

Nerdübân başında kadın odasında mevcûd

Sarı zemin telli kırmızı çiçekli kadife yastık	13
Yeşil saçaklı kırmızı çuka kebir mak'ad	2
Beyaz minder	3
Abâ kapı perdesi	1
Yemeni pencere perdesi	8

Câme-şûy usta odasında mevcûd

Sarı zemin kırmızı çiçekli Bursa yastığı	7
Sarı basma çuka mak'ad	2
Beyaz minder	2
Abâ kapı perdesi	1

İttisalinde horende odasında mevcûd

Sarı zemin sırma dallı müsta‘mel Bursa yastığı	7
Kebir kırmızı çuka mak‘ad	2
Beyaz minder	3
Abâ kapı perdesi	1

İttisalinde horende odasında mevcûd

Ay tamgalı müsta‘mel kadife yastık	5
Kırmızı müsta‘mel çuka mak‘at	1
Kenarı mutellâ kemhâ ortası sıra mak‘ad	1
Beyaz minder	1
Abâ kapı perdesi	1

İttisalinde kilerci usta odasında mevcûd

Sarı zemin sıra güllü kadife yastık	7
Yeşil saçaklı kebîr kırmızı çuka mak‘ad	1
Yeşil çuka kapı perdesi	1
Beyaz minder	2
Çayır köşkünün kırmızı çuka mak‘adı	4

Çayır kasrından gelme sofada mevcûd

Sarı zemin sıra güllü kadife yastık	13
Mutellâ Mardinkâri yastık	6
Beyaz minder	5
Def‘a beyaz minder	2
Kırmızı kebir çuka mak‘ad	1

Def‘a horende odasında mevcûd

Müsta‘mel ay tamgalı kadife yastık	6
------------------------------------	---

Yeşil saçaklı kırmızı çuka mak'at	1
Beyaz minder	2
İttisalinde horende odasında mevcûd	
Zemini sarı sıra dalı müsta'mel kadife yastık	11
Yeşil saçaklı kırmızı çuka mak'ad	2
Beyaz minder	3
Kafesli kasırda mevcûd mefrûşât	
Mürre astarlı hurma dallı sarı zemin kadife yastık	9
Kırmızı çuka beyaz mak'ad ve minder	2
Hariciyede vâki hâs oda dairesinde dülbend ağası odasında mevcûd	
Sarı zemin kırmızı çiçekli çatma kadife yastık	6
Müsta'mel kırmızı çuka mak'ad	2
Beyaz minder	2
Orta tabakada çavuş odasına mutasil bekçi odasında mevcûd mefrûşât ve eşya-yı sâire	
Müsta'mel sarı zemin sıra güllü kadife yastık	11
Müsta'mel yeşil saçaklı kırmızı çuka mak'ad	3
Yapağı memlû beyaz minder	3
Müsta'mel acem yan keçesi	3
Müsta'mel Selânîk örme keçesi	3
Müsta'mel Cezâyir ihramı	6
Yeşil zemin acamkâri sıra astarlı (...) yastık yüzü	10
Şâmkâri köhne yastık yüzü	7
Mürre astarlı köhne çatma yastık	9
Mürre astarlı köhne hurma dallı kadife yastık yüzü	5
Ortası sarı mürre kenarı telli çiçekli kırmızı ve yeşil kadife saçaklı mak'ad	4

Yeşil saçaklı mutallâ sarı pazenkârî kebîr mak'ad	1
Müsta'mel al ve kırmızı kebîr ve sağır yeşil saçaklı çuka mak'ad	13
Yeşil saçaklı Kıbriskârî beyaz münakkaş mak'ad	3
Beyaz üzerine çeşm-i bülbül kırmızı çiçekli yeşil saçaklı mak'ad	2
Köhne sûzenî köşe mak'ad	1
Köhne beyaz işleme havlu mak'ad	1
Köhne yeşil çuka kapı perdesi	2
Beyaz boğası perde	6
Köhne baş yastığı	2
Sağır ve kebîr mûmî yüz yastığı	3
Penbe memlû yastık kılıfı	3
Penbe memlû beyaz şilte	1
Müsta'mel ve köhne yorgan ma'a çarşaf	7
Sedefkârî iskemle ma'a faraş	1
Billur tabak ma'a kapak	2
Üç şerefeli yaldızlı fevvâre	1
Balgami şadırvan göbeği	1
Musanna' ocak timurî (teymuri) ma'a maşa	1
Sarı zemin nihâli	2
Tahta kurşun	2
Leğen ma'a ibrik	2
El ibriği	1
Kebir şamdan	1
Sağır şamdan	3
Timur sandalye	1

Kebir sini	1
Sağır sini	1
Kebir ocak güğümü	1
Câme-şûy leğeni	1
Kebir dûrbin	1
Sağır çeşm-i lâle bardağı	20
Kebir çeşm-i lale (...)	3
Cebelhânci odasında mevcûd mefrûşât	
Sarı zemin mürre güllü kadife yastık	6
Köhne kırmızı çuka mak'ad	2
Beyaz yapağı minder	2
Hamam kurbunda sağır odada mevcut	
Ay tamgalı müsta'mel yastık	2
Köhne kırmızı mak'ad	1
Beyaz minder	1
Hamam kurbunda has odaya muttasıl ser-i sebil sofasında mevcut	
Sade mor kadife yastık	6
Şâmkâri yastık	6
Köhne çuka kapu perdesi	1
İşleme sûzenî mak'ad	4
Beyaz bez cam perdesi	15
Abâ kapu perdesi	1
Fânus kebîr	3
Sedefkâri fanus iskemle	1
Mermer somaki siyah ve alaca taş	3

Kara tarafında kapucu odasında mevcûd

Hurma dallı köhne Bursa yastığı	2
Kırmızı çuka mak'ad	1
Beyaz minder	1
Köhne Selânik keçesi	1
Yıldızlı sağır ve kebîr ejder ağzı ve fevvâre	131

Bağçeye nâzır hünkar kasrında mevcûd

Şamkârî müsta'mel yastık	7
Yeşil saçaklı kırmızı çuka kebîr mak'ad	1
Penbe memlû kebîr minder	1
Al çuka kapu perdesi	1

Sofada mevcûd mefrûşât

Müsta'mel kadife yastık	7
Beyaz minder	2
Yeşil saçaklı yemeni basma mak'ad	2

Darüssaâde ağası odasında mevcûd

Sarı zemin çiçekli mürre astarlı kadife yastık	7
Beyaz minder	2
Yeşil çuka kapı perdesi	1

Silahdar ağa odasında mevcûd mefrûşât

Sarı zemin mürre güllü kadife yastık	6
Mâi şeritli Cezayir mak'adı	1
Kebîr beyaz minder	1
Abâ kapı perdesi	1

Bağçede üç sofalı şadırvanlı Çereğan kasrında

Sarı mürre astarlı kırmızı çuka üstüne sūzenî işleme yastık	10
Yeşil saçaklı kırmızı çuka mak'ad	3
Siyah saçaklı sūzenî köşe mak'ad	3
Beyaz şilte	2
Beyaz dibâ koltuk yastığı	2
Sade hatâyi koltuk yastığı	2
Mûmî yüz yastığı	3
Beyaz kebîr şilte	3
Yapağı memlû minder	3
Beyaz boğası pûşide	3
Diğer sofada mevcûd mefrûşât	
Penbe memlû Malkara işi mürre astarlı mutallâ yastık	11
Yeşil saçaklı sūzenî köşe mak'ad	1
Mûmî yüz yastığı	2
Yeşil telli hatâyi koltuk yastığı	2
Beyaz şilte	1
Yeşil saçaklı kırmızı çuka mak'ad	3
Beyaz minder	3
Beyaz bez pûşide	3
Diğer sofada mevcut mefrûşât	
Cedîd mutellâ şâmkârî yastık	11
Sade hatâyi koltuk yastığı	2
Yeşil saçaklı sūzenî köşe mak'ad	1
Beyaz şilte	1
Mûmî yüz yastığı	2

Yeşil saçaklı Kıbriskâri münakkaş mak'ad	3
Beyaz bez pûşide	3
Beyaz minder	3
Beyaz cam perdesi	6
Fitilli kadife oymalı iskemle	1
Kırmızı çuka hâki sabûr iskemle	1
Ejder ağzı ve fevvaleri mevcûd	
İttisalinde vâki sofada mevcûd	
Sarı zemin Kıbriskâri yastık	10
Beyaz minder	4
Yeşil zemin Bursa yastığı	5
Sarı saçaklı yemeni mak'ad	3
Yeşil saçaklı sarı zemin Kıbriskâri mak'ad	3
Yeşil saçaklı yemeni köşe mak'adı	1
Kırmızı pûşide	6
Limonluk kurbunda vâki odada mevcûd	
Sarı zemin yeşil hurma dallı kadife yastık	3
Kırmızı çuka mak'ad	1
Beyaz minder	1
Kırmızı bez pûşide	3
Limonluk kurbunda şilte odasında mevcûd	
Köhne çatma kadife	3
Kırmızı çuka mak'ad	1
Beyaz minder	1
Yıldızlı nühas çiçeklik (...)	178

Yedi şamdanlı Kıbrıs elması çereğân şamdanı	1
Sünbül soğanı memlû	6
Memlû lâle soğanı	2
Kebîr fağfûrî lâle saksısı	2
Kütahya lâle saksısı	9
Bağçe kapısı ittisâlinde soğan odası kurbunda vâki kasrın mefrûşâtı	
Müsta'mel pâre sarı zemin sıra güllü ve çatma kadife yastık	11
Gülgülü telli hatâyî koltuk yastığı	1
Mûmî yüz yastığı	2
Yeşil saçaklı kırmızı çuka mak'ad	3
Yapağı memlû minder	3
Derûni kırmızı ve taşrası hünkâr perde	4
Çuka kaplı iskemle	1
İsimli lale gars olunmuş tahta	7
Baş tahta gars olunmuş kuru tahta	6
Su mahzeninde vâki bağçe mühimmatı ve alât bir miktar	
Lâle odası maktul Silahdar Osman beğ mührüyle memhûr	
Limonlukta saksı içinde eşcâr-ı limon	48 kıt'a
Kapu üzerinde kethüda bey odası ta'bir olunan odada	
Müsta'mel sarı zemin çatma Bursa yastığı	12
Yeşil saçaklı kırmızı çuka mak'ad	3
Beyaz minder	4
Haremde vâki' mahzende mevcûd elvah (...)	128
Bağçede vâki kebîr mahzende mevcûd	
Örme tel kafes	kıt'a 1

Beyaz keçe 16

Köhne beyaz şilte 6

Beyaz mihek perdesi 6

Limonluğun keçeleri mevcûd

Bağçeye müteallık bir miktar alet

Rûmiyü'l-asl gavvas gulam

Rûmiyü'l-asl Nikola gulam

Rûmiyü'l-asl Penâki gulam

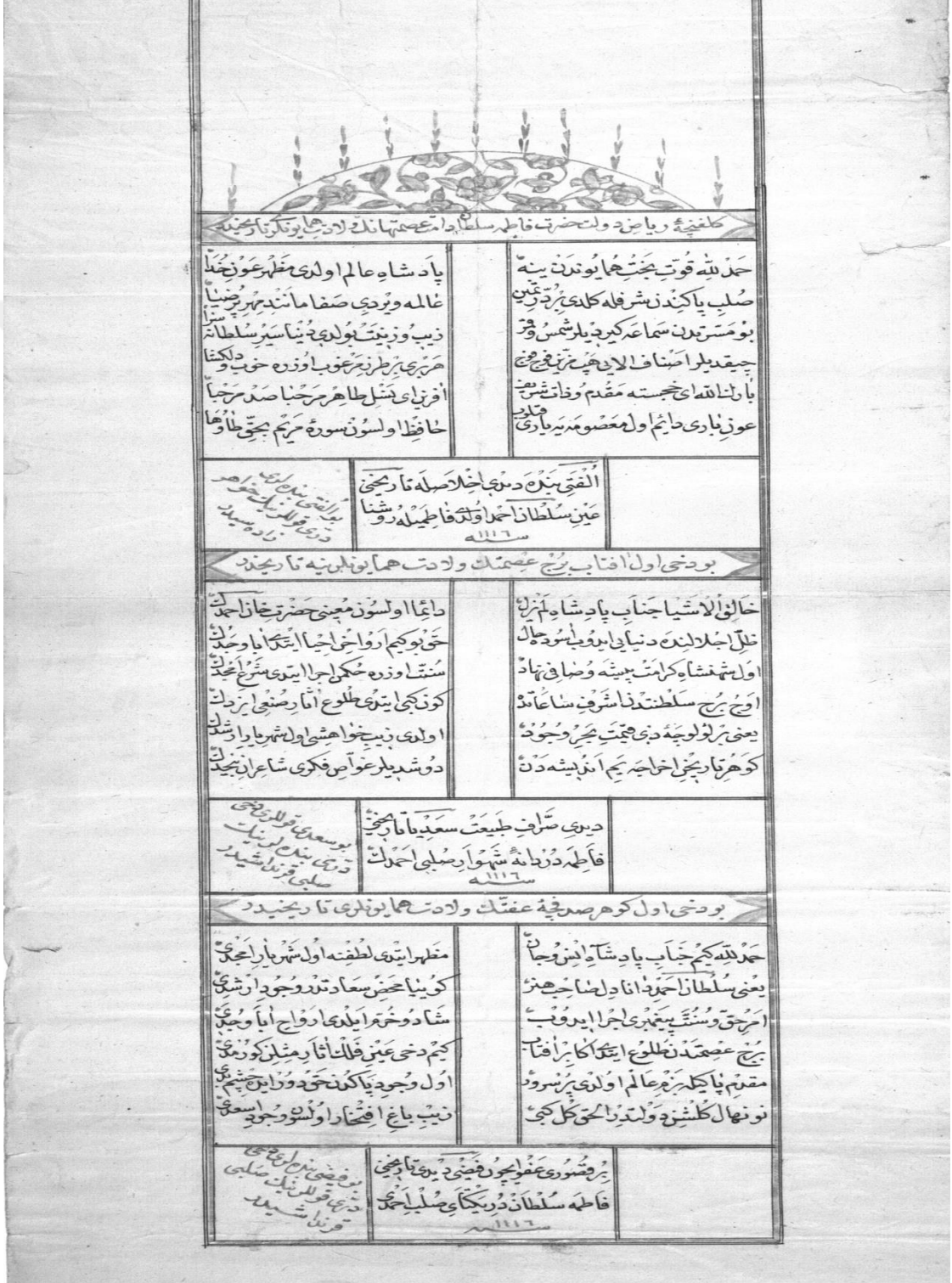
Rûmiyü'l-asl Yunan (İvan) gulam

Zikr olunan dört nefer gulamın keyfiyetleri sual olundukta yalı bekçisi el-hac Yusuf vesair bekçileri âzadlu oldukların haber vermişlerdir.

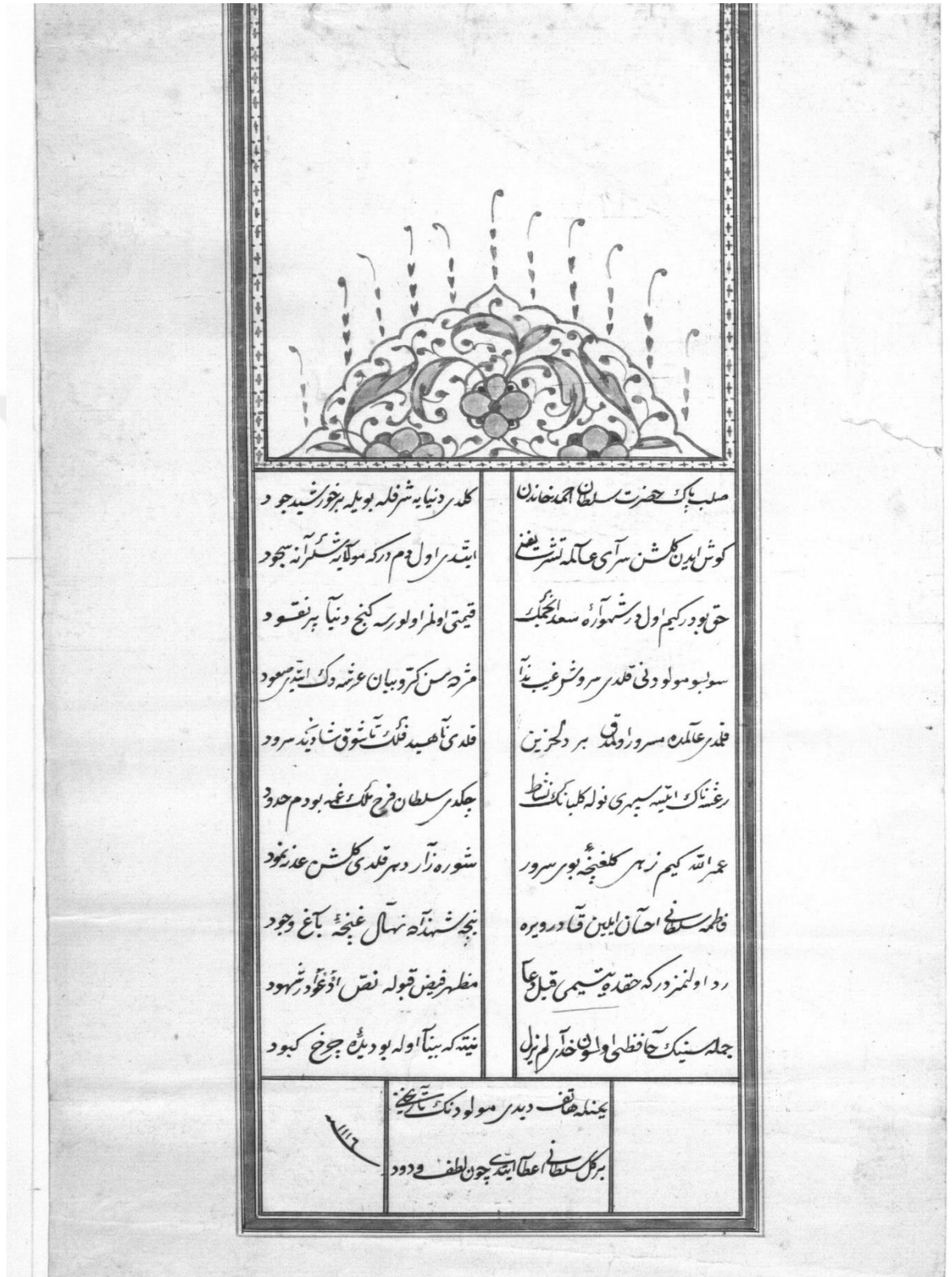
EK V

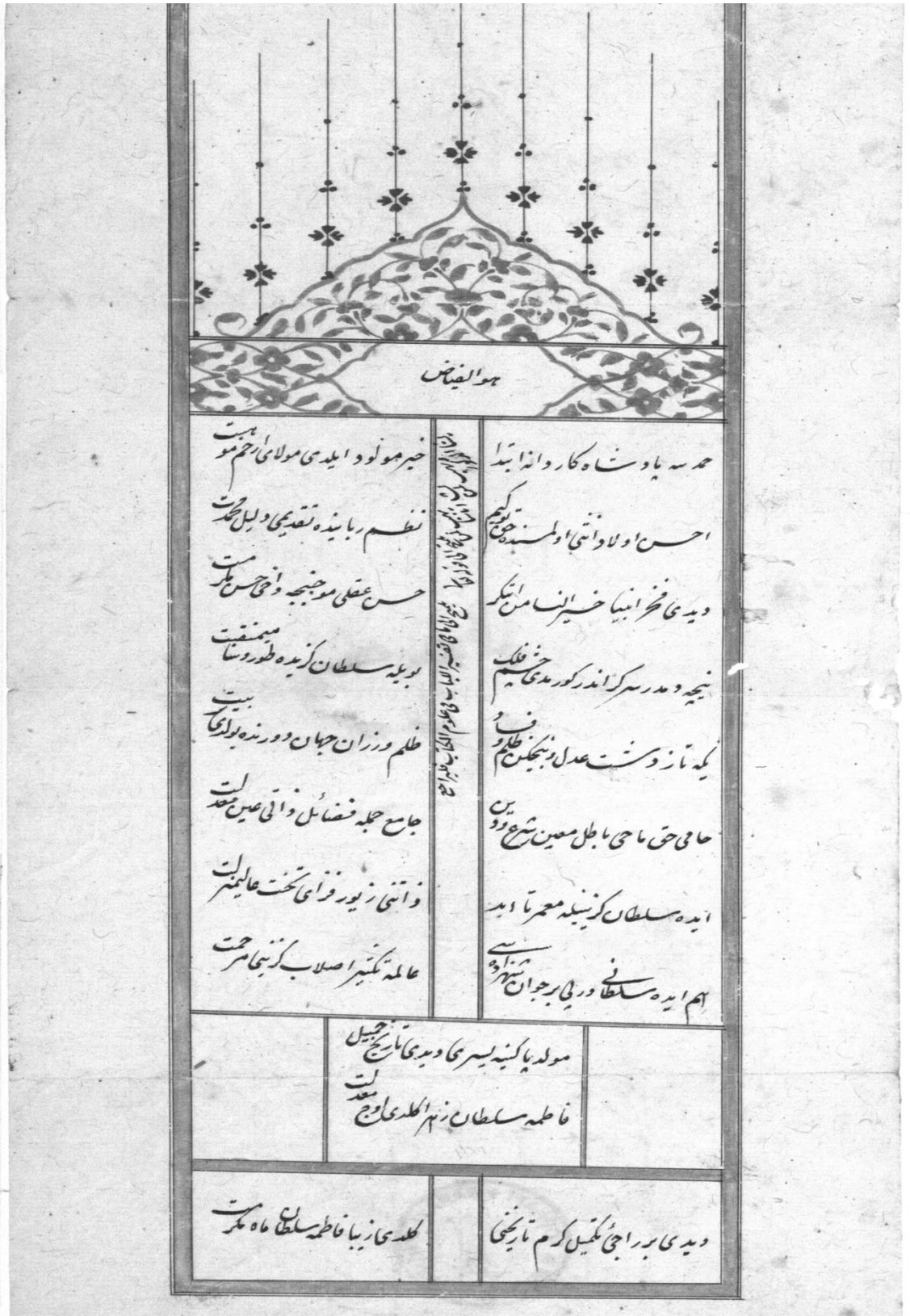
Fatma Sultan'ın Dünyaya Gelmesi Üzerine Yazılan Şiirler

(1)

(BOA, TSMA.E, 445/43/ s.15.)

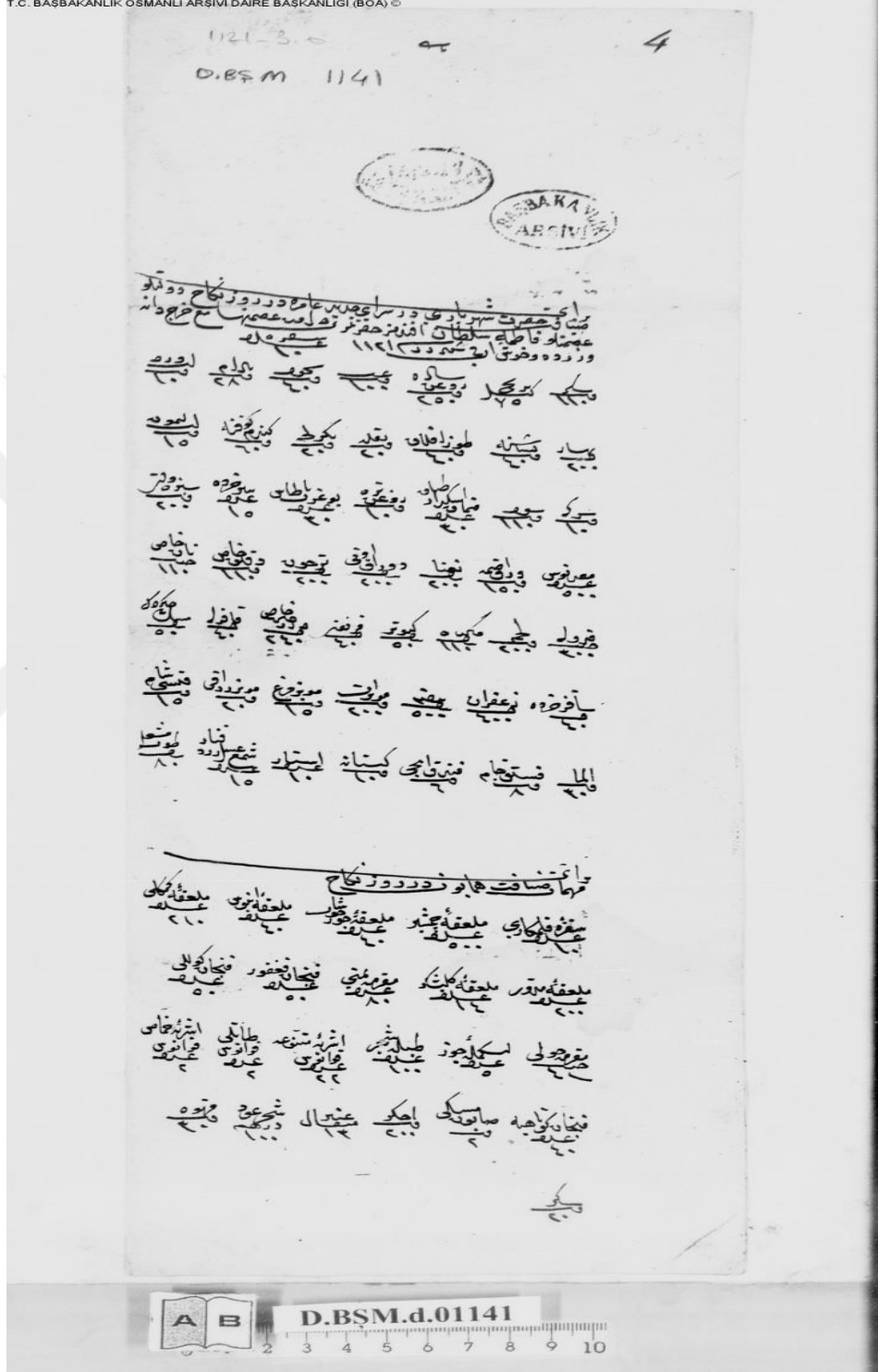

(BOA, TSMA.E, 445/43/s.17.)

EK VI

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Fatma Sultan için Yeni Sarayda Nikah Günü verilen Ziyafetin Mühimmat Masraf Defteri (BOA, D.BŞM.d, nr. 1141)

بسم الله الرحمن الرحيم

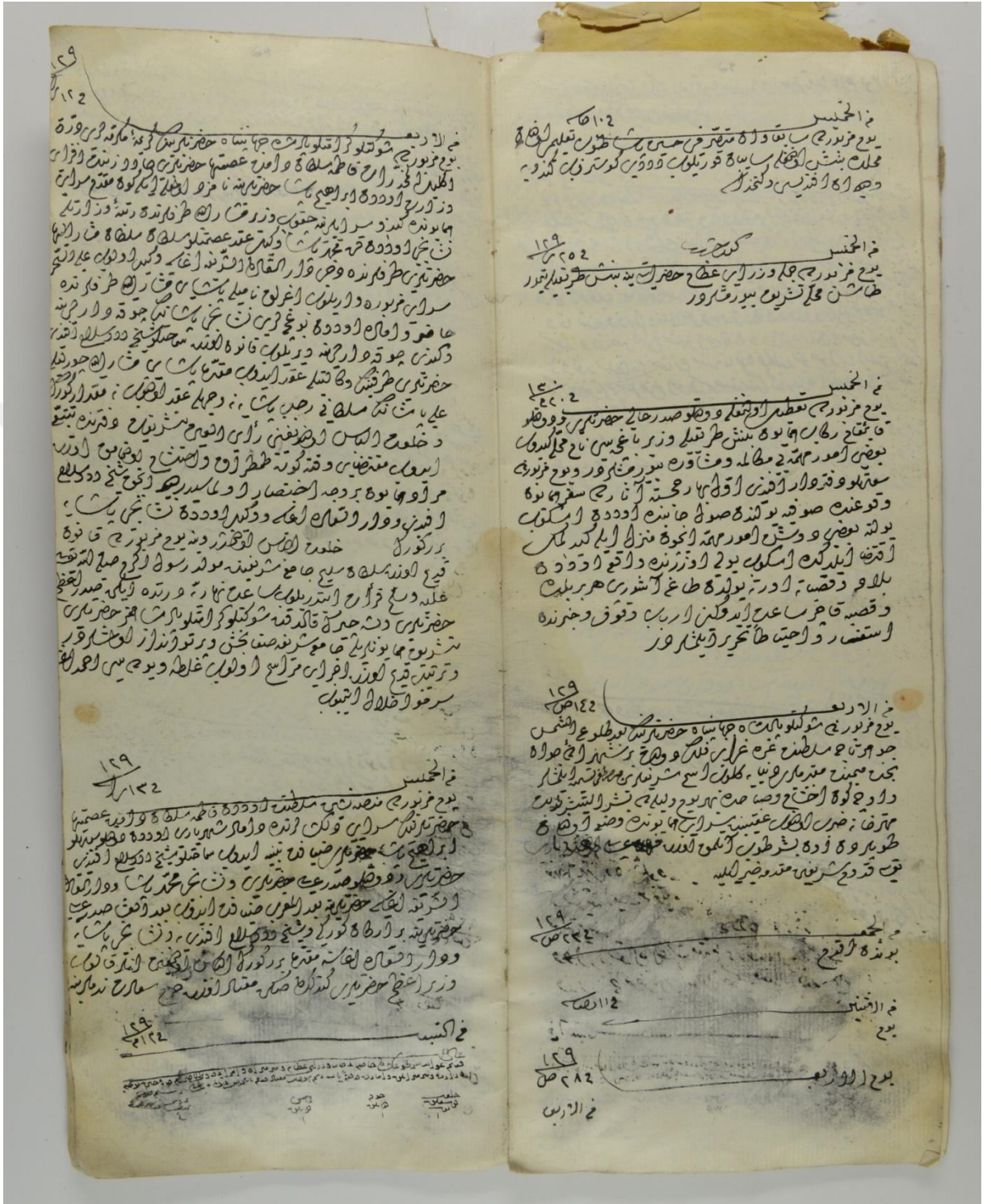
سنة مبرورة ده جنت سبحان و زودن نشان مرحومه و مغفورها عصرا و فاطمة سلطان عتبات
 حضرتي صدا عظم شهيد علي باشا مرحومه سمد حضرت شهرياري کن نزديک احسان
 بودلقد حضورها برون برتوب خلعت فاخره مالو کانه لباس و لند ديو مقيدور
 بشکيل بعد اشوسنة مبروره ده و زير نشان ايه حضرتي شهيد و ديو نکر دکا کت
 قانعای و زير کت مرحوم ابراهيم باشا حضرتي شهيد تزويج او نمن ادا ده ها بون خسرواني بونه
 قانعای مشارا ايه حضرتي صدا عظم حضرتي ماما سري ها بونه دعوت و حضورها بون
 نمود کورک لباس بولدي ديودا شد تا کي کي حضرتي ماما سري اختصارا و زده مقيدور

کون سري ها بون حضرتي ماما بون اولدن سلطون عتبات نشان حضرتي شهيد عتبات
 و تزويج او نمن مقادون اولدن سلطان عتبات نشان حضرتي شهيد نشان علي ايه عتبات
 يوم واحد ده اولين بيشه اديني صورت حضرتي ماما بون تطبيق ايه اجري افضا ايرت

يوم تربيد برون مقدم سري عامر ده مضمون ديوان اولدن قبه ها بون عتبات اولدن زين
 مخصوصه سدن فضله ارا ماماد سمدلا و يصد قارا ايه و صحن ديوانخانه قاليجه لاله
 و ذاتي صدا عظم حضرتي شهيد اوتوره جملدي کل سونفا مقعد ايه و دائره اولدم و ديوان
 محلي مبرخانه دن مفرشات ايه فرش داماده فلذوب و سلطان عتبات نشان حضرتي شهيد
 خطبه يه داماد شهرياري حضرتي شهيد طرفين صا غنچ ناسيله کتد ايلک شيعون و کونک بياحتو
 شيخ الاسلام افری حضرتي شهيد على المرسري اصغيه مدموقا کتريف و کيجو اعاغي و دندو ادا
 دعي موجود بون ايه امرها بون بوردون ساعده ذاتي صدا عظم حضرتي شهيد و ديوان
 خاقان کورک و مضاف شيخ الاسلام افری عرف و فزوه بضا ايه بالعتبه بابا صفا نه دن
 سواد و کيجو اعاغي و دندو ادا افری و ديس الکتبا افری و جاورا شيخ اعا سلمي و فراهجه و کورک
 و ايني و جاوران بالمله مجوده ايه سري ها بونه کلوب اودنه جوده نزل ايلک بون دکا بون
 افاري و بوستانجي باشا اعا استقبال و حقه ها بون سماحت شيخ الاسلام افری ذاتي صدا عظم
 حضرتي شهيد صا غنچ ناسيله و باصوبه شيخ افری کوه مخصوصه سبه شامجي صغه شيخ
 اولدن مندره و کيجو اعاغي و دندو ادا افری و دندو ادا صغه سي طرفون اولدن مندره و کورک
 و جاورا شيخ اعا و بوستانجي باشا اعا و ديوان اعا و ديوان کورک اعا و شريفاتي و افری
 قياما طود و دندو ادا افری بوردان خاصه معرفت ايه طراد و توه و ديلکدن سکوه سعاده
 و ادا سعاده کتريفه اعاغي حضرتي شهيد دعوت اولتون کورک قيام ادمغله ذاتي صدا عظم
 حضرتي شهيد صلح جانيته قعود و حقه خفيفه دن سکوه اددون همرا بونه کيدوب عتبات
 عتبات سلطان عتبات نشان افری حضرتي طرفين با واکاله کلور ايجي ذاتي صدا عظم
 دوات او طه سته کتريف و اعاغي نشان ايه قبه ها بونه کورک حضرتي شيخ الاسلام افری
 و مصاحبان شهرياري برفر مصاحبان افا شها و تدليه و صا غنچ تعين بوردون طرفين
 و ادا و باشا حضرتي طرفين و کاندزیه دعي کي نغمه کتريفه اعاغي کورک بون ايه
 اولدن ساعده سماحت شيخ الاسلام افری حضرتي بعد خطبه کورک بون ايه
 عتبات بون و شيخ مری ايه دهاي خبر ايدور بعد ذاتي صدا عظم حضرتي دوات او طه

T.S.M.A.-E 406/8

Fatma Sultan'ın Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile Kubbealtı'nda Yapılan Akid Merasimini Anlatan Belge (BOA, TSMA.E, 406/8.)

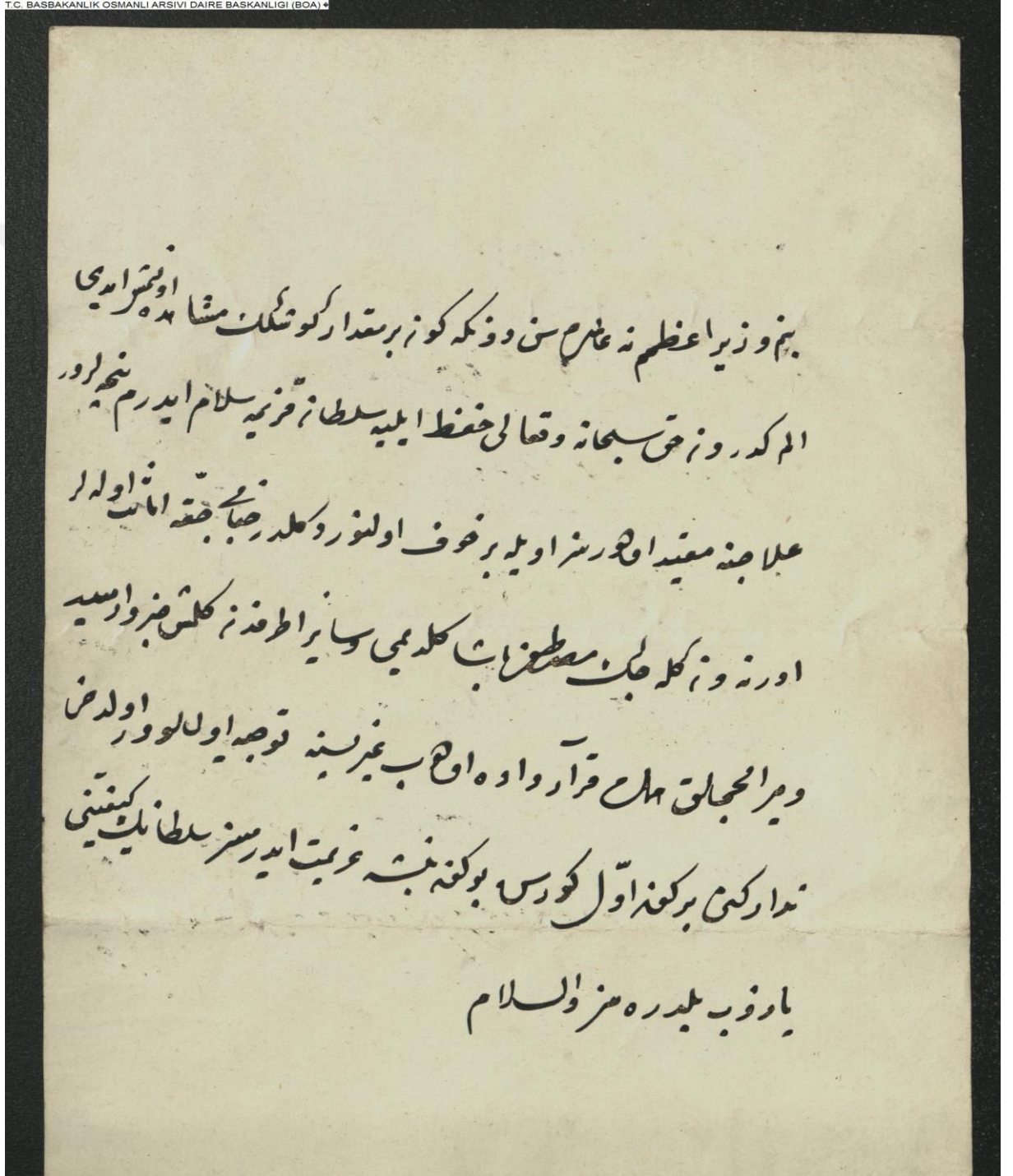

Fatma Sultan ile Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın Düğün Merasimlerinin Anlatıldığı Teşrifat Defteri (BOA, Sadaret Defterleri, nr. 346, s.69)

EK IX

Fatma Sultan'ın Hastalığı üzerine yazılan Hatt-ı Hümâyünler

(1)

(BOA, AE.SAMD.III, 221/2137.)

صالحی

عزایا - حمد - III

۱۹۰۲

(Circular stamp)

بنم و زیرم قزلبک کیفیتنی بازشس معراوله سز
 کچه دن بری اینجو کونده کیر میوب ددلو ددلو و سوسه
 وجودم ضعیف اولوب بی شعور اولور و یورم المدن
 دعادن عیدی برشی کلز. هر قبل و علا فضل کرمی الله
 صحتی له امه ایله آیه قزم یاندغی برده
 یینی و یساره ایله ورمی سکونمی یاتر لر یوخه حرکت
 اوزرمی یانور لر و صواستلرمی استلرمی حرازتله
 جو قیدار نیدد صحت اووزده بلده س و بی سئوال
 ایله لرمی اگر بک سئوال ایروب استلرم بلده س
 وار رایم لکن بنده غی وجودم کدر ندله علم الله ضعیف
 اولمشد و یوان تامنده صک و غی نه ای وجودم بیدیم

AE.SAMD.III. 228 / 21903

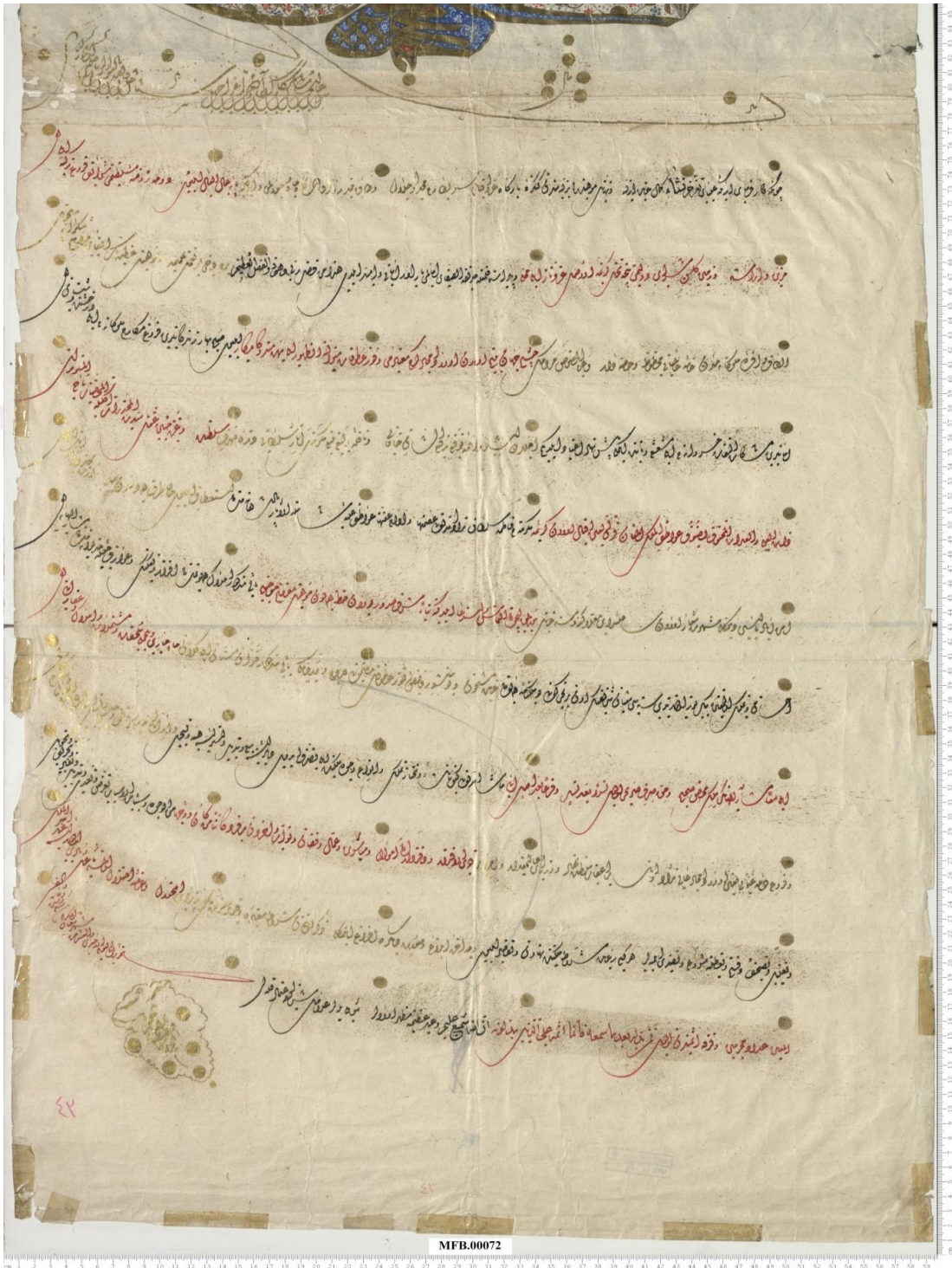
ضلع عثمانی

۱۸۹۹

عدالت - ۳ - III

BASBAKANLIK
ARSIVI

بسم و زیرم قرینک روی تازه لریم دونوں
 زیادہ جہ فرسوح و وکسش غیرى کمالک بولدی
 انسا اللہ دفع اولود کوش کبی اولور لہ اللہ انہ
 ایلدم زبیم طول عمر لہ سحر ایلیہ آمین حکیم بابشی
 وسایر حکیم لہ آفاق ایدوب فصد انکی جانز
 کورور لریہ وقتنی کجر سبب فصد ایدرہ
 حلا پنچارود واروب باقوب عرض الیدس بوش
 والله العظیم قتی خرفی اوخواویم عقلی فکرتم جملہ
 قرند دو بجرى قادینى کوردہ سزویا زوم
 قادینیہ جوابلریم برشی بازمشکر کوردہ سزفرینک
 باشدم بولنوب اکلندرس

Eminâbad Sahilsarayının Fatma Sultan'a verildiğini gösteren temliknâme

(BOA, MFB, 72/01-02.)

EK XI

Fatma Sultan'ın Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'nin Haziresinde Bulunan
Kabrinin Fotoğrafi

(İsmail Kıvrım, "Fatma Sultan ve Muhallefâtı", Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve
Nevşehir, Konya, Kömen Yayınları, s.286.)

EK XII

Fatma Sultan'ın, günümüzde İstanbul Eminönü ilçesinde bulunan İstanbul Valiliği karşında inşa ettirmiş olduğu Fatma Sultan Cami'nin eski bir fotoğrafı (Semavi Eyice, Fatma Sultan Camii, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 12, 1995, s.263.)

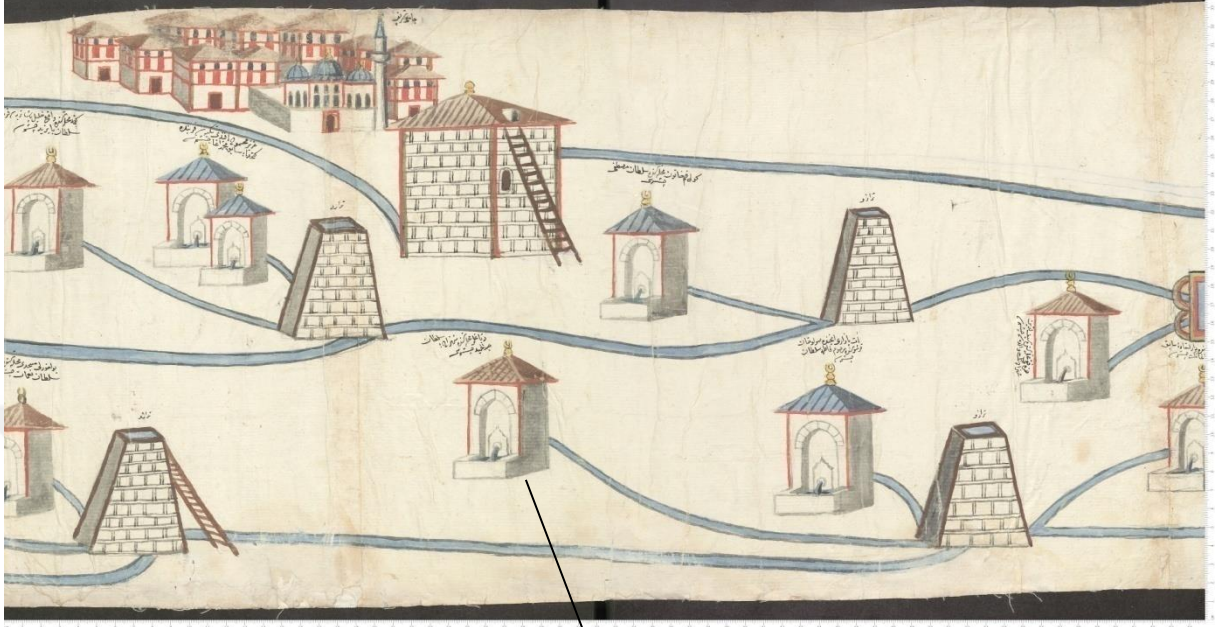
Fatma Sultan Cami'nin Gümüşhanevi Tekkesi'ne dönüştürüldükten sonra mihrap bölümünü gösteren fotoğraf (M. Baha Tanman, "Gümüşhânevî Tekkesi" TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 14, 1996, s.277.)

EK XIII

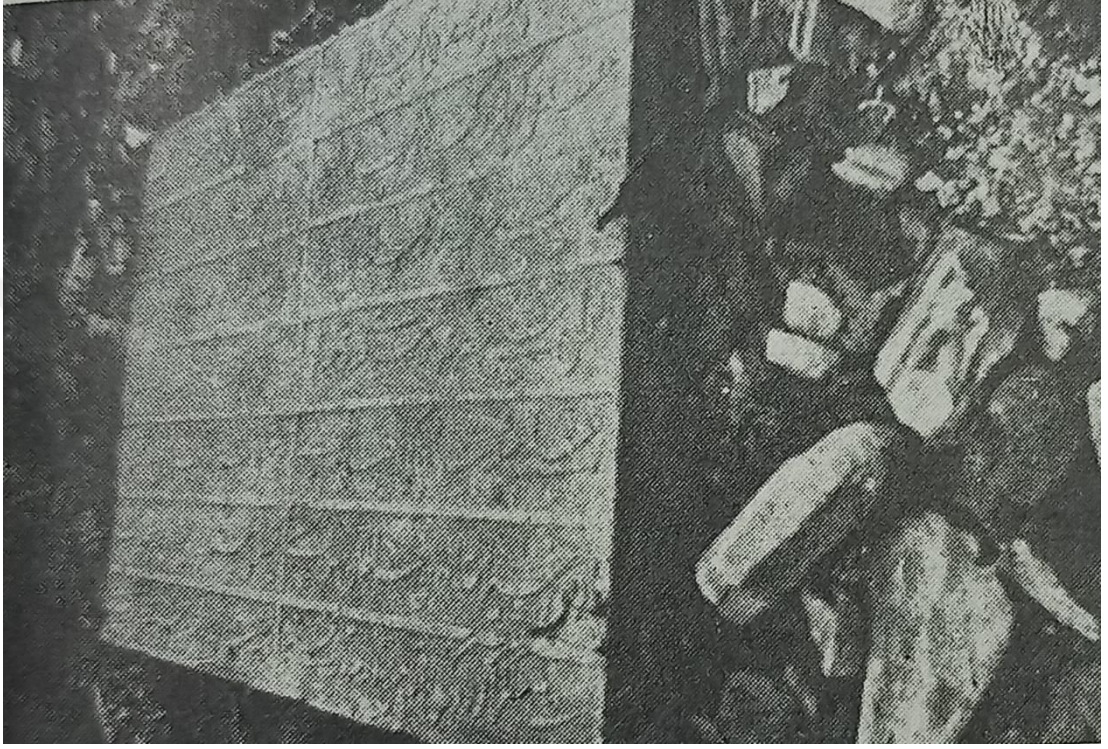
İstanbul Valiliği Karşısında, Defterdarlık Binasının ise yanında bulunan ancak 1956-57 yıllarında yıkılan ve günümüzde restorasyon çalışmalarının başladığı Fatma Sultan Cami'nin bulunduğu yerin günümüzdeki konumu

EK XIV

Türk İslam Eserleri Müzesinde Bulunan Üsküdar Su Yolu Haritasındaki Fatma Sultan Çeşmesi'nin Görseli (Türk İslam Eserleri Müzesi, Yazma 3336)

EK XV

Günümüze kadar gelemeyen Fatma Sultan Çeşmesi'nin Kitabesinin fotoğrafı
(İbrahim Hilmi Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, Cilt 2, İstanbul, Maarif Matbaası, 1945,
s.317.)

EK XVI

Fatma Sultan ile eşi Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından İstanbul Şehzadebaşı Cami karşısında yaptırıldıkları Damad İbrahim Paşa Külliyesi'nin Dede Efendi Caddesi üzerinde bulunan giriş kapısının görseli

Külliyenin günümüzde Doğu Türkistan Vakfı tarafından kullanıldığını gösteren giriş kapısının sol tarafında yer alan tabelanın görseli

EK XVII

Damad İbrahim Paşa Külliyesi'nin içerisinde bulunan giriş kapısının sağ tarafında yer alan caminin görseli

EK XVIII

Damad İbrahim Paşa Külliyesi'nin giriş kapısının sol tarafında yer alan ve günümüzde "Kaşgarlı Mahmud Kütüphanesi ve İlmi Çalışmalar Salonu" olarak isimlendirilen kütüphanenin görseli

EK XIX

Damad İbrahim Paşa Külliyesi'nin giriş kapısından içeri girildiğinde cami ve kütüphanenin karşısında yer alan şadırvan ve etrafını çevreleyen medrese odalarının görseli

Damad İbrahim Paşa Külliyesi'ndeki avlunun sağ tarafında yer alan ve Şehzadebaşı Caddesi'ne açılan hazirenin görseli

EK XX

Dedefendi Caddesi ile Şehzadebaşı Caddesi'nin kesiştiği köşede yer alan Damad İbrahim Paşa Külliyesi'ne ait olan sebil ve çeşmenin görseli